

Z
I
N
Ā
T
N
E
I

A decorative graphic consisting of two vertical columns of thin, parallel lines. The left column is slightly wider than the right column, and they are positioned symmetrically around the central text.

T
Ē
V
Z
E
M
E
I

AKADĒMISKĀ

61 DZĪVE 2025/2026

AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

61. RAKSTU KRĀJUMS

2025/2026

“Akadēmiskā Dzīve” ir reizi gadā latviešu valodā publicēts starpdisciplinārs žurnāls akadēmiskajai kopienai un citiem ieinteresētajiem par Latviju un starptautiski nozīmīgiem zinātnes, kultūras un sabiedriskiem jautājumiem, kas jau ir kļuvuši vai kļūst par zinātņu un kultūras vēsturi. Žurnāls publicē oriģinālu, anonīmi recenzētu zinātniskās izpētes darbu rezultātus zinātnes vēstures, humanitāro un sociālo zinātņu jomās drukāti un tiešsaistē. Žurnāls iznāk kopš 1958. gada, līdz 2005. gadam – ASV, kopš 2006. gada “Akadēmiskās Dzīves” apgāds izdod to kopā ar Latvijas Universitātes Akadēmisko apgādu.

Pilns žurnāla komplekts atrodas ASV Kongresa bibliotēkā, žurnāls pieejams starptautiskajās zinātnisko publikāciju datubāzēs *Scopus* (kopš 57. krājuma) un *EBSCOhost*, sadaļā *Historical Abstracts with Full Text*.

<https://doi.org/10.22364/adz.61>

“Akadēmiskās Dzīves” Tēvzemes apgāds

Reģistrācijas apliecības Nr. 40008053843
Latvijas Republikas biedrību un nodibinājumu reģistrā
Valdes locekļi – Aivars Markots
(priekšsēdētājs), Ivars Pavasars

Apgāda pārstāvji

Austrālijā – Dace Dārziņš,
OAM; 4 Delhi Street, Mitcham,
Vic 3132, Australia;
e-pasts: dace.darzins@internode.on.net

ASV – Jānis J. Dimants, Jr.,
2330 Innsbruck Parkway, Minneapolis,
MN 55421-2068

Kanādā – Elmārs Bērziņš,
239 Mill Road, Toronto, Canada,
M9C 1Y3

Žurnāla redakcijas kolēģija (Editorial Board)

Galvenā redaktore (*Editor in Chief*) Oksana Žabko, *Ph. D.* –
Latvijas Universitāte, Latvija (*University of Latvia, Latvia*)
Andris Anspoks, *Dr. phys.* – Latvijas Universitātes Cietvielu fizikas institūts,
Latvija (*Institute of Solid State Physics, University of Latvia, Latvia*)
Jānis Buholcs (*Janis Bucholtz*), *Dr. sc. comm.* – Vidzemes Augstskola, Latvija
(*Vidzeme University of Applied Sciences, Latvia*)
Dzintra Bungs, *Ph. D.* – Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, Latvija
(*Occupation Museum Association of Latvia, Latvia*)
Olga Cara, *Ph. D.* – Londonas Universitātes koledža, Lielbritānija
(*University College London, UK*)
Pauls Daija, *Dr. philol.* – Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvija
(*National Library of Latvia, Latvia*)
Jānis Grabis, *Dr. sc. ing.* – Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija
(*Riga Technical University, Latvia*)
Viesturs Pauls Karnups, *Dr. oec.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)
Māris Krievāns, *Dr. geol.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)
Jānis Lejnietis, *Dr. arch.* – Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskola RISEBA,
Latvija (*RISEBA University of Applied Sciences, Latvia*)
Aija Lulle, *Dr. geogr.* – Austrumsomijas Universitāte, Somija
(*University of Eastern Finland, Finland*)
Odne Oslands (*Aadne Aasland*), *Ph. D.* – Norvēģijas Pilsētu un reģionālo
pētījumu institūts, Oslo Metropolitēna universitāte, Norvēģija
(*The Norwegian Institute for Urban and Regional Research (NIBR),
Oslo Metropolitan University, Norway*)
Ieva Puzo, *Ph. D.* – Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
(*Riga Stradins University, Latvia*)
Inese Runce, *Dr. hist.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)
Jānis Silis, *Dr. philol.* – Ventspils Augstskola, Latvija
(*Ventspils University College, Latvia*)
Gints Šimānis – Latvija (*Latvia*)
Artūrs Tomsons, *Dr. hist.* – Latvija (*Latvia*)
Juris Upatnieks – ASV (*USA*)
Marta Urbāne, *Dr. iur.* – Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
(*Riga Stradins University, Latvia*)

Izdevējs

LU Akadēmiskais apgāds Aspazijas bulvārī 5, Rīgā, LV-1050
www.apgads.lu.lv
Internetgrāmatnīca: gramatas.lu.lv

Latviešu valodas tekstu redaktore Sarmīte Medne
Angļu valodas tekstu redaktore Daina Grosa
Maketu veidojusi Baiba Lazdiņa
Vāku zīmējis Alfrēds Krūkliņš

Ja nav norādīts citādi, rakstu noformējumā izmantotas
Toma Grinberga un autoru personīgo arhīvu fotogrāfijas.

Rakstus 62. laidienam lūdzam sūtīt
“Akadēmiskās Dzīves” redakcijai
E-pasts: oksana.zabko@lu.lv;
<https://journal.lu.lv/adz/index>; www.austrums.lv

“Akadēmiskās Dzīves” kā *Open Access* žurnāla licence ir:
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0).
Iesniedzot raksta manuskriptu, autors apstiprina, ka piekriņ minētās licences
lietošanas nosacījumiem.

Rakstu pārpublicēšanai citos izdevumos nepieciešama redakcijas,
izdevēja un autora rakstveida atļauja

US ISSN 0516-3145
ISSN 2592-9429 (online)

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

SATURS

Andris Levāns

Iestrēgšana jeb sākotnes stāstrade un “krievu ietekmes” naratīvs: Krievijas impērijas pagātnes tēli 19.–21. gadsimta latviešu vēsturiskajā apziņā

Naratīvs veidojies apgaismības, nacionālā romantisma un citu ideju ietekmētā vēstures rakstīšanas tradīcijā un saglabājas arī 21. gadsimta Latvijas historiogrāfijā 5

Lauma Mellēna-Bartkeviča

Rokopera “Lāčplēsis” (1988): Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas laika atmiņu kultūras fenomens

Rokoperas “Lāčplēsis” nozīme pārsniedz sākotnējo vēsturisko kontekstu un ļauj to traktēt kā “dzīvu pieminekli” – kolektīvās atmiņas nesēju un aktualizētāju 30

Zane Radzobe

Ukraina un mēs: Krievijas–Ukrainas kara atbalsis Latvijas teātrī

Latvijas teātra komunikācija par Krievijas–Ukrainas karu ir saistīta ar Latvijas sabiedrības orientācijām un plašākām ideoloģiskām pārliecībām 45

Jānis Dripe

Gunārs Birkerts – metaforiskais modernists un gaismas arhitekts

Latvijas kultūras norisēs 2025. gads bija īpašs – atzīmēta latviešu grāmatas un Nacionālās bibliotēkas ēkas arhitekta Gunāra Birkerta simtgade 60

Aija Zobena

Emils Dirkems un socioloģija Latvijā mūsdienās

Lai gan sociālais konteksts E. Dirkema laika Francijā un Latvijā mūsdienās ir atšķirīgs, aktuālas ir atziņas, ko var gūt, analizējot socioloģijas kā akadēmiskas disciplīnas veidošanās stratēģiju 76

Inese Šūpule, Ginta Elksne

Kopienas iedzīvotāju līdzdalība kā sociālās saliedētības prakse: līdzdalību sekmējošie un kavējošie faktori

Kopiena ir ne tikai fiziska telpa iedzīvotāju ikdienas dzīvei, bet arī emocionāla telpa, kur tiek veidotas un uzturētas kaļķiņattiecības 88

Maija Krūmiņa, Ginta Elksne, Ilze Koroļeva

Pastāvīgais un mainīgais nacionālās identitātes apziņā jauno pieaugušo grupā

Valsts simboli, valodas lietojums un kopīgie panākumi kļūst īpaši emocionāli svarīgi brīžos, kad jaunie pieaugušie atrodas citā valstī vai piedzīvo sociālu un ģeopolitisku spriedzi 104

Māra Simons

Māju jēdziena konstruēšana mūsdienu Latvijas diasporā Zviedrijā

“Mājas” diasporā ir daudzdimensionāls fenomens, kur savienojas atmiņas, pieredze, pielāgošanās un iztēle 117

Ieva Strode

Likumi vs. tikumi: Latvijas iedzīvotāju uzskati par vēlamo “laba pilsoņa” rīcības regulējumu

Lai gan kopumā Latvijas sabiedrība uzskata, ka pilsoņu pienākums ir ievērot likumus, padziļināta uzskatu analīze atklāj pretrunu – iecietību pret likumu neievērošanu noteiktos apstākļos 129

Staņislavs Šeiko

Dzīvnieku morālā statusa uztvere kā sociālā taisnīguma dzinējspēks Latvijā

Pētījums sniedz ieguldījumu sociālā taisnīguma izpratnes paplašināšanā, apliecinot, ka dzīvnieku tiesību aizstāvība Latvijā ir daļa no daudzslāņaina sociālo pārmaiņu procesa 141

Anda Rožukalne, Gunta Līdaka

Ierobežoti kanāli un stabila auditorija: Latvijas rusofonās auditorijas mediju lietojums un attieksme pret medijiem pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā

Krievijas mediju ierobežošana Latvijā ietekmējusi rusofonās auditorijas iespējas apmierināt izziņas, kultūras pieredzes un atpūtas vajadzības, liekot meklēt jaunus satūra avotus 155

Artūrs Tomsons

Eksperimentālā arheoloģija Latvijā: vēsture un attīstības iespējas

Nozare sastopas ar dažādiem izaicinājumiem: nepieciešamību nodrošināt skaidru metodoloģiju, izvairīties no subjektīvisma un “hobija stigmatas” 168

APSKATI

Nadežda Pazuhina

Latvijas Universitātes absolventa un mācītāja Eberharda Michelsona zinātniskā darba atgriešanās Latvijā .. 184

Kārlis Vērdiršs

Vācbaltiešu surdinētā gaisma 191

Alberts Rokpelnis

Mūzikas modernisma daudzās sejas 194

Baiba Bela

Pusmūža ģeogrāfija neolibērālā ainavā: telpa, laiks un cilvēku pieredzes 198

Liene Ozoliņa

Valsts un radniecība starpdisciplinārā tvērumā 202

Marita Zitmane

Janas Kukaines monogrāfijas “Viscerālā estētika: afekti un feministiskā māksla postsociālismā” vieta Latvijas zinātnes laukā 207

HRONIKA

Akadēmiskā vienība “Austrums” 209

Akadēmiskā vienība “Latviete” 213

Andris Levāns

Latvijas Universitāte

IESTRĒGŠANA JEB SĀKOTNES STĀSTRĀDE UN “KRIEVU IETEKMES” NARATĪVS: KRIEVIJAS IMPĒRIJAS PAGĀTNES TĒLI 19.–21. GADSIMTA LATVIEŠU VĒSTURISKAJĀ APZIŅĀ

STUCK IN THE PAST, OR STORIES OF ORIGIN,
AND THE ‘RUSSIAN INFLUENCE’ NARRATIVE:
REPRESENTATIONS OF THE RUSSIAN EMPIRE’S PAST
IN LATVIAN HISTORICAL CONSCIOUSNESS
OF THE 19TH AND 21ST CENTURIES

Andris Levāns, *Dr. hist.*, ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors. Specializējies viduslaiku un agro jauno laiku historiogrāfijas un autobiogrāfisko tekstu vēsturē, priekšstatu, atmiņas fenomenu un tekstu kultūras vēsturē, manuskriptu kultūrā, jezuītu hagiogrāfijā, kā arī Livonijas bīskapu un Rīgas domkapitula kancelejas prakšu vēsturē.

 0000-0003-4676-4703

E-pasts: andris.levans@lu.lv

Kopsavilkums

Rakstā analizēta naratīva par “krievu ietekmi senatnē” Baltijas kultūrtelpā izcelsme un raksturotas tā specifiskās īpatnības, izmantojot bāzes naratīva un parauga naratīva jēdzienus. Šī naratīva aizsākums ir identificējams Juriņa Samarina apcerēs “Vēstules no Rīgas” (1848). Teksta analīze ļauj raksturot naratīva struktūru, izmantotos metavalodas līdzekļus un dramaturģiskos risinājumus. Analizējot dažādus no 19. gadsimta vidus radītus tekstus, rakstā parādītas šī naratīva vēsturiskās transformācijas un noturība dažādos politiskos un ideoloģiskos kontekstos līdz pat 21. gadsimtam. Nozīmīga loma šī naratīva izveidē ir viduslaiku hroniku fragmentu politiski un ideoloģiski ievirzītai atlasei un nekritiskai to interpretācijai. Vēstures naratīvu struktūras analīze ļauj konstatēt konceptuālu mainīgumu un saturisku daudzveidību dažādos sociālajos un politiskajos kontekstos. Pēc Latvijas valsts nodibināšanas naratīvu par “krievu ietekmi” pārveidi un pielāgošanu nacionālajām vajadzībām var saskatīt Arveda Švābes darbos. Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma A. Švābe paplašināja naratīvu par “krievu ietekmi” ar ideju par “senlatviešu valsti” pirms 13. gadsimta. Naratīvs par “krievu ietekmi senatnē” saglabājas arī padomju laika Latvijas historiogrāfijā, atvēlot vietu arī A. Švābes idejai par “senlatviešu valstiskumu”. Raksta noslēgumā īsi aplūkoti piemēri, kas parāda, ka noteiktas šī naratīva struktūras un satura frakcijas saglabājas arī 21. gadsimta Latvijas historiogrāfijā.

Raksturvārdi: Latvijas vēsture, naratīvs, valsts izcelšanās, ideju vēsture, intelektuālā vēsture, historiogrāfija, slavofilisms, Livonija.

Summary

The article analyzes the origins of the narrative about “Russian influence in / since ancient times” in the Baltic cultural space and describes its specific features using the concepts of basic narrative and master narrative. The origins of this narrative can be traced back to Yuri Samarin’s essays “Letters from Riga” (1848). Analysis of the text allows us to describe the narrative structure, metalinguistic devices employed, and dramaturgical techniques used. By analyzing different texts from the mid-19th century onwards, the article shows how the historical transformations changed the narrative over time and how it remained present in various political and ideological contexts up to the 21st century. A significant role in the creation of this narrative is played by the politically and ideologically based selection of fragments from medieval chronicles and their uncritical interpretation. The analysis of the structure of the historical narrative allows us to identify conceptual variability and content diversity within the social and political context. After the establishment of the Latvian state (1918), the transformation and adaptation of the narrative of “Russian influence” to national needs can be seen in the works of Arveds Švābe. After the coup d’état of May 15, 1934, A. Švābe expanded the narrative of “Russian influence” by introducing the idea of an “ancient Latvian state” existing before the 13th century. The narrative of “Russian influence in / since ancient times” also persisted in Soviet-era Latvian historiography, making room for A. Švābe’s idea of “ancient Latvian statehood”. The article concludes with a brief review of examples showing that certain structural and content elements of this narrative still persist in 21st-century Latvian historiography.

Keywords: Latvian history, narrative, origins of the state, history of ideas, intellectual history, historiography, Slavophilism, Livonia.

Ievads. Nacionālās mītrades konteksti un retoriskie nosacījumi

Naratīvs, kas veidojies apgaismības, nacionālā romantisma vai citu ideju ietekmētā vēstures rakstīšanas tradīcijā un sekojis politisku noskaņojumu un sociālu gaidu ietekmēm, ir fascinējošs izpētes priekšmets. Apzīmējums, kurš šajā rakstā analizētajam naratīvam piešķirts tā satura un funkciju specifikas dēļ, ir nosacīts, bet atklāj tajā iztirzāto bāzes tēmu un parāda tā svarīgāko iezīmi – stāsts par “krievu ietekmi senatnē”. Šis “ietekmes” telpiskā orientācija ir vērsta uz vēsturisko Baltijas kultūrtelpas austrumu daļu. Naratīva izcelsme un lietojums pieder Krievijas impērijas vēsturiskās stāstrades tradīcijai 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajā pusē. Vēstures naratīvi par “krievu ietekmi” Baltijas senajās, jauno un jaunāko laiku sabiedrībās ir sastopami vācu, latviešu un igauņu nacionālo historiogrāfiju tradīcijās no 18. līdz 21. gadsimtam.

Jautājumam par “krievu ietekmes” naratīva izcelsmi un sociālajām funkcijām liek pievērsties zinātniska motivācija un tagadnes

notikumu konteksts pēc Krievijas iebrukuma Ukrainā. Šai tēmai vēl nesen bija klusināta sociālā un politiskā nozīme: vēstures naratīvi Krievijas “jaunās” impēriskās ģeopolitikas un “krievu pasaules” ideoloģijas kontekstā šķita aizkavējušies antikvāras domāšanas artefakti,¹ taču šobrīd tie ir ieguvuši biedējošu skanējumu un aktualitāti ne tikai Baltijas valstīs. Šie naratīvi ir Krievijas ideoloģiskās elites politiskās retorikas būtiski elementi, ar kuriem tika un tiek pamatota ne tikai Krimas aneksija 2014. gadā un pilna mēroga iebrukums Ukrainā 2022. gada sākumā, bet arī postulētā nepieciešamība “pārskatīt” suverenitātes jautājumu visās Eiropas valstīs, kuras līdz 1991. gadam bija PSRS sastāvā.²

Ar vēstures naratīviem, kas komunicē priekšstatus un “zināšanas” par “tautas un zemes” pagātņi, var manipulēt pagātnes uztveri un virzīt kolektīvo noskaņojumu ģeopolitiskās intereses mērķa valstīs un to sabiedrībās,

¹ Sk. Scherlock 2002.

² Hoppe 2023; Schneckener 2022; Kappeler 2021.

ja tie saturiski sabalsojas ar šajās kopienās jau esošiem populāriem vēsturiskiem priekšstatiem:³ “krievu ietekmes” naratīvs, piemēram, ir klātesošs latviešu nacionālās vēstures rakstīšanas, literatūras un publicistikas tradīcijā kopš 19. gadsimta vidus un atgādina par šīs “ietekmes” vēsturisko un kultūru veidojošo nozīmi līdz pat mūsdienām. Šāda saturiska un arī emocionāla sabalsošanās ar “nacionālajiem” naratīviem var būt neuzkrītoša, jo rada šķītumus, ka saruna vai informācija ir par “visiem labi/sen zināmo” un tāpat it kā nav apšaubāma. Taču šādi radītā šķītuma bīstamība, sevišķi ar senas “krievu ietekmes” naratīviem, atklājas komunikācijas kontekstā – tie pamato teritoriālās pretenzijas kā vēsturiski “dabiskas” un “loģiskas”, kas ļauj raudzīties uz visu veidu darbībām kā vēsturiskā “taisnīguma” atjaunošanas aktu.⁴ Tāpēc raksta mērķis ir atklāt un identificēt naratīva par “krievu ietekmi senatnē” Baltijas kultūrtelpā specifiskās īpatnības, skaidrot šī naratīva izcelsmi un vēsturiskās transformācijas, un paradoksālo recepciju latviešu vēsturiskajos priekšstatos.

Iesākumā svarīgi ir fiksēt dažas šī naratīva formas un satura pazīmes un norādīt uz zinātniskās analīzes instrumentārija izvēli. Šis naratīvs nav saturā vienots, tas atver vairākas stāsta sižetiskās līnijas un atklāj hronoloģiski un tematiski plašu ainavu; tā saturs ir dinamiski mainīgs gan pēc apjoma, gan nomenklatūras – stāstījumā minētajām personām, vietām, notikumiem un citām detaļām. Svarīgi ir konstatēt, ka šis naratīvs ir ideju vēstures fenomēns, proti, tā saturiskās, stila un kompozīcijas pazīmes liecina par ciešu saikni ar *ideju par valsti*, konkrēti – konceptualizētu skaidrojumu par Krievijas valstiskuma izcelsmi un impērijas formēšanās vēsturiskajiem posmiem, kā arī ģeopolitiskajiem un kultūras ideoloģiskajiem mērķiem. Šī naratīva saturiskā un stāstījuma sižeta nomenklatūras izmaiņu dinamika liecina arī par intelektuālās elites

pielāgošanos vērtību konjunktūrai un vadošajai intonācijai par “vēstures” vietu “valsts” politikā. Autoru retoriskās pūles, literāri stilizējot un tomēr nenokļūstot no stāstījuma struktūru nesojajiem sižeta jeb “notikumus” ilustrējošajiem elementiem, liecina, ka “krievu ietekmes” naratīvs bija pakļauts specifiski ideoloģiskiem “retoriskajiem spaidiem”,⁵ ar šo jēdzienu saprotot retorisku pielāgošanos “vēstures” naratīva konceptuālajam, valodas un stila ietērpam. Šo “spaidu” radītais vai diktējošais specifiskais ideoloģisko nosacījumu ietvars – krievu impēriskais, padomju vai nacionāli romantiskais un pragmatiskais – pasargāja no konceptuālas neiekļaušanās Krievijas “valsts” sākotnes impēriskajā “vēstures” paraugstāstā.

Naratīva saturisko vielu, sižetu, konceptuālo pieeju un vēstījuma sociālo un morālo estētiku raksturo šo stāstu autoru lietotie apzīmējumi, piemēram, “krievu ietekme” un “senatne”. Naratīvs ir atpazīstams pēc šiem raksturvārdiem vai attēloto notikumu sižeta, kā arī tajā ietvertā “stāsta” par “krievu ietekmes” senumu un veidiem kādā citā – nekrievu – sabiedrībā. Leģitimitāti un svarīgumu šim naratīvam piešķir konceptuāla piederība “tautas” un/vai “valsts vēsturei”. Nacionālais vai etniskais “vēstures” fokusu precizējošais predikāts – norāde uz etnosu, tautību vai nāciju – ir mainīgs.

Šo naratīvu saturisko ievirzi nosaka “vēsturiskās” stāstījuma vielas izvēle, kas iegūta no senākā slāņa, t. i., viduslaiku un jauno laiku tekstuālajiem vēstures avotiem. Norādes uz konkrētu epizožu aizgūvumu no viduslaikos rakstītiem tekstiem ir šo naratīvu balstošie konstrukcijas elementi, par kuriem “krievu ietekmes” stāsta variāciju autori izsakās kā par autentiskām un neapšaubāmām liecībām. Pievēršot uzmanību citētajiem tekstiem, kurus “krievu ietekmes” naratīva autori izmanto savu tēžu formulējumiem un pamatojumam, var konstatēt, ka tās galvenokārt ir viduslaiku hronikas.

³ McAdams, McLean 2013; Carr 2001.

⁴ Sk. Kappeler 2021.

⁵ Undusk 2016, 134, 139, 145.

Redzams, ka naratīvu autori no hroniku satura izceļ tās senā stāstījuma sekvences⁶, kuras liecina, piemēram, par senaustrumslāvu un latgaļu kultūru saskarsmes formām. Taču, kā šodien, kritiski lasot, varam pārliecināties, 19. gadsimta krievu un Baltijas vācu autori, pārstāstot vai citējot senās hronikas, neuztvēra vai pārprata šo viduslaiku tekstu konceptuālo, žanra un sarakstīšanas mērķa specifiku.⁷ Savukārt viduslaiku dokumentāros tekstus šie interpreti izmantoja ļoti reti, jo neviens no tiem, ciktāl zinātniska izpēte pārliecina par to autentisku izcelsmi, nedod atbalsta punktus “krievu ietekmes” naratīva akadēmiskai ticamībai.⁸ Ar šo fenomenu zinātniski kritiski strādājot, varam konstatēt, ka, pirmkārt, jaunāko laiku autoru izpratne par viduslaiku hroniku satura epizodēs un stāstījuma sekvencēs fiksētām parādībām – darbībām un “notikumiem” – būtiski atšķiras un pat konfliktē ar viduslaiku hronistu izpratni un interpretāciju par tēlotās pagātnes nozīmēm,⁹ otrkārt, “krievu ietekmes” naratīvs *a priori* postulē savu konceptuālo skatījumu uz pagātni, kuru projicē uz seno autoru radītajiem tekstiem, un postulē savus “atklājumus” kā Baltijas kultūrtelpas un teritoriju iekļaušanas Krievijas impērijā leģitīmo pamatu.¹⁰ Šie vērojumi liek pievērsties “krievu ietekmes” naratīva saturiskajai specifikai, struktūrai, formai un kompozīcijai un uzlūkot šo stāstījuma fenomenu no tekstu lingvistikas perspektīvas. Tā ļauj atklāt naratīva/teksta konstrukcijas paņēmienus un funkcijas, kā arī raudzīties uz šo tekstveidi kā

kultūras tehniku, kas palīdz skaidrot autora un lasītāja attiecības konkrētā vēsturiskā sociālā kontekstā.

Naratīvs par “krievu ietekmi senatnē” Baltijā, tāpat 18.–19. gadsimta Baltijas vācu vēsturiski (tiesiski un politiski) formētā un Krievijas impērijas sastāvā iekļautā kultūrtelpā, pievērš savas auditorijas uzmanību “krievu klātbūtnes” sākotnei. Šī naratīva fokusā ir vairākas tēmas, kuras stāstītājs var mainīt vai aizstāt atkarībā no vēstījuma mērķa un izvēlēta vēsturiskā hronoloģiskā posma, un to stāstījuma struktūra ļauj tās uztvert kā atsevišķas vēsturiski literāras reprezentācijas jeb stāstus. Autori, kuri deklarē, ka viņu mērķis, rakstot “vēsturi”, ir politiski un patriotiski atbildīgs Krievijas valsts izveides izklāsts, ļauj ievērot šajā lielajā naratīvā, piemēram, tēmu par līvu vai latgaļu “meslu atkarību” no Polockas kņaza varas “kopš ļoti seniem laikiem”, “Polockas kņaziem pakļauto/piederošo Koknesi un Jersiku” kopš 12. gadsimta beigām, “krievu kņazu cīņu” ar Livonijas “vāciešiem” 13. gadsimtā, par Jurjevas jeb Tērbatas pilsētu kā krievu dibinājumu un mesliem, kurus 16. gadsimta vidū Moskovijas kņazs Ivans IV, tā sauktais Bargais, gribēja “likumīgi” livoniešiem atprasīt.

Rakstā analizētie piemēri reprezentē nelielu daļu no vēsturiskajā žanrā publicēto tekstu klāsta. Pirmais to izvēles kritērijs ir “krievu ietekmes senatnē” naratīva ietekme uz vēsturisko konceptu veidošanos “nacionālajos” latviešu vēstures naratīvos par “tautas” un/vai “valsts” pagātni, kā arī atsevišķu tēmu popularitāte, piemēram, par “krievu meslu atkarību” vai Jersiku kā “agro valstisko veidojumu”. Tā kā naratīvi, kas eksponē noteiktas “nacionālās” kolektīvās gaidas, piemēram, par “vēsturiskā taisnīguma atjaunošanu”, ir konkrētu autoru radīti, tad otrais kritērijs ir autora intelektuāļa personība, ja viņa autoritātes ietekme uz nacionālo un ideoloģisko “tautas” vai “valsts” vēstures izpratni bijusi paliekoša. Tekstuālā žanra pārstāvēniecības dažādība ir trešais kritērijs. Tā kā “krievu ietekmes” naratīva kā politiska

⁶ Šeit un turpmāk ar jēdzienu “sekvence” apzīmēta stāstījuma (tekstuāla) vienība ar konkrētu vietu, secību un funkciju naratīva struktūrā.

⁷ Sk. Danilevskij 2018.

⁸ Sk. Levāns 2021; Levāns 2012.

⁹ Par hroniku tekstu interpretāciju sk. sīkāk Goetz 1999, 161–242; Spiegel 1997, 29–56, 83–98; arī Levāns 2019.

¹⁰ Sk., piem., Bystrjanskij 1938; Anninskij 1938, 66–67.

koncepta izpēte ir tikai sākuma posmā,¹¹ iespējams, var atklāties neprecizitātes, nosakot senāko šī naratīva literāro prototipu “vēstures” sacerējumos pirms 19. gadsimta vidus.

Atrunas vietā piebilstams, ka šis raksts nepretendē uz pētāmās parādības visaptverošu analīzi, jo tas nav iespējams hronoloģiski ļoti plašās piemēru daudzveidības un vielas kompleksā rakstura dēļ. Vērojumi reducēti līdz teorētiski konceptuāliem skaidrojumiem, kurus pamato atsevišķu piemēru analīze. Raksts dod ieskatu specifiska vēstures naratīva kā zinātniski pētāma fenomena metodoloģiskajā pieejā, raksturo atpazītās problēmas sociālo svarīgumu un ļauj ieskicēt analītiskā darba iespējas. Tieši tāpēc izteikumi par pētījumā novēroto ir reducēti līdz teorētiski konceptuāliem skaidrojumiem, kurus atbalsta atsevišķu piemēru daļēja analīze un interpretācija.

Izejas punkts: hrestomātiska rakstura apsvērumi par vēstures rakstīšanu un metodi

Autori, rakstot “vēsturi”, it sevišķi par kādu senāku pagātnes posmu, piemēram, viduslaikiem, apzināti demonstrē saviem lasītājiem, ka viņi pazīst un izmanto ticamas, īstas un senas tekstuālas vai priekšmetiskas šīs pagātnes liecības. Vairums vēstures naratīvu par krievu ietekmi Baltijas jūras austrumu daļas piekrastē pirms Livonijas formēšanās rāda, ka pagātnes liecības tika piemērotas to autoru politiskajām un ideoloģiskajām gaidām. Šāds novērojums par 19. vai 20. gadsimta intelektuāļu vai mācīto diletantu radītājiem, Baltijas senākajai vēsturei veltītajiem sacerējumiem nebija svešs tā laika zinātniskajai kritikai.¹² Taču naratīvi par “krievu ietekmi senatnē”, tēlaini izsakoties, dzīvoja savu dzīvi un šķita stāvam ārpus zinātniskuma. Ja intelektuālā autora mērķis bija ideoloģisks “vēstures”

vēstījums, tad ir izskaidrojama tendencioza šo pagātnes liecību atlase, izvēle un interpretācija, kas pakārtota politiski motivētām gaidām.

Vēstures rakstīšana arvien ir bijusi konceptuāla izvēle radīt stāstu, sekojot specifiskiem žanra un literārās formas principiem. Tā autoram uzliek pienākumus pret saturu un vēsturisko vielu, no kuras stāsts tiek “savīts” vienotā vēstījumā, kā arī pret vēstures mērķi: autora deklarētais, ka viņš vēlas radīt jaunas zināšanas, atklājot un izskaidrojot pagātnē nezināmo, neizslēdz to, ka viņš grib mainīt arī savu lasītāju priekšstatus par savu tagadni, zināšanu un pagātnes uztveri un ietekmēt sociālo realitāti. Autors arvien reprezentē vairāk par vienu kolektīvās mācīšanās pieredzi un pārstāv, ļoti iespējams, kādas ideoloģiski determinētas elites intereses. Tā var būt pat ne pārliecības motivēta, bet bieži vien totalitārās sistēmas diktēta piespiedu izvēle. Nacionālo historiogrāfiju literārās un konceptuālās stāst-rades specifiska iezīme atklājas vērojumā: šos naratīvus konstruējot, respektīvi, rakstot savas “vēstures”, to “tēvi” piesavinās, absorbē, piemēro un pieradina “citas/svešas kultūras artefaktus”, tātad ne tikai personas, vietas un notikumus, bet arī pagātnes stāstīšanas un interpretācijas manieri.¹³

Ar vēsturi var dot vērtību orientierus, norādīt uz tagadnē un nākotnē izdarāmām izvēlēm kā vēsturiski predestinētu vai pagātnes diktētu uzdevumu un ar “vēstures ekskursiem” apelēt un argumentēt, kāpēc karš vai politiskas sistēmas maiņa apvērsuma ceļā ir “vienīgā izvēle”. Vēsturiskie sociālo attiecību konteksti liek pamanīt, ka vēstures naratīvu radīšanas laiks sakrīt ar politiskas rīcības vai izvēļu leģitimitātes deficīta apstākļiem kādā kopienas vai “valsts” eksistences posmā. Lasot dramatiski un nacionāli uzskānotu 19.–21. gadsimta vēsturnieku un citu intelektuāļu polemiski vēsturiskus darbus, kuri tiek saukti par sabiedrības vai tautas pagātnei

¹¹ Sk. Selarts 2019; Selart 2015; Selart 2012.

¹² Levāns 2019.

¹³ Sk. Bolin 2012; Ryzhakova 2009, 226; Tamm 2008.

veltītiem “pētījumiem”, bieži vien autori “at-
zīstas” lasītājam, ka raksta pienākuma un
augstāku mērķu un ideālu dēļ; šajās atzišanās
neiztrūkst apelācija pie “tautas”, “nācijas” vai
“valsts” vajadzībām. Priekšstati un zināšanas
par pagātņi, it sevišķi par to, kuru sauc par
“savu” jeb, precīzāk, par savas/manas ko-
pienas – etniskas, nacionālas, sociālas, poli-
tiskas, kultūras u. c. – pagātņi, ietekmē un
formē kolektīvo identitāti.

Rakstītie vēstures avoti, kuru saturs tiek
izmantots “krievu ietekmes” naratīvā, ļauj
“ieraudzīt” vien atsevišķas pagātnē (iespē-
jams) notikušas saskarsmes epizodes, piemē-
ram, iespējamās liecības par senām “slāvu/
krievu” un “latviešu” attiecībām šo kopienu
kolektīvajā biogrāfijā, kuras hroniku un an-
nāļu tekstos reti datētas. Ja hronikas tekstā
datējums tomēr minēts, šī teksta kritika var
atklāt, ka datējums ir fiktīvs – senā autora
vai vēlāka redaktora brīvi pierakstīts – vai
arī tam piemīt relatīvs raksturs, jo hronolo-
ģiskais aptvērums ir laikā nosacīts un aptu-
vens. Viduslaiku autoriem, kuri, stāstot par
pagātnē notikušo, sekoja biblisko tekstu pa-
raugiem, neuzskatīja datējumu par obligātu,
it sevišķi tad, ja stāstam bija jāatklāj kādas
etniskas kopienas, institūcijas, klostera, pilsē-
tas vai “zemes” sākotne.¹⁴ “Livonijas hronika”
(*Chronicon Livoniae*), kuras autorība ir pie-
rakstīta iedomātam priesterim Heinriham,
latviskotam par Indriķi,¹⁵ un kuras sarakstī-
šanas laiks ar lielu varbūtību būtu attiecināms
uz 13. gadsimta vidu, kopš pirmā iespiestā
izdevuma publicēšanas 1740. gadā kļuva par
neaizstājamu vēsturisku “faktu” par “krievu
ietekmes senatnē” ieguves vietu. Šīs hroni-
kas, kuras satura zinātniska kritiskā analīze
aizsākās tikai 19. gadsimta 60. gados,¹⁶ senā-
kais noraksts ir radīts 14. gadsimta pirmajā
pusē, un tajā attēlotos notikumus var nosacīti

¹⁴ Sk. White 1990, 61–64 u. c.; Goetz 1999;
Spiegel 1997.

¹⁵ Sk. sīkāk Coja 2014; Levāns 2021.

¹⁶ Šādu kritiski zinātnisku stimulu hronikas
izpētei deva Karla Širrena (1826–1910)
pētījums, sk. Schirren 1865.

precīzi datēt tikai tad, ja iespējams identifi-
cēt autora izmantotos dokumentus vai citu
tekstuālo liecību ietekmē veidotu stāstījuma
sižetu nozīmes.

Naratīva par “krievu ietekmes” senumu
un pirmsākumiem Baltijā autori vai recipien-
ti, citējot “Livonijas hroniku” vai viduslaiku
senslāvu historiogrāfijas tekstus, neapgrūti-
nāja sevi ar jautājumiem par šo avottekstu
piederību naratīva funkcionālajam tipam un
žanra specifiku, kompozīciju, stilistiku vai,
piemēram, retorikas liturģiskajām īpatnībām,
kā arī par hagiogrāfiskās un bibliskās tradi-
cijas ietekmi. Viduslaiku autors, kurš rakstīja
par pagātnē notikušo, ar savu naratīvu piešķī-
ra pagājušajam skaidrojumu un radīja jēgu,
proti, kā notikušais sabalsojas ar kolektīvajām
konvencijām un morāli ētiskajiem rīcības
ideāliem; viņa mērķis tād nebija stāstīt
par “patiesībā” notikušo.¹⁷ Savukārt ideolo-
ģiski predestinēts jaunāko laiku interprets
piemēroja šo un citu seno tekstuālo, kā arī
priekšmetisko un vizuālo liecību saturu savas
tagadnes kolektīvajām gaidām un priekšsta-
tiem par politiku, kultūru, vērtībām un soci-
ālajām attiecībām.

Vēstures naratīvs par “krievu ietekmi senatnē”: stāstījuma struktūra, ietekme un noturība

Vēstures stāsta par “krievu ietekmi se-
natnē” stāstījuma struktūras pazīmes ļauj to
identificēt arī kā bāzes naratīvu (vācu val.
Basisnarrativ), kas, ievietots mainīgos satu-
ra un ideoloģiskos kontekstos, saglabājas kā
stabilis “vēstures” vēstījuma elements. Robeža
starp šādu bāzes un daudz apjomīgāko vadošo
jeb parauga naratīvu (*Masternarrativ*), kura
viela, stils un uzbūve tiek atdarināta “tautu”,
zemju un sociālu (religisku, profesionālu, po-
litisku, marginālu) kopienu “vēsturēs”, mēdz
būt gaistoša.¹⁸ Naratīva par “krievu ietekmi
senatnē” izcelsme ir konstatējama krievu

¹⁷ Sk. Danilevskij 2018; Goetz 1999; Spiegel
1997.

¹⁸ Demantowsky 2018, 16–24; Abbott 2007.

publicistikā un historiogrāfijā un konceptuāli veidota kā Krievijas impērijas teritoriālās politikas skaidrojums un idejas par valstiskuma kontinuitāti “valsts vēstures” kontekstā ilustrācija.

Vēstures bāzes naratīvi, ņemot vērā tiem piemītošo daudzlīmeņu sociālo pārklājumu, ir kolektīvi stāstīšanas musturi: tiem raksturīga stāstījuma sekvenču nosacīti nemainīga secība.¹⁹ Tie darbojas kā vispārpieņemtas patiesības par pagātņi, kuras kādā sabiedrībā gan institucionāli, gan dažādās sociālās grupās netiek apšaubītas. Tie rada šķitumu, ka to klātbūtne vēstures stāstā ir laika pārbaudes rezultāts un patiesuma apliecinājums. Tiem piemīt zināma rezistence pret racionālu un zinātnisku kritiku, jo šie naratīvi konstituē kopienas kolektīvo vēsturisko atmiņu un tieši tāpēc tikai fragmentāri tiek pakļauti kritiskam vērtējumam, ja augstākā vērtējošā instance ir tās pašas kopienas kolektīvā vēsturiskā apziņa. Šie naratīvi kalpo kā atgādnes “cauri laikiem” par vērtībām un publisko/individuālo izvēļu orientieri. Tie klejo un atklājas plašas aptveres publisko mediju formās – publicistikā, literatūrā, skatuves mākslās, zinātniskos tekstos, politiskajā retorikā un komunikācijā; tie bieži satopami ikdienas komunikācijā, un to autorības jautājums ir šķietami sekundārs, tā nav zināma vai nosakāma,²⁰ kaut arī atpazīstams ir apzināti un mērķtiecīgi veidotā satura un vēstījuma koncepta rokraksts. Tajā pašā laikā, ja nepieciešama autorības pieminēšana, šie naratīvi iegūst atsauci uz publisku autoritāti.²¹

Šādas tipoloģijas vēstures naratīvi, pie kuriem pieder stāsts par “krievu ietekmi senatnē”, piešķir kopējam reģionālās, nacionālās vai politiskās kopienas vēstures stāstam emocionālu un idejisku ievirzi. Šo naratīvu izcelsme un lietojuma paradumi ir cieši saistīti ar elišu kultūru, kas piedāvā pagātnes notikumu interpretācijas un to izklāsta formas, kā arī

ietekmē pagātnes notikumu vietu politisko rituālu režijā un kolektīvajā atmiņā. Tāpēc bieži vien par šiem naratīviem elites pārstāvji mēdz teikt, ka tie atspoguļo kolektīvo (tautas, nacionālo u. tml.) domāšanu vai “garu”. Šī iemesla dēļ katrs kritikas mēģinājums tiek uzvertts kā nevēlamas citādības apliecinājums, pat pielīdzināts “vēstures faktu” sagrozīšanai. Šie naratīvi laika gaitā un atbilstoši politiskajām gaidām un, piemēram, monoetniskas kultūras izpratnei tika un tiek papildināti un mainīti, saglabājot pamata tēzi par konkrētu epizodi, atsevišķu notikumu vai personu pagātnē kā nozīmīgu “pagrieziena punktu”, ar kuru esot sākusies “vēsture”. Satura dinamika, kuras intensitāti raksturo konceptuālu paplašinājumu vai saturisku redukciju uzslāņojumi, pieļauj sagrozījumus un viltojumus pagātnes parādību un procesu skaidrojumos.

Politikas veidotāji, kuri seko, piemēram, nacionāli – labēji vai kreisi – radikālai ideoloģiskai programmai, par svarīgu savas ietekmes veidošanas uzdevumu uzskata un deklarē vai noklusējot realizē šādu bāzes naratīvu iekļaušanu kopienas vēstures domāšanā. Kopiena, apelējot pie kolektīvās pagātnes varonīgās, traģiskās vai dramatiskās pieredzes, tiek pieradināta pie šādu naratīvu, pozitīvās lomas tagadnes grūtību pārvarēšanā, “tautas” rakstura apliecināšanā, vienotības demonstrēšanā utt.²²

Priekšstati par pagātņi nosaka tagadnes uztveri un izvēļu vērtējumu, kā arī ietekmē uzvedības formas un rīcības motīvus. Turklāt institucionāli komunicētie priekšstati par pagātņi lielā mērā ir sabalsoti ar kolektīvajām gaidām.²³ Tieši tāpēc stāsti par vēsturisko “sākotni” un “ietekmi” mēdz būt noturīgi pret zinātnisku kritiku un politiskiem/ideoloģiskiem pagriezieniem, kas izraisa vēstures naratīvu satura un perspektīvas revīziju. Mainoties politiskajiem ietvara nosacījumiem, mainās arī pagātnes uztveres un vēstures paradigma. Tas ir pārsteidzoši,

¹⁹ Ricoeur 1980; sk. arī Somers 1994, 616.

²⁰ Demantowsky 2018, 17–20; Somers 1994.

²¹ Demantowsky 2018, 22.

²² Sk. Andersons 1983/2022.

²³ Demantowsky 2018; Somers 1994.

ka lielā "vēstures" stāsta paradigmas maiņa varēja izraisīt naratīva par "krievu ietekmi senatnē" satura pārveidi, ja tika mainīta, piemēram, "tautas" vieta un loma "valsts" izcelsmes koncepcijā. Vienlaikus šis naratīvs, mainot interpretāciju par "ētniskuma/tautības" un "ticības" vietu un lomu "tautas" politiskās attīstības jeb pieaugšanas "vēsturē", spēja saglabāt stāstījuma pamatstruktūru kolektīvās vēsturiskās atmiņas diskursos, kuriem vērtību orientierus un ietvaru piešķirā tādas ideoloģiski ambivalentas idejas kā, piemēram, komunisms un nacionālisms. Naratīvs par seno "krievu ietekmi" Baltijas kultūrtelpā tātad netika atcelts vai izņemts no "vēstures" stāsta, bet tika pielāgots politiskajam pieprasījumam.

Kopīgās strukturālās stāsta par "krievu ietekmi senatnē" pazīmes atklājas kā konkrētas tematiskās sekvences: to secība nacionālo vēstures naratīvu struktūrā vairumā gadījumu izpaužas kā literāri iedibināta kārtība,²⁴ kuru tikai daļēji nosaka vēstures avotos fiksētā viela un tai piešķirtās hronoloģiskās norādes un stāstījuma veidā iedibinātā loģika. Šis naratīvs vērš uzmanību uz baltu un somugru kultūru/sabiedrību dažādām saskarsmes formām ar skandināvu un senaustrumslāvu kopienām, kuras, kā liecina atsevišķas ar 13. gadsimtu datējamas tekstuālas epizodes un priekšmetisku liecību fragmenti, tik tiešām ļauj konstatēt vēstures avoti. Šo saskarsmju epizodes ir integrētas "krievu ietekmes" naratīva kompozīcijā, izmantojot literāros vielas izklāsta principus un tekstā proponētos vērtību orientierus: konkrēti jēdzieni atklāj konceptuālu skatījumu uz pagātņi, suģestē lasītāja uzmanību un iztēli (attiecības, senums, sākotne vai pirmsākumi); tie ir ievīti darbību, kas veido stāstījuma atsevišķas sižetiskas līnijas, attēlojumos un atklāj tajos iesaistīto "dramatisko aktieru" (atsevišķu indivīdu, lokāciju/vietu un kopienu) lomas un rīcības motivāciju. Notikušās darbības šai naratīvā precīzi raksturo vārdi: mesli, ticība, ciņa,

vara u. c. Šie un līdzīgi vārdi veido naratīva par "krievu ietekmi senatnē" struktūru, kas ar tekstu konstituē kolektīvo vēsturisko atmiņu repetīcijas veidu un reprezentē kopienas vērtību orientierus.

Šo naratīvu raksturo nosacīti īss hronoloģiskās aptveres laiks: stāstītais laiks, kurā risinājās lakoniski aprakstītie vai nosauktie notikumi, netiek precīzi datēts vai piesaistīts konkrētam gadam/gadsimtam un tiek raksturots ar vārdiem "sen" vai "ļoti sen", kas pieļauj "sākuma" piemērošanu atbilstoši ideoloģiskajām interesēm; jaunākā hronoloģiskā ietvara atzīme šajā naratīvā tiek piesaistīta 1227. vai 1229. gadam, kas izriet no pēdējās "Livonijas hronikā" minētās epizodes par Polockas kņaza aktivitāti Livonijas teritorijā un kādu Rīgā izgatavotu dokumentu, kurā fiksēta vienošanās par tirdzniecisko attiecību iedibināšanu starp Hanzas pilsētām un Smoļensku.

Nacionālās stāstrades darbnīcas I: Samarina faktors. Baltijas nomale Krievijas impērijā valsts varas un vēstures konceptā, 19. gadsimts

Naratīva par "krievu ietekmi senatnē" aizsākums ir identificējams Jurija Samarina (*Jurij Samarin*, 1819–1876) polemiskajās apcerēs "Vēstules no Rīgas" (1848). Sekojot idejai par "tautas" un "valsts" nedalāmību vēsturē, vēstulju autors piedāvā konceptuāli vienotu skatījumu par krieviskā faktora vēsturisko lomu Krievijas impērijas Baltijas provinču nevācu iedzīvotāju politiskajā un kultūras attīstībā. Septiņos tēlojumos, kurus autors nosaucis par "vēstulēm", izstāstīts Baltijas "piejūras" zemju vēsturei veltīts politisks pamflets par krievu un vācu "naidpilnajām" attiecībām Baltijas guberņās.²⁵ Pirmajā "vēstulē" autors apraksta un skaidro senāko šīs vēsturiskās Krievijas impērijas "nomales" (*okraina*) attīstības gaitu un svarīgos pavērsienus no 12. līdz 16. gadsimta vidum, apsolot lasītājam, ka "es runāšu

²⁴ Somers 1994, 616.

²⁵ Samarin 1889, 3–160.

manā apskatā” tikai par mazāk zināmiem un kļūdaini tulkotiem “faktiem”.²⁶

Rīgā Samarins ieradās 1846. gada vasarā Iekšlietu ministrijas revīzijas komisijas sastāvā kā Senāta kalpotājs, lai iegūtu ziņas par Vidzemes guberņas zemnieku sadzīves apstākļiem. “Vēstuļu” manuskriptu viņš esot pabeidzis īsi pirms aizbraukšanas no Rīgas 1848. gada vasarā. Sākotnēji “Vēstules” ceļoja pie lasītājiem, pavairotas rokrakstā, tās aicināja mainīt un atcelt “vēsturisko netaisnību” impērijas nomalē, kur krieviskais piekāpies vāciskajam. “Tautas” kā netaisnības upura tēlojums šajā vēsturiskajā kontekstā bija retorisks gājiens un novēlota Eiropas apgaismības ideālu atbalss par zaudēta taisnīguma atjaunošanu, kas šķita atgādinām par dumpīgumu un tāpēc bija pievilcīga un populāra tautiski noskaņotajai pareizticīgajai un rietumniecisko ietekmi noraidošajai krievu intelektuāļu videi. Kaut arī šis bija viens no ietekmīgākajiem ideoloģiskajiem 19. gadsimta vidus un otrās puses tekstiem Krievijas impērijā, kas iedibināja slavofilu kustību,²⁷ cenzūras atļauts “Vēstuļu” izdevums tika publicēts vairāk nekā divdesmit gadus pēc Samarina nāves.

Vēlāk, 19. gadsimta 80. gadu sākumā un beigās, “Vēstulēs no Rīgas” postulētās radikālās idejas kļuva par impērijas politikas vadlīnijām Baltijas provincēs, īstenojot to “pieaudzēšanas” (*prirashhenija*) jeb rusifikācijas politiku. Toreiz tas bija jauns un radikāls etnopolitikas formāts, lai Baltijas provinces “pieaudzētu” Krievijas impērijas tiesību un kultūras sistēmai, uz ko savās “Vēstulēs” aicināja arī Samarins.²⁸ Šādi formulētajā Krievijas vēstures koncepcijā īpaša vieta bija naratīvam par “krievu ietekmes senumu”.

Samarina vēstures diskurss ir politisks. Viņš atgādina par “labi zināmo” vilkmi, kas 12. gadsimtā Baltijas provinces kā atsevišķas daļas pie veselā esot “vilkusi pie kaimiņu krievu kņazistēm”: Polockas kņazs valdījis Kurzemē, kņazs Jaroslavs saņēmis meslus no Tērbatas apkārtnes, bet “Estlandes” austrumu daļa bijusi Novgorodas zemes sastāvā.²⁹ Par šādu “krievu” varas kartējumu Baltijā šaubu neesot, apgalvo Samarins, jo “vācu hronisti to vienbalsīgi atzīst”. Šie paši hronisti dodot “liecības” (*svid’tel’stva*), kam piemītot pierādījuma spēks, “par mierpilnu pareizticības izplatīšanu pie iezemiešu ciltīm”.³⁰ Samarins konstatē “vēsturisku” aksiomu: “Latvieši kopš senlaikiem (*izdrevle*) atradās [...] Polockas kņaza pakļautībā.”³¹ Šis kņazs it kā 1211. gadā esot bīskapam Albertam skaidrojis, ar ko “krievu” pieeja ticības jautājumos atšķiras no “vācu” pieejas: bez varas un spēka kņazs esot ļāvis sev pakļautajiem izlemt, vai tie no brīvas gribas pieņem kristību vai atraida. Samarina tēlotā situācija ir paradoksāla – kņazs, lajs, kurš pamāca garīdznieku, protams, ir literāra fikcija.

Samarins ir pārliecināts, ka Krievijai bijis lemts “vest aiz sevis Baltijas apgabalu pretī pilsoniskai un reliģiskai apgaismībai, taču vācu tirgotāju, sludinātāju un krustnešu pēkšņais iebrukums [šajās zemēs] uz ilgu laiku pārtrauca iesākušās attīstības dabisko gaitu. Vācieši atņēma krieviem Baltijas apgabalu, katolicisms tam atņēma pareizticību.”³² Latvieši un igauņi (*esty*), kurus Samarins dēvē par “somiem”, esot pretojušies krustnešiem, taču kaujas, kā par to rakstot “visi hroniku autori”, ik reizi beigušās ar zaudējumu un “slaktiņiem”, kaut arī krievi arvien cīnījušies šo “tautu” pusē. Samarins rezumē: “Baltijas zeme, piesūcināta ar mocekļu asarām un

²⁶ Samarins 1889, Pis'mo I, 3–19, šeit 4. Šeit un turpmāk raksta autora tulkojumi no krievu un vācu valodām, specifiski izteikumi likti iekavās oriģinālvalodā latīņu transkripcijā. Kvadrātiekvās doti raksta autora paskaidrojumi.

²⁷ Sk. Skorohodova 2020.

²⁸ Sk. Samarins 1889, 19 u. c.

²⁹ Samarins 1889, 4.

³⁰ Turpat.

³¹ Samarins 1889, 4, sk. J. Samarina izvērstu komentāru; kā liecina viņa reference, ar “vācu hronistiem” viņš saprot tikai vienu 17. gs. autoru.

³² Turpat, 4–5.

asinīm, tika uzvarētājiem.” Vācieši toreiz uzvarējuši skaitliskā pārspēka dēļ. Vācu pakļautos “iezemiešus” (*tuzemcy*) Samarins dramatiski tēlo kā “nelaimīgo cilti”, kuras spēja pretoties uzvarētājiem bija izsīkusi. Uzvarētie drīz vien esot nonākuši uzvarētāju “smagajā jūgā”, kas izpaudās “visu veidu feodālajā vardarbībā”. Autors šajā dramatiskā tēlojuma kulminācijā ienāk kā morālas autoritātes instance ar vārdiem – “es uzstāju”, lai norādītu uz “verdzības” izcelsmi “tur”, kas atšķiroties no “dzimtbūšanas pie mums”, jo pirmajā gadījumā zemi zemniekam atņēma “svešs iekarotājs”, bet otrajā – zemi īpašniekam uzturam iedeva “valsts”.³³

Šie notikumi esot noteikuši Krievijas impērijas Baltijas provinču “tautas likteni turpmākajos gadsimtos”, un Samarins sakāpināti stilizē šo “tautu” likteņa traģismu kā pilnīgu atstumtību, aizmiršanu un izzušanu no vēsturiskās atmiņas; tās gadsimtu gaitā esot nonākušas armien dziļākā kultūras atpalicības un pagrimuvas stāvoklī.³⁴ Tāpēc, apgalvo Samarins, Baltijas provincēs, līdzīgi kā citās iekarotāju “kolonijās”, vēsturiski nespēja izveidoties “tauta” kā dažādu kārtu veidots organisms un tāpēc tur “nevarēja patstāvīgi izveidoties valsts”. Samarina vēsturisko norišu izklāsta loģika liek lasītājam spriest, ka “valsts” klātbūtnē ir “tautas” kultūras pakāpes kritērijs. Šādas attīstības seku radītais “tikumiskais ļaunums” (*npravstvennoe zlo*), sastopoties “ģermāņiem un somiem”, turpina arī “tagad dzīt asnus”.³⁵

Secinājums, pie kura Samarins aizved savu lasītāju par senāko šī “apgabala” vēsturi, t. i., no 13. līdz 16. gadsimtam, esot pašsaprotami “dabisks”: Baltijas jūras austrumdaļas “iezemiešu” sabiedrībās un arī Livonijā neesot bijis radošā sociāli politiskā potenciāla – nebija savas iekšējās pārveidi stimulējošas “ietekmes”,³⁶ lai tās “pašas no sevis

izgūtu un attīstītu valstiskuma sākumu”, tāpēc šādam “sākumam” bija “jāienāk no ārienes”. Tas atklājis šo sabiedrību “iekšējo nespēju (*nesostojatel'nost*)” nodrošināt valstiskumu.³⁷ Samarins postulē bijušās Livonijas “iezemiešu” patstāvīgas rīcības spējas noliegumu, kuru emancipācijas un attīstības iespēja jaunākos laikos būtu domājama tikai kopā ar krievu impēriju un tās sastāvā. Tādējādi viņš formulē ideju par “krievu” impēriju kā latviešu un “somu” tiesisku un kultūras aizbildni, iekļaujot tās ar pareizticības un valodas palīdzību Krievijas “tautas” un valsts vienotā asinsritē.

Vienlaikus varam konstatēt, ka Samarins seko tā laika literāriem un konceptuāli tradicionāliem vēstures naratīva paraugiem. Piemēram, Samarina naratīva kompozīcijā lietotie vārdi, kas raksturo “iezemiešus” kā “feodālās vardarbības” upurus, veido spēcīgas asociācijas ar Garlība H. Merķeļa (*Garlieb H. Merkel*, 1769–1850) Baltijas “verdzības” paraugstāstu “Latvieši”,³⁸ kas formē emocionāli sakāpinātu dramatisku tēlojumu par “tautas” ciešanām un netaisnību. Apelācija pie lasītāja līdzjūtības un atbildības ir koloniālās vēstures diskursā tipiska literāri retoriska figūra, kas nav attiecināma uz viduslaiku Livonijas izveides un pastāvēšanas laiku, pat ja Samarins to vairākkārt apzīmē par “koloniju”. Naratīvs par “krievu ietekmes senatnē” kultūru formējošo ietekmi “iezemiešu” sabiedrībās – teritoriāla piederība krievu kņazīstei, brīvība lemt, tautība, pareizticība un krievu valodas ietekme uz politisko satversmi – kontrastē ar stāsta kompozīcijā tēloto destruktīvo

³⁷ Samarins 1889, 11. Šo, šķietami no J. Samarina aizgūto jēdzienu sevišķi aktīvi izmanto Krievijas propaganda vēl ilgi pirms pilna mēroga iebrukuma Ukrainā un par Baltijas valstīm pirms un sevišķi intensīvi kopš 2022. gada, apzīmējot tās kā “neīstenojušās valstis” (*nesostojavsheesja gosudarstva*).

³⁸ Merkel 1797. Par G. Merķeļa ietekmi uz J. Samarina vēsturisko priekšstatu formēšanos par Baltiju un “Vēstulēm no Rīgas” sk. Skorohodova 2020; Skorohodova 2011.

³³ Samarins 1889, 5.

³⁴ Turpat, 6.

³⁵ Turpat, 6–7.

³⁶ Turpat, 7.

ļaušanu. Samarina pirmajā “vēstulē” šo postošo spēku kopš viduslaikiem iemieso Roma, Eiropa un Rietumi, kas radījuši viņa aprakstītās kultūru cīņas “pirmcēloņus” Baltijā, no kā savukārt, vēstures “faktiem” kalpojot par notikušas netaisnības pierādījumiem, izriet morāles slēdziens: vardarbība atceļ leģitimitāti uz zemi un varu, bet glābēja humanitāte to atjauno un “likumīgi” atgūst reiz zaudēto.

Tāpat Samarina “Vēstules” saturiski un idejiski sabalsojas ar Heinriha Johanna fon Jannava (*Heinrich Johann von Jannau*, 1753–1821) polemisko un apgaismības aizsāktās koloniālisma kritikas diskursā sacerēto darbu “Verdzības vēsture” (1786).³⁹ Autors, kurš vēlējās palikt anonīms, liek lasītājam iepazīties ar vēsturiskos “faktos” balstītu apsūdzību, kuru viņš izvirza “vāciešiem” kā sociālai “kārtai” Baltijas provincēs. Stāstā par latviešu “zemnieku” brīvības laiku un tās zaudēšanu ir lasāmas atsevišķas nelielas epizodes par attiecībām ar “krieviem” senatnē. Šeit svarīga ir saturiskā tematisko sekvenču atkārtošana, kas iezīmē atsevišķas kopīgas sižetiskās un dramaturģiskās līnijas Jannava un Samarina tekstos: līdz “vācu” atnākšanai starp 1170. un 1186. gadu, kad “zināma kļūst mūsu tēvzeme”, esot saglabājusies “ar kara tiesībām” krievu iedibinātā meslu atkarība;⁴⁰ Polockas pieminēšana, ar kuru “līvus ļoti iespējams jau sen vieno pazišanās”; viņi paši izvēlējušies, kam vēlas “vasaļa atkarībā” pakļauties.⁴¹ Vienlaikus Jannava un Samarina stāstījuma stratēģijas ļauj konstatēt būtisku atšķirību. Krievijas impēriskajā tradīcijā naratīvam par “krievu ietekmi senatnē” ir piešķirts ģeopolitiskās izvēles konstituējošs un leģitimējošs statuss *idejas par valsti* kontekstā, turpretim Baltijas vācu tradīcijā (ar atsevišķiem izņēmumiem) šīs “ietekmes” epizodes tiek interpretētas kā sekundāras Livonijas zemes varas formēšanās procesos

un tāpēc būtu raksturojamas kā nosacīti margināla parādība Baltijas politiskajā vēsturē.

Ļoti iespējams, ka Samarina politiskās vēstures koncepcijas izveides paraugs bija arī Nikolaja Poļevoja (*Nikolaj Pol'ëvoj*, 1796–1846), rakstnieka un vēsturnieka amatiera, 1830. gadā publicētā “Krievu tautas vēstures” pirmā daļa.⁴² Autors pamato savu nodomu rakstīt “krievu tautas vēsturi” kā morālu un patriotisku pienākumu, lai parādītu un pierādītu, ka dalienu kņazistu (*udelov*) pastāvēšanas laiks Krievijas vēsturē nav bijis “tautas neprāta gadsimts” (*bezumija narodnogo*) un “nesaprotams kaislību sajaukuma” laiks.⁴³ Poļevojs konstruē “valsts” radīšanu kā “tautas” mērķtiecīgu pūli un politiskas grietas virzītu vēsturisku rezultātu. Tādējādi viņš piedāvā konceptuālu skatījumu uz “tautu” kā vēsturiskas un politiskas intereses objektu un valsti kā augstākas kultūras apliecinājumu, ko piepilda “krievu tauta”, apvienojot un pievienojot slāvu un citas, tātad arī Baltijas, zemes un “tautas”.⁴⁴

Baltijas “tautu” vēsturisko “likteni” Poļevojs, līdzīgi kā Jannavs un Samarins, stilizē kā brīvības zaudējuma drāmu, ko izraisījis svešs ārējs spēks no Rietumiem un kurā Romas latīņu baznīcas sludinātāji un bruņinieki krustneši iedvēš “sausmas” iezemiešiem. Pieņemot kristietību, tie nokļuvuši “nežēlīgā verdzībā”.⁴⁵ Rīgas bīskapa un “bruņinieku” vara esot drīz vien sasniegusi Polockas zemes valdījumus, Pleskavas un Novgorodas zemju robežas un tādējādi, kā vēsti autors, radījusi tām “apdraudējumu”.⁴⁶ Poļevojs savā tēlojumā liek lasītājam lūkoties uz līviem un latviešiem kā

³⁹ [Jannau] 1786.

⁴⁰ Turpat, 5–6.

⁴¹ Turpat, 18–19.

⁴² Poļevoj 1830. Darbs ir kompilācija, kas veidota no 17.–18. gs. vācu un poļu autoru sacerētām vēsturēm, veltītām zemnieku tiesību aizstāvēšanai; viduslaiku hronikas lietotas fragmentāri.

⁴³ Poļevoj 1830, 7.

⁴⁴ Turpat, 7–9. Poļevojs, aprakstot posmu no 1186. līdz 1212. gadam, operē ar jēdzienu “krievu zemes”, kuras apvieno apzīmējums *Rus'*, turpat, 214–219.

⁴⁵ Poļevoj 1830, 215–216.

⁴⁶ Turpat, 217–218.

“krievu zemēm” piederošiem. Ar specifisku leksiku viņš sugēstē apgaismības koloniālisma kritikas diskursam raksturīgo morālista sašutumu par verdzības un “feodālās varas” upura ciešanām un kultūras pagrimumu. Vienlaikus šie politiskās konjunktūras vārdi ļauj autoram formulēt tēzi par apdraudējumu “krievu zemēm” un ģeopolitisku zaudējumu, kas liek šajā kontekstā arī “krievu tautu” uzlūkot par vēsturiskas netaisnības upuri.

Samarina vēsturiskajā stāstrādē naratīvam par “krievu ietekmi senatnē” ir politisku diskursu iedibinoša funkcija, kas piedāvā “zināmo” par Baltijas “vēsturi”. Vienlaikus tas ir dramaturģiski strukturēts krievu tautas un valsts izcelsmes stāsts ar šķietami nepārprotamu dramatisko lomu hierarhisku iedalījumu, kurā “latvieši” ir zemākā kultūras pakāpē. Samarina stāstījuma forma un struktūra, metavalodas līdzekļi un dramaturģiskais risinājums iedibināja bāzes naratīvu par “krievu ietekmi senatnē” ar paraugstāsta funkcijām.

Stāstrades nacionālās darbnīcas II: Solovjova faktors un akadēmiskais pagrieziens Krievijas valsts vēstures paradigmā un latviešu tautas vēstures stāstā, 19. gadsimts

Politiska publicistika, par kādu uzskatāmas Samarina “Vēstules”, ar īpašu stilistisku un retorisku manieri piešķir pagātnes tēlojumam emocionālas intonācijas un ideoloģiskas interpretācijas. Taču šāds pagātnes tēlojums parasti nepretendē būt zinātnisks. Šādu interesi par “valsti” kā politisku attiecību izpaušmi apliecināja Sergejs Solovjovs (*Sergej Solov'ev*, 1820–1879), Maskavas universitātes profesors, ar savu daudzsējumu opusu “Krievijas vēsture”. Tā otrajā sējumā autors piedāvāja tolaik konceptuāli jaunu skatījumu uz Krievijas impērijas vēsturi, skaidrojot “senkrievu” kņazistes kā 11.–13. gadsimta politiskās un teritoriju varas ļoti specifisku “slāvu” kultūras fenomenu. Kņaziste, tā skaidro Solovjovs, bija sociāla citādība, salīdzinot ar Eiropas latīņu teritoriālās varas formām, jo ir “pareizticības” piesātinātā politiskajā

“senkrievu” kultūrā veidojusies un “kņaza” dzimtas attiecībās ieausta valstiskuma forma, kas vienlaikus esot bijis Krievijas impērijas “valsts” pirmsākums.⁴⁷

Lai varētu aprakstīt šādi iedomātu “valsts” izcelsmi, Solovjovs, apzinoties interpretācijas grūtības ar senaustrumslāvu tekstuālajos avotos sastopamo jēdzienu *Rus'*, savos “vēstures” skaidrojumos iekļāva toreiz vēl neparastus terminus politiskās varas un teritoriju telpisko organizācijas formu apzīmēšanai – *Kievskaja Rus'*, *Novgorodskaja Rus'*, *Moskovskaja Rus'* u. c. Šis impēriskā romantisma iztēles konstrukcijas neiztur šodienas zinātnisko kritiku. Taču tolaik Solovjova skatījums izpelnījās akadēmiskās elites uzmanību un tika uzskatīts par solidu autoritatīvu zinātnisku darbu, kas fundamentāli, līdz pat 21. gadsimtam, ietekmēja Krievijas “valsts” izcelsmes vēstures koncepciju. Solovjovs, kaut arī viņa redzējums bija tuvs Samarina viedoklim, ar savu “valsts” izcelsmes stāstu piedāvāja stilistiski un retoriski atšķirīgu vēstures naratīvu, kas iezīmēja paliekošu akadēmisku pagriezienu Krievijas vēstures paradigmā. Tajā bija iekļautas arī Baltijas teritorijas.

Vēsturisko Baltijas zemju tēlojumu Solovjovs sāk ar sīkāk neprecizētu norādi uz Krievijas attiecībām ar šīm provincēm: “Mēs zinām, ka senie krievu valdījumi piebaltijas apgabalos (*v' pribaltjskih' oblastjah*)” dalījās divās daļās: ziemeļu [daļā], kas bija vairāk vai mazāk atkarīga no Novgorodas, un dienvidu – atkarīgā no Polockas.⁴⁸ Ši atgādne ir uztverama kā vēsturiskā naratīva konceptuāls politisks vadmotīvs par “krievu ietekmes” senumu Baltijas teritorijās. Sākot tēlojumu, Solovjovs atdarina Baltijas vācu kopš 19. gadsimta sākuma “zemes vēstures” naratīvā ievīto obligāto stāstījuma repertuāra motīvu par “Livonijas uzzēģelēšanu” (*Aufsegelung*).⁴⁹ Viņa stāsta koncepcijas pamatā ir hrestomātiskie vadmotīvi par “vācu” tirdzniecības un

⁴⁷ Solov'ev 1852, 1–9.

⁴⁸ Turpat, 377.

⁴⁹ Sk. Johansen 1961.

Romas latīņu baznīcas interesēm un kristīgo misiju, taču tās sākumu attēlo ar zīmīgu epizodi par pirmo līvu bīskapu Meinardu, kurš evaņģēlija vārda sludināšanu esot “izlūdzies Polockas kņazam”.⁵⁰

Lasāmais liek ieraudzīt šādu ainu: “Livonijā, Daugavas krastos (*po beregam*) *Dviny*), Polockas kņazu dzimtai piederēja divi apgabali (*volosti*) – *Kukenois* [Koknese] un *Gersika* [Jersika].”⁵¹ Šai naratīva epizodei Solovjovs dod skaidrojošu pietuvinājumu par abu vietu tiesisko un politisko statusu Livonijas un Polockas attiecībās, proti, ka tās ir “krievu kņazistes”. Autors norāda uz Kokneses un Jersikas “kņazu” etnisko – “krievisko” – izcelsmi un dzimtas radniecisko piederību Polockai, par ko liecinot abu “kņazu” vārdi – “Vjačeslavs” un “Vsevolods”. Pretēji atsaucēs paustajai skepei, ka šāda impēriskā galma “vēsturnieka” Vasilija Tatiščeva (*Vasilij Tatishhev*, 1686–1750) pausta abu personvārdu atveide esot fonētiska spekulācija,⁵² Solovjovs tomēr pieņem šo fikciju par “tautību” un atbilstoši 19. gadsimta 50. gadu tautiskā romantisma gaidu konjunktūrai pielāgo to vēstījumam par prettiesisku “vācu” rīcību, kuras dēļ Polocka zaudēja tai “likumīgi” piederošas “krievu” teritorijas. Šāds izklāsts atbilst leģitīmācijas stratēģijai, kuras mērķis ir pierādīt, ka “senatnē” notikušais ir bijusi pretlikumīga rīcība – Livonija ar spēku atrāvusi šīs “krievu kņazistes” Polockai, kuras Krievijas impērija jaunākos laikos bija un būtu tiesīga atgūt. Solovjova naratīva loģika prasa atteikšanos no zinātniskas argumentācijas, kuru viņš aizvieto ar, piemēram, literāru stilizāciju par diviem “krievu” kņaziem kā agresīvas politikas upuriem.

Solovjova veidotā vēstures naratīva tematiskā sekvenču izvēle un struktūra atkārtoti, piemēram, Poļevoja un Samarina “vēsturēs” lasāmos “faktus”. Viens no tā pamatelementiem ir, kā liecina retoriskās apelācijas pie “patriotiska” lasītāja morāles, tematiskā

sekvenca par Rīgas bīskapa sūtņa cisterciešu mūka Teodorihā, ļoti spilgti kolorētas figūras “Livonijas hronikā”, misiju pie Polockas kņaza, kuru Solovjovs attiecina uz 1206. gadu. Ieradies pie kņaza, Teodorihš uzzinājis, ka līvu vecāko sūtņi esot atsteigušies ātrāk, izteikuši kņazam sūdzības par “vācu varmācību” un lūguši tam, “lai viņš padzenot ienīstos atnācējus”.⁵³ Šādai līvu rīcībai, kuri cer uz kņaza iesaistīšanos, tiesisko pamatojumu dod norāde uz “mesliem” (*tributum*), kurus šie iezemieši it kā maksājuši Polockai. Solovjova naratīvā “mesli” (*dan*) ir Polockas kņaza varas apliecinājuma instruments un, pārspilējot tā nozīmi, it kā iedibinātas satversmes liecība. Viņa tēlojumā šī ir būtiska sižeta līnija, kas demonstrē līvu (iezemiešu!) lūgumu atbrīvot viņus no svešiniekiem un “kņaza” pienākumu rīkoties, kas tādējādi kalpo krievu klātbūtnes un iesaistes leģitimitātei Livonijas politikā. Tēlojums imitē līvu kā lūdzēju perspektīvu, apsūdzot “vācu varu” kā svešu, varmācīgu, agresīvu un ienīstu un šādi stilizējot to par kolektīvu tirānu. Šādi interpretējot notikumu, “krievi” iegūst īpašu – glābēja un taisnīguma atjaunotāja – lomu savas klātbūtnes Livonijā attaisnojumam. Tā Solovjova naratīvs tēlo krievu politikas un kultūras interešu Baltijas provincēs apdraudējuma “vēsturiskos” iemeslus.

Solovjova opuss, pateicoties tā ietekmei un plašajai recepcijai Krievijas impērijas intelektuālajā elitē, piešķīra naratīvam par “krievu ietekmi” Baltijā akadēmisku leģitimitāti. Iespējams, ka, pateicoties šim formātam, neievērots palika tas, ka Solovjova seno tekstuālo liecību lasījumi un interpretācija bija “izlikti” ārpus rakstīto vēstures avotu zinātniskās kritikas. Viņa konstruētais krievu kņazu un Livonijas attiecību stāsts iedibināja un nostiprināja priekšstatu par “krievu ietekmes senatnē” vēsturiskumu, piešķirot tam teju nesatricināmu ticamību. Šim vēstures stāstījumam piemīt bāzes naratīva struktūra, tā saturu raksturo noturīgi caurviju motīvi

⁵⁰ Solov'ev 1852, 378.

⁵¹ Turpat, 381.

⁵² Sk. Solov'ev 1852, 384–388, 434. un 435. atsauci.

⁵³ Solov'ev 1852, 381–382.

par Koknesi un Jersiku kā “krievu kņazistēm”, līvu un latviešu “meslu atkarību” no Polockas kņaziem u. c., ko stilistiski ietērpj nosacīti maz mainīga jēdzienu nomenklatūra.

Stāstrades nacionālās darbnīcas III: agrīnie “krievu ietekmes” naratīva pārcēlumi latviešu valodā

Pakļaujoties politisku notikumu konjunktūrai, 19. gadsimta vidū vēstures naratīvs par “krievu ietekmi” senatnē ietekmēja arī Baltijas pagātnes tēlojumus latviešu valodā. Interesanti šī naratīva piemēri ir lasāmi “Latviešu kalendārā” 1855. gadam un 1856. gadam, kura izdevējs, domājams, bija Vidzemes guberņas garīgo lietu konsistorija un/vai Krievu Pareizticīgās baznīcas Rīgas eparhija. Kalendārs uzrunā pareizticībā konvertētos latviešus un, ņemot vērā 19. gadsimta 40. gados aizsāktos neatlaidīgos impērijas iestāžu aicinājumus pāriet krievu ortodoksālās baznīcas paspārnē, solot par to Baltijas provinču nevācu “tautām” tiesiskus un mantiskus uzlabojumus,⁵⁴ varēja būt šādā dinamisku sociālu pārmaiņu un paredzamu identitāšu krīžu kontekstā ietekmīgs politisks medijs. Mūsdienās nav zināms, cik liela bija šī kalendāra tirāža un cik daudz lasītāju tam bija. Kalendārs, kā liecina saturs, publicēja “ziņas” (*siņņas*), respektīvi, zināšanas par “Latweeschu tauta[s]” īsu “vēsturi”, un nodrošināja vēstures naratīva par “krievu ietekmi” komunikāciju latviešu valodā.⁵⁵ Latviešu lasītājs varēja uzzināt par “meslu doschanu [...] Kreeweem” – “Kohkemoise (scha laika – Kohknese) un Gerzike bija ihstas Kreevu pilsētas [...] viņņu eedziwotaji bija – Keewi un Lihwi (bet Kohknese bes tam wehl dzihwoja Letti un Sehloni – no Semgalles)” – “Leelwirsti [no Polockas] un viņņu draudzība – Kreewi (Kohknese, ka Enrika [Heinriha, arī Indriķa] ta Latweescha pasaules stahsti apleezina, XIII gaddu simteeņa eesahkuma bija – rex Weszeka, jeb riktigaki – Wirsts

Wasilko, Gerzike – Wissewaldus jeb Wsewolds)” – “pasaulīgas waldischanas, ka arri Bannizas Preesteru ammata kahrta – tapatt arri bija Kreewa”.⁵⁶ Ap “1158 un 1159 gaddeem” ieradušies “Wahzeeschi (sakschu kohpmanni no Bremena) pirmu reisi” un sākuši “kuptschoht” (tirgoties) ar līviem. Bet 1209. gadā tie “uswarreja Gerzikes aprinķi” un Kokneses “walsti”.⁵⁷

Latviešu valodā lasāmais “vēstures” stāstījums atklāj “krievu ietekmes” bāzes naratīva struktūru ar hrestomātiskajiem tās pamatelementiem: krievu kņazu politiskās varas klātbūtne – līvi un latvieši kņaziem “devuši” meslus un pieņēmuši krievu ticību – attiecības bijušas “draudzīgas” – tad atnāca “vācieši” un sākās kari. Stāsta literārā forma, struktūra un paustā morāle norāda uz Samarina un Solovjova ietekmi. Kalendāru literatūras sociālā ietekme kopš 19. gadsimta pirmās puses nodrošināja institucionāli sabalotsu latviešu valodā lasošās publikas paliekošu vēsturisko priekšstatu un “zināšanu” izglītības satura formēšanos, tādā veidā tieši ietekmēt “latviešu” kā iedomātas etniski homogēnas “lasošās” kopienas vēstures izpratni un kolektīvās vēsturiskās atmiņas veidošanos.⁵⁸

Naratīva par “krievu ietekmi” saturiskā un stila formu dinamika pieauga, sākot ar 19. gadsimta 50. gadu beigām. Šajā laikā palielinājās Krievijas impērijas un Baltijas vēsturēm veltīto publicistisko un akadēmisko sacerējumu skaits un “ietekme” un “attiecības” kā sociālu transformāciju faktors kļuva par politiski nozīmīgu tēmu. Jēdziens “krievu ietekme”,⁵⁹ kas, sākot ar 19. gadsimta

⁵⁶ [Anonīms] 1854, 39.

⁵⁷ Turpat, 42. Par jēdziena “valsts” semantiku, lietojumu un nozīmi 18.–19. gs. tekstu valodā – sākotnēji ar nozīmi “vara, kundzība”, arī “debesu valstība”, bet vēlāk – “novads” un tā pārvaldes formas, sk. Karulis 2001, 1113–1114.

⁵⁸ Par šiem procesiem sk., piem., Daija 2016, 85–88; arī Andersons 1983/2022.

⁵⁹ Sk., piem., Richter 1857, 43–44; Keussler 1892; Keussler 1898.

⁵⁴ Sk., piem., Ijabs 2023, 29–32; Ante 2019.

⁵⁵ [Anonīms] 1854; [Anonīms] 1855a; [Anonīms] 1855b.

50. gadiem, arvien biežāk bija sastopams ne tikai Baltijas vēsturei veltītos tekstos, ļāva šai tēmai piesaistīt vēstures avotos, it sevišķi arheoloģiskajā un etnogrāfiskajā materiālā, vērojāmās divu un vairāku kultūru saskarsmes formas un diskutēt par to raksturu, politisko un sociālo transformāciju ietekmi uz Livonijas “iezemiešu” sabiedrībām. Šī polemika rāda, ka bija noformējušās vismaz divas pretejas pozīcijas, kuras pārstāvēja Baltijas vācu un krievu akadēmiski izglītotie intelektuāļi, turklāt pirmie, nenoliedzot “krievu ietekmes” vēsturiskumu, bet neiekrītot iedomātu slavofilisma konstrukciju galējībās, oponentiem, savu viedokli pamatojot ar zinātniski racionāliem, uz pierādījumiem balstītiem argumentiem.⁶⁰

Slavofilisma ideju, piemēram, par tautas nebrīvā gara atmodināšanu, ietekme uz latviešu intelektuāļu ideoloģisko emancipāciju⁶¹ ir konstatējama tā laika publicistikā, literatūrā un vēsturiskajās apcerēs par “senlaikiem”. Kad 1892. gadā žurnālā “Austrums” tika iespiesta Jāņa Krodznieka (arī *Krüger*, 1851–1924)⁶² apcere “Kas ir latviešu vēsture?”, lasītāji jau toreiz ievēroja, ka autors postulē ideoloģiski un konceptuāli slavofilismam tuvu pieeju: latvieši ir vēstures objekts, par kura iedomātām rīcības izpausmēm un ietekmi uz pagātnē notikušo var rakstīt “vēsturi”. Ar alegoriju Krodznieks aicina lasītājus pievērsties nezināmajam par kolektīvo sevi un pētīt “latviešu tautas vēsturi”, kuras pagātnē ir bijusi apspiestība un pazemojumi, un vienlaikus izvirza “vēstures” rakstīšanu par politisku uzdevumu.⁶³ Kaut arī argumentācijā Krodznieks neizmanto naratīvu par “krievu ietekmi senatnē”, konteksts parāda šīs “vēsturiskās” tēmas klātbūtni. Redzams, ka autors izmanto Samarina iedibināto konceptuālo pieeju, kas liek raudzīties uz latviešu vietu “vēsture” koloniālisma kritikas diskursā,

turklāt atdarinot “Vēstulēs no Rīgas” sacērtā naratīva struktūru, retoriku un stilu.⁶⁴ Vienlaikus apcere apliecina, ka Krodznieks, kurš Maskavas universitātē bija studējis vēsturi pie Solovjova,⁶⁵ seko arī sava akadēmiskā skolotāja paraugam, proti, vismaz vārds atgādinot par pūlēm un centieniem izskaidrot un saprast “šīs 700 gados” notikušo.⁶⁶

Naratīvs par “krievu ietekmi”, kā literātu un akademiķu sabiedrība varēja pārliecināties 19. gadsimta 60.–90. gados, bija tautiskā romantisma postulāts, kurš nedeļa atbildes uz izziņas jautājumiem ne par šīs ietekmes – “meslu atkarības” vai “pareizticības” – radīto izmaiņu precīzi identificējamu ietekmi līvu un latgaļu sabiedrībās, ne par to relatīvo datējumu. Šo problēmu 19. gadsimta beigās konstatēja filologs Jānis Endzelīns (1873–1961), pievērsdamies latviešu valodā sastopamo aizgūvumu no krievu valodas datējumam.⁶⁷ Vai senslāvu valodas dialektu ietekme būtu senāka par ģermāņu, Endzelīna skatījumā bija un arī šodien ir aizverams jautājums. Ņemot vērā viduslaiku Eiropas rietumu un ziemeļu autoru kopš 9.–13. gadsimta rakstītos tekstus, rezumējams: lai autohtono kopienu valodās ieplūstu aizgūti vārdi, tām līdzās ir jābūt ārēju valodas nesēju aktīvai klātbūtnei, kas vietējās sabiedrībās atraisa paliekošās sociālas un politiskas transformācijas, kuru formu un nozīmju artikulācijai un recepcijai ir nepieciešama cita, precīzāka leksika. Pierādījumus par šādām paliekošām transformācijām 10./11.–12. gadsimtā līvu un latgaļu sabiedrībās ārējas – “krievu” – ietekmes rezultātā ne arheoloģiskais, ne tekstuālais viduslaiku vēstures avotu korpuss nedod.⁶⁸ Runājot par aizgūvumiem no “krievu” valodas, kas būtu datējami ar 12.–13. gadsimtu, Endzelīns atgādina: prātojumi par it kā ļoti seniem vārdu aizgūvumiem, kad šīs parādības relatīvais datējums nav iespējams, pieder “iztēlei, bet

⁶⁰ Šādu polemiku fiksē, piem., Keussler 1898.

⁶¹ Sk. Ijabs 2023, 49–53, 64–83 u. c.; arī Henning 2025, 33–38.

⁶² Sk. Henning 2025, 40, 43–44.

⁶³ Krodznieks 1892, 488.

⁶⁴ Krodznieks 1892, 488–490.

⁶⁵ Sk. Henning 2025, 41.

⁶⁶ Krodznieks 1892, 490; sk. Misāns 2012, 49.

⁶⁷ Endzelīns 1899/1971.

⁶⁸ Šnē, Zanders 2024, 35–41.

ne zinātnei”.⁶⁹ Endzelīna raksts ir polemiska atbilde uz nezinātniskām spekulācijām, kādas 19. gadsimta nogalē bija sastopamas diezgan bieži⁷⁰ un kalpoja kā pierādījums par “krievu ietekmes” naratīva “senumu”, kas izpaudās arī izteikumā par liturģijas terminu aizguvumiem latviešu valodā. Zīmīgi, ka Endzelīna atziņas tika apietas klusējot vai arī, manipulējot ar viņa zinātnisko autoritāti, tieši vai netieši tika apgalvots, ka viņa pētījumi pierādot pareizticības ietekmes senumu uz latviešu valodu.⁷¹ Naratīva struktūrā par “krievu ietekmi” tēmai par valodas aizguvumiem, kurus 19. gadsimta publiskajā vēstures diskursā dēvēja par “kultūras vārdiem” (*Kulturwörter*),⁷² ir nesošā funkcija argumentācijas loģikas arhitektūrā, jo tā ļāva valodas aizguvumus interpretēt kā “ļoti senu”, “pirmsvācu” laika “latviešu” piederības pierādījumu “krievu” baznīcai un “valstij”.

Vēstures naratīva par “krievu ietekmi” paradīgu “latviešu vēstures” kontekstā, atsaucoties uz Krodznieka apceri (1892), pārņēma arheologs Francis Balodis (1882–1947), jo bija pārliecināts, ka šai ietekmei bijusi kultūrveidojoša loma pirms 13. gadsimta. Arheoloģiskajos izrakumos, kurus viņš veica ap 1910. gadu “latviešu apbedījumos” (*Ronneburg/Rauna*), atrastos artefaktus – bronzas krustiņus un medaljonu – Balodis identificē kā “pareizticības” simbolus un interpretē tos atbilstoši naratīva par “krievu ietekmi” konjunktūrai, uzskatot, ka šie priekšmeti, kurus viņš datē ar 12. gadsimtu, pierādot latviešu valodā aizgūto “krievu pareizticīgās” baznīcas liturģijas terminu klātbūtni kulta leksikā kopš minētā laika.⁷³ Tāpat šīs kulta lietas, par kuru nozīmi – liturģisku vai estētisku – seno latgaļu uztverē Balodis

kritiskus jautājumus neuzdod, liecinot par labu krievu arheologa Aleksandra Spicina (*Aleksandr Spicyn*, 1858–1931) tēzei, ka uzkalniņu kapu apbedījumi ir saistāmi ar “krievu un pareizticības ietekmi” uz “latviešiem”.⁷⁴ Neērtums, kādā Balodis būtu varējis nonākt dogmatiskas pieejas vēstures avotu interpretācijas un zinātniskas nekonsekvences dēļ, ir pamanāms: ja pareizticības klātbūtnes ietekmē “latvieši” senatnē būtu kļuvuši par kristiešiem pirms “vācu atnākšanas”, tad būtu “pierādāma” šī etnosa augstāka sabiedriskā un kultūras attīstība “krievu ietekmē”, un tiktāl saprotamas ir arheologa nacionālās gaidas. Taču ar “pareizticības” simboliem – krustiņiem un medaljonu – datējot liturģijas terminu aizguvumus latviešu valodā, viņš apļiecināja, ka seko naratīva par “krievu ietekmi” impēriskajai konjunktūrai, nevis balstās uz zinātniski empirisko metodi un loģiku.⁷⁵ Turklāt jau dažus gadus iepriekš Endzelīns bija pierādījis, ka “krievu pareizticīgās” liturģijas terminu aizguvumi datējami tikai ar 19. gadsimta 50.–80. gadiem.⁷⁶

Stāstrades nacionālās darbnīcas IV: Švābes faktors un krievu impēriskā vēstures naratīva pieradināšana latviešu pagātnes diskursā

Par vēstures naratīva par “krievu ietekmi” satura revīziju liek domāt Arveda Švābes (1888–1959) teksti par Latvijas un latviešu vēsturi. Viņa raksti un grāmatas, kuru sociālā ietekme 20. gadsimtā ir formējusi latviešu profānos un akadēmiskos kolektīvos priekšstatus par “savu” senāko vēsturi un tās rakstīšanu,⁷⁷ atdarina un atkārto krievu sla-

⁶⁹ Endzelīns 1899, 100: “govorit’ bez nadobnosti o zaimstvovanii v stol’ drevnee vremja, – jeto delo fantazii, ne nauki”.

⁷⁰ Sk., piem., Trusman 1884; Keussler 1892, 119.

⁷¹ Sk., piem., Švābe 1940; Zutis 1948, 21–22, 26.

⁷² Keussler 1898, 3.

⁷³ Ballod 1910, 51.

⁷⁴ Turpat, 53. Sk. Spicyn 1904, 61–64. Par slavofilu ietekmi uz arheoloģiskās izpētes interpretāciju Baltijā 19. gs. otrajā pusē sk. Gasjuļa 2025.

⁷⁵ Par zinātnisko metodi un vēstures avotu zinātnisko kritiku 19. gs. intelektuālajā vidē sk. Oexle 2004, 171–172.

⁷⁶ Endzelīns 1899, 82.

⁷⁷ Sk. Henning 2025, 58–59.

vofilu impēriskās pagātnes tēlrades literāros principus un ideoloģiskos konceptus. Viņa pūļu rezultātu varētu raksturot kā latviskutu un pieradinātu krievu impēriskās vēstures paradigmu, taču šī “nacionālā” sākotnes stāstrade 20. gadsimta 20. gados nepārsteidz ar oriģinalitāti.

Švābe, sekodams impēriskajai Baltijas vēstures paradigmai, raksta par “feodālās satversmes” laiku latviešu “tautas” vēsturē un norāda uz politisko pavērsieni pirms Livonijas veidošanās 12. gadsimta beigās. Viņa svarīgākās izklāsta tēzes sakrīt ar “krievu ietekmes” naratīvu: “pirms vācu okupācijas” līvu, latgaļu un Tālavas “latviešu” apdzīvotie apgabali “atradās Krievijas un Lietavas iespaida lokā”, bet “vācu politikas uzdevums” esot bijis “šo loku laust”;⁷⁸ “vācu” mērķis Baltijā esot bijis ieviest savu pārvaldes un varas organizācijas “zistemu”, pārvēršot to par savu “koloniju”.⁷⁹ Turpat autors norāda, ka metodes, ar kurām līvu un latgaļu sabiedrības tika pietuvinātas ticībai un kultūrai, atšķīrās: “vācu” ietekme bijusi vardarbīga, “krievu” – nevardarbīga.

Naratīva par “krievu ietekmi” uz līvu un latgaļu sabiedrībām stāstījuma struktūra Švābes tekstos ir vienkārša, tajā var izšķirt šādas stāstījuma sekvences: šis kopienas un to apdzīvotās “zemes” ilgi pirms 12. gadsimta un “vācu atnākšanas” bija “Krievijas [...] iespaida lokā” – “vācu” politiskā rīcība radīja sadursmi ar “krieviem” – starp “vāciešiem” un “krieviem” sākās konkurence par ietekmi uz ticības un kultūras jomām – “krievu ietekme”, kas pie “latvjiem” ir senāka par vācu ietekmi, pievērsot “pareizticībai”, radījusi paliekošas pārmaiņas, kuras izpaužas kā aizguvumi valodā un mirušo apbedīšanas tradīcijā. Šī struktūra un leksika ļauj konstatēt autora labvēlīgu attieksmi pret “krievu iespaidu/ietekmi” kā konstruktīvu un sargājošu spēku un noraidījumu pret “vācu” ietekmi kā pārveidojošu destrukciju. “Latviešu

tautas” sākotni autors tēlo ar šī naratīva palīdzību kā divu kultūru pretstatu sadursmi, kurā “latvi” zaudēja brīvību.⁸⁰ Stāstījuma stratēģija liecina, ka Švābe pozicionē sevi kā kompetentu stāstītāju un aicina lasītāju uzticēties viņam. Kompetence, kā liecina Švābes darbu kritika, ir šķietama, tomēr Švābes autoritāte nodrošina viņa radītajam naratīvam rezistenci pret aizrādījumiem par kļūdām un sagrozījumiem.⁸¹

Domājams, ka Švābes simpātijas pret sociālisma un marksisma idejām un izteikti noliedzoša attieksme pret vācisko ietekmēja to, kā viņš rakstīja vēsturi;⁸² viņa tekstus formējošā naratīva loģika un struktūra liecina par uzticēšanos vēsturiskajām krievu autoritāšu koncepcijām, tostarp arī par “krievu ietekmi senatnē”. Viņa pieeju raksturo divi paša izvirzīti uzdevumi: stāstam jābūt “latviešu tautas vēsturei”, kas atklāj sen slēpto vai sagrozīto patiesību, un tam jāpierāda, ka Baltijas vācu “vēstures” esot noliegušas latviešu kultūras, politiskos u. c. sasniegumus pirms kristīgās misijas sākuma 13. gadsimtā, kas varmācīgi pārtraukusi līvu, latgaļu un citu seno “tautu” “dabisko” attīstību. Tāpēc “vēstures” uzdevumi Švābes izpratnē ir kalpot politiskas misijas mērķu sasniegšanai un patriotisma apliecinājumiem.

Švābe atdarina krievu impēriskās un slavofilu ietekmētās vēstures paraugus: Latvijas vēsturi viņš redz kā viena etnosa – latviešu –, nevis zemes (teritorijas un sabiedrības tapšanas) vēsturi. Šāda pieeja atklājas Krievijas historiogrāfijā – tās autori raksta par “krievu tautas” vēsturi, kas viņu izpratnē vienlaikus ir krievu valsts vēsture. Šāda pieeja neparedz uz argumentiem balstītu zinātnisku interpretāciju un jēdzienu nošķirumu.

Krievu historiogrāfijā senajām līvu un latgaļu sabiedrībām netika piešķirts valstiskuma atribūts, tāpēc Švābes agrajos darbos

⁷⁸ Švābe 1922, 79.

⁷⁹ Turpat, 80.

⁸⁰ Švābe 1922, 80–82; sk. arī Švābe 1925/1990, 93–94.

⁸¹ Par Švābes darbu kritiku sk. Arbusow 1923a; Arbusow 1923b; Dreimanis 1923.

⁸² Sk. Henning 2025, 58–59 u. c.

nav norāžu uz “krievu ietekmi” kā impulsu valstiskuma sākotnei. Kad pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma Latvijā mainījās politiskā konjunktūra, Švābe piemēroja savu vēstures koncepciju ideoloģiskajam pieprasījumam⁸³ un, sākot ar 1936. gadu, rakstīja par Jersiku un Tālavu kā “senlatviešu karaļvalstīm”, kuru valdnieki bija “latviešu” “tautības” politiskā, “feodālā” un “pareizticīgā” elite.⁸⁴ Šai nacionālā senatnes stāsta jaunajai paradigmai pievienojās arī Balodis ar “pierādījumiem”, kas gūti Jersikas un citu latgaļu apdzīvoto vietu arheoloģiskajā materiālā,⁸⁵ demonstrējot tādu pašu pieeju, kādu izmantoja savā 1910. gadā publicētajā nelielajā apcerē. Veidojot latviešu 20. gadsimta politiskās elites gaidām komplementāru senlatviešu “vēstures” tēlojumu, Švābe un Balodis radīja tautiskā romantisma noskaņām un koloniālisma kritikas diskursam pielāgotu paraugstāstu par “tautas” senatni, augstu attīstītu politisko kultūru un zaudētu brīvību. Analizējot Švābes radīto vēstures tēlojumu, secināms, ka viņš pārņēma Samarina naratīva koncepciju, un tas mudina domāt, ka viņam bijusi tuva slavofilisma vēsturiskās sociālās un politiskās emancipācijas ideja, kuru viņš adaptēja un iekļāva nacionālajā latviešu vēstures valstiskuma radīšanas stāstā.

Vērojumi un secinājumi. Vēsturiskās domāšanas sovetizācija un terminoloģiskais juceklis

Neparasta ir Švābes “senlatviešu valstiskuma” idejas recepcija pēc Otrā pasaules kara, jo, no vienas puses, viņa pieeja viduslaiku sabiedrības izpētē Latvijā PSR tika kritizēta kā nezinātniska “buržuāziskā nacionālisma” izpausme,⁸⁶ no otras – viņa radītais izvērsta vēstures naratīvs par “senlatviešu” sabiedriskās

organizācijas modeli, kas esot “feodālo kārtu” attiecību paraugs, kopš 20. gadsimta 50. gadu sākuma ar atsevišķām korekcijām “krievu ietekmes” kontekstā tika integrēts sovetizētajā viduslaiku Livonijas vēstures naratīvā.⁸⁷ Neiztrūkstoša tā koncepcijas struktūra ir tēlojums par “krievu ietekmi”, kuras specifiku raksturo divas būtiskas pazīmes. Pirmkārt, sabiedrību politisko un sociālo attiecību raksturojumam Austrumbaltijas kultūrtelpā 9.–12. gadsimtā tiek piemērota marksistiskā vēsturiskā materiālisma ietekmētā padomju vēstures teorija, kas noteic, ka tā bija “agrā feodālisma” politiskās organizācijas forma. Otrkārt, šajā laikā un vietā esot sākusi attīstīties “feodālā pusvalsts”, kuras “pamati” balstījušies uz “teritoriju”, “izveidojušos tautību” un “militāri demokrātisko” kārtību, un feodālā šķiru sabiedrība.⁸⁸ Kolorīts šīs pieejas piemērs, kurai pielāgotā naratīva struktūra, tās atsevišķās frakcijas un sekvences liecina par Krievijas impērijas un PSRS 20. gadsimta 30. gadu vēstures diskursa kā parauga par “krievu ietekmi” klātbūtni,⁸⁹ ļauj pārliecināties par idejisku kontinuitāti vēsturnieka Jāņa Zuša (1893–1962) politizētajā Livonijas autohtono sabiedrību tēlojumā: “Feodālās sadrumstalotības process Kijevas Krievzemē paātrinājās, it sevišķi sākot no 12. gs. [...] Par atbalsta punktiem Austrumbaltijā Polockas kņaziem piederēja nocietinātas pilsētas Koknese un Jersika, kurās valdīja viņu vasaļi. No Polockas zemes pie vietējiem senlatviešu iedzīvotājiem vēl pirms vācu katoļu misionāru un suņu-bruņinieku atnākšanas nokļuva un sāka izplatīties pareizticība. [...] vietējie kņazi Koknesē un Jersikā, kaut arī būdami kā iepriekš vasaļatkarībā no Polockas, turpināja

⁸³ Bolin 2012, 268–279.

⁸⁴ Švābe 1936a; Švābe 1936b; Švābe 1936c. Sk. šo publikāciju zinātnisku kritiku Arbusow 1937a; Arbusow 1937b; sk. arī Bolin 2012, 279.

⁸⁵ Balodis 1940.

⁸⁶ Sk. Zeids 1962.

⁸⁷ Zeids 1951, 50–56 u. c.; arī Zutis 1948, 35–36.

⁸⁸ Zutis 1952, 71. Par šī naratīva klātbūtni Latvijas arheoloģisko atradumu interpretācijā padomju periodā sk. Broka-Lāce 2022, 332–334.

⁸⁹ Sk. piem., Anninskij 1938, 64–67.

izmantot lielu patstāvību savā ārējā un iekšējā politikā.”⁹⁰

Padomju vēstures pieeja prasīja, ka šajā naratīvā tiek atcelti Švābes ieviestie jēdzieni “valsts” un “karaļvalsts”. Pamatojums bija it kā zinātnisks, proti, t. s. *Kievskaja Rus’*, kas kopš 20. gadsimta 30.–50. gadiem ir neveikli latviskoti kā “Kijevas Krievzeme”, esot bijusi augstāka teritoriju varas politiskās organizācijas forma – feodāla “valsts”, kuras ietekmē esošās teritorijas, arī Baltijas zemes, atradušās zemākā attīstības pakāpē, kas tāpēc terminoloģiski atbilstu apzīmējumam “valstiski veidojumi”. Tas ļāva demonstrēt “krievu ietekmes” emancipējošo lomu pakļauto un “meslus” dodošo “cilšu” sabiedrību politiskajā attīstībā: “Ja [Latvijas] rietumos cilšu teritoriju politisko saliedētību kavēja svešzemju agresija, tad austrumos – tieši otrādi – attīstītā un vadošā krievu valstiskuma ietekmes rezultātā tā paātrinājās ne tikai kultūrā, bet arī politikā.”⁹¹ Šāda viduslaiku sociālās un politiskās vēstures interpretācija ir nezinātniska, taču tieši tādas pieejas ideoloģiskos orientierus uzturēja un konceptuālo izpildījumu Latvijā noteica J. Zutis, viena no padomju zinātnes nomenklatūras ietekmīgākajām figūrām.⁹²

Divdesmit gadus vēlāk padomju jurists Voldemārs Kalniņš (1907–1981) piedāvāja it kā tiesību vēstures kategorijās balstītu skatījumu uz “agrā valstiskuma” sabiedrību, kuru pamato, atkārtotot nedaudz citādi strukturētu Zuša formulu: “Visagrāk valstiskie veidojumi radās Austrumlatvijas teritorijā, it sevišķi pie latgaļiem (senās Krievu valsts parauga ietekmē).” Taču pilnvērtīgas un nobriedušas jeb attīstītas “valsts” formas minētajā laikposmā šīs “ietekmes” rezultātā neesot izveidojušās: “agrīnie valstiskie veidojumi Latvijas teritorijā nepaguva attīstīties par valstīm vārda pilnā nozīmē [...]. Šo procesu pārtrauca vācu agresija Baltijā.” Tuvais ģeogrāfiskais novietojums

“feodālajām krievu kņazistēm”, tātad Polockai, Novgorodai un Pleskavai, noteica, kāpēc latgaļu, livu un sēļu “zemēs” pirms “vācu ieņākšanas Baltijā” esot bijusi “vērojama liela krievu ekonomiskā un politiskā ietekme”.⁹³

Meslu (*dan*) ievākšanu no šīm “tautām” (“novadiem”), kas ilgusi “gadu simteņiem”, Kalniņš saista ar administratīvu pārvaldes vienību analogiem – kā “Kijevas valsti” kopš kņazienes Olgas laikiem.⁹⁴ Šo nodevu ievākšanu Kalniņš nosauc par “feodālām maksām vai nodevām”, nodevu maksātājus – par kņaza “vasaļiem”. Šajā “feodālās valsts” ģenēzes konstrukcijā Kalniņš norāda uz “feodālo sairumu”, kā rezultātā “Kijevas valsts” 12. gadsimta beigās – 13. gadsimta sākumā esot izirusi atsevišķās kņazistēs. Svarīgi ir pamanīt, ka šajā skaidrojumā lietoti termini, kuri aizgūti no Rietumeiropas lēņa tiesību normām. Tepat konstatējamas vismaz divas neatbilstības. Pirmā – lēņa tiesību normas un šie termini formējās un plašāku lietojumu Svētās Romas impērijās (*Sacrum Imperium Romanum*) teritorijās ieguva, sākot ar 12. gadsimta otro pusi,⁹⁵ taču, līdzīgi kā to darīja Švābe 1936.–1940. gada publikācijās,⁹⁶ Kalniņš pārceļ šīs tiesību kategorijas un attiecību formas uz daudz agrāku Eiropas, respektīvi, “Kijevas valsts” hronoloģijas posmu – 10.–11. gadsimtu –, tā radot vēsturisku anahronismu. Otrā neatbilstība – Krievijas impēriskajā, it sevišķi marksistiskajā padomju, historiogrāfijā radītā aksioma par feodālismu kā obligātu “sabiedriski ekonomisku formāciju” katras sabiedrības politiskajā un ekonomiskajā attīstībā faktiski uzspiež vēsturiskās realitātes sagrozījumu, jo t. s. “Kijevas valsts” nepazīna ne lēņa tiesībās balstītas sociālās attiecības, ne “feodālismu”. Būtiski piebilst, ka feodālisms, kas ir 19. gadsimta tiesību vēstures mītrades auglis,⁹⁷ nav pieli-

⁹⁰ Zutis 1952, 80–81.

⁹¹ Turpat, 85.

⁹² Henning 2025, 129–132 u. c.; arī Keruss 2010, 90–92, 111, 115; Bleiere 2009.

⁹³ Kalniņš 1972, 14.

⁹⁴ Turpat, 14–15.

⁹⁵ Willoweit 2013.

⁹⁶ Švābe 1936a; Švābe 1936b; Švābe 1936c; Švābe 1940.

⁹⁷ Reynolds 2016.

dzināms lēna tiesībām un to iedibinātajām attiecību formām viduslaikos, kaut arī viens no šīs konstrukcijas centrālajiem terminiem bija feods (*feudum*).

Šajos tekstos autori uzsver kādas sabiedrības attīstības zemāko pakāpi, no kuras pakāpties uz citu tai palīdz attīstītāka sabiedrība ar “valsts” politiskās organizācijas atribūtiem un funkcijām. Sekojot šai loģikai, “senie latvieši” krievu ietekmē esot pieredzējuši būtisku sociālo, tiesību un politisko sfēru modernizāciju.⁹⁸

Piemēru, kas demonstrē naratīva par “krievu ietekmi” senatnē klātbūtni dažādu žanru populāros un akadēmiskos tekstos gan padomju perioda sovetizētajā, gan ideoloģiski mainīgajā vēstures rakstīšanas manierē pēc Latvijas un Igaunijas valstiskās neatkarības atjaunošanas 1991. gadā, ir ļoti daudz. Par šī Krievijas impēriskā pagātnes naratīva klātbūtni Latvijas sabiedrībā un publiskajā telpā liecina šajā rakstā minētās tipiskās stāstījuma struktūras un jēdzieni, kas turpina (kaut arī kā saturiskas redukcijas un it kā konceptuāli citādas interpretācijas) uzturēt, piemēram, priekšstatu par Jersiku un Tālavu kā “krievu kņazistu” meslu politikas un “pareizticības” ietekmē veidotām “valstīm”, “karalistēm” vai “valstiskiem veidojumiem”, kur valdīja “pareizticīgi” latgaļi vai “latvieši”.⁹⁹ Jaunās nacionālās vēstures paradigmas pēc 1991. gada šķietami strauji mainīja un dekonstruēja padomju periodā kanonizētos naratīvus,¹⁰⁰ taču atsacīšanās no jēdzieniem, kuri apkalpo krievu un padomju impēriskā “vēstures”, diemžēl nav bijusi konsekventa. Atsacīšanās no nekorektiem un politiski toksiskiem jēdzieniem, kā “Kijevas (Kijivas) Krievzeme”, būtu steidzami vēlama, ņemot vērā, ka šis jēdziens viegli aizstājams ar vēsturiski korektu apzīmējumu “Ruse” (*Rus*), kas patlaban

Latvijā jau tiek lietots populārajā un zinātniskajā literatūrā.¹⁰¹ Par zinātniski korekti skaidrotu viduslaiku vēsturi un Livoniju domājot, šādi būtu jāizturas pret krievu impēriskā un nacionālā romantisma izteiles konstruktiem, “krievu zemes” aizstājot ar minēto “Ruse”; “kņaziste”, “valsts” vai “valstisks veidojums” ir izsakāmi ar terminu “valdījums”, bet “ie-zemieši” – ar zinātniskajā literatūrā plaši lietotajiem “kultūras/etniskās kopienas”.

Jēdzieni, kuri ļauj nosaukt un aprakstīt pagātnes sabiedrību sociālās un politiskās organizācijas formas, ir vēstures naratīvus konstituējošās un nesošās struktūras. Tiem ir sava specifiska vēsture.¹⁰² Arī “krievu ietekmes” stāstā šie jēdzieni nosaka valodas uztveres ievirzi, tātad to, kā un ko mēs domājam par pagātni. Vēsturiskie konteksti, kuros tika radīts un lietots “krievu ietekmes” naratīvs un tā saturiski un konceptuāli mainīgās versijas, ir raksturojami kā impēriskā ideju, tautiski nacionālā romantisma, autokrātijas un totalitārisma cauraustas sociālās sistēmas. Naratīva par “krievu ietekmi” vēstītāja un vēstījuma nodoms, it kā ļaujot runāt par latviešu kultūras citādību un to praktizēt, ir impērijas “nomales” politiska kontrole un pakļaušana. Tas ļauj pamanīt, ka latviešu tautas kā kultūras nācijas radīšana bija Krievijas impērijas uzraudzīts projekts, kas neparedzēja tās politisku rīcībspēju.

Nacionālie vēstures naratīvi arī 21. gadsimta Latvijā vai Krievijā var būt politiski, ja tajos izmantots stāsts par “krievu ietekmi senatnē” Baltijas kultūrtelpā. Par piesliešanos šim krievu slavofilu un padomju impēriskā idejās sakņotām naratīva struktūrām liecina Krievijas akadēmiskajā vidē radītās publikācijas par “krievu” un “latviešu” attiecībām senatnē ar atgriešanos pie Kokneses un Jersikas kā “krievu” valdījumiem ar jau zināmo motīvu par meslu atkarību no Polockas un “pareizticību” pirms “vācu agresijas”, tādējādi iekļaujot šī teritorijas “krievu pasaules” ideoloģijas

⁹⁸ Kalniņš 1972, 28; sk. arī Zutis 1952.

⁹⁹ Sk., piem., Šterns 2002; Vilcāne 2004; Vilcāne 2025; Spirģis 2020.

¹⁰⁰ Sk., piem., Mugarēvičs 1974; Mugarēvičs 1987a; Mugarēvičs 1987b; Drīzulis 1986, 24–25, 32–40.

¹⁰¹ Sk., piem., Krasilins 2023.

¹⁰² Veckrācis, Mintaurs 2024.

diskursā.¹⁰³ Pat šķietami lietišķi formulēto, it kā zinātniski iecerēto rakstu autori pakļauj sevi Krievijas pašreizējās oficiālās politiskās doktrīnas un ideoloģijas “retoriskajiem spaidiem”, kad ar “krievu ietekmes” naratīvu tiek postulēta ideja par Jersikas un citu latgaļu “zemju” “iekļaušanu [krievu] ietekmes sfērā”, sākot ar “krievu kolonizācijas vilni” 11. gadsimtā no Polockas un Novgorodas, kas līdz 13. gadsimtam esot izpaudusies kā “maigā kolonizācija”, bet pēc tam apvērtusies par Rietumu izraisītu “drāmu”.¹⁰⁴ Savukārt populārāajā pagātnes tēlradē Jersika un Koknese tiek stilizētas kā “krievu pasaules priekšposteņi” (*forposty*) Baltijā.¹⁰⁵ Redzams, ka pēdējos nepilnos desmit gados Krievijā publicētajās studijās, kuru retoriskais izpildījums aptver plašu spektru no radikālā līdz mērenajam, ir konstatējama atgriešanās pie vēstures naratīva konceptuālās nesošās struktūras par “krievu ietekmi” Baltijas kultūrtelpā, no jauna tiek aktualizēti Krievijas valsts izcelsmes un impērijas paplašināšanas kā politiska mērķa leģitīmācijas jautājumi: tie turpina krievu tautiskā romantisma un slavofilu iedibināto mīlestības un naida attiecību, draugu un ienaidnieku izvēles drāmu, kas piešķir vēstures stāstam mierinošu un zaudējumus kompensējošu funkciju. Naratīvu par “krievu ietekmi senatnē” uztur tā pamatjēdzieni. Jaunāko

laiku, it sevišķi pēc Krievijas uzsāktā pilna mēroga iebrukuma Ukrainā, akadēmiskā un populārā manierē sacerētie raksti, kuru autori izdara konceptuālu izvēli par labu “krievu ietekmes” naratīvam, kļūst par šīs totalitārās sistēmas agresīvās stratēģiskās komunikācijas satura veidotājiem – rīkiem.

Ieskats “krievu ietekmes” naratīva izcelsmes un transformāciju vēsturē ļauj konstatēt, ka tā ietekmē postulētās interpretācijas ir diletantiskas un nezinātniskas. Tomēr tas turpina savu eksistenci Latvijas publiskajā telpā, populārajos saturos un zinātniskos tekstos: šī parādība ir skaidrojama kā nosacīti stabila sociālo un komunikācijas prakšu formēts valodas un domāšanas pieradums. Kritiskas refleksijas, kas liek šaubīties par šāda pieraduma izcelsmi un racionalitāti, izteikts vājums noved pie tā, ka “krievu ietekmes” naratīva lietojums sabiedrībā tiek normalizēts, respektīvi, plaši pieņemts. Tādējādi tiek konstituēta vēsturiski neatbilstīga un realitāti deformējoša uztveres un runas forma par pagātņi. Ja šādi impēriskās mītrades naratīvi nekļūst par zinātniskas izpētes priekšmetu, tad sociālie un drošības riski iegūst konkrētas izpausmes – ar tiem Latvijas sabiedrībā tiek noklusējuma režīmā uzturēta ilūzija par atkarību un “neizbēgamu saauģšanu” ar Krieviju un šaubas par valstiskuma leģitimitāti un rīcībspēju. Tēlaini šādus romantiskās stāstrades tēlus varētu nodēvēt par fosiliem prāta radītiem monstriem. Naratīvs par “krievu ietekmi” ir morāli novecojis un novietojams zinātnes vēstures arhīvā.

¹⁰³ Dvornichenko 2023.

¹⁰⁴ Bessudnova 2024, 17–19; sk. arī Podberezkin 2018.

¹⁰⁵ Sk., piem., Nikolaev 2024.

VĒRES

- Abbott, H. P. (2007) Story, Plot, and Narration. Herman, D. (ed.) *The Cambridge Companion to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press, 39–51.
- Andersons, B. (1983/2022) *Iedomātās kopienas. Pārdomas par nacionālisma izcelsmi un izplatību*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
- Anninskij, S. (1938) Vvedenie. *Genrih Latvijskij. Hronika Livonii*. Moskva i Lenigrad: Akademija nauk SSSR, 1–67.
- [Anonīms] (1854) Siņņas par teem Latweescheem un Iggauneeem, pirms Wahzeeschi wiņņu semmē nahze. *Latweeschu Kalenderis us to 1955^{tu} gaddu pehz Kristus dsimschanas. Schim gaddam irr 365 deenas*. Rihgā: pee W. E. Häcker, 34–55.

- [Anonīms] (1855a) Kahdas siņņas par to Latweeschu un Iggauņu tizzibu wezzā laikā eepreesch tahs apgaismoschanas to zaur Kristigu tizzibu. *Latweeschu Kalenderis us to 1956^{tu} gaddu pehz Kristus dsimschanas. Schim gaddam irr 366 deenas*. Rihgā: pee Millera, 20–24.
- [Anonīms] (1855b) No tahs Pareisitizzigas tizzibas starp Latweescheem un Iggaunēem. *Latweeschu Kalenderis us to 1956^{tu} gaddu pehz Kristus dsimschanas. Schim gaddam irr 366 deenas*. Rihgā: pee Millera, 24–50.
- Ante, K. (2019) Baltijas guberņu konfesjonālā savdabība kā vietējo autonomiju stiprinošs faktors 18. gadsimtā. Kļava, V. (sast.) *Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta politiskajā dimensijā 16.–18. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 193–211.
- Arbuzovs, L. (1923a) Skolas grāmatu novērtēšanas komisijas atsauksmes un spriedumi. A. Švābe. Latvijas vēsture. I. daļa [...]. Rīgā, 1921 [...]. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 3 (8), 980–989.
- Arbuzovs, L. (1923b) Skolas grāmatu novērtēšanas komisijas atsauksmes un spriedumi. A. Švābe. Latvijas vēsture. II. daļa [...]. Rīgā 1922 [...] un Latvijas vēsture III. daļa [...] Rīgā 1923 [...]. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 3 (9), 1070–1090.
- [Arbusow, L.]; Nordmann, H. (1937a) Das „altlettische“ Königreich Gerzike. *Jomsburg*, 1, 115–117.
- [Arbusow, L.]; Nordmann, H. (1937b) Der sogenannte „altlettische Staat“ Tolowa. *Jomsburg*, 3, 257–259.
- Ballod, F. V. (1910) *Nekotorye materialy po istorii latyshskogo plemeni s IX po XIII stoletie*. S.-Peterburg: Pechatnaja A. I. Snegirevoj.
- Balodis, F. (1940) *Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi*. Rīga: Pieminekļu valde.
- Bessudnova, M. B. (2024) U istokov Staroj Livonii: ishodnaja faza bor'by za osvoenie ee territorii. *Caurus*, 3 (4), 11–33.
- Bleiere, D. (2009) Vēsturnieki un 1958. gada diskusija par jaunlatviešiem. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 139–154.
- Bolin, P. (2012) *Between National and Academic Agendas. Ethnic Policies and 'National Disciplines' at the University of Latvia, 1919–1940*. Stockholm: Södertörns högskola.
- Broka-Lāce, Z. (2022) The Communist Way: a Look upon Soviet Archaeology in Occupied Latvia. *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 317–356. <https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.22.010.15976>.
- Bystrjanskij, V. (1938) Predslovie. *Genrih Latvijskij. Hronika Livonii*. Moskva i Lenigrad: Akademija nauk SSSR, V–XV.
- Carr, D. (2001) Place and Time: On the Interplay of Historical Points of View. *History and Theory*, 40, 153–167.
- Coja, S. (2014) Die Frage der Herkunft des Chronisten Heinrich von Lettland in der russischen Historiografie. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 9, 11–24.
- Daija, P. (2016) Vēsture un atmiņa tautas apgaismības literatūrā: Kurzemes un Vidzemes kalendāri (1762–1822). Kaprāns, M.; Strenga, G.; Bekmans-Dīrkess, N. (red.) *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 83–105.
- Danilevskij, I. (2018) “Ja sam obmanyvat'sja rad!” *Kazus: Individual'noe i unikal'noe v istorii*, 13, 116–128.
- Demantowsky, M. (2018) What is Public History. Demantowsky, M. (ed.) *Public History and School. International Perspectives*. Berlin and Boston: De Gruyter and Oldenbourg, 3–37.
- Dreimanis, P. (1923) Skolas grāmatu novērtēšanas komisijas atsauksmes un spriedumi. A. Švābe. Latvijas vēsture. II. daļa [...]. Rīgā 1922 [...]. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 3 (9), 1090–1097.
- Drīzulis, A. (red.) (1986) *Latvijas PSR vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām*. 1. sēj. Rīga: Zinātne.
- Dvornichenko, A. J. (2023) Kukenojs, Gercike i granicy drevnerusskoj ojkumeny. *Novoe Proshloje*, 4, 126–157.
- Endzelins, J. (1899/1971) Latyshskie zaimstvovaniya iz slavjanskijh jazykov. Bendiks, H.; Bergmane, A.; Grabis, R. et al. (red.) *Darbu izlase*. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 80–113.
- Gasjuļa, S. (2025) Dažas rusifikācijas politikas iezīmes Latvijas teritorijas vēlā dzelzs laikmeta un agrīnā viduslaiku perioda arheoloģisko pieminekļu pētniecībā un interpretācijā 19. gadsimtā. Bikše, G. I. (sast.) *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi X*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 112–124.

- Goetz, H.-W. (1999) *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im hohen Mittelalter*. Berlin: Akademie Verl.
- Henning, D. (2025) *Geschichte der lettischen Geschichtsschreibung. Vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Wiesbaden: Harrassowitz Verl.
- Hoppe, S. (2023) Kategoriale Dissonanzen. Russlands regressiver Weg in den Krieg und die Historische Soziologie imperialistischer Außenpolitiken. *Zeitschrift für Friedens- und Konfliktforschung*, 12, 87–114.
- Ijabs, I. (2023) *Nepateicīgie. Latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*. Rīga: Jumava.
- [Jannau, H. J. von] (1786) *Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft*. [s. l.].
- Johansen, P. (1961) Die Legende von der Aufseglung Livlands durch Bremer Kaufleute. Von Brunner, O.; Gerhard, D. (Hgs.) *Europa und Übersee. Festschrift für Egmont Zechlin*. Hamburg: Hans Bredow-Institut, 42–68.
- Kalniņš, V. (1972) *Valsts un tiesību vēsture. I. daļa: Feodālisma un topošā kapitālisma laikmets, XI–XIX gs.* Rīga: Zvaigzne.
- Kappeler, A. (2021) Revisionismus und Drohungen. Vladimir Putins Text zur Einheit von Russen und Ukrainern. *Osteuropa*, 71 (7), 67–76.
- Karulis, K. (2001) *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Keruss, J. (2010) *Sovjetizācija (1944–1956)*. Keruss, J.; Lipša, I.; Runce, I.; Zellis, K. *Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā: personības, struktūras, idejas (1944–1991)*. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds, 87–129.
- Keussler, F. von (1892) Zur Frage der Beziehungen der russischen Fürsten zu den Eingeborenen der gegenwärtigen Ostseeprovinzen im XII. und XIII. Jahrhundert. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1891*. Rīga: W. F. Häcker, 116–119.
- Keussler, F. von (1898) *Der Ausgang der ersten russischen Herrschaft in den gegenwärtigen Ostseeprovinzen im XIII. Jahrhundert in Beleuchtung des Herrn A[leksej] Ssapunow. Eine Entgegnung*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Krašiļins, M. (2023) *Ikona: no senās Ruses līdz Latvijai*. Rīga: Neputns.
- Krodziņš, J. (1892/1995) Kas ir latviešu vēsture? Buceniece, E. (sast.) *Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 485–490.
- Levāns, A. (2012) Cum litterarum testimonio. Dokumentu producēšanas prakse Rīgas bīskapijā 13. gadsimta sākumā: piezīmes par medievistikas un diplomātikas attiecībām. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (82), 5–40.
- Levāns, A. (2019) Vēstures vārdi: par avotiem – plūstošiem un mainīgiem. Zemītis, G. (red.) *Vēstures zinātne Latvijā – 27 gadī pēc neatkarības atjaunošanas. Joprojām krustcelēs?* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 41–52.
- Levāns, A. (2021) Viduslaiku Livonijas saknes un vēstures rakstīšanas paradigmas. Kritiskas pārdomas par vēsturiskās izziņas iespējām un robežām. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (114), 171–182. <https://doi.org/10.22364/lviz.114.10>.
- McAdams, D. P.; McLean, K. C. (2013) Narrative Identity. *Current Directions in Psychological Science*, 22 (3), 233–238.
- Merkel, G. (1797) *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Völker- und Menschenkunde*. Leipzig: Heinrich Gräff.
- Misāns, I. (2012) “Mēs allž esam bijusi karotāju tauta”. Austrumbaltijas krusta karu attēlojums latviešu historiogrāfijā. *Klio Latvijā. Raksti par historiogrāfijas problēmām*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 47–75.
- Mugurēvičs, Ē. (1974) Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11.–15. gs. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, 11. Rīga: Zinātne, 220–239.

- Mugurēvičs, Ē. (1987a) Kristīgās ticības izplatība Latvijas teritorijā 11.–12. gs. un katoļu baznīcas ekspansijas sākums. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 5, 10–27.
- Mugurēvičs, Ē. (1987b) Latvijas teritorijas iedzīvotāju ekonomiskie un kultūras sakari ar seno Krievzemi 11.–13. gs. *Latvija un Krievija: vēsturiskie un kultūras sakari: Zin. teorētiskas konferences materiāli*. Rīga: Zinātne, 40–46.
- Nikolaev, N. (2024) Gersika i Kukejnos – russkie forposty v Pribaltike. V 12 v. Polock kontroliroval Severnuju Dvinu s pomoshh'ju dvuh vassal'nyh knjazhestv. 14.02.2024. *Diletant media*. Pieejams: <https://diletant.media/articles/45369982/> (skatīts 14.09.2025.).
- Oexle, O. G. (2004) Was ist eine historische Quelle. *Rechtsgeschichte*, 4, 164–186.
- Podberezkin, F. D. (2018) “Zemnoj ključ k Gradu Nebesnomu”: livonskaja dan' v russko-nemeckih vzaimootnoenijah XIII v. *Drevnjaja Rus'*. *Voprosy Medievistiki*, 3 (73), 12–18.
- Pol'evoj, N. A. (1830) Istorija russkogo naroda. T. 3. Moskva: tip. Avgusta Semena, pri Med.-hirurg. akad.
- Reynolds, S. (2016) *The Middle Ages without Feudalism. Essays in Criticism and Comparison on the Medieval West*. London and New York: Routledge.
- Richter, A. von (1857) *Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben*. Bd. 1. Riga: Nicolai Kymmel.
- Ricoeur, P. (1980) Narrative Time. *Critical Inquiry*, 7 (1), 169–190.
- Ryzhakova, S. (2009) Latyšskaja nacional'naja istorija: o kul'turnyh mehanizmah v konstruirovanii i referirovanii proshlogo. *Antropologičeskij forum*, 11, 216–274.
- Samarin, J. F. (1889) Piš'ma iz Rigi i istorija Rigi. *Sochinenija Ju. F. Samarina*. T. 7. Moskva: Tipografija A. I. Mamontova, 3–160.
- Scherlock, T. (2002) Baltic History and Soviet Empire: Recovering the Past in Soviet and Russian Historical Discourse. *Ab Imperio*, 4, 391–423.
- Schirren, C. (1865) *Der Codex Zamoscianus, enthaltend Capitel I–XXIII, 8 der Origines Livoniae*. Dorpat: E. J. Karow.
- Schneckener, U. (2022) Gestörter Empfang: Putins Kriegsnarrative und die deutsche Russlandpolitik. *Zeitschrift für Friedens- und Konfliktforschung*, 11, 279–293.
- Selart, A. (2012) Livland – ein russisches Erbland? Brüggemann, K.; Woodworth, B. D. (Hrsg.) *Russland an der Ostsee. Imperiale Strategien der Macht und kulturelle Wahrnehmungsmuster (16. bis 20. Jahrhundert)*. *Russia on the Baltic. Imperial Strategies of Power and Cultural Patterns of Perception (16th–20th Centuries)*. Wien, Köln und Weimar: Böhlau, 29–65.
- Selart, A. (2015) Gab es eine altrussische Tribut Herrschaft in Estland (10.–12. Jahrhundert)? *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 10, 11–30.
- Selarts, A. (2019) Krievijas karš pret “13. gadsimta NATO” jeb Livonijas vēsture 21. gadsimta sākļos. Levāns, A.; Misāns, I.; Strenga, G. (sast.) *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 128–145.
- Skorohodova, S. I. (2011) “Piš'ma iz Rigi” v istoriosofii Ju. F. Samarina. *Solov'jovskie issledovanija*, 4 (32), 101–113.
- Skorohodova, S. I. (2020) K voprosu o vlasti i obshhestve v politicheskoj ontologii Ju. F. Samarina i slavjanofilov. *Politika i Obshhestvo*, 2, 30–49.
- Solov'ev, S. M. (1852) *Istorija Rossii s drevnejshih vremen*. Tom 2. Moskva: v Universitetskoj tipografii.
- Somers, M. R. (1994) The Narrative Constitution of Identity. A Relational and Network Approach. *Theory and Society*, 23 (5), 605–649.
- Spicyn, A. (1904) Lifljandskie kurgany. *Izvestija Imperatorskoj Arheologičeskoj Komissii*, 6, 61–64.
- Spiegel, G. M. (1997) *The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Spirģis, R. (2020) Indriķa hronika par latīņu un bizantiešu rita baznīcu līdzspastāvēšanu Austrumlatvijā 13. gadsimta sākumā: historiogrāfija un turpmākās izpētes perspektīvas. *Reliģiski filozofiski raksti*, 28, 234–274.

- Šnē, A.; Zanders, M. (2024) Nebija ne slāvu varas, ne pareizticības, 11.–16. gadsimts. Gusačenko, A.; Mintauris, M.; Pazuhina, N.; Straube, G.; Šnē, A.; Zanders, M. *Krievi Latvijas vēsturē. Kad, kā un kāpēc?* Rīga: Aminori, 13–66.
- Šterns, I. (2002) *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Švābe, A. (1922) *Latvijas kulturas vēsture*. II daļa: Feodālā satversme, 1. Rīga: A. Gulbis.
- Švābe, A. (1925/1990) *Latvijas vēsture*. 1. daļa. Ar Teodora Zeida priekšvārdu. Rīga: Avots.
- Švābe, A. (1936a) Jersikas karaļvalsts. *Senatne un Māksla*, 1, 5–31.
- Švābe, A. (1936b) Tālava [I.]. *Sējējs*, 2, 135–141.
- Švābe, A. (1936c) Tālava [II.]. *Sējējs*, 4, 363–374.
- Švābe, A. (1940) Krievu mesli. *Straumes un avoti*. 2. sēj. Rīga: A. Gulbis, 312–402.
- Tamm, M. (2008) History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation. *Journal of Baltic Studies*, 39 (4), 499–516.
- Trusman, G. G. (1884) *Vvedenie hristianstva v Liĥjandii*. Sankt-Peterburg: tip. F. Eleonskogo i Ko.
- Undusks, J. (2003/2016) Retoriskie spaidi igauņu padomju historiogrāfijā. *Boļševisms un kultūra*. Rīga: Neputns, 132–161.
- Veckrācis, J.; Mintauris, M. (2024) Vēstures (terminoloģiskais) diskurss un dažu pamatterminu vēsture latviešu valodā. *Letonica*, 56, 98–140. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2024.0056.05>.
- Vilcāne, A. (2004) *Senā Jersika*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Vilcāne, A. (2025) Jersikas zeme. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/169829-Jersikas-zeme>. (skatīts 18.10.2025.).
- White, H. (1990) Die Bedeutung von Narrativität in der Darstellung der Wirklichkeit. *Die Bedeutung der Form. Erzählstrukturen in der Geschichtsschreibung*. Frankfurt a. M.: Fischer, 11–39.
- Willoweit, D. (2013) *Deutsche Verfassungsgeschichte. Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands*. 7. Aufl. München: C. H. Beck.
- Zeids, T. (1951) *Feodalisms Livonijā*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Zeids, T. (1962) Senākie valstiskie veidojumi Latvijā latviešu buržuāziskās historiogrāfijas apgaismojumā. *Vēstures problēmas*, 5. Rīga: Latvijas LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 5–50.
- Zutis, J. (1948) *Agrie viduslaiki Latvijā no IX līdz XII gadsimtam*. Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, II. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Zutis, J. J. (red.) (1952) *Istorija Latvijskoj SSR. Tom I*. Rīga: AN LSSR.

Redakcijā saņemts (*received*) 14.10.2025., precizēts (*revised*) 15.12.2025., apstiprināts (*accepted*) 16.12.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Lauma Mellēna-Bartkeviča

Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija

ROKOPERA “LĀČPLĒSIS” (1988): LATVIJAS VALSTISKĀS NEATKARĪBAS ATGŪŠANAS LAIKA ATMIŅU KULTŪRAS FENOMENS

ROCK OPERA “THE BEARSLAYER” (1988): A PHENOMENON
OF THE CULTURE OF REMEMBRANCE OF THE RESTORATION
OF LATVIA’S STATE INDEPENDENCE

Lauma Mellēna-Bartkeviča, Ph. D., ir Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas pētniece un akadēmiskā žurnāla “Mūzikas akadēmijas raksti” (www.scriptamusic.lv) galvenā redaktore, kā arī aktīva mūzikas un teātra kritiķe. Viņas pētniecisko interešu lokā ir opera un muzikālais teātris un ar tiem saistītā vide kultūrvēsturiskā skatījumā, kā arī laikmetīgais mūzikas teātris Baltijā un Eiropā. Kopš 2014. gada publicējas dažādu valstu akadēmiskajos žurnālos. 2020. gadā sagatavojusi rakstu krājumu *Contemporary Latvian Theatre 2010–2020. A Decade Bookazine* par laikmetīgo latviešu teātri. Piedalījies kolektīvās monogrāfijas “Neatkarības laika teātris” (Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2021) sagatavošanā. 2020.–2023. gadā bijusi pētniece Valsts pētījumu programmas “Latvijas kultūra – resurss valsts attīstībai” projektā “Kultūras kapitāls kā resurss Latvijas ilgtspējīgai attīstībai / CARD”. Šobrīd Valsts pētījumu programmas projektā “Latvijas kultūras ekosistēma kā resurss valsts izturētspējai un ilgtspējai / CERS” (2023–2026) izstrādā pētījumu par vēlinā padomju perioda un Atmodas laika situāciju Latvijas Nacionālajā operā un muzikālā teātra žanriem laikmeta kultūras dzīves panorāmā.

 0000-0002-6490-934X

E-pasts: lauma.mellena.bartkevica@jvlma.lv

Kopsavilkums

Rakstā analizēta Zigmara Liepiņa un Māras Zālītes rokopera “Lāčplēsis” (1988) kā atmiņu kultūras fenomens, aplūkojot tā tapšanas laika kontekstu un secīgi salīdzinot turpmākos koncertuzvedumus un jauniestudējumus. Pētījums tiek izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā “CERS” (Nr. VPP-MM-LKRVA-2023/1-0001), un tajā muzikālā teātra žanra piemēru klāstā rokopera “Lāčplēsis” tiek aplūkota plašāk par tās estētiskajām robežām, ņemot vērā šī iestudējuma ietekmi uz sava laika un 30 neatkarības gadu sabiedrību. Konstatēts, ka rokoperas atkārtota atskaņošana un iestudēšana bieži vien notiek saistībā ar vēsturisku atceri – Andreja Pumpura eposa vai 1988. gadā tapušā rokoperas pirmiestudējuma gadskārtu, nevis tikai māksliniecisku kvalitāšu dēļ (par to liecina gadi, kuros tapuši iestudējumi, un presē publicētā informācija, ka katrs atkārtojums ir veltīts kādai jubilejai). Arī rokoperas atsevišķu daļu (numuru) iekļaušana Vispārējo latviešu dziesmu svētku programmā un atskaņošana valsts svētku pasākumos apliecina materiāla reprezentatīvo funkciju sabiedrībā un simbolos balstītas atmiņu kultūras aktualizēšanas nepieciešamību.

Pētījumā izmantota atmiņu kultūras teorija (Aleida Asmane un Pjērs Norā), kas iztirzā atmiņu kultūras lomu sabiedrības pašapziņā. Pamatojoties uz A. Asmanes izvirzītajām premisām

par jauno atmiņu kultūru, rokopera "Lāčplēsis" aplūkots kā līdzdalības struktūru piemērs, kurā dažādu kultūras jomu profesionāļi kopdarbā ar amatieriem veido līdzdalības uzlādētu vēstījumu ar politisku ievirzi plašai auditorijai. Pirmuzvedums 1988. gadā kļuva par sabiedrisku notikumu ar skaidru pretpadomju ievirzi, savukārt atsevišķi dziedājumi ar kora iesaisti ("Atgriešanās", "Uz krustcelēm", "Tas ir laiks" u. c.) parādās Dziesmu svētku repertuārā kā Atmodas simboli. Autore analizē arī pēdējo trīsdesmit gadu pieredzi "Lāčplēša" publiskajās izrādīšanas reizēs (1998., 2008., 2013., 2018. un 2023. gadā) un secina, ka rokopera "Lāčplēsis" ir galvenokārt atmiņu kultūras sastāvdaļa, kas tiek aktualizēta jeb, A. Asmanes izpratnē, "tagadniskota" ar konkrētajā brīdī populāru mūziķu, autoru un pirmiestudējuma dalībnieku iesaisti no jauna. Tā ir *lieu de memoire* jeb "atmiņu vieta" (P. Norā izpratnē), kur aktualizēt konkrēto skaņdarbu un atcerēties/pieminēt Atmodas laiku.

Būtisku pienesumu izpratnē par rokoperas "Lāčplēsis" tapšanas kontekstiem sniedz komponista Z. Liepiņa memuari "Mūzaika" (2022), kas caur individuālu pieredzes dokumentējumu ļauj iepazīt citādi nedokumentētu 20. gadsimta 80. gadu vēsturi. Lai arī var piekrist pētniekiem, kas apgalvo, ka rokopera "Lāčplēsis" iekļaujas nacionālā romantisma tradīcijā, kas mantota no 19. gadsimta, sabiedrības atmiņā tai ir simboliska un emocionāla nozīme Latvijas neatkarības atgūšanas kontekstā. Rokopera "Lāčplēsis" joprojām kalpo kā vēsturiskas atmiņas, politiskās aktivitātes un kolektīvās identitātes manifestācija, taču par jaunāko iestudējumu (2023) pētījums vēl jāturpina.

Raksturvārdi: rokopera "Lāčplēsis", atmiņu pētniecība, atceres kultūra, muzikālais teātris, Atmoda, līdzdalības struktūras, Zigmars Liepiņš.

Summary

The article analyzes the rock opera "Lāčplēsis" (The Bearslayer, 1988) by Zigmars Liepiņš and Māra Zālīte as a phenomenon of the culture of remembrance, especially in the context of the Awakening (Atmoda) in Latvia which began in the second half of the 1980s. The research is part of the State Research Program titled Cultural and creative ecosystem of Latvia as a resource of resilience and sustainability, a CERS project (Nr. VPP-MM-LKRVA-2023/1-0001).

The study explores the rock opera "Lāčplēsis" as an example of musical theater that transcends the boundaries of art and becomes a symbol-based memory phenomenon and a representation of collective cultural memory. The author argues that the opera's repeated concert performances and staged productions are typically linked to remembrance culture, such as anniversaries of the epic poem – the source of the libretto, or the anniversary of the original production in 1988. Furthermore, the incorporation of several parts of this rock opera into the repertoire of the Nationwide Song Festival confirms the representative function of this artwork as well as the ongoing need for reaffirmation of symbol-based remembrance.

The theoretical framework of the study is the culture of remembrance (primarily as defined by Aleida Assmann and Pierre Nora), which focuses on the role of remembrance culture in the processes of collective self-awareness and the shaping of national consciousness. Based on Assmann's premises about the new culture of remembrance, the rock opera "Lāčplēsis" is examined as an example of participatory structures that brought together both professional musicians of different genres and amateurs to create a production delivering a culturally and politically charged message. The premiere in 1988 was a socially significant event with a clear anti-Soviet sentiment and was part of the non-violent resistance movement. The author analyzes the repeated attempts to stage this rock opera during the 30 years of independence and concludes that it has become embedded in Latvian remembrance culture. It is a "place of remembrance" (*lieux de mémoire*, in Pierre Nora's terms), where a specific piece of music is revived as a means of remembering and commemorating the Awakening period.

A recently published memoir by the composer Zigmars Liepiņš provides valuable insights into the context of the opera's composition and shed light on the history of the 1980s through

documented personal experience. Some researchers argue that the rock opera “Lāčplēsis” belongs to the tradition of national romanticism inherited from the 19th century; however, in public memory it is associated with symbolic and emotional significance in the context of the Awakening. This Latvian rock opera serves as a manifestation of historical memory, political activism, and collective identity. The most recent production, staged in 2023, is still under scholarly examination.

Keywords: rock opera “The Bearslayer”, memory studies, culture of remembrance, musical theater, Awakening, participatory structures, Zigmars Liepiņš.

Ievads

Zigmara Liepiņa un Māras Zālītes rok-opera “Lāčplēsis” ir daļa no 20. gadsimta 80.–90. gadu muzikālā teātra mantojuma, un tai ir īpaša loma sociālvēsturiskajā kontekstā. Šis diskurss par konkrēto piemēru latviešu mūzikas vēsturē izveidojies salīdzinoši nesen¹, un latviešu valodā par to akadēmisku publikāciju tikpat kā nav. Tradicionāli humanitārajās zinātnēs, īpaši kultūras vēsturē, dominē aprakstoša pieeja. Teātra zinātniece Edīte Tišheizere, analizējot M. Zālītes veikumu latviešu nacionālās identitātes konstruēšanā Atmodas laikā saistībā ar konkrēto rok-operu, tās vietu sabiedrības apziņā raksturo šādi: “Valda Lūriņa iestudētā Māras Zālītes un Zigmara Liepiņa (tieši šādā secībā – autora piezīme) rokopera “Lāčplēsis” (1988) kļūst par pirmo tautas manifestāciju, tās iedarbība līdzvērtīga Atmodas varenajiem politiskajiem saietiem. Izrādes pārpildītā Sporta manēžas zālē – tobrīd lielākajā telpā – ikreiz noslēdzas ar tautas lūgšanu “Dievs, svētī Latviju!”, kas vēl nav atguvusi valsts himnas statusu, tāpat kā Latvija vēl nav kļuvusi par neatkarīgu valsti.”² Rokoperas pirmiestudējuma videoierakstā gan redzams, ka publika kopā ar radošo komandu un iestudējuma dalībniekiem korī uzreiz pēc aplausiem dzied “Pūt, vējiņi!” Jurjānu Andreja apdarē³, taču šajā gadījumā svarīgs ir pats auditorijas saliedēšanās akts, spontāni vienojoties kopīgā, simboliskā dziesmā.

Šis raksts ir daļa no plašāka pētījuma, kurā analizēts muzikālā teātra dažādu žanru

statuss un funkcijas konkrētā laika posma sabiedrībā un kultūrā, un mēģinājums metodoloģiski aplūkot rokoperu “Lāčplēsis” atmiņu kultūras kontekstā. Tas veidots, pamatojoties uz Aleidas Asmanes (*Aleida Assmann*) atmiņu kultūras (*Erinnerungskultur*) un Pjēra Norā (*Pierre Nora*) “atmiņu vietu” (*lieux de mémoire*) teorijām, kā arī ņemot vērā Latvijas humanitāro zinātņu telpā aprobēto diskursu, kas skar atmiņu pētniecību saistībā ar minēto laika periodu vēsturē, bet līdz šim vēl nav attiecināts uz skatuves mākslu, tostarp muzikālā teātra formām. Apzinoties, ka pētījums patlaban vēl ir izstrādes stadijā, piemērpētniecībā strādājot ar avotu (pieejamo “Lāčplēša” iestudējumu video un audioierakstu) salīdzināšanu un analizējot konkrētas detaļas, piemēram, tēlu muzikālajā un aktieriskajā interpretācijā, piedāvātā analīze uztverama kā fenomenoloģisks eksperiments procesā, savukārt šī raksta secinājumu daļa nav uzskatāma par pētījuma visaptverošu un galīgu rezultātu. Raksta galvenais mērķis ir apobēt atmiņu kultūras jēdzienu skatuves mākslā, izmantojot konkrēto unikālo muzikālā teātra piemēru.

Rokopera “Lāčplēsis” kā “piemineklis” un “atmiņu vieta”: teoriju gaismā

Atmiņu pētījumi pēdējās desmitgadēs ir kļuvuši par vienu no dominējošām pieejām humanitārajās un sociālajās zinātnēs. Atmiņu pētījumos iespējams izsekot, kā sabiedrības konstruē, pārmanto un aktualizē savu kolektīvo pieredzi, arī neviartoties no individuālām atmiņām un apzinoties to selektīvo dabu. Latvijas kontekstā atmiņu pētniecības diskursa veidošanā būtisku

¹ Kudiņš 2020.

² Tišheizere 2011, 113.

³ Rokopera “Lāčplēsis” 1988a, 1:56:04.

ieguldījumu devis, piemēram, 2016. gadā izdotsis Mārta Kaprāna, Gustava Strengas un Norberta Bekmana-Dīrkesa (*Norbert Beckmann-Dierkes*) sagatavotais rakstu krājums "Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā"⁴. Tas atsedz Latvijas atmiņu kontekstu pētniecību starptautiski zināmu teoriju gaismā, piemērpētniecībai izmantojot lokālo pieredzi, kas saistās ar padomju mantojuma problemātiku, Atmosdas laika atceres praksēm un nacionālās identitātes veidošanās aspektiem. Šajā kontekstā iekļaujas arī rokoperas "Lāčplēsis" kā atmiņu kultūras fenomena interpretācija. A. Asmane raksta, ka "atmiņu nevar vienkārši tāpat uzturēt dzīvu, tā ir pastāvīgi jāatjaunina. Nākotnē tie būs mediji, kas sniegs būtisku ieguldījumu atmiņas atjaunināšanā. Filmas un stāsti no jauna noenkuro vēsturiskus faktus un piešķir tiem mūsdienīgu akcentu, kas uzrunās nākamās paaudzes."⁵ Lāčplēša tēls kopš Andreja Pumpura 1888. gadā sarakstītā eposa bijis saistīts ar nacionālās pašnoteikšanās ideju, kura dažādos laikos latviešu kultūrā attīstīta vairākos mākslas žanros – literatūrā, teātrī, mūzikā, kino. Parasti šie darbi ieguvuši simbola statusu, ko apliecina to piederība Latvijas kultūras kanonam⁶. Lāčplēša tēlu starptautiski kultūrvēsturiskā (arī dažādu tautu leģendu un mītu) sastatījumā iztirzājusi literatūrzinātniece Sigma Ankrava un secinājusi: "Var tikai apbrīnot mūsu literatūras klasiķu Andreja Pumpura un Raiņa talantu, kas no tautas teikām un pasakām spēja ne tikai augšāmcelt Lāčplēsi un padarīt par visas tautas varoni, bet arī izdarīt to tik pārliecinoši, ka mēs vēl šodien bieži domājam un spriežam par Latvijas pagātni un nākotni viņu radītajās kategorijās."⁷ Pats eposs savukārt kā latviešu literatūras pamatteksts (autore izcēlums, atsaucoties uz sēriju "Latviešu pamattekstu pētījumi") analizēts literatūrzinātnieku Ausmas Cimdiņas un Ojāra Lāma sastādītajā rakstu krājumā

⁴ Kaprāns, Strenge, Bekmans-Dīrkess 2016.

⁵ Assmann 2018, piektā rindkopa.

⁶ Latvijas Kultūras kanons 2018.

⁷ Ankrava 2006, 277.

"Lāčplēša ceļš pasaulē. Latviešu eposs un Eiropas eposu tradīcijas"⁸, apliecinot tā vietu latviešu kultūras vēsturē un atmiņā.

Kopš 1988. gada rokopera "Lāčplēsis" atskaņota, iestudēta un ierakstīta vairākkārt, taču iestudējumi allaž bijuši saistīti ar kādu atceres vai jubilejas pasākumu, tādējādi veicot A. Asmanes pieminēto atmiņu atjaunināšanas funkciju, jo rokoperas tapšanas un pirmiestudējuma sociālvēsturiskie apstākļi ir neizbēgami saistīti ar refleksiju par Latvijas pagātni un nākotni. 20. gadsimta 80. gadu beigās rokopera "Lāčplēsis" kļuva par spilgtu Atmosdas laika simbolu un sava veida "dzīvo pieminekli". Medijos tā ļoti bieži tiek dēvēta par leģendāru, nemirstīgu, īpašu. Piemēram, 2018. gadā, kad kopā ar Latvijas simtgadi tika atzīmēta rokoperas 30. gadskārta, Latvijas Radio vēstīja: "Tieši šodien [23. augustā] aprit 30 gadi, un droši varam sacīt – tā ir nemirstīga vērtība. Rokopera "Lāčplēsis" kļuvusi par mūsu nācijas Atmosdas simbolu, kas izturējis laika pārbaudi – rokoperas fragmenti joprojām skan koncertos un mūzikas svētkos."⁹ Stratēģija nepārprotami veidot šo rokoperu kā simbolu atspoguļojas gan komponista, gan libretistes refleksijās, par materiālu izvēloties A. Pumpura eposa motīvus, gan arī mākslinieka Uģa Rūķiņa veidotajā iestudējuma vizuālajā tēlā, kurā kā spilgtākos elementus var minēt, piemēram, arheoloģisko rotu stilizētus atdarinājumus Lāčplēša aksesuāros, viņa rokās ielikto auseklīti un antivaroņa Dīteriha sarkano ķiveri ar piecstaru zvaigznes formā veidotu sejas izgriezumu. Auseklīša kā Atmosdas laika simbola statusu pētījusi folkloriste Digne Ūdre, secinot, ka "[...] pat tad, ja šis simbols bija tikai pretenciozs dekors vai kļuva par tādu pēc tam, kad emocionālo pacēlumu nomainīja rūgtā, grūtību pilnā ikdienas dzīve, tas nemazina tā nozīmīgumu Atmosdas laikā, kad tas iemiesoja cerību uz atjaunotni, neatkarību un brīvību"¹⁰.

⁸ Cimdiņa, Lāms 2010.

⁹ Grīniece 2018.

¹⁰ Ūdre 2019, 170.

Vēsturnieks Mārtiņš Mintaurš uzsvēris, ka pieminekļi funkcionē kā vietas, kur sabiedrība materializē vēsturisko atmiņu un identitāti¹¹. Rokoperas “Lāčplēsis” iestudējumi šajā nozīmē darbojas līdzvērtīgi materiālajiem pieminekļiem, aktualizējot personisku vai atstāstītu atmiņu pieredzi. M. Kaprāns, analizējot memuāros aprakstītos padomju laika “biogrāfiskās atbrīvošanās” procesus, parāda, kā kultūras notikumi kļūst par kolektīvām “biogrāfijām”, kas ļauj sabiedrībai simboliski atbrīvoties no pagātnes¹². Savā ziņā par šādu atbrīvošanos no pagātnes var uzskatīt arī 2022. gadā izdotos komponista Zigmara Liepiņa memuārus “Mūzaika”, kur dokumentētas autora atmiņas gan par rokoperas ieceres veidošanos, tās radišanu un iestudēšanu, kā arī plašai publikai padarītas pieejamas nozīmīgas vēstures liecības, piemēram, fotogrāfijas no rokoperas pirmiestudējuma un kostīmu mākslinieka U. Rūķīša veidotās tērpu skices. Tādējādi memuāri vienlaikus ir savdabīga rokoperas “kolektīvā biogrāfija” un kultūras atmiņas daļa. A. Asmane raksta, ka “kultūras atmiņa [...] aptver [...] pagātnes reaktīvēšanu un vispārēju iespēju to iesavināt kā aktīvu “funkcionālo atmiņu”. Tas nozīmē, ka svarīga loma ir līdzdalības struktūrām, kas nodrošina individuālās vai kolektīvās iesavināšanas procesu. [...] Šādā veidā mēs nonākam no Es pie Mēs un vienlaikus daudzām atšķirīgām grupām, kas nepavisam netiek veidotas saskanīgi un vienoti.”¹³ Līdzdalības struktūras rokoperas “Lāčplēsis” kontekstā ietver gan rokoperas autoru un dažu pirmiestudējuma dalībnieku regulāru piedalīšanos jauniestudējumu tapšanas procesā, gan autoru (īpaši komponista) aktīvu iesaisti diskursa uzturēšanā, publicējot savas atmiņas.

Šo interpretāciju būtiski paplašina Pjēra Norā koncepts par *lieux de mémoire*, kas apraksta atmiņu vietas kā simboliskus veidojumus, kuros sabiedrība apstādinātā formā

iemieso kolektīvo atmiņu brīdī, kad izzūd “dzīvo atmiņu vide”¹⁴. Rokopera “Lāčplēsis” kā kultūras notikums būtībā ir par šādu *lieux de mémoire* jeb atmiņu vietu (telpu), tas nav tikai atkārtoti iestudēts Atmosdas laika mākslas darbs, bet gan kolektīvas identitātes kristalizācija. P. Norā skaidro, ka “*lieux de mémoire* rodas reizē ar izjūtu, ka vairs nepastāv tūlītēja atmiņa, tādēļ mums jārada arhīvi, jāsvin jubilejas, jāorganizē svinības, jāskandē slavinājumi un notariāli jāapliecina rēķini, jo tas vairs nenotiek dabiski”¹⁵. Rokopera “Lāčplēsis”, regulāri aktualizēta dažādās formās, piesaistot to rokoperas iestudējuma, tās pirmavota vai saistīto personu jubilejām, funkcionē gan kā “dzīvs pieminekļis”, gan “atmiņu vieta” un atceres rituāla daļa.

Rokopera “Lāčplēsis” tapa 20. gadsimta 80. gados, toreiz kļūstot par būtisku notikumu sabiedrības saliedēšanā, nacionālās atmodas idejas nostiprināšanā un pavērsiena punktu sabiedrības nevardarbīgās pretošanās padomju varai veicināšanā: 1988. gada videoierakstā¹⁶ redzamas publikas ovācijas – pēc rokoperas noskatīšanās tūkstošiem skatītāju stāvot pēc savas iniciatīvas dzied “Pūt, vējiņi!”, savukārt iestudējuma dalībnieki sprauž saņemtos ziedus Latvijas kontūras formā izgrieztā scenogrāfijas elementā (reizē godināšanas un piemiņas rituāls). Mirdza Zīvere 2008. gada intervijā atceras, ka saņemtie ziedi likti arī pie Brīvības pieminekļa.¹⁷

Kopš pirmuzveduma 1988. gadā rokopera vairākkārt ir ieskaņota ierakstos, iestudēta vai atskaņota kā koncertuzvedums, parasti to saistot ar opusa vai tā iedvesmas avota – A. Pumpura eposa “Lāčplēsis” – atceri vai jubileju (tātad atmiņu pasākumiem), tādējādi rosinot šī raksta pieņēmumu, proti, rokoperas “Lāčplēsis” atkārtota iestudēšana un tēlu interpretācija galvenokārt ir saistīta ar atceres un atmiņu kultūru. Šī pieņēmuma

¹¹ Mintaurš 2016, 106–129.

¹² Kaprāns 2016, 130–172.

¹³ Asmane 2018, 23.

¹⁴ Nora 1989, 7.

¹⁵ Turpat, 12.

¹⁶ Rokopera “Lāčplēsis” 1988a.

¹⁷ Burve-Rozīte 2008.

formulējumu atbalsta fakts, ka atsevišķi rokoperas fragmenti (“Uz krustcelēm” (I cēliena 3. aina, zināms arī kā “Mazs bērniņš krustcelēs”), “Latvju zeme vaļā stāv” (II cēliena 10. aina), kā arī kora dziedājumi “Atgriešanās” (II cēliena 5. aina) un “Tas ir laiks” (II cēliena 15. aina), u. c.) iekļauti Vispārējo latviešu dziesmu svētku repertuārā, tādējādi apliecinot, ka rokopera “Lāčplēsis” ir atmiņu kultūras par Atmosodas un neatkarības atgūšanas laiku nozīmīga daļa.

Rokopera kā žanrs un “Lāčplēsis” kā žanra piemērs pētniecībā skarti reti. Tradicionāli vēsturiskajā muzikoloģijā un citās humanitāro zinātņu disciplīnās Latvijā populārā kultūra (attiecīgi rokopera kā tās sastāvdaļa) līdz pat 21. gadsimta sākumam neiekļāvās akadēmisko interešu lokā. Tomēr muzikologs Jānis Kudiņš 2020. gadā veltījis rokoperai “Lāčplēsis” izvērstu analīzi, kurā rezumēta opusa simboliskā nozīme vēsturisko pārmaiņu procesā un Latvijas kultūratmiņā¹⁸. J. Kudiņš secinājis, ka, neraugoties uz neapšaubāmo pieredību sava laika “nacionālromantiskajam” noskaņojumam, rokopera “Lāčplēsis” ir kļuvusi par stabilu vērtību un simbolu latviešu kultūratmiņā arī 30 gadus pēc pirmiestudējuma 1988. gadā¹⁹.

Rokopera “Lāčplēsis” atmiņās

Rokopera “Lāčplēsis” ar tai piemītošo aktualizēšanas dinamiku ir interesants fenomēns Latvijas vairāk nekā 30 gadus ilgās atjaunotās neatkarības kontekstā, un tai īpaši interesantu dimensiju piešķir 2022. gadā publicētie Zigmara Liepiņa memoāri “Mūzaika”²⁰, kuros darītas zināmas līdz šim nedokumentētas nianse par rokoperas un tās pirmiestudējuma tapšanas vēsturi. Apzinoties 20. gadsimta 80. un 90. gadu mijas komplicētību gan vēsturiskā fona, gan relatīvi tuvās laika distances dēļ, laikabiedru atmiņu fiksējumi šodienas pētniekam ir vērtīgs informācijas

avots, neraugoties uz atmiņu subjektīvo vai selektīvo raksturu. Vēlīnā padomju perioda dokumenti arhīvos dažādu iemeslu dēļ arī var saturēt nepilnīgu, neprecīzu vai sagrozītu informāciju, tādi dokumenti var arī gluži vienkārši neeksistēt, vismaz “oficiālajā”, tolaik vēl padomju varas iestāžu kontrolētajā vēsturē. Līdz šim šādi pētījumi galvenokārt veikti par kultūras darbinieku saikni ar Valsts drošības komiteju, kuru aktualizēja tās aģentu un ziņotāju kartotēkas atvēršana.²¹

Jaunākajos humanitāro zinātņu pētījumos atmiņu stāstiem un dienasgrāmatām tiek piešķirta arvien būtiskāka nozīme, ļaujot pētniekiem caur atsevišķu subjektīvu dokumentējumu prizmu rekonstruēt nesenas vēstures pieredzes un faktus par tēmām, kuras agrāk bijušas marginalizētas vai pakļautas varas represijām²². Zinātniskā diskusija par atmiņu kultūras diskursu pretnostatījumā dzīvīvajai atmiņai²³ un attiecībās ar to ir aktuāla arī saistībā ar rokoperu “Lāčplēsis” kā spilgtu piemēru. Savukārt 20. gadsimta 80. gados Latvijā tieši dažādi rokmuikas paraugi simbolizēja Rietumus un brīvību, pretstāvi padomju ideoloģijai un stagnācijai.

Metodoloģiskie izaicinājumi attiecībā uz vēlīno padomju periodu un konkrēti arī rokoperu “Lāčplēsis” saistīti ar dokumentos nefiksēto, tādēļ viena no izvēlētajām stratēģijām ir analizēt, kādu diskursu piedāvā kultūras periodika, kuras viena no funkcijām ir kultūras procesu dokumentēšana un izvērtēšana (ne bez sava laika ideoloģiskām nodevām, tomēr tie pamatā ir profesionālu ekspertu viedokļi), kombinējot to ar atmiņu literatūru, konkrēti Z. Liepiņa “Mūzaikā” atspoguļotajiem faktiem un norisēm, pēc tam interpretējot atkārtotos rokoperas iestudējumus salīdzinājumā ar pirmuzvedumu. Pētījuma teorētiskā bāze ir A. Asmanes atmiņu kultūras jēdziens. Kopā ar Lindu Šortu (*Linda Shortt*) A. Asmane uzsver, ka “atmiņai

¹⁸ Kudiņš 2020.

¹⁹ Turpat, 106.

²⁰ Liepiņš 2022.

²¹ Sk. Pettai 2019; Galēja, Stepens 2020.

²² Sk. Irbe 2020; Lipša 2021; Lipša, Vērđiņš 2024.

²³ Sk. Chedzoy et al. 2018.

var būt galvenā loma pārmaiņu un pārejas procesos, jo tā [atmiņa] pati ir elastīga un tai piemīt transformējošas īpašības²⁴. Turklāt šī pētījuma kontekstā būtisks ir A. Asmanes konstatējums, ka

“[...] pastāv arī simbolos balstīta atmiņa, kas veido grupu kā pašapliecināšanās formu un orientāciju uz nākotni un kura tiek paaudzēs pārmantota [...]. Kultūras rada kopīgas zināšanu un atskaites telpas, kuru ietvari pārsniedz cilvēka mūžu un kurās šai kultūrai piederīgie līdz ar saviem pieredzējumiem novietoja un orientējas.”²⁵

Z. Liepiņa un M. Zālītes rokopera “Lāčplēsis” sasniedza savam laikam Latvijā netipiski plašu auditoriju²⁶, kļūdamā par topošās demokrātijas manifestāciju un aicinājuma atjaunot Latvijas neatkarību izpaušmi jeb iemiesojumu (*embodiment*, Igora Šuvajeva tulkojumā – *iesavināšanu*) un reprezentāciju skatuves mākslā. A. Asmane runā par līdzdalības struktūru būtisko nozīmi individuālās un kolektīvās apzināšanās procesā un demokrātijas apstākļos kā vēlamā, nevis diktētā nokļūšanā no “Es” pie “Mēs”.²⁷ Pārsniegusi mākslas darba robežas, rokopera “Lāčplēsis” kļuva par simbolos balstītas kolektīvās atmiņas, respektīvi, latviešu “Mēs”, sastāvdaļu. Dati rāda, ka no 1988. gada 23. augusta līdz 7. septembrim un no 1989. gada 4. līdz 15. maijam rokopera 43 izrādēs pulcēja vairāk nekā 160 000 (pēc citiem avotiem – 180 000) skatītāju²⁸, un katra izrāde kļuva par nevardarbīgas politiskās aktivitātes telpu publikā un skaidri nolasāmu pretpadomju manifestāciju, kas norisinājās Atmodas procesa politisko un kultūras norišu piesātinātajā 1988. gadā²⁹. Dažādos aspek-

tos aplūkojot, rokopera “Lāčplēsis” iemieso visus četrus A. Asmanes minētos atmiņu tipus – autobiogrāfisko, politisko, komunikatīvo un kultūras atmiņu³⁰ –, vienlaikus ar atkārtotiem iestudējumiem un ierakstiem par godu dažādām gadadienām kļūdamā galvenokārt par pirmuzvedumam un Atmodas laikam veltītu atmiņu kultūras notikumu. Formāli šī rokopera jau kopš pirmsākumiem ir atceres simbols – tā tika sacerēta, lai atzīmētu A. Pumpura eposa “Lāčplēsis” (1888) simtgadi. “Pirmais stūrakmens bija Andreja Pumpura eposa “Lāčplēsis” simtgade 1988. gadā. Tas deva iespēju noslēgt līgumu³¹ par rokoperas rakstīšanu.”³² Tomēr rokoperas ieceri komponists dokumentējis vēl senāk – 1981. gadā, turklāt iedvesmojoties no Endrū Loida Vēbera (*Andrew Lloyd Webber*):

“[...] man prātā nemitīgi rosījās doma par kaut ko lielāku, ne tikai [no] dziesmām sastāvošu koncertprogrammu. Jā! Jau vairāk nekā desmit gadu garumā muzikālā teātra pasaulī bija iedvesmojis *Jesus Christ Superstar*. Tā globālās tēmas līmeni sasniegt nav lemts nevienam, bet Latvijā vismaz viens varonis ir, un tas ir Lāčplēsis. Re, kāda nozīme ir jaunībai. Atvēziens uz augstāko līmeni. Robežu nav. Aizmirstas, ka dzīvo nevis Latvijā, bet Latvijas PSR.”³³

Komponista memuāri glabā arī pētnieciski interesantu atmiņu fragmentu, ka par sākotnējo “Lāčplēša” libretistu Z. Liepiņš bija

bija rokoperas pirmizrāde, pēc tam izrādes Rīgas Sporta manēžā, oktobrī tika dibināta Latvijas Tautas fronte.

³⁰ Kaprāns 2018.

³¹ Vissavienības autoru tiesību aģentūras Latvijas republikāniskās nodaļas 1987. gada 18. martā izdotā dokumenta Nr. 25-13/695 “Par autorhonorāru izmaksu” mašīnrakstā skenēta kopija iekļauta QR kodā Z. Liepiņa “Mūzaikas” 119. lpp. Saskaņā ar to komponistam pēc līguma M-17 26.02.1987. izmaksāti 1250 rubļi, libretistei – 675 rubļi. Honorāri proporcionāli ir salīdzinoši lieli.

³² Liepiņš 2022, 119.

³³ Turpat, 83.

²⁴ Assmann, Shrott 2012, 3.

²⁵ Asmane 2018, 22–23.

²⁶ Sk. skaitļus, kas minēti Mazvērsīte 2025; Kudiņš 2020.

²⁷ Asmane 2018, 23.

²⁸ Sk. Mazvērsīte 2025; Kudiņš 2020.

²⁹ 1988. gada 24. jūnijā (Jāņu dienā!) notika rokoperas “Lāčplēsis” koncertuzvedums Burtniekos t. s. Lāčplēša svētkos, jūlijā norisa folkloras festivāls “Baltica '88”, 23. augustā

iztēlojies Viku (rakstnieku Viktoru Kalniņu), kuru arī uzrunājis 1981. gada Imantdienās, taču sadarbība tomēr nenotika³⁴. Arī otrs potenciālais libreta autors Kaspars Dimīters 1986. gadā, kad iecere sacerēt rokoperu nobriedusi jau atkārtoti, atsacījies no piedāvājuma, jo nespējis iztēloties uz skatuves “dziedātāju ar lāča ausīm”³⁵. Savukārt dzejniece un neatkarības ideju aktīvistē M. Zālīte, atbildot uz komponista ideju par rokoperu, kas lidzinātos Vēbera *Jesus Christ Superstar* vai ungāru autoru Leventes Serēņi (*Levente Szörényi*) un Jānoša Brodi (*János Bródy*) kolektīvo kultūratmiņu un nacionālo identitāti reprezentējošajai roksāgai *István, a király* (“Karalis Ištivāns”³⁶, 1983), arī par savu rokoperas etalonu atzina *Jesus Christ Superstar*, tomēr sākotnēji paudusi bažas:

“Tiešām? Eposu? [...] Epos man stāvēja pašā augstākajā plauktā tiešā un pārnestā nozīmē. Vai Zigmars spēšs to “aizsniegt”? Un es? Vai spēšu? [...] Es nespētu sev piedot, ja “samaitātu” tautas svētumu – eposu.”³⁷

Rokoperas “Lāčplēsis” pirmuzveduma norises apstākļi arī to padara par politiski un sabiedriski nozīmīgu notikumu. Pirmkārt, zīmīgi ir pirmizrāžu datumi un/vai vietas, un to izvēle sabalsojas ar P. Norā *lieux de mémoire* jeb atmiņu vietu (telpu) izpratni. Koncertuzvedums “Lāčplēsis” (faktiski rokoperas ģenerālmēģinājums ar publiku) notika 1988. gada 24. jūnijā Burtnieku estrādē (gan eposā, gan rokoperā Burtnieku pilī Lāčplēsis apgūst senās zintis). 24. jūnijs ir Jāņu diena – latviešu tradicionālajā kultūrā svinama diena, kuras atzīmēšana padomju laikā bija būtiski ierobežota³⁸. Savukārt pirmizrāde Rīgas Sporta manēžā bija 23. augustā – Ribentropa-Molotova

pakta parakstīšanas datumā. Turklāt pirmizrādes datums bija saskaņots ar Latvijas PSR Kultūras ministriju, pamatojoties uz komponista argumentu, ka tā ir nedēļa pirms skolēnu brīvlaika beigām, kad jaunatne atgriežas pilsētā un var noskatīties jauno rokoperu, lai septembrī literatūras stundās pievērstos A. Pumpura “Lāčplēsim” tā simtgades gadā³⁹. Par saskaņojumu atbildīgie ierēdņi šo “sakritību” pamanīja tikai tad, kad biļetes uz pirmo izrāžu bloku bija jau izpārdotas. Arī iestudējuma apjoms pamazām tika palielināts ar vairākiem simtiem iesaistīto cilvēku⁴⁰ – popgrupu un rokgrupu mūziķiem⁴¹, folkloras kopu “Skandinieki”, kori “Daugaviņa”, Ulda Šteina saaicinātajiem dejojājiem no dažādiem deju kolektīviem, kopā aptuveni divsimt cilvēkiem uz skatuves⁴², tādējādi nodrošinot profesionālu mākslinieku un amatieru līdzdalību, kas 1988. gadā nebija ierasta prakse. Var diezgan droši apgalvot, ka Rīgas Sporta manēžas zālē pēc izrādes notiekošais, kas redzams publiski pieejamajā videoierakstā, faktiski ir pretpadomju manifestācija dažādu kultūras jomas pārstāvju, plašas publikas iesaistes un novērojamo kopības apziņas izpausmju dēļ. 1988. gada 18. novembra žurnālā “Literatūra un Māksla” kritiskajā rokoperas pirmiestudējuma iztirzājumā lasāma arī šāda muzikoloģes Ineses Lūsiņas atziņa:

“Rokoperu “Lāčplēsis” nevar viennozīmīgi vērtēt tikai kā mākslas darbu. Tas jāvērtē arī – un šajā situācijā galvenokārt – kā sociāla parādība. Jāapzinās, ka “Lāčplēsis” ir

³⁴ Liepiņš 2022, 83–84.

³⁵ Turpat, 118.

³⁶ Karalis Ištivāns (ca. 967/975–1038) bija pirmais Ungārijas karalis (1000–1038), Ungārijas pamatlicējs un latīņu kristietības atbalstītājs, kas konsolidēja karalisti. Kanonizēts par svēto 1038. gadā.

³⁷ Liepiņš 2022, 118.

³⁸ Rancāne 2025.

³⁹ Liepiņš 2022, 120.

⁴⁰ Mazvērsīte 2025.

⁴¹ Rokoperas “Lāčplēsis” pirmuzvedumā piedalījās mūziķi no dažādām popgrupām un rokgrupām – “Sipoli”, “Jumprava”, “Līvi”, *Remix*, *Opus*, Jāņa Lūsēna grupas. Galvenajās lomās darbojās: Igo (Rodrigo Fomins) – Lāčplēsis, Maija Lūsēna – Laimdota, Imants Vanzovičs – Kangars, Niks Matvejevs – Diterihs, Zigfrīds Muktupāvels – Likcepure. Lielvārza lomu atveidoja vienīgais iestudējumam piesaistītais operdziedātājs – tenors Jānis Sproģis.

⁴² Liepiņš 2022, 119–120.

nobriedušas milzu sociālās vajadzības piepildījums. Ne tikai mākslas fakts, bet tautas sabiedriskās dzīves, kopības izjūtas atmodas fakts. Reāls stimuls garīguma, domāšanas un vērtēšanas spēju renesansei.”⁴³

Kā jau minēts, līdzīgu atziņu par rokoperas “Lāčplēsis” piederību nacionālā romantisma tradīcijai 2020. gada rakstā formulē arī muzikologs J. Kudiņš⁴⁴.

Šī raksta turpinājumā izklāstīts, kā rokopera “Lāčplēsis” kontekstualizējama atmiņu (piemiņas, atceres) kultūras ietvarā, aplūkojot rokoperas iestudēšanas dinamiku, kā arī nedaudz pievērsoties mākslinieciskajiem aspektiem.

Rokopera “Lāčplēsis” atmiņu kultūrā: atcere un līdzdalība

Līdzdalība (tieša vai pastarpināta ar pierības izjūtu kādai no līdzdalīgajām kultūras kopienām) un atcerēšanās (šajā gadījumā 1988. gada un Atmodas notikumu atcerēšanās) skatāma kontekstā ar trim no piecām A. Asmanes izvirzītajām jaunās atmiņu kultūras premisām:

- 1) atcerēšanās (*remembrance*) ir kultūras atklāšana no jauna caur individuālām atmiņām, atsevišķiem stāstiem un dokumentējumiem;
- 2) atcerēšanās ir pagātnes tagadniskošana jeb aktualizēšana tagadnē, rekonstrējot pagātnes kontekstu: “ikreizējie aktori pārliecinās par savu vēsturi, marķē savu savdabību, stiprina savu pašapziņu un gūst orientāciju uz nākotni”;
- 3) atcerēšanās diskurss ir kritiskas pašrefleksijas iespēja.⁴⁵

Rokoperas “Lāčplēsis” aktualizēšana tagadnē notiek ne vien ar pētījuma piemēros iekļautajiem koncertuzvedumiem un jauniešu iestudējumiem, bet arī ar tās fragmentu popularizēšanu koru kultūrā un iekļaušanu

Dziesmu svētku repertuārā, veicinot dažādu līdzdalības struktūru veidošanos un jaunu cilvēku iesaisti Atmodas laika atmiņu kultūrā. Pētījumā veikta pieejamo rokoperas “Lāčplēsis” video un audioierakstu muzikālās un mākslinieciskās interpretācijas salīdzināšana⁴⁶. Šī analīze joprojām tiek turpināta, taču iespējams formulēt dažus secinājumus, sliecoties apstiprināt izvirzīto pieņēmumu par rokoperu “Lāčplēsis” kā atmiņu kultūras fenomenu pēdējo 30 gadu laikā. Iespējams, atšķirības iezīmēsies saistībā ar jaunāko, proti, 2023. gadā tapušo Rēzijas Kalniņas iestudējumu, kura izpēte vēl norisinās.

Kopš 1988. gada rokopera “Lāčplēsis” ir izrādīta piecas reizes, parasti saistībā ar 1988. gada pirmiestudējuma atceri: 1998. gadā Ķīpsalā notika pirmiestudējuma desmitgadei veltīts koncertuzvedums, kurš atjaunots 2008. gadā un vienu reizi izrādīts Burtniekos, otru – “Arēnā Rīga” Vispārējo latviešu dziesmu svētku laikā. Par iestudējumu Burtniekos lasāms:

“Titullomā, tāpat kā pirms divdesmit gadiem, būs dziedātājs Igo, bet uzveduma režiju veidojusi Mirdza Zīvere. Pasākums “Lāčplēsis. Atgriešanās” ir veltīts Andreja Pumpura eposa 120. gadadienai, un koncertuzvedums notiek šī pasākuma laikā.”⁴⁷

Savukārt par uzvedumu Dziesmu svētkos vēsta laikrakstā “Diena” intervijas ar režisori M. Zīveri apakšvirsraksts “Atjaunota atmodas laika lēģenda [...]”, un rakstā uzsverta abu iestudējumu savstarpējā saikne:

“Uz skatuves kāps ne tikai iepriekšējās rokoperas zvaigznes [...], bet arī skatītāju iemīļotās jaunās zvaigznes [...]. Dziedās arī Gunāra Kalniņa koris un “Skandinieki”. Izrādes laikā skatītāji videoprojeksijās varēs vērot vēsturiskos kadrus no 1988. gada rokoperas Lāčplēsis.”⁴⁸ Uzsvars tātad izteikti likts uz atmiņu diskursu, atgādinot par 1988. gada iestudējumu gan vizuāli, gan skaniski,

⁴³ Pupa 1988.

⁴⁴ Kudiņš 2020, 104.

⁴⁵ Asmane 2018, 161–164.

⁴⁶ Sk. Rokopera “Lāčplēsis” 1988b.

⁴⁷ LSM 2008.

⁴⁸ Burve Rozīte 2008.

pieaicinot iespēju robežās 1988. gada māksliniekus (Lāčplēsis – Igo, Kangars – Imants Vanzovičs, Likcepure – Zigfrīds Muktupāvels, Dīterihš – Nīks Matvejevs u. c., izņemot Laimdotu (1988 – Maija Lūsēna, 1998 – Jolanta Gulbe, 2008 – Zane Dombrovska) un epizodiskas sieviešu partijas – Ziemeļmeita un Staburadze). Taču masu skatu dalībnieki – kori un citas grupas – katrā desmitgadē bija citas.

2013. gadā, rokoperas 25. gadskārtā (P. Norā atmiņu kultūras iezīme), tapa pirmais rokoperas “Lāčplēsis” jauniestudējums režisores Ineses Mičules režijā⁴⁹ ar pilnīgi jaunu solistu sastāvu, izmantojot instrumentālo partiju fonogrammu un piedaloties tobrīd populāriem mūziķiem, kuri tādējādi iesaistījās šo atmiņu līdzdalības struktūrās kā sava laika aktīvi kultūras nozares pārstāvji. Plašsaziņas līdzekļos teikts, ka iestudējums vēlīts rokoperas 25 gadu jubilejai un tā tiks izrādīta 21 Latvijas vietā⁵⁰. Šajā iestudējumā Lāčplēša lomā bija Juris Jope vai Daumants Kalniņš, Kangara lomu atveidoja Marts Kristians Kalniņš, Laimdotu – Anna Krauja-Čena, Dīterihu – Atis Ieviņš, Likcepuri – Juris Vizbulis, Lielvārdi – Jānis Kurševs, piedalījās Gunāra Kalniņa vadītais koris *GG choir*, “Rīgas Zelta koris” un citi. Režisore I. Mičule ir atzinusi, ka apzināti centusies izvairīties no jebkāda veida atmiņu aktualizēšanas par 1988. gada iestudējumu, tomēr nenoliedz, ka tā auditorija, kas piedzīvojusi vēsturisko iestudējumu, varētu būt neizbēgami noskaņota salīdzināt iestudējumus⁵¹. 2013. gada iestudējumā mūzikas autors Z. Liepiņš personīgi nepiedalījās, tādēļ arī skatuviskā un muzikālā interpretācija netika pakļauta viņa novērojumiem un iespējamam vērtējumam mēģinājumos, tāpēc šis iestudējums atšķiras no citiem (nav autoru līdzdalības). Atšķirībā no iepriekšējiem par šo iestudējumu presē parādās arī negatīvs vērtējums:

⁴⁹ Sk. Rokopera “Lāčplēsis” 2013.

⁵⁰ Delfi 2013.

⁵¹ Autore intervija ar Inesi Mučuli 2023. gadā.

“Atceroties augstspriegumu toreiz – uz vēstures mainības naža asmens –, kolēģis nopūšas, ka tagad tas bijis “piedzīvojums vienam vakaram, uzsildīta zupa”. Kāds, nespēdams pieņemt *Lāčplēsi* jaunās balsīs, jau publiski izkļedzies, ka rokopera esot piesmieta...”⁵²

Kā “piesmieta” 1988. gada iestudējumu jauno vērtējis recenzents Jānis Ogle, kritizējot atsevišķus lomu atveidotājus kā “zaļknābjus” (nepiemērotus attiecīgo lomu atveidojumam)⁵³.

Analizējot iestudējuma videoierakstā rokoperas tēlus un to interpretāciju, var konstatēt, ka, piemēram, Lielvārža lomas atveidotājs tenors J. Kurševs apzināti vai neapzināt tiecas imitēt 1988. un 2008. gada Lielvārža lomas atveidotāja J. Sproģa tembru un intonācijas, lai gan abiem dziedātājiem ir dabiski atšķirīgs tembrs⁵⁴. Arī A. Ieviņa atveidotā Dīteriha mīmikā, ķermeņa valodā, intonācijās (jo vokālās skaņveides īpatnības, tehnika un temбри ir ļoti atšķirīgi) vērojama tendence līdzināties N. Matvejevam⁵⁵. Savukārt J. Jopes Lāčplēsis, J. Vizbuļa Likcepure un M. K. Kalniņa Kangars kā tēli gan vokāli, gan aktieriski šajā iestudējumā režisores un solistu sadarbībā izveidoti atšķirīgi no pirmiestudējuma. Secināms, ka sasniegt mērķi veidot no pirmiestudējuma principiāli atšķirīgu rokoperas traktējumu režisorei kavējuši gan publikas, gan atsevišķu iestudējuma dalībnieku apziņā nostiprinājušies priekšstati par 1988. gada “Lāčplēša” iestudējumu kā savdabīgu etalonu šī materiāla interpretācijā.

2018. gadā ar plašu pasākumu programmu tika atzīmēta Latvijas valsts simtgade. Viens no pasākumiem – vērienīgs “Lāčplēša” jauniestudējums Viktora Runtuļa režijā⁵⁶, vienlaikus atzīmējot rokoperas 30. un eposa 130. gadskārtu. Preses paziņojumi par šo notikumu vairāk atgādina ideoloģisku propagandu, taču vienlaikus akcentē atmiņu

⁵² Lūsīņa 2013.

⁵³ Ogle 2013.

⁵⁴ Sk. Rokopera “Lāčplēsis” 2013, 6:30.

⁵⁵ Turpat, 13:30.

⁵⁶ Sk. Rokopera “Lāčplēsis” 2018.

diskursu: Lāčplēša tēlu un A. Pumpura epesu, kā arī Z. Liepiņa un M. Zālītes rokoperu kā Atmodas atmiņu kultūras daļu:

“Kopš 1988. gada 23. augustā notikušās Zigmara Liepiņa un Māras Zālītes rokoperas “Lāčplēsis” pirmizrādes rokoperas “Lāčplēsis” ir kļuvusi par mūsu nācijas Atmodas simbolu, kas ir izturējis laika pārbaudi – rokoperas fragmenti joprojām skan koncertos, bet 2013. gadā rokoperas jauniestudējumu noskatījās vairāki desmiti tūkstošu skatītāju visā Latvijā. Latvijas valsts simtgades svinību galvenais vēstījums ir “Es esmu Latvija”, akcentējot, ka Latvijas valsts galvenā vērtība ir cilvēki, kuri ar savu ikdienas darbu veido tās tagadni un kopā ar jauno paaudzi liek pamatus rītdienai.”⁵⁷

Šis jauniestudējums atklāj rokoperu “Lāčplēsis”, A. Asmanes jēdzieniem runājot, “no jauna”, to “tagadniskojot” vairākos aspektos: pirmkārt, īpaši šim iestudējuma Z. Liepiņš instrumentē rokoperu simfoniskajam orķestrim; otrkārt, iestudējumā piedalās vairāki pirmiestudējuma dalībnieki – Jānis Skanis (Teicējs), dziedātājs Z. Muktupāvels (Līcepure), grupa “Jumprava”, folkloras kopa “Skandinieki”. Titullomā sevi spilgti piesaka Dons (Artūrs Šingirejs), bet koris šajā iestudējumā ir tā sauktais Nācijas kopkoris, kurā projekta veidā apvienoti latviešu izcelsmes dziedātāji no visiem kontinentiem.⁵⁸ Ar 21. gadsimta tehnoloģiskajām iespējām šis ir mēģinājums laikmetīgā estētiskā ietvert pēc iespējas 1988. gadam līdzīgāku kodu nācijas kolektīvās pašapziņas stimulēšanai, izmantojot gan atcerēšanos–atgādināšanu, gan līdzdalības struktūras, atkārtoti iesaistot rokoperas jauniestudējumā gan pašu autoru, gan atsevišķus zīmīgus pirmuzveduma dalībniekus, piemēram, grupu “Jumprava”, J. Skani un Z. Muktupāvelu, tādējādi veicinot tā saucamo *flashback* jeb atmiņu uzplaiksnījumu vismaz tajā publikas daļā, kura pieredzējusi pirmiestudējumu. Dons nemēģina vokāli

atdarināt Igo, toties abi dziedātāji tiekas klātienē uz skatuves izrādes finālā. Žurnālists Uldis Rudaks pārmetis solistiem nespēju iejusties tēlā un to komentējis, demonstrējot rokoperas “Lāčplēsis” atmiņu kultūras fenomenu:

“Spraigākā un aizraujošākā cīņa šoreiz notiek “ārpus scenārija”, pašās beigās uz skatuves satiekoties abiem Lāčplēša atveidotājiem Donam un Igo un pārmaiņus dziedot katram pa frāzei kā dueli. Abu fani, kurus, tāpat kā pašus dziedātājus, šķir paaudzes, var stiprināt savu pārliecību, ka vismaz tehniski kā vokālisti viņi ir izcili. Katrs savā laikā un vietā. Arī šī rokopera vienmēr paliks nepārspēta savā pirmajā iestudējumā, jo tolaik tās nozīme bija daudz lielāka, to saprata katrs iesaistītais un saprot joprojām, bet dzīve nestāv uz vietas.”⁵⁹

Videoieraksts gan apliecina, ka arī šajā iestudējumā vairāki solisti vokāli tiecas atdarināt pirmiestudējuma dalībnieku skaņveidi – gan tenors Raimonds Bramanis Lielvārža lomā apzināti vai neapzināti atdarina J. Sproģi, piemēram, izteikti uzsver patskaņus, mīkstinot l skaņu⁶⁰, gan Jānis Buķelis Kokneša tēlā kopē A. Brīzes sācošo tembru un saskaldīto frāzējumu⁶¹.

2023. gadā rokoperas 35. un eposa 135. gadskārtā tapa līdz šim jaunākais rokoperas “Lāčplēsis” jauniestudējums Rēzijas Kalniņas režijā. Sākotnējie konstatējumi rāda, ka atmiņu konstruēšana un līdzdalības struktūru izmantošana ir ļoti līdzīga, lai gan režisores vēstījums ir nedaudz atšķirīgs no iepriekšējiem. Pats iestudēšanas fakts konkrētā vietā un laikā norāda, ka tas ir plānots kā jubilejas un atceres pasākums: “Atzīmējot eposa 135. gadadienu, rokoperai “Lāčplēsis” šovasar gaidāma atdzimšana, un tā notiks [...] Daugavas krastos, Lielvārdes parkā – vietā, kur Andreja Pumpura eposā arī notiek Lāčplēša cīņa ar Melno bruņinieku. Šī ir arī

⁵⁷ Radčenko 2018.

⁵⁸ Sk. Rokopera “Lāčplēsis” 2018.

⁵⁹ Rudaks 2018.

⁶⁰ Rokopera “Lāčplēsis” 2018, 7:00.

⁶¹ Turpat, 35:30.

Pumpura dzimtā puse.”⁶² Līdzīgi arī Buda-peštā 2023. gadā notika viena no “Lāčplēša” netiešajiem paraugiem⁶³ – ungāru rokoperas “Karalis Ištāvāns” (1983) – pirmiestudējuma 40. gadskārtai veltīts iestudējums Pētera Novāka (*Péter Nývák*) režijā; izrādes laikā skatītāji līdzdarbojās ar vairākiem simtiem iestudējuma dalībnieku un noslēgumā kopā dziedāja *Adj békét uram!* (“Dod mums mieru, Kungs!”).⁶⁴ Tas, ka abi jauniestudējumi saistīti ar darba oriģināla atceri, vismaz daļēji apstiprina tēzi, ka politiski uzlādētas rokoperas ir atmiņu kultūras fenomens, jo pēc vairākām desmitgadēm abi iestudējumi ir ieguvuši “dzīvā pieminēkļa” un reizē “atmiņu vietas” statusu. To izmantojums šodienas kontekstā jau ir cita tēma.

Secinājumi

Rokopera “Lāčplēsis” Latvijas atmiņu kultūrā ir nostiprinājusies kā Atmosdas laika simbols. Tās nozīme pārsniedz sākotnējo vēsturisko kontekstu un ļauj to traktēt kā “dzīvu pieminēkli” – kolektīvās atmiņas nesēju un atmiņu (vēsturiskās pieredzes individuālu interpretāciju) aktualizētāju. Tā notiek ar regulāriem, atceri veltītiem atkārtotiem iestudējumiem, parasti izmantojot līdzdalības struktūras, piemēram, iesaistot gan autorus, gan pirmiestudējuma dalībniekus, gan konkrētā iestudējuma tapšanas laika mūziķus otrā plāna lomās un korī.

Pēc atkārtoto rokoperas iestudējumu un to dokumentējuma videoierakstos detalizētas analīzes secināms, ka visi līdz šim tapušie iestudējumi vismaz daļēji ir gan “atmiņu vieta”, kurā publikai tiek rekonstruēta un atgādināta Atmosdas laika pieredze, gan “atceres rituāls”. Atkārtota rokoperas “Lāčplēsis” iestudēšana ir savdabīga atmiņu kultūras prakse, kurā vienlaikus ar konkrēta mākslas darba uzturēšanu publiskā aprītē tiek nodrošināta tā

simboliskās nozīmes pārmantojamība. To apliecina arī rakstā analizētie preses materiāli.

2025. gada ģeopolitiskajā situācijā (Krievijas īstenotais pilna mēroga karš Ukrainā un potenciāls apdraudējums NATO robežai), Māras Zālītes metaforiskie, simbolu formā kultūratmiņā iegūlušie teksti no rokoperas “Lāčplēsis” libreta šķiet tikpat aktuāli kā 1988. gadā, minot Dīteriha aicinājumu: “Meklējiet Kangaru latviešu tautā!” vai Lielvārža dziedājumu: “Mazs bērniņš krustcelēs / Kā laiks tam smiltis tek caur pirkstiem / Tā mūsu brīvība / Tā mūsu dzīvība [...]”. Savukārt rokoperas muzikāli polistilistiskā uzbūve un dinamiskā dramaturģija ļauj “atkal no jauna” ieraudzīt vairākas desmitgades senā materiālā tagadniskojamu atcerēšanās pieredzi. Vēl detalizēti jāizpēta jaunākā “Lāčplēša” iestudējuma (2023) estētiskās un idejiskās korelācijas ar atmiņu kultūras diskursu, paredzot nedaudz atšķirīgus rezultātus, taču Latvijas neatkarības vairāk nekā 30 gadu pieredze konkrētās rokoperas kontekstā ļauj secināt, ka līdzdalības struktūras (tostarp abu autoru aktīva līdzdalība un klātbūtne jauniestudējumos) un atskaņojumu vai iestudējumu piesaiste avota (eposs) vai pirmiestudējuma (1988. gada uzvedums) atceri padara “Lāčplēsi” par atmiņu kultūras fenomenu. Katrs nākamais iestudējums tādā vai citādā veidā atsaucas uz 20. gadsimta 80. gadu beigās tapušo pirmiestudējumu un tiek uztverts kā daļa no atmiņu kultūras. Maz ticams, ka šī uztvere varētu mainīties, kamēr dzīvi ir pirmiestudējuma laikabiedri, dalībnieki un rokoperas autori. Tādējādi rokopera “Lāčplēsis” reizē ir dzīvā atmiņa un *lieu de mémoire* jeb atmiņu vieta, kas regulāri tiek aktualizēta un tagadniskota.

Raksts sagatavots projektā “CERS”. Projektu “Latvijas kultūras ekosistēma kā resurss valsts izturētspējai un ilgtspējai” / CERS (Nr. VPP-MM-LKRVA-2023/1-0001) finansē Latvijas Republikas Kultūras ministrija valsts pētījumu programmas “Latvijas kultūra – resurss valsts attīstībai” (2023–2026) ietvaros. Valsts pētījumu programmu administrē Latvijas Zinātnes padome.

⁶² Apollo 2023.

⁶³ Liepiņš, 2022, 118.

⁶⁴ Hungary Today 2023.

VĒRES

Avoti

- Rokopera "Lāčplēsis", 1988a (pirmiestudējums, rež. Valdis Lūriņš), videoieraksts: <https://www.youtube.com/watch?v=VUnXeJip62Y>
- Rokopera "Lāčplēsis", 1988b, Zigmara Liepiņa digitālais arhīvs: <http://www.zigmarsliepins.lv/rokopera-1257269pl275sis.html> (audio un video ieraksti, partitūra).
- Rokopera "Lāčplēsis", 2013 (rež. Inese Mičule), videoieraksts: https://www.youtube.com/watch?v=jD4rZ3W3zKU&list=PLK3z1CEbIS40oHg1UtrlYn8hH8bzO_x9Z&index=5
- Rokopera "Lāčplēsis", 2018 (rež. Viktors Runtulis), videoieraksts: https://www.youtube.com/watch?v=TRSSc3OrMhs&list=PLK3z1CEbIS40oHg1UtrlYn8hH8bzO_x9Z&index=4
- Rokopera "Lāčplēsis", 2023 (rež. Rēzija Kalniņa), videoieraksts: https://www.youtube.com/watch?v=YISGiaNoQDg&list=PLK3z1CEbIS40oHg1UtrlYn8hH8bzO_x9Z&index=3

Literatūra

- Ankrava, S. (2006) Kas bija Lāčplēsis? *Lāčplēsis, karalis Artūrs un Svētais Grāls*. Rīga: Zvaigzne, 266–277.
- Apollo (2023) Vai rokoperas "Lāčplēsis" atdzimšana ir nepieciešama? Izsakās pirmais Lāčplēsis Igo. *Apollo* (19.06.2023.). <https://www.apollo.lv/7796635/vai-rokoperas-lacplesis-atzimsana-ir-nepieciesama-izsakas-pirmais-lacplesis-igo> (skatīts 22.08.2025.).
- Assman, A.; Shortt, L. (2012) Memory and Political Change: Introduction. Assman, A.; Shortt, L. (eds.) *Memory and Political Change*. London: Palgrave Macmillan.
- Asmane, A. (2018/2013) *Jaunais īgnums par memoriālo kultūru. Iejaukšanās*. Tulk. I. Šuvajevs. Rīga: Zinātne.
- Assmann, A. (2018) Culture of Remembrance. *Deutschland.de* (05.11.2018.). <https://www.deutschland.de/en/topic/politics/germany-and-europe/culture-of-remembrance> (skatīts 20.08.2025.).
- Burve-Rozīte, A. (2008) Tikko bija piedzimis Jānītis... *Diena* (11.08.2008.). <https://www.diena.lv/raksts/kd/muzika/tikko-bija-piedzimis-janitis-609871> (skatīts 23.08.2025.).
- Cimdiņa, A.; Lāms, O. (sast.) (2010) Lāčplēša ceļš pasaulē. Latviešu eposu un Eiropas eposu tradīcijas. Sērija "Latviešu pamattekstū pētījumi". Rīga: Zinātne.
- Chedzoy, K.; Graham, E.; Hodgkin, K.; Wray, R. (2018) Researching memory in early modern studies. *Memory Studies*, 11 (1), 5–20. <https://doi.org/10.1177/1750698017736834>.
- Delfi (2013) Fotoreportāža: pēc 25 gadiem uz skatuves atgriežas rokoperas "Lāčplēsis". *Delfi* (29.10.2013.). <https://www.delfi.lv/kultura/4333423/theatre/43770100/fotoreportaza-pec-25-gadiem-uz-skatuves-atgriezas-rokopera-lacplesis> (skatīts 25.08.2025.).
- Galēja, L.; Stepens, O. (2020) Artists and Cultural Workers and the Legacy of KGB in the Actual Public Discussion Landscape in Latvia. *Culture Crossroads*, 16, 77–86. <https://doi.org/10.55877/cc.vol16.78>.
- Grīniece, L. (2018) Rokoperai "Lāčplēsis 30!" Latvijas simtgades stāstu raksti. *Latvijas Sabiedriskais medijs* (23.08.2018.). <https://lr2.lsm.lv/lv/raksts/latvijas-simgades-stastu-raksti/rokoperai-lacplesis-30-a107743/> (skatīts 25.08.2025.).
- Irbe, K. A. (2020) *Slēptā dzīve. Homoseksuāļa dienasgrāmata 1927–1949*. Rīga: Ascendum.
- Kaprāns, M. (2016) Padomju laika biogrāfiskā atbrīvošanās memuāros. Kaprāns, M.; Strenga, G.; Bekmans-Dīrkess, N. (red.) *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 130–172.
- Kaprāns, M.; Strenga, G.; Bekmans-Dīrkess, N. (red.) (2016) *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Kaprāns, M. (2018) Jēgpilnu atceri meklējot. Pēcvārds. Asmane, A. *Jaunais īgnums par memoriālo kultūru. Iejaukšanās*. Tulk. I. Šuvajevs. Rīga: Zinātne, 170–172.

- Kudiņš, J. (2020) The Rock Opera *Lāčplēsis* (Bearslayer, 1988): Symbolic Meaning in the Historical Change Process and the Cultural Memory of Latvia. *Lietuvos Muzikologija*, 21, 94–111.
- Latvijas kultūras kanons (2018) Noslēgusies Kultūras kanona konkursa pirmā kārtā: Latvijas skolu jaunatne izveido savu simtgades kultūras notikumu topu. Latvijas kultūras kanons (30.10.2018.). <https://kulturaskanons.lv/2018/10/30/noslegusies-kulturas-kanona-konkursa-pirma-karta-latvijas-skolu-jaunatne-izveido-savu-simgades-kulturas-notikumu-topu/> (skatīts 03.09.2025.).
- Liepiņš, Z. (2022) *Mūzaika*. Rīga: Pētergailis.
- Lipša, I. (2021) Documenting the queer self: Kaspars Aleksandrs Irbe (1906–1996) in between unofficial sexual knowledge and medical-legal regulation in Soviet Latvia. *Cahiers du monde russe*, 62 (2), 415–442. <https://doi.org/10.4000/monderusse.12489>.
- Lipša, I.; Vērdiņš, K. (2024) Researching the Baltic queer history. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 120, 5–9. <https://doi.org/10.22364/lviz.120.01>.
- LSM (2008) 20. jūnijā pie Burtnieku ezera gaidāms Zigmara Liepiņa rokoperas “Lāčplēsis” koncertuzvedums. *LSM* (09.06.2008.). <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/maksa/pec-20-gadiem-atkal-rokopera-lacplesis.a51126/> (skatīts 22.08.2025.).
- Lūsiņa, I. (2013) Sauciet viņu skaļāk! *Diena* (18.11.2013.). https://www.diena.lv/raksts/kd/recenzijas/rokoperas_lacplesis_recenzija-sauciet-vinu-skalak-14033154 (skatīts 25.08.2025.).
- Mazvērsīte D. (2025) Lāčplēsis, rokopera. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/111395-rokopera> (skatīts 19.05.2025.).
- Mičule, I. (2023) Kā es iestudēju rokoperu “Lāčplēsis”. Režisores Ineses Mičules telefonintervija raksta autorei 2023. gada 20. jūlijā. Atšifrējums glabājas autores personīgajā arhīvā.
- Mintauris, M. (2016) Pieminekļi un atmiņa: padomju perioda kultūras mantojums Latvijā. Kaprāns, M.; Strenga, G.; Bekmans-Dīrkess, N. (red.) *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 106–129.
- Nora, P. (1989) Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 26, 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>.
- Ogle, J. (2013) Leģendārais “Lāčplēsis” tiek piesmiets – Igo Lāčplēša vietā – zaļknābji. *NRA* (04.11.2013.). <https://nra.lv/vakara-zinas/105228-legendarais-lacplesis-tiek-piesmiets-igo-lacpleses-vieta-zalknabji.htm> (skatīts 25.08.2025.).
- Pettai, E. C. (2019) Delayed Truth. Latvia's Struggles with the Legacies of the KGB. *Cultures of History Forum* (22.07.2019.). <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/latvias-struggles-with-the-legacies-of-the-kgb> (skatīts 27.08.2025.).
- Pupa, G. (1988) “Sauciet mani skaļāk!” *Literatūra un Māksla* (18.11.1988.). Pieejams: periodika.lv (skatīts 05.05.2025.).
- Rancāne, A. (2025) Jāņi, latviešu tradicionālajā kultūrā. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/262616> (skatīts 27.08.2025.).
- Radčenko, L. (2018) Latvija 100. Rokopera “Lāčplēsis” vēsturisks vēstījums jauniešiem. *Skalak.rsu.lv* (20.11.2018.). <https://skalak.rsu.lv/raksti/latvijai-100-rokopera-lacplesis-vesturisks-vestijums-jauniesiem> (skatīts 27.08.2025.).
- Rudaks, U. (2018) Rokoperas *Lāčplēsis* un dižkoncerta *Latvijas gadsimts* recenzija. Lāčplēšiem un visiem citiem. *Sestdiena* (16.11.2018.). https://www.diena.lv/raksts/kd/recenzijas/rokoperas_lacplesis_un-dizkoncerta_latvijas-gadsimts_recenzija-lacplesiem-un-visiem-citiem-14209020 (skatīts 27.08.2025.).
- Hungary Today (2023) Stephen, the King: Honorable Performance for the Rock Opera's 40th Anniversary. *Hungary Today* (21.08.2023.). <https://hungarytoday.hu/stephen-the-king-honorable-performance-for-the-rock-operas-40th-anniversary> (skatīts 25.05.2025.).
- Tiššezere, E. (2011) Nacionālās identitātes modeļi latviešu teātrī (1990–2010). Šķilters, J.; Lasmane, S. (red.) *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā*. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 111–124.

Ūdre, D. (2019) The Symbol of the Morning Star During the Third Awakening in Latvia (1986–1991): From Cultural Opposition to Non-Violent Resistance. *Letonica*, 39, 149–176. <https://lulfmi.lv/storage/files/letonika2019-39.pdf>.

Redakcijā saņemts (*received*) 25.06.2025., precizēts (*revised*) 27.08.2025., apstiprināts (*accepted*) 09.09.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Zane Radzobe

Latvijas Kultūras akadēmija

UKRAINA UN MĒS: KRIEVIJAS–UKRAINAS KARA ATBALSIS LATVIJAS TEĀTRĪ

UKRAINE AND US: ECHOES OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR IN LATVIAN THEATER

Zane Radzobe, Dr. art., ir teātra zinātniece un kritiķe, Latvijas Kultūras akadēmijas Kultūras un mākslu institūta pētniece, Latvijas Universitātes Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātes docente. Pētniecisko interešu lokā ietilpst laikmetīgais Latvijas teātris Eiropas teātra kontekstā, kā arī kultūras komunikācija un kultūras prese.

 0000-0002-1376-9308

E-pasts: zane.radzobe@lka.edu.lv

Kopsavilkums

Kopš Krievijas iebrukuma Ukrainā 2022. gada 24. februārī Latvijas teātros ir tapušas aptuveni 20 izrādes, kas tieši vai netieši saistītas ar Krievijas–Ukrainas kara tēmu. Ievērojamais skaits liecina par tēmas ārkārtējo aktualitāti Latvijas sabiedrībā, ņemot vērā, ka teātris kā mākslas forma allaž pievēršas sava laika un savas kultūras būtiskajām problēmām. Tātad šīs izrādes nevis tikai vēsta par Ukrainu, bet plašākā nozīmē risina jautājumu par Latvijas sabiedrības orientācijām un uztveres īpatnībām, sastopoties ar Ukrainas karu kā notikumu. Šis raksts piedāvā izvērstu iestudējumu klasifikāciju, īpaši pievēršoties jautājumam par izrāžu funkcijām un vēstījumiem laikmetīgajā Latvijas teātrī. Kara komunikācija iekļauta terorisma un performances kontekstos, akcentējot dramatiskā un postdramatiskā teātra specifiku un mediju kultūras ietekmi uz kara reprezentāciju teātrī. Autore iedala izrādes trīs grupās: pirmkārt, solidaritāti ar Ukrainu apliecinot; otrkārt, terapeitiskās un izpratni par modernu karadarbību veidojošās; treškārt, karu ideoloģiskos kontekstos iekļaujošās. Būtiska uzmanība pievērsta teātra un skatītāju attiecību modelim, rādot, kā kara komunikācija veidojas pasīva skatītāja apstākļos. Paužot solidaritāti Ukrainai, teātris informatīvi gatavo Latvijas sabiedrību līdzīgiem notikumu attīstības scenārijiem, reflektē sabiedrības emocijas, bet nepiedāvā analītisku skatījumu uz karu, vienlaikus ierobežojot viedokļu daudzveidību.

Raksturvārdi: Krievijas–Ukrainas karš, teātris, performance, kara komunikācija, solidaritāte, naratīvs, atmiņa, trauma, uztvere.

Summary

Since Russia's invasion of Ukraine on February 24, 2022, approximately 20 theatrical productions directly or indirectly addressing the Russia-Ukraine war have been staged in Latvian theater. This considerable number reflects the topic's exceptional relevance within Latvian society, especially

given that theater, as an art form, traditionally engages with the essential issues of its time and culture. Accordingly, these productions are not solely about Ukraine; rather, they explore broader questions concerning the orientations and perceptual particularities of Latvian society in response to the war in Ukraine as a historical and political event.

This article offers a comprehensive classification of these productions, with particular attention to the functions and messages they convey in contemporary Latvian theater. War communication is examined within the contexts of terrorism and performance, highlighting the specific features of both dramatic and postdramatic theater, as well as the influence of media culture on the theatrical representation of war.

The author categorizes the productions into three groups: first, those expressing solidarity with Ukraine; second, those serving therapeutic purposes and fostering understanding of modern warfare; and third, those embedding the war within broader ideological frameworks. Special emphasis is placed on the relationship between theater and its audience, illustrating how war-related communication is constructed in the context of a passive spectator.

By expressing solidarity with Ukraine, theater in Latvia serves an informative role, preparing society for potential developments of a similar nature, and reflecting public emotions. However, it tends not to offer an analytical perspective on the war, thereby limiting the diversity of viewpoints presented.

Keywords: Russia-Ukraine war, theater, performance, war communication, solidarity, narrative, memory, trauma, perception.

Ievads

Krievijas iebrukums Ukrainā 2022. gada 24. februārī ir izsācis daudzveidīgas atbalsta Latvijas sabiedriskajā un kultūras dzīvē. Latvijas pilsētvidē un iedzīvotāju individuālā apģērba noformējumā parādījās zīmes, kuras simbolizēja solidaritāti ar Ukrainu¹. Blakus simboliskajam plašs bija arī materiālais un praktiskais atbalsts – tika uzņemti ukraiņu bēgļi un vākti ziedojumi Ukrainas iedzīvotājiem un armijai². Arī Latvijas kultūras dzīvē solidaritāte ar Ukrainu tika demonstrēta daudzveidīgās mākslas formās – pieauga ukraiņu mūsdienu literatūras tulkojumu skaits³, solidaritāte tika pausta no XXVII Vispārējo latviešu Dziesmu un XVII Deju svētku skatuves 2023. gadā⁴, bet Latvijas teātros līdz šī raksta sagatavošanas brīdim ir tapušas aptuveni 20 izrādes, kuras tieši vai netieši apskata Krievijas–Ukrainas kara ierosinātas tēmas.

Tas ir liels teātra darbu skaits, kas acīmredzami apliecina tēmas ārkārtējo aktualitāti

Latvijas sabiedrībā, ņemot vērā, ka teātris kā mākslas forma allaž pievēršas sava laika un savas kultūras problēmām. Šis aksiomātiskais apgalvojums 21. gadsimta teātri iegūst īpašu nozīmi, jo teātris ir viena no nedaudzajām telpām, kur Rietumu sabiedrībā cilvēki nepieciešami satiekas fiziskā klātesamībā. Kā raksturo Hils Katenbelts (*Chiel Kattenbelt*), mediatizētajā 21. gadsimta kultūrā tas teātrim piešķir īpašu ētisku kontekstu, liekot atbildību par notiekošo dalīt māksliniekiem un skatītājiem: “Reālā tikšanās starp performantiem un skatītājiem teātri balstās uz dalītu un kolektīvu atbildību par notiekošo teātra performanci. Būt klātesošam citam cita dēļ – tas ir saistīts ar ētisku aspektu: teātris vienmēr ir par “te un tagad”, bet šī iemesla dēļ arī par “tagad vai nekad”.”⁵ Un šādā nozīmē par neizbēgami būtisku izrādes sastāvdaļu kļūst ne tikai mākslinieku vēstījums, bet arī skatītāju uztveres un domāšanas konteksti konkrētā laikā un telpā. Citiem vārdiem sakot, teātris allaž ir kultūrspecifisks: “Teātris netiek radīts

¹ Grīnvalde 2024.

² Kiope, Krūmiņa-Koņkova, Runce 2025.

³ Sk. Poļakova, Žabko 2024.

⁴ Daroy, Zeunert 2024.

⁵ Kattenbelt 2018, 20.

mūžībai, bet tieši pretēji – tas tiek radīts absolūtai “te un tagad” klātesamībai.”⁶

Tātad jau sākotnēji var pieņemt, ka izrādes ne tikai vēsta par notiekošo Ukrainā, bet arī, ņemot vērā kopējās iezīmes Ukrainas un Latvijas vēsturiskajā pieredzē⁷, tās aktualizē un risina Latvijas sabiedrībai aktuālus jautājumus, kuru izcelšanu dienaskārtībā ir ierosinājis Krievijas–Ukrainas karš. Var pieņemt, ka ģeopolitiskās situācijas maiņa reģionā ir faktors, kas ietekmējis teātra mākslinieku refleksiju par nacionālo vēsturi un traumām arī fundamentāli, jo 21. gadsimta pirmajās desmitgadēs vēstures naratīvi Latvijas teātrī bija izteikti iekļauti kontrastīgas kontekstā, proti, mākslinieki apšaubīja nacionālās vēstures pamatplūsmas naratīvus, priekšplānā izvirzot aspektus, kas ir pretrunīgi un tajos neieklājas, piemēram, akcentējot latviešu lomu holokaustā, kolaboracionismu, pakļaujot apšaubījumam atmiņas par pretošanos utt. Turklāt šādā veidā Latvijas vidējās paaudzes teātra mākslinieki primāri pauda attieksmi nevis pret vēstures notikumiem, kas neieklāvās viņu dzīves laikā, bet pret sava laika kultūras un sociālpolitiskajām orientācijām.⁸ Savukārt 21. gadsimta trešajā desmitgadē šo pašu teātra mākslinieku teātra darbi par vēsturi drīzāk ir saistāmi ar padomju okupācijas laika radīto traumu apzināšanu un to iekļaušanu laikmetīgā nacionālā identitātē.⁹ Acīmredzami, ka pozīcijas maiņu ietekmē sociālpolitiskās situācijas maiņa – bažas, ka iepriekšējo paaudžu piedzīvotā traumatiskā pieredze var atkārtoties Krievijas agresīvās ārpolitikas dēļ. Tāpēc nacionālās vēstures reprezentācijās būtiski mainās mākslinieku pozīcija no vērtējošā “viņi” uz iekļaujošo “mēs”. Šī izmaiņa acīmredzot emocionāli tiek attiecināta arī uz Ukrainu, ņemot vērā līdzīgas vēsturiskas pieredzes.

Tēma par Krievijas–Ukrainas kara refleksiju Latvijas teātrī līdz šim nav akadēmiski

pētīta, tomēr ir būtiski noskaidrot, kādus vēstījumus pauž un kādas funkcijas Latvijas sabiedrībā pilda šādi iestudējumi. Balstoties uz kvalitatīvo iestudējumu kontentanalīzi, literatūras analīzi un novērojumu, šī raksta mērķis ir piedāvāt izvērstu iestudējumu klasifikāciju, akcentējot Ukrainas kara specifiku performances un terorisma kontekstos, kā arī iezīmēt kara komunikāciju laikmetīgajā Latvijas teātrī.

Liecinieki, pravieši un analītiķi

Savu klasifikāciju plašajam iestudējumu klāstam 2025. gada sākumā ir piedāvājusi teātra kritiķe un zinātniece Edīte Tišheizere, runājot par izrāžu “stratēģijām jeb ilgtermiņa mērķiem”¹⁰. E. Tišheizeres raksts ir populārzinātnisks, publicēts nozares vadošajā profesionālajā izdevumā “Teātra Vēstnesis”, un klasifikācijai viņa izmanto metaforas, tādēļ šī klasifikācija vērtējama drīzāk kā hipotētiska. Tomēr E. Tišheizeres apkopojums, kurā darbi pamatā grupēti pēc subjekta pozīcijas attiecībā pret kara notikumiem, ir pamats tālākai analīzei, kas ļauj konstatēt plašākas likumsakarības. Tādēļ vispirms jāraksturo viņas piedāvātās klasifikācijas trīs grupas – liecinieki, pravieši un analītiķi.

“Liecinieki” pēc šīs kategorizācijas ir iestudējumi, kas mākslinieciskā veidā balstīti uz personiskās pieredzes stāstiem. E. Tišheizere uzsver, ka šajā grupā iekļautie darbi nav uzskatāmi par izsvērtiem situācijas vērtējumiem, un kategoriju kopumā autore raksturo kā “emocionālus liecinājumus”¹¹: “Ši patiešām ir “visneērtākā” nošķira. Jo liecinieki nāk ar savu pieredzi, un tā ir smaga, bieži vien asiņaina un reti ietilpst politkorektās kategorijās. Tā ir melnbalta, jo pieredzējumā ienaids ir ienaids, un cilvēka sejas tam nav.”¹²

“Liecinieku” kategorijā E. Tišheizere iekļauj vairākus iestudējumus: divas Alvja Hermaņa izrādes (*Post Scriptum*, 2022, un

⁶ Kattenbelt 2018, 23.

⁷ Kiope, Krūmiņa-Koņkova, Runce 2025.

⁸ Radzobe 2019.

⁹ Levalde 2024.

¹⁰ Tišheizere 2025, 24.

¹¹ Turpat, 25.

¹² Turpat, 24.

“Kurlmēmo zeme”, 2023; abas Jaunajā Rīgas teātri), ukraiņu dramaturģes Natalkas Vorožbitas (*Natalka Vorozhbit*) lugas “Sliktie ceļi” iestudējumu (režisore Kristīne Krūze, Jaunais Rīgas teātris, 2022), ukraiņu režisores un dramaturģes Sofijas Meļņikovas (*Sofija Meļņikova*) un latviešu režisora Valtera Siļa kopdarbu *Drama Queen (Dirty Deal Teatro*, 2022), kā arī vairākus iestudējumus, kas uz kara situāciju atsaucas netieši, piemēram, Ukrainas folkgrupas *Dakh Daughters* un britu avangarda muzikālās apvienības *The Tiger Lillies* veidoto koncertuzvedumu “Stulbā dzīve” (Dailes teātris, 2024).

Kategoriju “pravieši”, pēc E. Tišheizeres, raksturo “iepriekšpieņēmumi – līdz pat ticībai un to pārsvars pār racionāliem argumentiem, reizēm arī nevēlēšanās saskatīt loģiskas konsekvences”¹³. Šajā grupā viņa iekļauj A. Hermaņa “Melno gulbi” (Jaunais Rīgas teātris, 2024), Viestura Kairiša iestudēto Šekspīra “Hamletu” (Mihaila Čehova Rīgas Krievu teātris, 2023) un “Sapni vasaras naktī” (Dailes teātris, 2025), kā arī no Krievijas emigrējušā režisora Dmitrija Krimova (*Dmitrij Krymov*) izrādes “Pīters Pens. Sindroms” (Nacionālais teātris, 2024) un “Ārprātīgo piezīmes” (*ART Forte*, 2024).

Trešajā grupā, pie analītiķiem, E. Tišheizere ierindo iestudējumus, kuru “mērķis ir palīdzēt saprast vai rosināt rīkoties”¹⁴, dēvējot māksliniekus par “realistiem”¹⁵. Šajā grupā viņa iekļauj vairākus iestudējumus, kas tieši runā par Latvijas sabiedrības sašķeltību, piemēram, Valtera Siļa “Šķelšanos” (Mihaila Čehova Rīgas Krievu teātris un *Re:Baltica*, 2024), kas sadarībā ar pētnieciskajiem žurnālistiem rāda etnisku šķelšanos Latgalē un aktualizē jautājumus par krievvalodīgo informācijas telpu kā potenciālu apdraudējumu. Mārtiņa Eihes “Izdzīvošanas piezīmes” (Valmieras teātra festivāls, 2024) stāsta par pirmajām dienām rakstnieces Oksanas Zabužko

(*Oksana Zabuzhko*)¹⁶ dzīvē pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā, velkot paralēles ar Otrā pasaules kara pieredzēm. Valtera Siļa projekts “Ik dienas” (Valmieras teātra festivāls, 2024) aktualizē civiliedzīvotāju ikdienas pieredzi kara laikā, bet aktrises Marijas Linartes projekts “Milžu ciņas” (Jaunais Rīgas teātris, 2023) stāsta par aktrises pievienošanos Zemessardzei.

E. Tišheizeres apkopotais uzskaitījums neizsmēļ Krievijas–Ukrainas karam veltīto iestudējumu klāstu, jo viņa ir koncentrējusies uz mākslinieciski augstvērtīgiem un publisku rezonansi izsaukušiem darbiem. Tomēr šī klasifikācija ir pamats, kura analīze ļauj fiksēt un vispārināt iestudējumu likumsakarības. Taču vispirms – tā ir autoritatīvs kopsavilkums, kas atbilst refleksijām par iestudējumiem latviešu medijos un liecina par plašākiem uztveres kontekstiem. Tāpēc E. Tišheizeres klasifikācija jāatzīmē dažas īpatnības.

Grupēt iestudējumus kā aculiecinieku liecības par karu ir problemātiski, jo faktiski šiem māksliniekiem tiešas kara pieredzes nav. Tomēr iestudējuma autorus (vai avotus) apvieno etniska vai kultūras saikne, vai solidaritāte, un tie faktiski reflektē nevis par kara procesu un pieredzēm, bet gan par tā emocionālām un kultūras sekām. Izņēmums ir “Sliktie ceļi” – dramatiskā teātra estētikā veidots ukraiņu dramaturģes N. Vorožbitas lugas iestudējums, kas attēlo karu 2014. gadā Donbasā un atgādina vienlaikus gan par kara realitāti, gan arī par Ukrainas viedokli, ka tā karo ar Krieviju jau vairāk nekā desmit gadus. Jāakcentē arī, ka M. Eihes “Izdzīvošanas piezīmes”, kas daļēji balstītas uz O. Zabužko “faktu literatūru”¹⁷ un šķietami tieši attēlo ukraiņu pieredzi, E. Tišheizere šajā kategorijā nav iekļāvusi. Tam var piekrist, jo O. Zabužko darbs ir viens no iestudējuma vēstījuma avotiem un dramatiskā teātra izrādē par

¹³ Tišheizere 2025, 25.

¹⁴ Turpat, 27.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Sk. latviešu valodā publicēto Oksanas Zabužko darbu tematisko analīzi: Poļakova, Žabko 2024.

¹⁷ Kuranova 2023, 71.

autoriem uzskatāmi režisors un dramaturģe Krista Burāne, nevis rakstniece.

Būtiski, ka E. Tišheizere it kā nodala daļu iestudējumu, kas varētu pretendēt uz liecības statusu, iekļaujot grupā A. Hermaņa iestudējumus ar Čulpanas Hamatovas (*Chulpan Hamatova*) līdzdalību, bet ne Dmitrija Krimova izrādes. Abi mākslinieki konfliktā ir piederīgi Krievijas pusei, abi atrodas emigrācijā, un abi reflektē par savu personisko pieredzi. A. Hermaņa “Kurlmēmo zeme” ir aktrises personisks stāsts, kurā viņa konfrontē savu pieredzi ar divām Krievijas realitātēm – 90. gadu atkusni, kurā veidojās aktrises vērtības un karjera, ar šī brīža Krieviju, no kuras aktrise atrodas labprātīgā izraidījumā. Izrāde *Post Scriptum* veidota kā kolāža no Fjodora Dostojevskas (*Fjodor Dostoevskij*) romāna “Velni” fragmenta un Krievijā nogalinātās pētnieciskās žurnālistes Annas Polītkovskas (*Anna Politkovskaja*) publikācijām laikrakstā *Novaja gazeta*, sasaistot krievu kultūras kontekstā privātas un valsts vardarbības idejas. Savukārt D. Krimovs iestudējumos “Piters Pens. Sindroms” (Nacionālais teātris, 2024) un “Ārprātīgo piezīmes” (*ART Forte*, 2024) runā par savu kultūras atmiņu, identitāti un krievu kultūras kodiem trimdas situācijā. Arī D. Krimovs iezīmē apokaliptisku ainu, bet atšķirībā no Č. Hamatovas, kas, lai arī nav politiski kritiska, tomēr nevairās no Krievijas kā valsts, politiskas un sociālas sistēmas, piesaukšanas, režisors Krieviju identificē kā kultūras telpu un saista to tikai ar savu iekšējo realitāti. Tādējādi A. Hermaņa iestudējumi ar Č. Hamatovu vēsta par Krieviju, bet D. Krimova izrādes – par pašu režisoru.

Savukārt “liecinieku” grupā E. Tišheizere iekļauj arī darbus, kas ir neslēpti ideoloģiski angažēti, – tādākos darbus, ko raksturo iepriekšpienēmumi (E. Tišheizeres formulējums “praviešu” kategorijai). Piemēram, *Dakh Daughters* ir projekts, kuru tā izveidojās ukraiņu režisors Vlads Troickis (*Vlad Troic'kij*) konceptuāli ievieto kultūras kā ideoloģiska lobija kategorijā. Viņš intervijās stāsta, ka viņa darbība vairākos kolektīvos ir saistāma ar mākslinieku apzinātu problēmu,

ka ilgstoša kara apstākļos Rietumu sabiedrība nogurs interesēties par Ukrainu, tādēļ jāatrod citi, tostarp izklaidējoši, veidi, kā par karu un ar to saistītajām problēmām atgādināt.¹⁸ Izrādi “Stulbā dzīve” šādā kontekstā var raksturot kā neslēpti ideoloģisku politisku kabarē.

Tāpēc “praviešu” kategoriju, šķiet, drīzāk apvieno nevis spēcīgas ideoloģiskas pārliecības, bet fakts, ka iestudējumus veidojušie nacionāli un starptautiski atzītie mākslinieki izrādēs par Ukrainas tēmām (precīzāk – laikmetīgo Krieviju kā draudu) risina plašākas, sev jau iepriekš aktuālas tēmas. Piemēram, A. Hermaņa “Melns gulbis” (Jaunais Rīgas teātris, 2024) turpina *Post Scriptum* aizsākto tēmu par krievu kultūras vardarbīgumu, novedot to līdz konsekvencei – attēlojot Krieviju kā metafizisku ļaunumu¹⁹, un šī koncepcija organiski iekļaujas režisora tēmā par nepieciešamību pretoties “vecās” Eiropas kultūrai svešām, naidīgām ietekmēm. Viesturs Kairišs Šekspira darbu “Hamlets” (Mihaila Čehova Rīgas Krievu teātris, 2023) un “Sapnis vasaras naktī” (Dailes teātris, 2025) uzvedumos nepārprotami atsaucas uz Krievijas pašreizējo politisko sistēmu, bet karu redz kā nīcēanisku cīņu starp haosu un kārtību²⁰. Uzskaitījumam var pievienot 2025. gadā Mihaila Čehova Rīgas Krievu teātrī iestudēto A. Čehova lugu “Ķiršu dārzs”, kurā V. Kairišs turpina šo tēmu. Arī D. Krimova izrādes šim kritērijam pakļaujas, jo atmiņa, identitāte, nostalgija ir režisoram jau iepriekš raksturīgas tēmas, lai gan viņa mainītā dzīves situācija (emigrācija) kontekstuāli viņa darbus liek uztvert ne vairs tikai estētiskos, bet primāri sociālpolitiskos kontekstos.

Līdz ar to jākonstatē, ka E. Tišheizeres klasifikācija drīzāk kopsavelk raksturīgas Krievijas–Ukrainas kara reprezentāciju uztveres īpatnības, nevis veic darbu analīzi. Turklāt no šīs klasifikācijas analīzes izriet arī vairāki būtiski jautājumi – kā Latvijas teātris izprot objektivitāti kara reprezentācijā, kāda nozīme ir izvēlētajai estētikai un kam kultūrā

¹⁸ Šermeņeva 2025.

¹⁹ Radzobe 2024a.

²⁰ Radzobe 2025.

kara apstākļos ir paredzētas tiesības par savu pieredzi reflektēt?

Karš, terorisms, performance

Akadēmiskajā diskursā attiecības starp karu un teātri parasti tiek aplūkotas, uzsverot strukturālas saiknes un funkcionālas līdzības²¹. Dramatiskajā teātrī, proti, teātrī, kas balstās uz dramatisko tekstu, karš nav tikai tēma, bet kā sociāla konflikta galēji saasināta forma ir cieši saistīts ar naratīva veidošanas principiem, jo lugas pamatā ir dramatisks konflikts – antagonisku spēku (personāži, pasaules uzskati, pozīcijas) sadursme²². Ievērojamais franču teātra semiotiķis Patris Pavi (*Patrice Pavis*) savā fundamentālajā teātra enciklopēdijā pat atzīst, ka konflikts ir teātra mākslai neatņemami raksturīgs, norādot tomēr, ka tas attiecas tikai uz Rietumu dramatiskā teātra formām, nevis, piemēram, episkiem žanriem vai ārpus Eiropas teātra radītiem modeļiem. P. Pavi raksta: “Konflikts veidojas, kad kāds subjekts ... savās tieksmēs saduras ar citu subjektu [...] Iznākums var būt ... traģisks, ja neviena no pusēm nespēj piekrist kompromisam, sevi nediskreditējot.”²³ Šāda definīcija iezīmē arī dramatiskajā formā iekļauto analītisko elementu, jo, lai konfliktu uzbūvētu vai attēlotu, tekstā ir precīzi jāformulē konfliktējošo pušu pozīcijas – intereses, ideoloģijas, iemesli, kādēļ konflikts nav sadzīviski atrisināms.

Lai gan dramatisks teātris Eiropas kontekstā ir dominējošā forma ne ilgāk kā līdz 20. gadsimta vidum, šis raksturojums joprojām ir būtisks, jo dramatisks teātris joprojām pastāv kā autonoma forma citu formu starpā. Turklāt arī laikmetīgā teātra māksla 21. gadsimtā nereti ir hibrīda attiecībā pret izmantotajām estētiskajām sistēmām un modeļiem, tādējādi arī postdramatiskajā teātrī mēdz ieplūst dramatiskā teātra elementi.

Postdramatisks teātris kā jēdzienu vācu teātra zinātnieks Hanss Tīss Lēmans

(*Hans-Thies Lehmann*) piedāvā 20. gadsimta 90. gadu beigās, tomēr tas apzīmē teātra prakses, kuras ir dominējošas Rietumu teātrī kopš 20. gadsimta 60. gadiem un kuras vispārīgi raksturo mimēzes (īstenības atdarināšanas kā mākslas sūtības) un teksta kā iestudējuma centrālā elementa noraidījums, performativitāte, mediju un tehnoloģiju izmantojums un šī raksta kontekstā ļoti svarīgā skatītāja aktivizēšana.²⁴ Pazīmes nav izsmēlošas un ierobežojošas, bet teātra mākslas darba sintētiskās un hibrīdās dabas akcentējums ļauj postdramatiskajā teātrī iekļaut ārkārtēju mākslas darbu dažādību, lai arī jāuzsver, ka tomēr ne visas šķietami nedramatiskā teātra formas. Tādēļ šim rakstam izmantoju plašāku kategoriju – nedramatisks teātris, ar to saprotot gan postdramatisks, gan uz tekstu balstītas formas, kas tomēr nav primāri saistītas ar mimēzi un neveido darbību/sīžetu – šīs iezīmes H. T. Lēmans definē kā dramatiskajam teātrim neatņemamas²⁵.

Arī nedramatiskajā teātrī karš bieži ir tēma. Izrādes var arī nebūt analītiski ievirzītas, bet priekšplānā tiek izvirzīta pieredze mākslinieka vai skatītāja perspektīvā. Bieži uzsvars tiek pārvirzīts no dramatiskajam teātrim raksturīgā emocionālā līdzpārdzīvojuuma uz ķermenisku pieredzi vai tiek akcentēti karadarbības mehānismi, saistot tos ar teātra kā mākslas veida dabu. Tādējādi teātris kalpo par analītisku rīku kara procesu analīzei.

Pētnieki atzīmē, ka teātris un militārā joma ir ļoti tuvas.²⁶ Minēšu anekdotisku piemēru – savu pētījumu par teātra un kara attiecībām Natālija Alvaresa (*Natalie Alvarez*) sāk pat ar tiešu atsaukšanos uz Krievijas–Ukrainas karu, minot gan to, ka Ukrainas prezidents Volodimirs Zelenskis (*Volodimir Zelens'kij*) pēc profesijas ir aktieris un arī karā “izpilda lomas”²⁷, lai aktivizētu karam Ukrainas un starptautisko sabiedrību, gan Kremļa oficiālos vēstījumus kara sākumā,

²¹ Alvarez 2023, 9.

²² Pavis 1980/2003, 199.

²³ Turpat.

²⁴ Lehmann 1999.

²⁵ Turpat, 21.

²⁶ Alvarez 2023, 1.

²⁷ Turpat, XIV.

kas raksturoja ukraiņu mediju ziņas par notikumiem frontē kā uzvedumu. Tomēr arī bez konkrētā kara specifiskajām detaļām dziļākajā būtībā karš un teātris ir saistīti. Piemēram, militārajā jomā tiek izmantoti teātra principi gan apmācībās, gan stratēģiju izstrādē un arī kara procesā, par ko liecina, piemēram, termins “karadarbības teātris”, proti, teritorija, kas ir tieši iesaistīta karadarbībā. Kā norāda N. Alvaresa, teātra un militārās jomas metodes, tehnoloģijas un stratēģijas ir tik līdzīgas, ka teātri karā vairs nav iespējams uzskatīt par metaforu, bet tas kalpo par modeli²⁸.

Karš līdz nesenam laikam Eiropas teātra zinātnē pamatā ir iekļauts pacifistiska vēstījuma kontekstā, netieši uzsverot, ka teātra māksla kā humānisma instruments iestājas pret karu. Tādēļ 21. gadsimta sākumā vardarbība, kas ir kara neatņemama sastāvdaļa, teātri tiek skatīta pamatā kā estētiska problēma.²⁹ Acīmredzot nozīme ir tam, ka vēl pavisam nesen Eiropas teātris par karu runāja vai nu vēsturiskā perspektīvā, iekļaujot to nacionālas atmiņas un traumu kontekstā, vai arī iztirzātais karš bija ģeogrāfiski attālināts. Abos gadījumos tas ļauj runāt par karu zināmā mērā kā par abstrakciju. Krievijas–Ukrainas karš ir atšķirīgs, jo tas notiek tuvu un Eiropas sabiedrība saskaras ar to tieši vai kontekstuāli, un tas liek pievērst uzmanību arī kara praktiskajiem aspektiem. Turklāt jāņem vērā, ka šajā gadījumā Eiropa nostājas Ukrainas pusē, kura savu dalību karā uzskata par nepieciešamu aizsardzības pasākumu.

Šo iemeslu dēļ arī teorijā priekšplānā ir izvirzījies būtiski atšķirīgs veids, kā skatīties uz karu. Filozofe Džūdita Batlere (*Judith Butler*) konstatējusi, ka 21. gadsimtā kari vispār ir būtiski mainījušies un sabiedrībai vairs nav izpratnes par to, kas ir karš, šī izpratne ir jāveido no jauna³⁰, iekļaujot tajā modernās kara formas, tostarp terorismu. Šai domai piekrit arī Boriss Groiss (*Boris Groys*), kurš esejā “Māksla karā” vārdus “karš” un “terors” allaž

lieto blakus, turklāt akcentējot arī domu, ka modernie kari mediju kultūras apstākļos faktiski paši spēj nodrošināt savu reprezentāciju, absorbējot iepriekš mākslai raksturīgās funkcijas.³¹ Tātad karu nav nepieciešams pārvērst performancē, tas jau tiek veidots performatīvs.

Savukārt terorisms kā performance teorijā tiek analizēts jau kopš 20. gadsimta 70. gadiem, kad tas kļuva izplatīts pasaulē un vienlaikus attīstījās performances teorija. Teroraktus plāno un izpilda kā teātra uzvedumus, paredzot struktūru, vēstījumu un auditoriju, īpaši – kopš mediju attīstība auditoriju paplašina līdz globālam mērogam. Kā klasisku terorisma performances piemēru mūsdienās visbiežāk analizē 2001. gada 11. septembra uzbrukumu ASV, tomēr vēsturiski lietojums ir universāls. Gabriels Veimans (*Gabriel Weimann*), kurš raksta par terorismu Izraēlas valsts kontekstā, kopsavelkot terorisma kā performances pētniecību kopš 20. gadsimta 70. gadiem, izmanto plaši lietoto terora teātra metaforu: “Modernie terora uzbrukumi var tikt raksturoti, izmantojot bailu raisošiem uzvedumiem līdzīgas iezīmes: uzmanību pret scenārija rakstīšanu, vietu, kastingu, izmantotajiem priekšmetiem, dramaturģiskām struktūrām, auditorijas piesaistīšanu un notikuma attīstīšanu un tā vēstījumu. Upuri, kurus piespiež piedalīties šajā uzvedumā, galu galā ir ne vairāk kā āda, kas pārvilkta bungām, ko sit, lai ietekmētu auditoriju iepriekš aprēķinātos veidos.”³²

Ukrainas kara kontekstā papildus šim iezīmēm ir jāmin arī fakts, ka tas ir ne tikai teatrāls, bet arī uzkrītoši performatīvs karš. Krievijas–Ukrainas karā Krievija apzināti par mērķi padara civiliedzīvotājus, kas atbilstoši starptautiskajām normām ir pretlikumīgi, un tāpēc Eiropā par Krievijas militārajām darbībām bieži runā kara noziegumu kontekstā³³. Tomēr, raugoties uz karu kā terorisma aktu (un caur to piesaistot performances

²⁸ Alvarez 2023, 10.

²⁹ Sk., piemēram, Herbert, Stefanova 2009.

³⁰ Butler 2019.

³¹ Groiss 2015, 156–166.

³² Weimann 2022, 554.

³³ Sk., piemēram, United Nations 2023; LETA 2025.

kontekstu), izgaismojas plašāki tā mērķi, piemēram, nevis infrastruktūras iznīcināšana, bet gan baļu, nestabilitātes radīšana.³⁴

Šī pētījuma kontekstā būtiski akcentēt, ka tādējādi terorisms var tik skatīts kā simboliska norise un tāpat kā performance kopumā iegūst saiknes ar rituālu. Vardarbībai iezīmējas plašāki mērķi, proti, karš (un terorisms kā globalizētai pasaulei raksturīga kara forma³⁵) var tikt skatīts kā rituāla aktīvais posms, kurā realitāte ir atvērta pārdefinēšanai un dažādas puses cīnās par savas realitātes versijas nostiprināšanu pēckara situācijā. Tas ir ļoti būtiski, jo, kad rituāls ir noslēdzies, tajā iesaistītie pilnībā pieņem rituāla radīto jauno *status quo* un it kā aizmirst, ka pirms tā realitāte ir bijusi citāda, un, akcentējot kara performatīvo, tādat pastarpināti rituālo iedabu, uzmanība tiek pievērsta kara mērķim fundamentāli mainīt realitāti. Šāds skatījums vēlreiz akcentē analītisko elementu nepieciešamību mākslas darbos – proti, lai šādu konfliktu atveidotu, ir precīzi jāfiksē, kas un par ko cīnās –, turklāt, ņemot vērā, ka konflikts nevar būt pragmatiski atrisināms, nepieļauj kompromisus.

Karš un tā blakusparādības

Analizējot iestudējumus, kas Latvijas teātrī ir saistāmi ar Krievijas–Ukrainas kara rosinātām tēmām, ir jākonstatē, ka lielākoties

³⁴ Krievija regulāri ir komentējusi, ka iznīcina militāro infrastruktūru, kas iznīcina civiliedzīvotājus. Šis aspekts ir tuvs tam, kā Džūdita Batlere (2016) analizē Izraēlas un Palestīnas konfliktu, kurā Izraēla definē Palestīnas civiliedzīvotājus kā pretinieka militārās infrastruktūras daļu un tādējādi uzskata par likumīgu mērķi. Ukrainas reālā situācija šādu pārdefinēšanu tomēr nepieļauj, jo Izraēlas gadījumā viena no konflikta pusēm ir organizācija, kas nav valstiska un kā aizsegu patiešām izmanto militārā darbībā neiesaistījušos civiliedzīvotājus, savukārt Krievijas–Ukrainas konfliktā karo valstis un Krievijas paziņojumi vērtējami kā manipulatīvi un apzināti maldinoši.

³⁵ Schechner 2006, 275.

pamatā ir teksts. Lai arī iestudējumos reizēm režisori mēdz izmantot atsevišķus spilgtus vizuālus elementus konteksta iezīmēšanai, tie ir tekstam pakārtoti un visbiežāk nav uzskatāmi par izrāžu pamatelementiem. Liela daļa izrāžu pretendē uz licības statusu un pēc dabas ir mimētiski, tomēr jautājums par iestudējumu klasifikāciju atbilstoši dramatiskā un postdramatiskā teātra dalījumam ir sarežģīts, jo, neraugoties uz teksta dominanci, darbi pēc ievirzes ir hibrīdi. Taču dalījums ir ļoti būtisks, jo nosaka atšķirīgus veidus, kā skatītājiem ir paredzēts iestudējumus uztvert.

Sekojoš E. Tišheizeres iedibinātajai ievirzei un balstoties uz iestudējumus ietvertu vēstījuma mērķi un funkcijām, raksta autore piedāvā Latvijā iestudētas izrādes, kas veltītas Krievijas–Ukrainas karam, nošķirt trīs grupās.

Pirmajai grupai ir piederīgas izrādes bez mākslinieciskas vērtības, kas veidotas, teātriem paužot solidaritāti ar Ukrainu, uzvedot ukraiņu dramaturģiju vai sadarbojoties ar ukraiņu māksliniekiem. Šeit, piemēram, minams Marinas Smiļanecas (*Marina Smiļjanec*) lugas “Suņa māja” iestudējums Latvijas Nacionālajā teātrī (režisore Larisa Semirozumenko (*Larisa Semirozumenko*), 2022). Paralēli tam, līdzīgi kā citviet Eiropā, Latvijā ir notikušas arī diskusijas par to, vai kara laikā būtu jāizņem no repertuāra krievu kultūras darbi un vai sadarboties ar krievu māksliniekiem³⁶, tomēr tās beigušās bez konceptuāliem lēmumiem. Tomēr šī grupa ir mazskaitlīga, un tas apliecina, ka Latvijas teātrī uzmanības centrā ir ne tik daudz Krievijas–Ukrainas karš pats par sevi, cik – problēmas, ko tas aktualizē Latvijas sabiedrībā.

Otrā grupa daļēji sakrīt ar E. Tišheizeres nosauktajiem “analītiķiem”, īpaši izceļot mākslinieciski veiksmīgākos darbus – V. Siļa “Šķelšanos” (2024), M. Eihses “Izdzīvošanas piezīmes” (2024), V. Siļa “Ik dienas” (2024), M. Linartes “Milžu cīņas” (2023), K. Krūzes “Slikto ceļus” (2022), V. Siļa un

³⁶ Sk. Jance 2023; Krenberga 2023; Kaukule, Brikmane, Kultūršoks 2024; LSM.lv Ziņu redakcija 2024.

S. Meļņikovas *Drama Queen* (2022), arī Māra Korsieša "Pamieru" (2023).

Šo grupu apvieno to emocionālā, neanalītiskā ievirze un acīmredzamais radišanas konteksts – proti, piedāvāt skatītājiem publisku telpu, kurā strādāt ar kara radītajām emocionālajām traumām un gūt kolektīvu apliecinājumu, ka normalitāte eksistē. Daļai no šīs grupas ir arī raksturīgs tiešs mudinājums uz rīcību, tādējādi dublējot mediju vēstījumus un šķietami aktivizējot auditoriju. Taču šī aktivitāte no teātra teorijas viedokļa ir šķietama un priekšplānā izvirza problēmu par teātra pozicionēšanos attiecībā pret attēloto karu un pret skatītājiem.

Faktiski šīs grupas iestudējumi veic kara kontekstualizēšanas funkciju, bet, kā jau minēts, modernajos karos tam pamatā tiek izmantoti mediji, un teātris tādējādi praktiski dublē tos. Tāpēc apstākļos, kuros trūkst jaunāku un situācijai atbilstošu pētījumu teātra zinātnē, tas ļauj raksta autorei izmantot mediju pētnieku darbus par žurnālista pozicionēšanos kara apstākļos. Protams, jāņem vērā, ka žurnālista profesija, tāpat kā mākslinieka profesija, ir pakļauta dažādiem juridiskiem un ētiskiem ierobežojumiem, proti, žurnālistikā patiesīgums un atbilstība profesionālai ētikai ir neatņemama profesijas sastāvdaļa, kamēr mākslā tās ir arbitrāras, lielāka nozīme tiek piešķirta mākslinieciskai un izteiksmes brīvībai. Vēl vairāk – no ētikas viedokļa teātra teorētiķi vēsturiski pamato, ka mimētiskās mākslas formas jau etimoloģiski ir neētiskas, jo manipulē ar realitāti, manipulāciju skatītājiem slēpjot. Savukārt, sākot ar 20. gadsimtu, skatījums uz ētiku teātrī ir atkarīgs no estētiskām sistēmām, piemēram, no Brehta³⁷ atvasinātās teātra formās mākslinieku pozīcija visbiežāk ir neslēpti ideoloģiski angažēta un par nozīmīgāku tiek uzskatīta nevis mākslinieka, bet gan skatītāja ētiskā pozīcija, savukārt postmodernismā māksla nereti ir

pat principiāli neētiska.³⁸ Jāņem vērā arī tas, ka, lai gan liela daļa Latvijas sabiedrības jūtas emocionāli iesaistīti Ukrainas karā, Latvija nekaro, tātad Latvijas sabiedrību neierobežo ārkārtas apstākļiem raksturīgi ierobežojumi.

21. gadsimtā medijos tiek pārskatīti kritēriji, kas saistīti ar žurnālista pozicionēšanos. Vēsturiski objektivitātes kritērijs žurnālistikā parādās saistībā ar ziņu aģentūru veidošanos, kuras pārdod neitrālas, "objektīvas" ziņas dažādiem izdevumiem. Līdz ar to veidojas arī specifiski informācijas vākšanas un atainošanas veidi, piemēram, visu iesaistīto pušu viedokļu atspoguļojums. Tomēr 21. gadsimtā teorētiķi atzīst, ka objektivitāte žurnālistikā nemaz nav panākama, jo žurnālistiem piemīt emocijas, pieredze un vērtības³⁹, turklāt arī mediju sistēmas nav neitrālas pret pasauli. Tās iekļaujas to sabiedrību ideoloģiskajās orientācijās, kurās tās eksistē, un pārprasta, formāla viedokļu līdztiesība var novest pat pie informācijas kroplēšanas. Šis aspekts bieži tiek analizēts reflektējot par t. s. postpatiesības izpausmēm medijos, piemēram minot ASV mediju sistēmu, kurā formāli izprasta viedokļu līdztiesība noveda pie marginālu un ekstrēmu viedokļu neproporcionālas pārstāvēniecības, pakāpeniski tos popularizējot un radikalizējot mediju patērētājus.⁴⁰ Tādēļ medijos notiek apzināta atgriešanās pie senākiem žurnālistikas modeļiem, īpaši, piemēram, reportāžās, kur žurnālists ziņo primāri par savu pieredzi, nevis cenšas piedāvāt "objektīvu" skatījumu.⁴¹ Tā nav neitrāla un izsvērta, bet ir autentiska informācija, kurai uzticamību nodrošina žurnālista profesionalitāte, princips, ka žurnālisti nemelo un apzināti nemanipulē.⁴²

Līdzīgi darbojas arī autores piedāvātajā klasifikācijā nošķirtās otras grupas iestudējumi Latvijas teātrī, kuru informācijas autentiskumu un uzticamību nodrošina ne tik daudz prasība par objektivitāti, bet pretēji – pat

³⁸ Sk. Ridout 2009.

³⁹ Coward 2013, 20.

⁴⁰ McIntyre 2019.

⁴¹ Coward 2013, 21.

⁴² Coward 2013.

³⁷ Bertolts Brehts (*Bertolt Brecht*) – 20. gs. pirmās puses nozīmīgākais teātra teorētiķis, dramaturgs un režisors Vācijā.

apzināti ierobežots, subjektīvs skata leņķis. Būtiski, ka šāda veida komunikācija vispār ir raksturīga ārkārtas situācijām, kad apzināti tiek veidoti vienkāršoti, nepārprotami vēstījumi. Vienlaikus šādi vēstījumi ir ievainojami, kā Ukrainas kontekstā, analizējot Maidana protestus 2014. gadā, raksturo Olga Daniļuka (*Olga Daniljuk*): “Estētika mediatizētā kultūrā nav pilnībā nodalāma no politikas, un tāpēc mediji nav neitrāli notikumu mediatori. [...] Viens un tas pats attēls var ilustrēt pilnīgi pretējus apgalvojumus.”⁴³ Būtiski, ka viņa akcentē – šis process nav saistāms tikai ar t. s. postpadomju valstu polittehnoloģijas jēdzienu, bet tā darbojas mediji arī Rietumu sabiedrībā, attēlojot “izjūtas, bet tām trūkst žurnālistiskas objektivitātes un kontekstuālas analīzes”⁴⁴. Pārfrāzējot: šāda komunikācija pastiprina jau esošas emocionālas ievirzes, bet nedod jaunu informāciju, neanalizē un nepārlicina racionāli.

Tieši šādi darbojas arī minētie iestudējumi. Tie ir veidoti pasīvam skatītājam un ir ļoti atkarīgi no tā, ka auditorija jau pirms izrādes ir līdzīgi domājoša.

Gandrīz visos gadījumos Latvijas mākslinieki neslēpti pozicionējas Ukrainas pusē, bet vienlaikus pretendē, ka viņu vēstījums nav apšaubāms. Šāda pozīcija nav problemātiska tipiskā dramatiskajā teātrī, kur skatītājs ir pasīvs, proti, viņa funkcija ir uztvert un pieņemt izrādes vēstījumu, to pēc būtības neizvērtējot. Savukārt postdramatiskajā teātrī un laikmetīgā teātra hibrīdajās formās viens no nozīmīgākajiem principiem ir skatītāja aktivitāte, kas nozīmē skatītāja paša pieredzi un kontekstu aktīvu iekļaušanu izrādes vēstījumā. Kā emancipētā skatītāja konceptu skaidro tā izstrādātājs filozofs Žaks Ransjērs (*Jaques Rancière*), izrāde nekomunicē gatavu vēstījumu, bet, sastopoties mākslinieku un skatītāju perspektīvām, rodas jauna, kolektīvi tapusi nozīme.⁴⁵ Aneta Manceviča (*Aneta*

Mancewicz), rakstot par teātri mediju kultūras kontekstā, konstatē, ka skatītāja aktivizēšana notiek, pateicoties teātra unikālajai pozīcijai – izrādes skatīšanās vienlaikus ir piederīga gan publiskai, gan privātai sfērai un tādējādi kalpo arī par tiltu starp indivīda un sabiedrības kontekstiem.⁴⁶ Bet rēķinoties ar 21. gadsimta polarizētās Rietumu sabiedrības realitāti, jaunākais Eiropas teātris pat adaptē beļģu politoloģes Šantālas Mufes (*Chantal Mouffe*) piedāvāto agnostiskā plurālisma konceptu, paredzot, ka teātris ir diskusiju vieta, kurā sabiedrība spēj sarunāties, kaut arī nekad nespēj vienoties.

Otrajā grupā apvienoto iestudējumu galvenais vēstījums ir gatavošanās karam. Šī funkcija dublē medijus un laikmetīgajā Latvijā ir ļoti svarīga, jo, kā raksta Dž. Batlere, karš balstās uz iepriekš eksistējošiem ietvariem un, lai karā piedalītos, sabiedrībai tas ir jāizprot noteiktā veidā, respektīvi, ir jāizveido kara uztveres mentālā struktūra⁴⁷. Grupas iestudējumi katrs savā veidā nodarbojas tieši ar to. Piemēram, M. Eihs “Izdzīvošanas piezīmes” salīdzina ukraiņu rakstnieces O. Zabužko liecības par Krievijas iebrukumu Ukrainā ar vācu autore Martas Hilleres (*Marta Hillers*) dienasgrāmatu, kurā fiksēta Berlīnes krišana Otrā pasaules kara beigās. Teksts uzsver krievu armijas necilvēcisko izturēšanos pret civiliedzīvotājiem kā vēsturiski pārmanotus iezīmi, sistēmisku attieksmi, sasaista to ar Latvijas vēsturisko atmiņu, atgādinot, ka Latvijas sabiedrībai ir pieredze ar padomju okupāciju, tātad – ukraiņiem līdzīga traumas. V. Siļa “Ik dienu” ir vides teātra iestudējums, kurā ukraiņu aktieri, darbotamies Valmieras pilsētvidē, mudina skatītājus iztēloties, kā viņu ikdiena pārvērstos kara laikā. M. Linartes “Milžu cīņas” dokumentē aktrises un viņas kolēģu apmācību Latvijas Zemessardzē, uzsverot nepieciešamību aizsargāties un pilsonisko atbildību. Taču V. Siļa “Šķelšanās”

⁴³ Danylyuk 2018, 162–163.

⁴⁴ Turpat, 166.

⁴⁵ Rancière 2009, 1–24.

⁴⁶ Mancewicz 2018, 28.

⁴⁷ Butler 2016.

pēta etnisko spriedzi Latgalē, dezinformāciju un hibrīdkara riskus.

Šos darbus vieno pārliecība, ka karš tā modernajās formās ir neizbēgams un sabiedrībai tam jāgatavojas kopīgi. Turklāt jāatzīmē, ka latviešu sabiedrība lielākoties arī nav gatava pieņemt izrādes, kurām būtu atšķirīgs vēstījums. Piemēram, Daugavpils teātri no repertuāra tika izņemts režisora M. Korsieša ukraiņu dramaturga no Doņeckas Alekseja Kuraļeha (*Oleksij Kuraleh*) lugas “Pamiers” iestudējums, kad pret tā vēstījumu – ukraiņu un krievu karavīru kopīgo vēlmi pēc miera – protestēja kā Ukrainas vēstniecība Latvijā, tā sabiedrība.⁴⁸

Tomēr, ja mākslinieku un skatītāju pozīcijas nesakrīt, izrādes var uztvert pat pretēji iecerētajam vēstījumam. Piemēram, “Izdzīvošanas piezīmes” riskē pielīdzināt mūdienu Ukrainu nacistiskajai Vācijai. Izrādē ir divas sižeta līnijas, starp kurām tiek vilktas spēcīgas paralēles, un tās attēlo Krievijas iebrukumu nacistiskajā Berlīnē un Krievijas iebrukumu Ukrainā, un jāatzīmē, ka Krievijas propaganda arī dēvē Ukrainu par nacistisku. Izrāde “Ik dienu” kritizē Eiropu, arī Latvijas sabiedrību, par nepietiekamu atbalstu Ukrainai un vāc ziedojumus. Vienlaikus – tajā spēlē ukraiņu aktieri karaklausības vecumā, un skatītāji, kas nereti Ukrainu dažādos veidos ir atbalstījuši, var jautāt, cik lietderīgs ir bijis viņu atbalsts un kāpēc ukraiņu vīrieši neatrodas frontē un nekaro par Ukrainas neatkarību; šāds dezinformācijas naratīvs periodiski ir izskanējis arī ASV prezidentu Donaldu Trampu atbalstošajos ASV medijos, kas akcentē korupcijas problēmas Ukrainā un popularizē viedokli, ka ir jāpārtrauc finansiāla un militāra palīdzība tai. Tikmēr M. Linarte, lai gan popularizē militāro dienestu, publiskās intervijās stāsta, ka cieš no suicidālas depresijas, ēšanas traucējumiem un uzmanības traucējumiem un melojusi uzņemšanas procesā⁴⁹, kas rada ētiskus un juridiskus jautājumus par viņas dienestu Zemessardzē.

Cik tālu tas attiecas uz mediju tekstiem, minētās interpretācijas nav fiksējamas, tomēr tās nav arī hipotētiskas, jo balstās uz dzirdētām privātām sarunām, daļai skatītāju izvirzot jautājumu par reprezentācijas un propagandas robežām. Kā rāda izrāde “Pamiers”, skatītāji aktīvi noraida iestudējumus, kas neatbilst viņu uzskatiem par karu. Vienlaikus – līdzīga aina ir novērojama M. Čehova Rīgas Krievu teātri, kur skatītāji aktīvi protestē pret iestudējumiem, kas kritizē Krieviju un atbalsta Ukrainu, skaļi pametot zāli, komentējot sociālajos tīklos, bet izrādi “Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” (pēc Sandras Kalnietes biogrāfiskā darba par deportāciju uz Sibīriju) pavadošo izstādi teātri bija mēģināts aizdedzināt.

Tradicionāli teātra teorijā izdala trīs galvenās teātra funkcijas – kā fundamentālajā darbā “Teātra teorijas” secina amerikāņu teātra zinātnieks Marvins Karlsons (*Marvin Carlson*), teātri var veikt mākslas, nāciju (sabiedrības grupas) apvienojošas vai didaktiskas funkcijas.⁵⁰ H. Katenbelts šīs funkcijas paplašina, līdztekus izglītojošai minot arī terapeitisku, ekonomisku un politisku funkciju.⁵¹ Un šādā kontekstā acīmredzams, ka Latvijas iestudējumi pamatā ir terapeitiskas dabas – to mērķis nav panākt skatītāju aktivizēšanu, bet gan tos nomierināt, piedāvājot veidus, kā just, domāt par karu, arī – kā praktiski atgūt sajūtu, ka skatītājs var ietekmēt savu dzīvi. Savukārt kara komunikācijas kontekstā iespējams adaptēt arī B. Groisa izaicinoši vienkāršoto skatījumu uz mākslas funkcijām, proti, izdalot tikai komerciālu un propagandas funkciju (ko viņš saista ar jebkuru politisku vēstījumu mākslā)⁵²; šādā dalījumā visas karam veltītās izrādes ir atzīstamas ir propagandas darbiem. Tas, vai skatītājs interpretē vēstījumu kā propagandu vai liecību, izriet no iepriekš eksistējošām pārliecībām.

⁴⁸ Brikmane, Kaukule 2023.

⁴⁹ Teātris.zip 2025.

⁵⁰ Carlson 1993.

⁵¹ Kattenbelt 2018, 21.

⁵² Groiss 2008, 15.

Visbeidzot – no skatītāju iepriekšējās attieksmes pret Krievijas–Ukrainas karu un citiem ideoloģiskiem jautājumiem ļoti atkarīga arī trešās iestudējumu grupas uztvere. Tā kopumā raksturo nerakstītas Latvijas sabiedrības kultūras orientācijas, un grupu apvieno ne tik daudz konkrēts vēstījums, cik diskusija, uzdodot jautājumu par autoritāti – kuram un no kādas pozīcijas ir tiesības runāt par tēmām, kas saistītas ar karu.

Šajā grupā raksta autore apvieno iestudējumus, kuru veidojošie mākslinieki pārstāv pat gluži pretējas pozīcijas. A. Hermaņa *Post Factum*, “Kurlmēmo zeme”, “Melnais gulbis” un V. Kairiša “Sapnis vasaras naktī”, “Hamlets” un “Ķiršu dārzs”, kaut arī runā būtībā par vēl plašāku problemātiku, Krievijas–Ukrainas karu un laikmetīgo Krieviju sasaista ar vērtību krīzi un interpretē ne tikai kā metafizisku, bet arī etnisku parādību. Abi režisori iestudējumos kritizē ne tikai Krievijas prezidenta V. Putina īstenoto politiku, konkrētas rīcības un vērtības, bet arī krievus kā etnisku grupu, uzsverot A. Hermaņa iestudējumos ģenētisku predispozīciju uz ļaunumu, V. Kairiša – neatgriezenisku nācības deģenerāciju. Interesanti, ka A. Hermanis pēc publiski paustās politiskās pārliecības ir drīzāk konservatīvs, kamēr V. Kairišs – izteikti liberāls, un viņu pozīcijas nereti ir pretējas. Tomēr abi pēc būtības skatās uz karu kā rituālu darbību, izprotot to kā rīku fundamentālai kultūras pārveidei. Vienlaikus uzkrītoši, ka abu iestudējumos tiek centrēts etniskais elements. Šādas interpretācijas var uztvert kā bīstami tuvas etniska naida izpausmēm, jo cilvēki tiek dalīti pēc piederības noteiktam etnosam, vērtējums ir nepārprotams, bez niānsēm, ignorējot to, ka Krievijā dzīvo dažādu tautību un dažādu uzskatu cilvēki.

Etniskā komponente ir novērojama arī Mihaila Čehova Rīgas Krievu teātra iestudējumu uztverē. Pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā teātris pārtrauca sadarbību ar Krievijā dzīvojošiem un strādājošiem māksliniekiem, ir uzņēmis virkni politisko emigrantu, atklāti nosodījis Krievijas agresiju, piemēram, pirms izrādēm zālē

ik vakaru atskaņojot ierunātu tekstu, kurā skaidro teātra pozīciju. Teātra repertuāru papildus iestudējumiem, kas tieši atsaucas uz Krievijas–Ukrainas kara tematiku, veido arī izrādes, kas krievvalodīgajai auditorijai skaidro Latvijas vēstures faktus, kas, kā uzskata teātris, ir šai auditorijai nezināmi. Tādas, piemēram, ir Luras Grozas izrādes “Skatuve ugunī” (2024), kas vēsta par latviešu teātra “Skatuve” iznīcināšanu Maskavā Staļina veikto etnisko tīrīšanu laikā, un “Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” (2023), kas vēsta par deportācijām. Tādējādi teātris uzņemas arī didaktisko funkciju, skaidrojot, kāpēc latviešu sabiedrība ir kritiski noskaņota pret Krievijas politiskajiem un militārajiem procesiem. Šo iemeslu dēļ teātri nosoda daļa viņu krievvalodīgās auditorijas, demonstrējot to ar savu uzvedību zālē un sociālajos tīklos. Vienlaikus teātri kritizē izteikti labēji orientēta latviešu sabiedrības daļa, jo tas turpina strādāt krievu valodā.

Šajā grupā iekļaujams arī ukraiņu režisora V. Troicka Nacionālajā teātri veidotais “Karalis Ibī un citi monstri” (pēc Alfrēda Žarī (*Alfred Jarry*) lugas; režisori Vlads Troickis un Elza Marta Ruža, 2025). Šis darbs Latvijas iestudējumiem netipiski atgriežas pie tēmas par kara kā principa nežēlību un absurdu. Te acīmredzami nozīmīga ir režisora etniskā piederība – proti, auditorija pieņem viņa tiesības reflektēt par savu kultūru un pieredzi.

Tomēr ne visiem šādas tiesības tiek dotas, un Latvijas teātris, daļēji pakļaujoties sabiedrības spiedienam, praktiski ierobežo to, kurš un ko drīkst teikt. Vissarežģītākā šajā grupā ir no Krievijas emigrējušo aktrises Čulpanas Hamatovas un režisora Dmitrija Krimova darbu un personību uztvere Latvijā. Abi aktīvi strādā, arī Latvijā, un iestudējumi ir ļoti kvalitatīvi, bet abi nereti tiek kritizēti. Diskusijas ir gan privātas, gan publiskas, turklāt – ietekmē arī teātra procesu un ir ekstrēmas dabas. Piemēram, kad 2022. gadā Č. Hamatova nacionālās teātra balvas pasniegšanas ceremonijā “Spēlmaņu nakts” tika atzīta par labāko sezonas aktrisi, žūrijas komisijas priekšsēdētājam teātra kritiķei Līgai

Ulbertei sociālajos tīklos tika izteikti draudi kā nācijas nodevējai, publikojot viņas personisko informāciju. Savukārt D. Krimova iestudējumu "Vājprātīgo piezīmes" bija paredzēts rādīt Latvijas Nacionālajā teātrī, bet pēc publikas protestiem, ka Nacionālajā teātrī nav pieņemama krievu valoda, teātris līgumu lauza un izrādi Latvijā rādīja tai steigā piemērotā industriālā mediju studijā.

Acīmredzot ir būtiski, ka abi mākslinieki krievu laikmetīgās kultūras kontekstā ir bijuši privilīģēti. Č. Hamatova, lai arī etniski nav krievu izcelsmes, kopš 20. gadsimta 90. gadiem ir bijusi viena no vadošajām Krievijas teātra aktrīsēm, kuras starptautiskā atpazītamība veido izpratni par laikmetīgo krievu teātri pasaules kontekstā, bet viņas sadarbšanās ar politiķiem labdarības fonda vadītājas amatā šķietami ir bijis atbalsts Krievijas politikai. Savukārt D. Krimovs, kurš trimdas periodā uzsvē savas ebreju saknes, ir cieši sasaistīts ar krievu kultūru. 21. gadsimtā viņš ir prominentākais krievu teātra režisors, kas guvis starptautisku atpazīstamību, bet Krievijā viņš ir svarīgs arī kā kultūras dinastijas pārstāvis – viņa tēvs ir viens no 20. gadsimta otrās puses izcilākajiem krievu režisoriem Anatolijs Efross (*Anatolij Jefros*), māte – prominenta teātra kritiķe Natālija Krimova (*Natal'ja Krymova*). Šis fakts D. Krimova publiskajā biogrāfijā tiek bieži izcelts, tādējādi uz tradīciju vērstajā krievu kultūras uztverē akcentējot pārmantojamību iepretim individuāliem sasniegumiem.

Krievijas–Ukrainas kara reprezentācijas kontekstā ir būtiski, ka abiem māksliniekiem ir daudz tiešāka saikne ar karu nekā daudziem citiem iepriekš minētajiem. Viņi pēc būtības ir liecinieki un arī darbus veido kā liecības, reflektējot par savu pieredzi emigrācijā, traumām, gūtām saistībā ar laikmetīgo Krieviju. Taču viņi ir piederīgi Krievijai, nevis Ukrainai. Tāpēc ir zīmīgi, ka kopš kara sākuma abu mākslinieku uztvere ir mainījusies, izgaismojot to, kas Latvijas publikai ir pieņemams un kas ne.

D. Krimova darbu uztvere ir būtiski pasliktinājusies. Sākotnēji Latvijas teātrī

D. Krimovs tika pozicionēts primāri kā talantīgs mākslinieks, bet pakāpeniski priekšplānā izvirzījās protesti, ka kara kontekstā viņš sevi izjūt un iestudējumos attēlo kā upuri, ignorējot Ukrainas ciešanas un publiski nenosodot Krieviju.⁵³ Par Ukrainu un Krieviju publiski nerunā arī Č. Hamatova, kuru savukārt latviešu publika uztver aizvien pieņemošāk. Acīmredzot nozīme šeit ir abu publiski projicētajai kultūras piederībai – D. Krimovs neatsakās no savas kultūras pieredzes un krieviskās identitātes, to akcentējot savos iestudējumos, savukārt Č. Hamatova par savu identitāti izvairās publiski runāt, bet komunikācijā allaž uzsvē centienus runāt latviešu valodā, kas simboliski viņu distancē no Krievijas kultūras imperiālisma idejām.

Jāsecina, ka neformālā veidā Latvijas teātris, demonstrējot solidaritāti ar Ukrainu, ir arī samazinājis publiski akceptēto viedokļu dažādību, un pasīvam skatītājam veidotās izrādes neveicina diskusiju un plašāku Krievijas–Ukrainas kara procesu izpratni atšķirīgās sabiedrības grupās.

Secinājumi

Latvijas teātra komunikācija par Krievijas–Ukrainas karu acīmredzami ir saistīta ar Latvijas sabiedrības orientācijām un plašākām ideoloģiskām pārliecībām, īpaši saistībā ar postokupācijas, postkoloniālām, ar kultūras autonomiju saistītām traumām.

Ļoti sarežģīts ir jautājums par rakstā minēto izrāžu estētisko piederību. Izņemot atsevišķus darbus ("Sliktie ceļi", "Suņa māja"), iestudējumi nav dramatiskajam teātrim piederīgi, tomēr tie visbiežāk nav arī postdramatiski, jo nebūtiskā apmērā izmanto ārpus teksta eksistējošus teātra izteiksmes līdzekļus (ķermenis, telpa, mediji, vizuālā un audiālā iedarbība utt.), bieži tajos izmantota mimēze un, vissvarīgāk, tie ir veidoti pasīvam skatītājam. Šādos apstākļos teātris pamatā komunicē par karu emocionāli, ne

⁵³ Rozentāls 2024; Radzobe 2024b.

analītiski un veic terapeitiskas un atsevišķos gadījumos didaktiskas funkcijas, kā arī dublē mediju funkcijas, veidojot priekšstatu par modernu karu. Gadījumos, kad Krievijas–Ukrainas karš tiek skatīts performatīvā kontekstā (A. Hermaņa, V. Kairiņa izrādes), prevelē nevis konkrētā kara analīze, bet karš tiek iekļauts mākslinieku iepriekšējo ideoloģisko pārliecību kontekstā.

Var pieņemt, ka, līdzīgi kā tas ir Ukrainas kultūrā kara apstākļos, ar karu saistīto

neizbēgamo pretrunu ignorēšana Latvijas teātrī ir apzināta, māksliniekiem apzināti īstenojot arī propagandas funkciju. Vienlaikus šāda pozicionēšanās var būt bīstama, jo var pastiprināt iepriekš esošas orientācijas tajās sabiedrības grupās, kas jau sākotnēji nav vienisprātis ar paustajiem proukrainiskajiem vēstījumiem. Bīstama tendence ir etniskās piederības centrēšana jautājumā par Krievijas–Ukrainas karu, kas veicina viedokļu daudzveidības ierobežošanu kultūrā.

VĒRES

- Alvarez, N. (2023) *Theatre and War*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Brikmane, Z.; Kaukule, D. (2023) Izrāde “Pamiers”: kara vai cilvēciņas propoganda Daugavpilī? *LSM* (13.10.2023.) <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/teatris-un-deja/13.10.2023-izrade-pamiers-kara-vai-cilvecibas-propaganda-daugavpili.a527756/> (skatīts 11.08.2025.).
- Butler, J. (2016) *Frames of War: When Is Life Grievable?* London, New York: Verso.
- Carlson, M. (1993) *Theories of the Theatre: A Historical and Critical Survvy, from the Greeks to the Present*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Coward, R. (2013) *Speaking Personally: The Rise of Subjective and Confessional Journalism*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Danylyuk, O. (2018) Empire Strikes Back: The 2014 Maidan Revolution in Ukraine, Postmodern Spectatorship, and the Battle of Perception in the Public Sphere. Afara, K.; Mancewicz, A.; Remshardt, R. (eds.) *Intermedial Performance and Politics in the Public Sphere*. Cham: Palgrave Macmillan, 157–172. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75343-0_11.
- Daroy, A.; Zeunert, J. (2024) Solidarity as spectacle: resistance, resilience, and renewal in the Latvian Song and Dance Celebration. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 29 (3), 422–438. <https://doi.org/10.1080/13569783.2024.2369609>.
- Grīnvalde, R. (2024) Zili dzeltenā Rīga. *Letonica*, 54, 30–54. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2024.0054.03>.
- Groiss, B. (2015) *Mākslas vara*. Rīga: Latvijas Laikmetīgās mākslas centrs.
- Herbert, I.; Ivanova, K. (eds.) (2009) *Theatre and Humanism in a World of Violence*. Sofia: St. Klimenti Ohridski University Press.
- Jance, D. (2023) “Kāds krievu klasiķiem sakars ar to, kas notiek pašlaik?” Viens no Krievijas stratēģiskajiem ieročiem ir arī kultūra. *LA.LV* (28.02.2023.). <https://www.la.lv/krievu-kultura-zem-maskesanas-tikla> (skatīts 11.08.2025.).
- Kattenbelt, C. (2018) Intermedial Theatre in a Mediatized Culture and Society. Afara, K.; Mancewicz, A.; Remshardt, R. (eds.) *Intermedial Performance and Politics in the Public Sphere*. Cham: Palgrave Macmillan, 15–26. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75343-0_2.
- Kaukule, D.; Brikmane, Z.; Kultūršoks (2024) “Kultūršoks”: Vai krievu trimdniekiem būt uz Nacionālā teātra skatuves? *LSM* (14.06.2024.). <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/teatris-un-deja/14.06.2024-kultursoks-vai-krievu-trimdniekiem-but-uz-nacionala-teatra-skatuves.a558141/> (skatīts 11.08.2025.).
- Kiope, M.; Krūmiņa-Koņkova, S.; Runce, I. (2025) Brotherhood and solidarity in Latvia. The context of history, war and migration. Kulska, J.; Solarz, A. M. (eds.) *Fraternity as an Overlooked Element in Global Politics*. New York and London: Routledge, 189–206.
- Krenberga, O. (2023) Kultūras ministrs nenosoda Latvijas mākslinieku uzstāšanos ar Krievijas pārstāvjiem. *LSM* (05.02.2023.). <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/kulturas-ministrs-nenosoda-latvijas-makslinieku-uzstasanos-ar-krievijas-parstavjiem.a494951/> (skatīts 11.08.2025.).

- Kuranova, S. (2023) War – Writer – Text: Discursive Features (on the Material of Oksana Zabuzhko's Essays). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, 10, 69–88. <https://doi.org/10.18523/kmhj270983.2023-10.68-88>.
- Lehmann, H.-T. (1999) *Postdramatic Theatre*. London and New York: Routledge.
- LETA (2025) ANO izmeklēšana: Krievijas spēki Ukrainā pastrādājuši noziegumus pret cilvēci. *LSM* (14.03.2025.). <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/14.03.2025-ano-izmeklesana-krievijas-speki-ukraina-pastradajusi-noziegumus-pret-cilveci.a591651/> (skatīts 14.03.2025.).
- Levalde, V. (2024) Representation of the Collective Memory in the Contemporary Latvian Theatre: A Few Recent Examples. *Critical Stages/Scènes critiques*, 30. <https://www.critical-stages.org/30/representation-of-the-collective-memory-in-the-contemporary-latvian-theatre-a-few-recent-examples/> (skatīts 30.05.2025.).
- LSM.lv Ziņu redakcija (2024) Kultūras akadēmijas rektore: Latvijā sākam pārvērtēt krievu kultūras visvarenību un plašumu. *LSM* (23.02.2024.). <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/23.02.2024-kulturas-akademijas-rektore-latvija-sakam-parvertet-krievu-kulturas-visvarenibu-un-plasumu.a544084/> (skatīts 11.08.2025.).
- Mancewicz, A. (2018) Intermedial Performance as a Public Sphere. Afara, K.; Mancewicz, A.; Remshardt, R. (eds.) *Intermedial Performance and Politics in the Public Sphere*. Cham: Palgrave Macmillan, 27–42. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75343-0_3.
- McIntyre, L. (2019) *Post-Truth*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Pavis, P. (1980/2003) *Slovar' teatra*. Moskva: GITIS.
- Poļakova, M.; Žabko, O. (2024) Tulkotājas un zinātkāras lasītājas saruna par ukraiņu literatūru. *Akadēmiskā Dzīve*, 60, 190–200. <https://doi.org/10.22364/adz.60.21>.
- Radzobe, Z. (2019) Performance as Counter-memory: Latvian Theatre Makers' Reflections on National History. *Nordic Theatre Studies*, 31 (1), 92–107. <https://doi.org/10.7146/nts.v31i1.113003>.
- Radzobe, Z. (2024a) Tālāk? *Teātra Vēstnesis*, 154 (2). <https://teatrustnesis.lv/article/985-talak> (skatīts 25.05.2025.).
- Radzobe, Z. (2024b) Viss, kas mans. *Kroders.lv* (25.09.2024.). <https://www.kroders.lv/recenzijas/2103> (skatīts 11.08.2025.).
- Radzobe, Z. (2025) Šekspīrs... Atkal?! *Latvijas Sabiedriskais medijs: Latvijas Radio Klasika* (08.03.2025.). <https://klasika.lsm.lv/lv/raksts/snorbenini/sekspirs...-atkal-.diskute-rezisors-viesturs-kairiss-un-teatra-zi.a204131/> (skatīts 25.05.2025.).
- Rancière, J. (2009) *The Emancipated Spectator*. London, New York: Verso.
- Ridout, N. (2009) *Theatre & Ethics*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Rozentāls, A. (2024) Brīnumdaris ir noguris. *Teātra Vēstnesis*, 153 (1). <https://teatrustnesis.lv/article/913-brinumdaris-ir-noguris> (skatīts 25.05.2025.).
- Schechner, R. (2006) *Performance Studies*. New York, London: Routledge.
- Šermeņeva, J. (2025) Uzrunāt skatītājus kara laikā. *Teātra Vēstnesis*, 157 (1), 41–45.
- Teātris.zip (2025) Par Jaunā Rīgas teātra izrādi “Milžu ciņas”. *Latvijas Sabiedriskais medijs: REplay* (12.04.2025.). <https://replay.lsm.lv/lv/skaties/ieraksts/lv/353541/teatriszip-par-jauna-rigas-teatra-izradi-milzu-cinas> (skatīts 25.05.2025.).
- Tišeizere, E. (2025) Stratēģijas un misijas. *Teātra Vēstnesis*, 157 (1), 24–27.
- United Nations (2023) Commission of Inquiry finds further evidence of war crimes in Ukraine. *United Nations* (20.10.2023.). <https://news.un.org/en/story/2023/10/1142617> (skatīts 25.05.2025.).
- Weimann, G. (2022) When the theatre of terror emerged. *Israel Affairs*, 28 (4), 553–572. <https://doi.org/10.1080/13537121.2022.2087999>.

Redakcijā saņemts (received) 26.05.2025., precizēts (revised) 12.08.2025., apstiprināts (accepted) 24.09.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Jānis Dripe

Latvijas Nacionālā bibliotēka

GUNĀRS BIRKERTS – METAFORISKAIS MODERNISTS UN GAISMAS ARHITEKTS

GUNNAR BIRKERTS – METAPHORIC MODERNIST AND ARCHITECT OF LIGHT

Foto: Evija Trifanova/ LETA

Jānis Dripe, *Dr. h. c. arch.*, ir arhitektūras apskatnieks, arhitektūras izstāžu kurators un diplomāts. Latvijas Nacionālās bibliotēkas padomnieks arhitektūras un kultūrpolitikas jautājumos, projekta “2025 / Birkertam 100” vadītājs, Latvijas Universitātes docētājs un Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskolas RISEBA vadošais pētnieks. Bijis RISEBA Arhitektūras un dizaina fakultātes dekāns (2015–2021), Kultūras ministra padomnieks (2011–2015), Rīgas pilsētas arhitekts (2006–2011), Valsts protokola vadītājs (2004–2006), Latvijas vēstnieks Apvienotajā Karalistē (2002–2004) un Zviedrijas Karalistē (1996–2001), Latvijas kultūras ministrs (1993–1995) un Latvijas Arhitektu savienības vadītājs (1993–1995). Vairāk nekā 400 rakstu par arhitektūru un kultūru Latvijas un ārvalstu presē autors. Venēcijas biennāles arhitektūras ekspozīciju komisārs 2016., 2018., 2020., 2023. un 2025. gadā. Vairāku grāmatu autors, no kurām nozīmīgākās: “Latvijas arhitektūra 1991–2011” (2012), “Latvijas Nacionālā bibliotēka. Arhitekts Gunārs Birkerts” (2015), *Gunnar Birkerts. National Library of Latvia. Rīga* (2015), “KULTÜRTELPA – 21. gs. kultūras būves Latvijā” (2024) u. c. Vairākas grāmatas veidojis kopā ar citiem autoriem – J. Lejnieku, J. Krastiņu, I. Lancmani, O. Spārīti u. c.

E-pasts: Janis.Dripe@lnb.lv

Kopsavilkums

Rakstā analizēts pasaulē pazīstamākā latviešu arhitekta Gunāra Birkerta (1925–2017) radošais veikums pasaules, ASV un Latvijas arhitektūras kontekstā, kā arī kopsakarā ar 2025. gadā atzīmēto Birkerta simtgadi un pirmās latviešu grāmatas piecsimto gadskārtu. Kā pamatojums Birkerta arhitektūras savpatībai dots ieskats Birkertu dzimtas vēsturē, uzsverot viņa tēva – daiļrades psiholoģijas un socioloģijas pamatlicēja Latvijā Pētera Birkerta (1881–1956) – radošo mantojumu. Rakstā dots hronoloģisks ieskats galvenajos notikumos (izstādes, konferences, publikācijas) ceļā uz Birkerta simtgadi un analizēta Birkerta arhitektūras tipoloģija, akcentējot viņa daudzējādo sabiedrisko un kultūras būvju klāstu – bibliotēkas, universitātes, skolas, baznīcas un muzeji ir Birkerta arhitektūras redzamākā daļa.

Rakstā specifiski analizēta Birkerta ietekme uz modernisma virziena attīstību 20. gadsimta otrajā pusē, uzsverot pamatoti lietoto ekspresīvo formu viņa projektētajās ēkās, simbolu un metaforu klātbūtni projektos, kā arī īpašo talantu daudzveidīgi izmantot dabisku gaismu būvēs virs zemes un pazemē. Dots arī konspektīvs ieskats par Skandināvijas kultūrtelpas un atsevišķu modernisma dažādu periodu meistarību ietekmi uz Birkerta arhitektūras valodu un secināts, ka tā veidojusies no dažādu iespaidu un paša arhitekta personības izaugsmes sarežģītas sintēzes.

Raksturvārdi: Birkerts, arhitektūra, bibliotēkas, modernisms, ekspresīva forma, metaforas, simboli, gaisma.

Summary

This article analyzes the creative work of the most internationally renowned Latvian architect, Gunnar Birkerts (1925–2017), within global, American, and Latvian architectural contexts, particularly in light of Birkerts' upcoming centenary in 2025 and the 500th anniversary of the first Latvian book. To justify the uniqueness of Birkerts' architectural language, the article provides insight into the history of the Birkerts family, highlighting the creative legacy of his father, Pēteris Birkerts (1881–1956), a key figure in the psychology and sociology of art in Latvia.

The article outlines a chronological overview of key events – exhibitions, conferences, publications – leading up to Birkerts' centenary. It emphasizes Birkerts' architectural typology, particularly his diverse portfolio of public and cultural buildings, with libraries, universities, schools, churches, and museums forming the most visible part of his architectural legacy.

The article specifically analyzes Birkerts' influence on the development of modernist architecture in the second half of the 20th century, including his use of expressive forms, the presence of symbols and metaphors in his designs, and his exceptional talent for working with natural light – both above and below ground. It also offers a concise overview of the influence of the Scandinavian cultural sphere and various modernist masters on Birkerts' architectural language, concluding that his style evolved through a complex synthesis of diverse influences and personal growth.

Keywords: Birkerts, architecture, libraries, modernism, expressive form, metaphors, symbols, light.

Ievads

Latvijas kultūras norisēs 2025. gads bija īpašs – tika izvērsti atzīmēti latviešu grāmatas 500. gadskārta un Latvijas Nacionālās bibliotēkas ēkas arhitekta Gunāra Birkerta simtgade. Abiem notikumiem ir saskarpinti un bagāta priekšvēsture. Šajā rakstā akcentēta arhitekta Birkerta simtgade un viņa devums pasaules un Latvijas arhitektūras kopībai.

Lai aplūkotu Gunāra Birkerta simtgades būtiskos notikumus un no arhitektūras teorijas skatpunkta analizētu divus specifiskus Birkerta arhitektoniskās saceres aspektus – dabiskās gaismas lietojumu viņa būvju arhitektūrā un metaforiskā modernista pieeju formveidē –, pamats viedoklim un secinājumiem ir koncentrēts ieskats Birkertu dzimtas vēsturē un arhitekta radošajā biogrāfijā.

Gunāra Birkerta izpratnei par laika garu (vācu val. – *zeitgeist*) un vietas kontekstu, ko viņš konsekventi ietver savu būvju arhitektūrā, ir konkrēta priekšvēsture – tā veidojusies no dzimtas kultūrvēsturiskā un sociālā mantojuma, vecāku ietekmes, izglītības, dzīves pieredzes un profesionālās pilnveides

sarežģītas sintēzes.¹ Šajā kontekstā svarīgs ir atskats uz Gunāra Birkerta dzīves pieturpunktiem.

Īsa Birkertu dzimtas vēsture un arhitekta Gunāra Birkerta radošā biogrāfija

Gunārs Birkerts, runājot par savas daiļrades pamatu, allaž ir uzsvēris, ka dzimis zem tā paša zvaigznāja un vienā laikā ar moderno arhitektūru un *Bauhaus* arhitektūras skolu. Tie bija neatkarīgās Latvijas valsts pirmie gadi – nākamais arhitektūras ģēnijs piedzima 1925. gada 17. janvārī rakstnieka Pētera Birkerta un skolotājas Mērijas Šopas-Birkertes laulībā. Tā bija akadēmiski izglītotu Latvijas inteliģences pārstāvju savienība, kas turēja godā kultūras mantojuma vērtības un it īpaši folkloru. To Pēteris Birkerts kopā ar brāli Antonu un sievu Mēriju sāka apzināt, krāt un sistematizēt vēl pirms Latvijas valsts izveidošanas. Pēteris Birkerts bija novērtēts

¹ Budže 2017; Dripe 2015a; Dripe 2015b; Dripe 2015c.

daiļrades psihologs, rakstnieks, folklorists un filozofs, Gunāra Birkerta māte – pazīstama valodniece, folkloriste un skolotāja. Šie īpašie cilvēki un studijas Rīgas 1. ģimnāzijā būtiski ietekmēja nākamo arhitektu.² To Birkertam veltītās monogrāfijas ievadā akcentē arī viņa arhitektūras pētniece un atzīta ASV arhitektūras kritiķe Keja Kaizere (*Kay Kaiser*): “Latviskie simboli, mitoloģija un literatūra veidoja Birkerta personību, pirms viņš pats spēra pirmos soļus. Birkerts ir mantojis savu vecāku izteiksmes spēju. Šajās kopsakarībās ir meklējamas gan trāpīgās metaforas, gan asprātība, gan simboli, kas tik raksturīgi viņa arhitektūrai. Birkerta interese par radīšanas psiholoģiju ir tieši saistīta ar viņa tēva radošo darbību.”³

Birkertu dzimtas pirmsākumi meklējami 17. gadsimtā, bet uzvārds Birkerti ir vēstures aprītē kopš 1835. gada, kad arhitekta vecvectēvam Jēkabam no Zemgales novada Jaunsvirlaukas pagasta Plauķu mājām Krievijas impērijas Baltijas guberņu zemes reformas laikā piešķīra uzvārdu. Jēkaba Birkerta vecākais dēls ir Jānis (1839–1922), kura pirmajā laulībā dzimuši astoņi bērni. Viens no viņiem – Gunāra Birkerta tēvs Pēteris. Visi Birkertu bērni tika skoloti. Pēteris Birkerts (1881–1956) apmeklēja Franksesavas pagastskolu, tad Jaunsvirlaukas skolu, tad Baltijas skolotāju semināru Kuldīgā. 1902. gadā Pēteris ieguva tautskolotāja tiesības, aizrāvās ar marksisma idejām un iestājās sociāldemokrātu partijā. 1904. gada aprīlī Jelgavā viņš piedalījās demonstrācijas rīkošanā, par ko vairākus mēnešus pavadīja Jelgavas cietumā. 1905. gadā Pēteris emigrēja uz Šveici, kur tobrīd jau atradās Rainis, Fricis Roziņš, Jānis Jansons-Brauns un citi pazīstami latviešu sociāldemokrāti. Zīmīgi, ka Pēteris Birkerts jau iemina dēlam ceļu uz Ameriku, kad 1905. gadā no Šveices ieradās ASV, kur līdz 1911. gadam studēja jurisprudenci Indianas štata Valparaiso Universitātē,

filozofiju un socioloģiju Kolumbijas universitātē. 1912. gadā Pēteris Birkerts atgriezās Latvijā un sāka darboties žurnālistikā. 1914. gadā viņš kopā ar brāli Antonu Birkertu (1876–1971) devās uz Maskavu, kur abi strādāja par skolotājiem. Tad Pēteris dienēja Latviešu strēlnieku pulkos, vēlāk kopā ar brāli Antonu lasīja lekcijas Valkas skolotāju biedrībā. Viņu lekcijas estētikā, psiholoģijā, literatūrā un vēsturē bija ļabi apmeklētas. Šajā laikā Pēteris Birkerts iepazinās ar nākammo sievu Mēriju (Mariju) Šopu (1895–1982). 1918. gadā Pēteris devās uz Maskavu, kur tika ievēlēts par profesoru Sabiedrisko zinātņu akadēmijā. 1919. gadā Maskavā ieradās arī Mērija Šopa un abi salaulājās. Tajā pašā gadā Birkertu pāris devās uz Smoļensku, kur līdz 1920. gadam Pēteris lasīja lekcijas socioloģijā un daiļrades psiholoģijā Smoļenskas universitātē. 1920. gadā Birkerti atgriezās Latvijā.⁴

Gunāra Birkerta dzimšanas fakts jau ir pieminēts. Muzikāli apdāvinātais jauneklis ar labām vācu un angļu valodas zināšanām 1944. gadā absolvēja Rīgas 1. ģimnāziju, tika iesaukts darba dienestā un nosūtīts uz Vāciju. Birkertam izdevās nokļūt ASV kontrolētajā zonā, un 1945. gadā viņš iestājās Štutgartes Tehniskās augstskolas Arhitektūras fakultātē, kuru absolvēja 1949. gadā, iegūstot arhitekta – inženiera diplomu.⁵

1949. gadā Gunārs Birkerts devās uz ASV, cerot, ka ar profesora Rolfa Gutbroda (*Rolf Gutbrod*) ieteikuma vēstuli varēs iegūt darbu un strādāt slavenā somu arhitekta Ēro Sārinenā (*Eero Saarinen*) birojā.⁶ Realitāte bija citāda – Sārinens nevarēja piedāvāt Birkertam vietu savā birojā, un Birkerts gadu strādāja Čikāgas arhitektu birojā *Perkins and Will*. Tiesa, vēlāk, no 1951. līdz 1956. gadam, Birkerts tomēr baudīja iespēju strādāt pie arhitektūras pasaulē atzītā meistara Sārinenā. Tur kopā ar Birkertu strādāja vesela vēlāko

² Dripe 2015a; Plūme 2022; Siliņš 1939.

³ Kaiser 1989, 9.

⁴ Leikuma 2016; Plūme 2022; Siliņš 1939.

⁵ Dripe 2015a.

⁶ Turpat.

⁷ Budže 2017.

1. attēls. Latvijas Nacionālā bibliotēka uzcelta. Arhitekts Gunārs Birkerts, 2014. gads.
Foto: Jānis Dripe, LNB Atbalsta biedrība

arhitektūras zvaigžņu plejāde no dažādām pasaules malām – Sezars Pelli (*Cesar Pelli*) no Argentīnas, Kevins Ročs (*Kevin Roche*) no Īrijas, Roberts Venturi (*Robert Venturi*) no ASV, Vilo fon Moltke (*Willo von Moltke*) no Vācijas, ASV dzimis grieķis Spero Dalts (*Spero Daltas*), Antonijs Lamsdens (*Anthony Lumsden*) no Austrālijas, Marks Jaroševičs (*Mark Jaroszewicz*) no Polijas – tā bija īsta starptautiska arhitektūras laboratorija! Pirmā nopietnā atzinība Birkertam bija 1955. gadā saņemtā 1. godalga mēbeļu dizaina konkursā Itālijas pilsētā Kantu. Svarīgi atzīmēt, ka žūrijā bija arī izcilais somu arhitekts Alvars Ālto (*Alvar Aalto*). Tieši skandināvu arhitekti, it īpaši Alvars Ālto, ir Birkerta arhitektūras filozofijas praktiskais pamats. 1956. gadā Birkerts saņēma uzaicinājumu strādāt par vecāko dizaineru pasaulē slavenā japāņu arhitekta Minoru Jamasaki (*Minoru Yamasaki*) birojā, kur nostrādāja līdz 1959. gadam.⁸

Pēc deviņiem darba gadiem Sārinena un Jamasaki birosos Gunārs Birkerts secināja, ka ir pietiekami ilgi mācījies no slavenajiem arhitektiem, un pievērsās savai arhitektūras praksei.⁹ Viņa talantu un atšķirīgo pieeju radīšanas procesam pamanīja arī Mičiganas Universitātes vadība. Plašā laika posmā – no 1959. līdz 1989. gadam – Birkerts bija

arhitektūras profesors Mičiganas Universitātē un goda profesors vairākās ASV un citu valstu arhitektūras skolās. 1960. gadā Birmingemā (Mičiganas pavalsts) Birkerts uzsāka patstāvīgu praksi kopā ar kolēģi Frenku Strobu (*Frank Straub*) – *Birkerts & Straub*, 1962. gadā izveidoja arhitektu biroju *Gunnar Birkerts & Associates*.¹⁰

Laiks no 20. gadsimta vidus līdz mūža noslēgumam 2017. gadā Gunāram Birkertam bija izteikti veiksmīgs un starptautiski atzīts arhitekta prakses periods. Šajā laikā radīti un kā arhitekta autordarbi īstenoti 287 ēku projekti!¹¹ Jāatzīmē arī, ka Birkertam ir salīdzinoši maz nerealizētu projektu un konkursa darbu, jo daudzi klienti vēlējās būvēt ēkas tieši pēc viņa projekta. Par Birkerta darbu arhitektūras izcilību liecina trīs monogrāfijas un septiņas tematiskas grāmatas, kā arī publikācijas pasaules vadošajos arhitektūras žurnālos.¹²

Kopš 2005. gada Gunārs Birkerts, beidzis vadīt savu projektēšanas biroju *Gunnar Birkerts & Associates*, pārraudzīja vien Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) projekta izmaiņas un būvniecību, kā arī turpināja 1999. gadā aizsākto Latvijas Okupācijas muzeja projektu. Jāuzsver, ka Birkerta būvju

⁸ Birkerts, Schwartz 2009; Čaklais 2002; Dripe 2015c.

⁹ Dripe 2015a.

¹⁰ Čaklais 2002; Dripe 2015c.

¹¹ Dripe 2017a.

¹² Sk. Marlin 1982; Kaiser 1989; Birkerts, Schwartz 2009.

klāstā nav izteikti komerciālu objektu. Viņš nav projektējis nevienu debesskrāpi, nevienu tirdzniecības centru vai lielu biroju kompleksu. Atbilstoši savai pārliecībai¹³ viņš radījis daudz būvju sabiedrības garīgai izaugsmei – 19 bibliotēkas, septiņas baznīcas, četras skolas, septiņas augstskolu fakultātes, četrus muzejus un vairākas sporta būves. Tikai dažas bankas, īpašus birojus un dzīvojamās ēkas – pamatā privātmājas īpašiem klientiem un ar īpašu arhitektūras izteiksmi.¹⁴

Birkerta simtgades galvenie notikumi arhitekta daiļrades kontekstā

2020. gadā, uzsākot Gunāra Birkerta simtgades projektu, tālaika LNB direktors Andris Vilks lēma, ka pārdomāts izstāžu, konferenču, notikumu un publikāciju kopums ļaus izgaismot mazāk pētītus Birkerta daiļrades aspektus, piemēram, nerealizētos projektus Latvijai (Centrālirtigus pārbūve, Rīgas domes ēkas skices, Ķīpsalas centra projekts), projektu Itālijai ar pasaules arhitektūras zvaigžņu līdzdalību – Ričards Rodžerss (*Richard Rogers*), Aldo Rosi (*Aldo Rossi*), Ralfs Erskins (*Ralph Erskine*) – un dzimtas vasaras rezidenci *Civita di Bagnoregio*, īpašo pieredzi bibliotēku arhitektūrā (19 projekti), kā arī gaismas, metaforu un simbolu lietojumu arhitektūrā no stilistiski nemainīgas un pārlicinātas modernista pozīcijas.¹⁵ Turpmākais pasākumu pārskats sniegts, balstoties uz Annas Iltneres sagatavoto materiālu.

Teicama bāze Gunāra Birkerta simtgades projektam bija 2015. gadā LNB Atbalsta biedrības un *Edition Axel Menges* (sadarbībā ar LNB Atbalsta biedrību) izdotās grāmatas par LNB ēku un tās autoru latviešu un angļu valodā. Tāpat arī 2017. gadā LNB korē un oranžerijā demonstrētās ekspozīcijas par arhitektu Gunāru Birkertu un LNB projekta idejas attīstību kopš 1928. gada.

¹³ Birkerts 2010.

¹⁴ Sk. Birkerts, Schwartz 2009; Dripe 2025.

¹⁵ Iltner 2025.

2021. gadā sadarbībā ar Polijas vēstniecību tika izgatavota un LNB eksponēta pāvesta Jāņa Pāvila II krēsla kopija. Gunārs Birkerts projektēja šo krēslu un visu mēbeļu kopumu pāvesta 1987. gada vizītes ASV galvenajam pasākumam Mičiganas pavalsts Detroitas Pontiakas *Silverdome* arēnā, un tas uzskatāms par ekspresīva modernisma paraugu mēbeļu un iekārtu dizainā.

2022. gadā tika izveidota un LNB eksponēta izstāde “Gunārs Birkerts un Okupācijas muzejs”. Tā bija veltīta arhitekta pēdējam īstenotajam projektam – muzeja piebūvei, kas ietver lakonisku tonālu un telpisku metaforu par nācijas vēstures atšķirīgiem periodiem.

2023. gadā LNB apskatāmā izstāde “Gunārs Birkerts un projekti Latvijai” iepazīstināja ar arhitekta Rīgas Centrālirtigus pārbūves, daudzfunkciju centra Ķīpsalā un Rīgas domes ēkas būves projektiem un skicēm.

2023. gadā Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde atzina LNB ēku par valsts nozīmes kultūras pieminekli. Tā ir īpaša atzinība tikai deviņus gadus pēc ēkas uzcelšanas.

2024. gadā, akcentējot LNB uzcelšanas 10. gadskārtu, tika atklātas divas arhitektūras izstādes. LNB veidotā izstāde “Arhitekts Gunārs Birkerts – Itālijas gadi” vēstīja par arhitekta projektiem Itālijā (Turīna, Venēcija, Florence), par Birkertu kā ASV rezidējošo arhitektu Romā un sadarbību ar kolēģi Astru Zariņu, kā arī par Birkertu ģimenes rezidenci Itālijas kalnu ciematā *Civita di Bagnoregio*.

2024. gadā LNB bija skatāma vēl viena izstāde – “Roma un skolotāja, Astra Zariņa” (*Rome and the teacher*, Astra Zariņa), kuras sākotnēji nodibinājuma *T’ Space / Steven Myron Holl Foundation* ASV izveidotās izstādes Latvijas ekspozīciju sagatavoja “Arhiteksti” un augstskolas RISEBA Arhitektūras un dizaina fakultāte. Ar videolekciju no ASV izstādes atklāšanā piedalījās Astras Zariņas skolnieks pasauleslavenais arhitekts Stīvens Hols (*Steven Holl*). Astra Zariņa un Gunārs Birkerts bija ģimenes draugi un sadarbības partneri virknē projektu.

Tieši Gunāra Birkerta 100. dzimšanas dienā, 2025. gada 17. janvārī, LNB tika atklāta

izstāde “Birkerts. Bibliotēkas. Gaisma”, kas veltīta visām 19 Birkerta projektētajām bibliotēkām un īpašajam gaismas lietojumam viņa arhitektūrā. Izstāde ir Birkerta simtgades centrālais notikums. To LNB veidoja kopā ar Latvijas Nacionālās bibliotēkas Atbalsta biedrību un sadarbībā ar ASV vēstniecību Latvijā (izstādes kurators – Jānis Dripe, telpiskās koncepcijas autors Andris Kronbergs)¹⁶.

Izstāde un Gunāra Birkerta arhitektūra bijis pamats sarunu ciklam par Birkertu dzimtu Latvijas kultūrā, Birkerta vietu Latvijas, ASV un pasaules arhitektūrā, kā arī atskatam par Latvijas Nacionālās bibliotēkas ietekmi uz citām mākslas jomām – izstādi “Gaismas pili gaidot” (māksliniece Sandra Krastiņa, 2006), filmu “Pēdējā tempļa hronika” (režisors un scenārija autors Dāvis Šimanis jr., 2012), operu “Iemūrētie” (komponists Ēriks Ešenvalds, libreta autore Inese Zandere, režisore Laura Groza, 2016).

2025. gada 27. martā LNB notika starptautiska Birkerta arhitektūras mantojumam veltīta konference “Gaismas svars” (*Light Matters*). Tās galvenais vieslektors bija Martins Švarcs (*Martin Schwartz*) – ASV Lorenša Tehniskās universitātes profesors un monogrāfijas *Gunnar Birkerts – Metaphoric Modernist*¹⁷ (2009) līdzautors. Vienlaikus ar konferenci tika atvērts Birkerta simtgades izdevums “Birkerts. Bibliotēkas. Gaisma.”¹⁸. Gunāra Birkerta simtgadi ir plānots noslēgt ar eseju krājuma “Birkerts & Birkerti” publikāciju. Tajā būs atrodama jauna informācija par arhitektu, viņa vecākiem un Birkertu ģimeni ASV.¹⁹

Latvijas Nacionālā bibliotēka arvien vairāk sevi pozicionē kā nopietnu pētniecības institūciju. Piecu gadu pasākumu kopums ir LNB ieguldījums Birkerta radošā mantojuma izpētē un publicitātē. Tas ir tikai likumsakarīgi, jo ievērojama skiču, zīmējumu, make-tu, planšešu, attēlu, personīgās bibliotēkas

grāmatu un publikāciju kolekcija atrodas LNB krājumā.

Metaforiskais modernists

Ja abstrahējamies no modernisma stila plaši interpretējama kopējā ietvara, Gunārs Birkerts atšķirībā no citiem ievērojamiem 20. gadsimta arhitektiem savās būvēs un projektos nav konsekventi turējies pie viena būvju tēla, autora rokraksta vai teorētiskas pozīcijas. Viņš sekojis kontekstam un katra projekta uzdevumu risinājis tieši šai būvei piemērotā un unikālā veidā. Tādējādi Birkerts sekojis organiskam un sintezējošam dizaina procesam. Viņa arhitektūra ir jēgpilna un ērti lietojama, orientēta uz loģisku sakarību atrašanu intuīcijas, profesionālās pieredzes un kultūras kontekstā.

Pirms analizēt Gunāra Birkerta daiļrades metodi, iesākumā lasītājam sniegta iespēja vizuāli iepazīt dažas Birkerta ikoniskās būves. Pilnu to pārskatu nav iespējams sniegt raksta garuma ierobežojumu dēļ, taču papildu materiālu lasītājs var gūt arī Gunāra Birkerta arhivārā kolekcijā tiešsaistē, kas kopš 1999. gada pieejama Mičiganas Universitātes Bentley vēstures bibliotēkā Enārborā (*Bentley Historical Library, University of Michigan*)²⁰, kurā apkopota visa informācija par arhitekta profesionālo un akadēmisko darbu, kā arī pieejams plašs zīmējumu un attēlu klāsts.

Arhitekta darbi rādīti Venēcijas arhitektūras biennālēs 2002. un 2016. gadā. Gunāram Birkertam kopā bijušas 26 arhitektūras darbu izstādes ASV, Latvijā, Itālijā, Brazīlijā, Kanādā un Igaunijā. Amerikas Arhitektu institūta sastādītajā 150 visu laiku labāko ASV uzcelto ēku sarakstā ierindotas arī divas Birkerta projektētas celtnes – Mičiganas Universitātes Juridiskās skolas bibliotēkas paplašinājums (*Law Library addition, University of Michigan, Ann Arbor, Michigan, 1974–1981*)

¹⁶ LSM 2025.

¹⁷ Birkerts, Schwartz 2009.

¹⁸ Dripe 2025.

¹⁹ Iltner 2025.

²⁰ Bentley Historical Library, University of Michigan n. d.

2. attēls. Universitātes Reformātu baznīca Enārborā, Mičiganas pavalstī (1963–1964). Foto: Baltazars Korabs (*Balthazar Korab*), *Gunnar Birkerts & Associates*

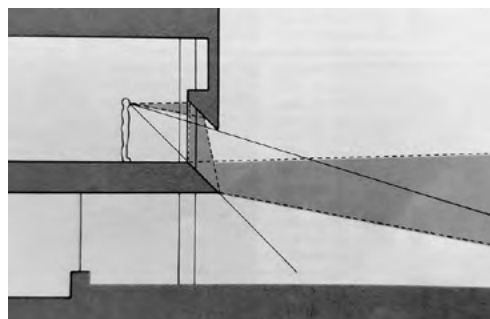
3. attēls. Federālo rezervju banka Mineapolē, Minesotas pavalstī (1967–1973). Foto: Baltazars Korabs (*Balthazar Korab*), *Gunnar Birkerts & Associates*

4. attēls. Dulūtas publiskā bibliotēka Minesotas pavalstī (1969–1979). Foto: Baltazars Korabs (*Balthazar Korab*), *Gunnar Birkerts & Associates*

5. attēls. Pāvesta vizītei Pontiakas *Silverdome* stadionā, Mičiganas pavalstī, darinātā krēsla kopija, eksponēta LNB. Foto: Jānis Dripe, LNB Atbalsta biedrība

6. attēls. Korningas Stikla muzejs Ņujorkas pavalstī – kopskats un griezuma shēma (1976–1980). Foto: Baltazars Korabs (*Balthazar Korab*), *Gunnar Birkerts & Associates*

un Korningas Stikla muzejs (*Museum of Glass, Corning, New York, 1976–1980*).²¹

Birkerta būves atrodas galvenokārt ASV, bet viņš projektējis arī Latvijai, Somijai, Itālijai, Vācijai, Turcijai, Kongo, Apvienotajiem Arābu Emirātiem, Nīderlandei un Venecuēlai. Viņa darbs augstu novērtēts ASV un Latvijā: Mičiganas Arhitektu biedrības zelta medaļa (1980), Amerikas Mākslas un literatūras akadēmijas Arnolda V. Brunera memoriālā balva arhitektūrā (*Arnold W. Brunner Memorial Prize in Architecture, The American Academy of Arts and Letters, 1981*), Mičiganas Universitātes emeritētais profesors un RTU Goda doktors (1990), Triju Zvaigžņu ordenis (1995), LZA Lielā medaļa (2000), Čikāgas *Atheneum* muzeja Amerikas Arhitektūras balva 2000 par Latvijas Nacionālās bibliotēkas projektu (2000), Latvijas arhitektūras gada balva (2015), Amerikas Arhitektu institūta un Amerikas Bibliotēku asociācijas balva LNB kā vienai no astoņām gada arhitektoniski izcilākajām bibliotēkām pasaulē (2017).

Ar modernismu plašākā kontekstā saptam norises mākslā, literatūrā, mūzikā, filozofijā un arhitektūrā 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā. Tad arī veidojās jauna tipa industriālā sabiedrība attīstītajās valstīs, strauji auga pilsētu iedzīvotāju skaits un tās

dominēja sabiedrības sociālajos procesos. Šīs norises bija Gunāra Birkerta arhitektūras saceres ģeopolitiskais ietvars. Pirmajam pasaules karam bija katalizatora loma – ar apgaismības perioda ideju un daļēju reliģijas noliegumu sabiedriskajā telpā. Arī ar modernisma arhitektūras pionieru pilnīgu atteikšanos no vēsturisko stilu formāla lietojuma arhitektūrā. Kopējās norises sabiedrībā un profesionālajā kopienā veidoja Birkerta personības teorētisko un telpisko fonu. Birkerts zīmīgi piemin savu piedzimšanu reizē ar *Bauhaus* skolas rašanos un tās redzamākā pārstāvja, vācu–amerikāņu arhitekta Valtera Gropiusa (*Walter Gropius, 1883–1969*) darbību. Arī citi modernisma lieli meistari – debesskrāpju tēvs Luiss Salivans (*Louis Sullivan, 1856–1924*), mākslinieks, teorētiķis un arhitekts Lekorbizjē (*Le Corbusier, 1887–1965*), minimālists Mīss van der Roē (*Mies van der Rohe, 1886–1969*), igauņu salās dzimušais amerikānis Luiss Kāns (*Louis Kahn, 1901–1974*) un citi jau bija savu artavu modernisma attīstībā devuši. Birkerts akcentēja savu piederību Baltijas telpai un Ziemeļeiropai – viņa radošās ceļa zvaigznes bija skandināvu arhitektūras meistari: somis Alvars Ālto (*Alvar Aalto, 1898–1976*), vienā gadā dzimušie zviedri Gunnars Asplunds (*Gunnar Asplund, 1885–1940*) un Sīgurds Leverencs (*Sigurd Lewerentz, 1885–1975*), dānis Arne Jākobsens (*Arne Jacobsen, 1902–1971*) un visbeidzot cits somis – Ēro

²¹ American Institute of Architects 2007.

7. attēls. Latvijas Nacionālās bibliotēkas ēka Daugavas areālā.

Foto: Jānis Dripe, LNB Atbalsta biedrība

Sārinens (*Eero Saarinen*, 1910–1961).²² Šāda izvēle ļāva Birkertam pusgadsimta garās un veiksmīgās arhitekta karjeras laikā saglabāt savpatību. Amerikas arhitektūras tirgus bija piesātināts, un konkurence milzīga. Pēc Otrā pasaules kara ASV lielā mērā bija pasaules arhitektūras modes metropole – te spožu arhitektu karjeru izveidoja talantīgākie ķīnieši, japāņi, somi, īri, argentīnieši... un latvietis Gunārs Birkerts ar skandināvisko akcentu divu “n” lietojumā viņa vārda rakstībā ASV – *Gunnar Birkerts*. Protams, ka būtība neslēpjas formālā vārda traktējumā, bet gan Birkerta spējā bagātināt modernismu 20. gadsimta otrajā pusē ar ekspresīvu formu un piepildīt to ar plašu simbolu un metaforu lietojumu. No formas ekspresijas aspekta varam atzīmēt Kempera Modernās mākslas muzeju Kanzassitijā, Grašu ģimenes rezidenci Grandrepidsā, ASV vēstniecību

Venecuēlā un citas būves vai projektus ASV un Itālijā.

No Latvijas projektiem notikumu apskatā jau pieminēts Okupācijas muzejs ar divu apjomu tumšās un gaišās apdares pretstatījumu kā divu vēstures periodu simbolisku atainojumu. Birkerta darbiem kopumā raksturīgi dažādi pretnostatījumi.²³ Simboliska bija plānotā, bet neīstenotā stikla upes arhitektoniskā iecere projektā, kurā bija paredzēts Centrāltirgu pārbūvēt par Pasaules tirdzniecības centru. Ja tā tiktu īstenota, vecos spīķerus vienojošais stikla apjoms savienotos ar Daugavas krastmalu, akcentējot ūdens ceļu nozīmi Hanzas pilsētu savienības tirdzniecības darījumos.

Izcils piemērs Gunāra Birkerta kā ekspresīvā un metaforiskā modernista raksturojumam pasaules kontekstā ir tieši Latvijas Nacionālās bibliotēkas būve, kurai pirmās skices radītas 1989. gadā – tieši 25 gadus pirms

²² Birkerts, Schwartz 2009; Čaklais 2002; Dripe 2015a; Dripe 2015c.

²³ Kaiser 1988, 9.

ēkas uzcelšanas. Te īsti vietā sākt ar arhitektūras apskatnieka Herberta Raita (*Herbert Wright*) citējumu: “Gunārs Birkerts ir viens no ievērojamākajiem ASV pēckara perioda arhitektiem, kurš modernismu ir attīstījis caur plašu metaforu un savdabīgu materiālu lietojumu. Tagad viņš ir īstenojis īpašu būvi stikla kalna veidolā savā dzimtenē – jauno Latvijas Nacionālās bibliotēkas ēku, simbolu valsts neatkarībai.”²⁴ Patiesi skaists un nedaudz emocionāls vēstījums. Par LNB kā pieminekli Latvijas atgūtajai neatkarībai ir runājis arī Birkerts pats, jo projekta sākuma laiks sakrita ar neatkārtājamo un emocionāli piesātināto Atmodas laiku.²⁵

Viedoklis par Gunāra Birkerta stilistiku ir arī kritiķei un arhitekta biogrāfei Kejai Kaizeri: “Pāri visām lietām – Gunārs Birkerts nav tiešs kāda stila sekotājs. Distancēšanās no saviem laikabiedriem arvien ir bijusi būtiska viņa profesionālās karjeras daļa. Šis Baltijas valsti Latvijā 1925. gadā dzimušais arhitekts radošo neatkarību vērtē visaugstāk. Vienīgie apzīmējumi, kas nemainīgi raksturo viņa arhitektūru, ir – tā seko modernisma principiem un ir ekspresīva.”²⁶ Meistara domāšanu precīzi raksturo arī arhitektūras kritiķis Viljams Mārļins (*William Marlin*): “Birkerts ir izteikti subjektīvs, ar spēcīgu introspektīvu iezīmi un ievērojamu intuitīvo dziļumu. Viņa spēja vizualizēt un piešķirt racionālai domāšanai redzes dimensiju, tādējādi bagātinot radošas domas intelektuālo un analītisko pusi, ir augsti attīstīta un īpaši izceļama.”²⁷

Latvijas Nacionālā bibliotēka kļuva par Birkerta radošā darba vainagojumu, par viņa arhitektūras filozofijas manifestu, kurā koncentrēti redzami meistara darbības principi un metode.²⁸ Šī būve arī atšķiras no citiem viņa darbiem, jo tieši LNB ēkā ekspresīvā modernista un metaforista principi krustojas un radoši ietekmējas ar latviskām kultūras

vērtībām.²⁹ Bibliotēkas telpiskajā interpretācijā dominē Raiņa lugas “Zelta zirgs” stikla kalna motīvs.³⁰ To papildina atsaucis uz tautas arhitektūru un etnogrāfiju. Ir skaidri noļasāms ēkas projekta tapšanas laiks – Latvijas Nacionālā bibliotēka ir mērogā vērīenīgs piemineklis atgūtai Latvijas neatkarībai. Jāzepa Vītola un Ausekļa “Gaismas pils” stāsts jau radās vēlāk bez ēkas autora līdzdalības – tā ir 21. gadsimta latviešu folklorā. Vēl jāmin dreļļu raksts LNB lielā vestibila grīdas klājumā, ozola un liepas simboli restorāna kolonnu noformējumā, Latvijas latu krāsu gammas lietojums ēkas vizuālajā navigācijā un lasītavu grīdas tonalitātē – tie ir vēstījumi ar jēgu un īpašu nozīmi, kas pilnībā iekļaujas ēkas koptēlā un funkcionalitātē. Pāri visam atzīmējama savdabīgā, ikoniskā un ekspresīvā forma, kas LNB padara par vietzīmi Rīgas pilsētas telpā. Reiz par Nacionālās bibliotēkas veidolu runājām ar Liepājas koncertzāles autoru austriešu arhitektu Folkeru Ģinki (*Volker Giencke*). Viņš atzina, ka LNB ir liela arhitekta ģeniāls darbs tās izteiktās identitātes un simbolisma dēļ neatkarīgi no tā, vai bibliotēka patik plašam ļaužu lokam un kolēģiem, vai nepatik.³¹

2015. gadā LNB saņēma Latvijas Arhitektūras gada balvu un, pamatojot savu vērtējumu, eksperti atzina šīs būves atbilstību visdaudzveidīgākajam estētisko un funkcionālo kritēriju klāstam, tostarp dabiskās gaismas, akustikas, vizuālo risinājumu dažādības klātbūtni, specifiskā vēsturiskā un kultūras konteksta iekļaušanu, dabas un ainavas mijiedarbību u. tml. Latvijas Arhitektūras gada balvas piešķiršanas vēsturē no 1995. līdz 2024. gadam tas ir viens no projektiem, kas novērtēts ar vislielāko atbilstības kritēriju skaitu.³²

2017. gadā Amerikas Arhitektu institūts apbalvoja Latvijas Nacionālās bibliotēkas jauno ēku, nosaucot to par “laikmetīgu

²⁴ Wright 2014, 197.

²⁵ Dripe 2015a.

²⁶ Kaiser 1995, 26.

²⁷ Marlin 1982, 47.

²⁸ Sk. Gabre 2011; Petrāne 2012; Puķe 2012.

²⁹ Dripe 2015a.

³⁰ Sk. Budže 2017.

³¹ Dripe 2015b; Dripe 2015c; Dripe 2017b.

³² Chen, Bratuškins, Treija 2024.

modernista meistardarbu”. Žūrijas priekšsēdētājs arhitekts Vils Bruders (*Will Bruder*) piešķirto godalgu komentēja, sakot: “Viņš spēlējas ar metaforām, dzeju un izpratni par savu dzimto Rīgu. Ēka ir heroiska, alegoriska, spēkpilna un pašpārliecināta par savu vietu.”³³

Gaismas arhitekts

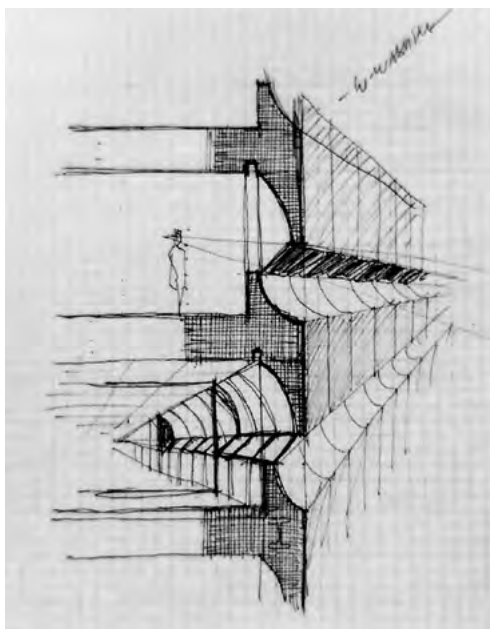
Jau dzirdēts un dažādi interpretēts arhitektūras kritiķu atzinums, ka bez arhitektu tradicionāli lietotiem materiāliem (akmens, ķieģelis, metāls, stikls) Birkerta arsenālā ir vēl viens un īpašs materiāls – gaisma. Tas ir ietilpīgs kompliments arhitekta darbam ar divējādu nozīmi, ietverot gaismas telpiski estētiskos un lietotāja psiholoģiskā komforta aspektus, kā arī būves ekspluatācijas un enerģijas taupīšanas jautājumus.

Sāksim ieskatu Gunāra Birkerta gaismas arhitektūrā ar diviem objektiem, kur gaismai ir izteikti estētiska un emocionāla nozīme. Enārborā Mičiganas Universitātes Reformātu baznīcas (*University Reformed Church Ann Arbor, Michigan, 1964*) lakoniskā betona sienas un pārseguma plakņu struktūra veidota tā, ka tiešā un atstarotā gaisma tiek koncentrēta spilgtās gaismas joslās iekšstelpā – griestu un sienas plaknes sadalās un nosacīti peld baznīcas koptelpā. Interjerā gaisma šķiet spilgtāka nekā ārtelpā.

Frīmenu ģimenes rezidencē Grandreidsā (*Freeman Residence Grand Rapids, Michigan, 1966*) Gunārs Birkerts gaismas akcentam pakārtojis gan visas ēkas plānojumu, gan centrālās dzīvojamās telpas augsto griestu telpisko veidolu. To pārliecinoši var nolasīt objektu plānojuma un griezumumu attēlos. Nereti autors saviem darbiem pievienojis īpašas gaismas virzības shēmas.

Neiedziļinoties fizikas niansēs, atzīmējams, ka jau 20. gadsimta 70. gadu vidū Gunārs Birkerts akcentēja fasādes dizaina tiešu sakarību ar enerģijas taupību – arhitektūras un inženierzinātņu žurnālos tika publicēti

³³ Bruder 2017.

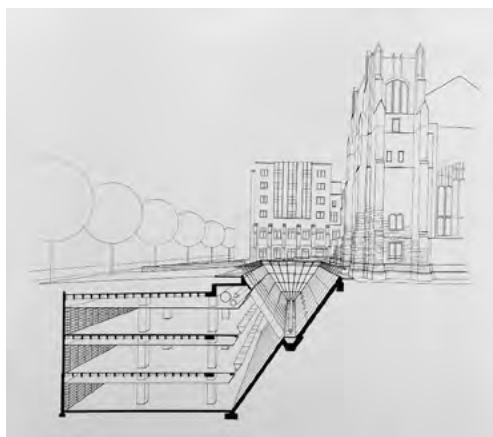

8. attēls. Birkerta sienas griezumuma skice IBM biroju ēkas ār sienas risinājumam.

Avots: *Gunnar Birkerts & Associates*

Birkerta projektētās IBM biroju ēkas Sautfilddā (*IBM Office Building Southfield, Michigan, 1974*) attēli un fasādes griezumuma shēmas. Šajā objektā arhitekts apzināti par 20% samazināja stiklotās fasādes virsmas, lietoja speciālus siltumu atstarojošus metalizētus apdares paneļus un izprojektēja uz precīziem aprēķiniem balstītu liektu plakņu sistēmu dienasgaismas pietiekama daudzuma ievadīšanai telpā. Nezaudējot arhitektūras kvalitātes, tika panākts būtisks 34% enerģijas ietaupījums.

Korningas Stikla muzejā Gunārs Birkerts savdabīgi operēja ar gaismu telpā ap muzeju un pašā ēkā. Radot līdz tam arhitektūrā nelietotu materiālu – stikla pārklājumu ar matēti mirdzošu metālisku slāni – liektās fasādes apdarei, Birkerts panāca īpašu atstarotās gaismas klātbūtni telpā ap muzeja ēku, kamēr iekšstelpu izgaismojumam un apmeklētāju saiknei ar ārtelpu izmantots lineāra periskopa princips, fasādes konstrukcijā kombinējot stiklu, spoguļu plaknes un ekspozīcijas virsmas uz iekšstelpu vērstajā daļā.

9. attēls. Mičiganas Universitātes Juridiskās skolas bibliotēkas paplašinājums. Griezumā redzams vēsturiskās ēkas apjoms un trīs pievienotie bibliotēkas pazemes līmeņi. Foto: Baltazars Korabs (*Balthazar Korab*), Gunnar Birkerts & Associates

Profesionālā arhitektūras pasaule pazīst Gunāru Birkertu, pateicoties trīs pazemes vai daļēji reljefā iedziļinātām bibliotēkām. Arhitektūra ir vizuāla māksla, un arhitekta sapnis, protams, nav savu garadarbu ierakt zemē. Birkerts šajos projektos kārtējo reizi apliecinājis spēju klienta uzdevumu risināt atbilstoši konkrētai situācijai. Mičiganas Universitātes Juridiskās skolas bibliotēkai Birkerts 1981. gadā izveidoja vērienīgu pazemes paplašinājumu, kura izgaismojumam tika izmantots sarežģīts atstarotās gaismas risinājums. Trīsstāvu pazemes struktūra bija iecerēta, lai samazinātu vizuālo ietekmi uz esošās bibliotēkas neogotisko apjomu. L veida plāns aptver veco bibliotēku un sniedzas līdz blakus ielām. V veida stikla iedziļinājums atspoguļo vēsturisko ēku, kuras gotiskais tornis ir redzams 56 pēdas zem zemes līmeņa, jo telpiskie balsti ir apdarīti ar spoguļstiklu, kas atstaro dienasgaismu un fragmentus no vēsturiskās bibliotēkas. Rezultāts ir negaidīts – dienasgaismā, ko Birkerts asprātīgi novadījis trīs stāvus zem zemes, ir labāka nekā daudzās virszemes būvēs. Gaismā, atstarojoties no virsmām struktūras ārpusē, nonāk pazemē,

kur tiek līdzsvarota ar dienasgaismu bibliotēkas pretējā pusē, ko nodrošina speciāla stiklota gaismas aka. Bibliotēkas apmeklētājam nešķiet, ka viņš atrodas zem ietves līmeņa. Virszeme un pazeme saplūst vienā veselumā.

Te atkal vietā ir Kejas Kaizeres 1989. gadā rakstītais: “Lai saprastu Birkerta radošo dialogu ar gaismu, jāņem talkā vienkāršs un ne tehnisks vārds – komforts. Arhitektam patiesi rūp viņa būvju lietotāju komforts. Vēlme to nodrošināt ar kontrolētas dabiskās gaismas palīdzību ir bijusi izšķiroša vairumā Birkerta projektu.”³⁴ Tāpat arī latviešu arhitektūras apskatniece Kristīne Budžes 2017. gadā rakstītais: “Gaismas klātbūtne Birkerta projektos lielākoties ir netieša, izklidēta un pašsaprotami organiska. Tā interjerā parādās kā virsgaismā vai plakņu atstarots un kļiedēts apgaismojums. Lai realizētu ēkas idejisko vēstījumu un atrisinātu funkcionālos uzdevumus, arhitekts izmanto katra projekta īstenošanas laikā iespējamās jaunākās tehnoloģijas,

³⁴ Kaiser 1989, 14.

10. attēls. Gaismas risinājumi Latvijas Nacionālās bibliotēkas ātrijā un restorāna telpā.
Foto: Jānis Dripe, LNB Atbalsta biedrība

turklāt piešķirot tām poētiskumu, nevis tikai racionālu progresa liecinieku lomu.³⁵

Vēl tikai īss ieskats trīs bibliotēku gaismas risinājumos. Likumsakarīgi, ka mēs runājam par gaismas klātbūtni tieši bibliotēku būvēs, jo šo ēku saturs ir vērsts uz gaismas un garīguma vairošanu cilvēku prātā. Viena no pirmajām lielajām Gunāra Birkerta bibliotēkām bija Dulūtas publiskā bibliotēka (*Duluth Public Library, Duluth, Minnesota,*

1969–1979). Ēkas novietne ir šaura, un bibliotēka ir kā noenkurots kuģis, kura priekšgals vērsts uz pilsētu. Augšējiem stāviem bija jāvirzās pāri īpašuma robežām – prasība, kas dod ēkas skulpturālajai formai praktisku pamatu. Fasādē lietoti īpaši tērauda paneļi un savērsta stikla plakne. Slīpais stikls pasargā no dienvidu gaismas, bet sudraba paneļu josla zem logiem izkliedē gaismu uz atstarojošo plakni interjerā – lasītāji un grāmatu krājums ir pasargāti no tiešās gaismas, bet dabiskās gaismas klātbūtne un komforts ir nodrošināts.

³⁵ Citēts pēc Dripe 2017a; sk. arī Budže 2017.

Gunāru Birkertu aicināja veidot Kalifornijas Universitātes bibliotēkas paplašinājumu (*Library addition, University of California, San Diego, California, 1987–1993*), saglabājot neskartu oriģinālo arhitekta Viljama Pereiras (*William Pereira*) 20. gadsimta 60. gadu beigās izstrādāto betona zikurāta tipa bibliotēkas būvi. Šie noteikumi rosināja Birkertu piebūvi veidot daļēji pazemē. Zemākais līmenis ir vienu stāvu zem Pereiras būves pirmās pakāpes. Ar zemi klātais otrais līmenis savienojas ar esošās bibliotēkas galveno stāvu. Abi līmeņi aptver esošās bibliotēkas pamatni no trim pusēm. Gaisma ieplūst abos stāvos caur gaismas kanjoniem, kas atdala veco ēku no jaunās.

Gaismas sadaļas nobeigumā – LNB būves īss gaismas režijas apskats. Stiklotā un skulpturālā ēkas virsotne ir bāka/orientieris ceļā uz izziņu – dienā gaismas pielietu, naktī vienmēr izgaismota. Ar spoguļu plaknēm, kas kores telpas interjerā kopē Vecrīgas siluetu. Ātrija tipa Latvijas Nacionālās bibliotēkas galvenā vestibila telpiskais akcents ir 60 metru augstumā veidotais atvērums dabiskai gaismai, kas ar speciāli dimensionētu kļiedējošu gaismas paneļu sistēmu tiek novadīta astoņu līmeņu publiskajā telpā un sarunājas ar mākslīgi izgaismoto Tautas grāmatu plaukta slīpo stikla plakni, vada gaismu uz katra stāva publisko telpu aptveroša balkona formā un centrālajām kāpnēm. Tieši gaisma atklāj katra arhitektūras elementa formu, akcentē detaļas un izceļ krāsu.³⁶

2025. gada marta beigās Latvijas Nacionālajā bibliotēkā notiekošās Birkerta mantojumam veltītās starptautiskās konferences “Gaismas svars” (*Light matters*) ievada referātā RISEBA augstskolas Arhitektūras un dizaina fakultātes dekāns Dainis Rūdolfš Šmits uzsvēra, ka gaismas lietojumam Gunāra Birkerta darbos piemīt garīga dimensija un enerģijas klātbūtne. Patiesi, baznīcās arhitekta gaismas režija ir veidota, lai izceltu reliģiskus simbolus, kā arī ārtelpas dievišķo

gaismu savienotu ar telpas gaismu. Arī Birkerta bibliotēkās un savrupnamos gaismai piešķirta garīga funkcija.

Gunārs Birkerts arvien ir akcentējis, ka viņa ziemeļnieciskā izcelsme ļauj intuitīvi labāk izprast gaismas vērtību, māca to uzvert, atstarot un novirzīt konkrētai vajadzībai. Gaisma, tāpat kā orķestris, ļaujas gudrai vadīšanai. Vai tas nav dziļi simboliski, ka Bostonā vairākus gadus blakus strādāja divas Latvijas kultūras personības ar pasaules vārdu – Andris Nelsons vadīja izcilo Bostonas simfonisko orķestri, bet Birkerts no Bostonas vadīja LNB būvniecības noslēgumu un orķestrēja gaismas plūsmu mūsu Gaismas pilī.

Secinājumi

Gunāra Birkerta projektēto būvju kopums apliecina viņa vietu pasaules arhitektūras vēsturē, tāpat kā viņš arvien paliks viens no Latvijas kultūras lielajiem vēstnešiem pasaulē. Kā Mariss Jansons un Andris Nelsons, kā Imants Tillers, Raimonds Staprāns un Laris Strunke, kā Elina Garanča un Gidons Krēmers...

Un viņš arvien būs viens no 20. gadsimta ASV lielajiem modernistiem, kurš nekad nav bijis nekas cits kā latviešu arhitekts, kas strādā Amerikā. Gunārs Birkerts dažādās vārdiskās interpretācijās ir uzsvēris, ka viņa spēks nenāk no lielās Amerikas, bet gan no mazās Latvijas! Telpas un gaismas attiecību izpratne Birkertam ir līdzīga Ziemeļvalstu arhitektiem. Un Birkerts Latviju arvien ir uzskatījis piederīgu Ziemeļvalstīm. Eiropas kultūras klātbūtne arhitekta projektos ir likumsakarīga, jo virkne projektu ir veltīti Itālijai, Vācijā īstenots izglītības un garīgais centrs ASV armijas bāzē, kā arī radīts projekts ASV vēstniecībai Helsinkos. Birkerts arvien ir apzinājies to lomu un sociālo atbildību, kāda ir viņa projektētajām ēkām neatkarīgi no ģeogrāfiskās novietnes. Taču tas nav kavējis piešķirt būvēm īpašu eleganci un atmiņā paliekošu formu.

Gunārs Birkerts pilnīgi noteikti ir papildinājis modernisma arhitektūras vārdnīcu ar

³⁶ Dripe 2015b; Dripe 2015c; Dripe 2017b; Dripe 2023; Grietēna 2014.

ekspresīvām formām, metaforām, simboliem un īpašu gaismas lietojumu. Latvijas Nacionālās bibliotēkas ēka ir pasaulē zināmākais jaunlaiku arhitektūras darbs, tam veltīti vairāki desmiti publikāciju starptautiskos arhitektūras un kultūras izdevumos, un to skaits turpina augt. Tieši ar LNB projektu Latvija

2002. gadā pirmo reizi piedalījās Venēcijas arhitektūras biennālē³⁷, bet 2016. gadā Venēcijas biennālē LNB ēka bija iekļauta ASV paviljona ekspozīcijā. Tā ir augsta līmeņa profesionālām atzinība arhitektam un Latvijai.

³⁷ Demakova, Vanags 2002.

VĒRES

- American Institute of Architects (2007) *America's Favorite Architecture*. <https://info.cmog.org/sites/info.cmog.org/files/pdf/150buildings.pdf> (skatīts 08.09.2025.).
- Bentley Historical Library, University of Michigan (n. d.) Gunnar Birkerts papers, 1930–2017. *University of Michigan Bentley Historical Library*. <https://findingaids.lib.umich.edu/catalog/umich-bhl-02103> (skatīts 13.10.2025.).
- Birkerts, S.; Schwartz, M. (2009) *Gunnar Birkerts, metaphoric modernist*. Stuttgart, London: Edition Axel Menges.
- Birkerts, G. (2010) Latvijas arhitektūras stiprums ir mazā arhitektūra. *Diena* (06.04.2010.). <https://www.diena.lv/raksts/latvija/politika/birkerts-latvijas-arhitekturas-stiprums-ir-maza-arhitektura-726931> (skatīts 11.06.2025.).
- Bruder, W. (2017) Gunnar Birkerts, 92, architect who gave shape to the unexpected. *The Boston Globe* (18.08.2017.). <https://www.bostonglobe.com/metro/obituaries/2017/08/18/gunnar-birkerts-architect-who-gave-shape-unexpected/Y0EjkHnIUCoXCTPjo1YwaL/story.html> (skatīts 08.09.2025.).
- Budže, K. (2017) Ziemeļu modernists. Arhitekts Gunārs Birkerts. *Diena* (26.08.2017.). <https://www.diena.lv/raksts/kd/maksla/ziemelu-modernists.-arhitekts-gunars-birkerts-14179113> (skatīts 11.06.2025.).
- Chen, C. H.; Bratuškins, U.; Treija, S. (2024) Evolution in Latvian Contemporary Architecture: Thirty Years of the Latvian Architecture Award. *Architecture and Urban Planning*, 20 (1). <https://doi.org/10.2478/aup-2024-0018>.
- Čaklais, M. (2002) *Gaismas kungs jeb sāga par Gunāru Birkertu*. Rīga: Pētergailis.
- Demakova, H.; Vanags, M. (sast.) (2002) *Gaismas pils: Latvijas Nacionālās bibliotēkas projekts*. Rīga: Latvijas Laikmetīgās mākslas centrs.
- Dripe, J. (2015a) Gunārs Birkerts – brīvs un privileģēts. *Brīvā Latvija* (27.01.2015.). <https://www.brivalatvija.lv/izglitiba-un-kultura/gunars-birkerts--brivs-un-privilegets-?pversion=ok> (skatīts 11.06.2025.).
- Dripe, J. (2015b) *Gunnar Birkerts, National Library of Latvia, Riga*. Stuttgart, London: Axel Menges.
- Dripe, J. (2015c) *Latvijas Nacionālā bibliotēka: Arhitekts Gunārs Birkerts*. Rīga: Latvijas Nacionālās bibliotēkas Atbalsta biedrība.
- Dripe, J. (2017a) Birkerta klātbūtnes faktors. *LA.LV* (22.08.2017.). <https://www.la.lv/birkerta-klatbutnes-faktors> (skatīts 11.06.2025.).
- Dripe, J. (2017b) Gunārs Birkerts ir īsts gaismas arhitekts. *LSM* (06.09.2017.). <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/janis-dripe-gunars-birkerts-ir-ists-gaismas-arhitekts.a249156/> (skatīts 11.06.2025.).
- Dripe, J. (2023) *Kultūrtelpa: 21. gadsimta kultūras būves Latvijā*. Rīga: Latvijas Nacionālās bibliotēkas Atbalsta biedrība.
- Dripe, J. (2025) *Birkerta simtgades izdevums: Birkerts. Bibliotēkas. Gaisma*. Rīga: Latvijas Nacionālās bibliotēkas Atbalsta biedrība.
- Gabre, A. (2011) Gunārs Birkerts: Vienmēr mana arhitektūra ir panākusi taisnību. *NRA* (11.05.2011.). <https://nra.lv/latvija/riga/47213-gunars-birkerts-vienmer-mana-arhitektura-ir-panakusi-taisnibu.htm> (skatīts 11.06.2025.).

- Grietēna, A. (2014) Study of Harmony in the Indoor / Outdoor Context of Architecture from G. Birkerts at the new building National Library of Latvia. *Scientific Journal of Latvia University of Agriculture Landscape Architecture and Art*, 5 (5), 48–56.
- Iltne, A. (2025) Birkertam 100: Jānis Dripe izceļ 5 Gunāra Birkerta projektētās bibliotēkas. *Latvijas bibliotēku portāls* (10.04.2025.). <https://www.biblioteka.lv/birkertam-100-janis-dripe-izcel-5-gunara-birkerta-projektetas-bibliotekas/> (skatīts 11.06.2025.).
- Kaiser, K. (1988) Another Jewel in the Crown. St. Peter's Lutheran Church, Columbus, Indiana. *Journal of the Interfaith Forum on Religion, Art & Architecture*, XXII, 9–13.
- Kaiser, K. (1989) *The Architecture of Gunnar Birkerts*. Washington, D.C.: The American Institute of Architects Press.
- Kaiser, K. (1995) *World Architecture Profile, Gunnar Birkerts: The Agony and the Ecstasy*. London, UK: IAA.
- Leikuma, I. (2016) *Pēteris Birkerts: Es laižu savus darbus pasaulē*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte.
- LSM (2025) Gunāram Birkertam – 100. Atklāj arhitektam veltītu izstādi “Birkerts. Bibliotēkas. Gaisma”. *LSM* (17.01.2025.). <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/dizains-un-arhitektura/17.01.2025-gunaram-birkertam-100-atklaj-arhitektam-veltitu-izstadi-birkerts-bibliotekas-gaisma.a584070/> (skatīts 11.06.2025.).
- Marlin, W. (1982) *Gunnar Birkerts and Associates*. Tokyo: A.D.A. EDITA.
- Petrāne, L. (2012) Birkerts: ja es te būtu, varbūt būtu jau sagrauzts gabalos. *Dienas Bizness* (04.10.2012.). <https://www.db.lv/zinas/birkerts-ja-es-te-butu-varbut-butu-jau-sagrauzts-gabalos-379882> (skatīts 11.06.2025.).
- Plūme, I. (2022) Pēteris Birkerts (1981–1956). Buceniece, E. (red.) *Akadēmiskā humanitārā tradīcija un demokrātiskās kultūras tapšana. Raksti un avoti (1920–1940)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Puķe, I. (2012) Viņa ir personība, viņa ir dzīva. *IR* (03.12.2012.). <https://ir.lv/rubrika/intervija/vina-ir-personiba-vina-ir-dziva.166248> (skatīts 11.06.2025.).
- Siliņš, K. (1939) *Birkertu dzimtas vēsture*. Rīga: [bez izdevniecības].
- Wright, H. (2014) Motown to mountain: Gunnar Birkerts's new National Library of Latvia. *Blueprint*, 335, 196–210.

Redakcijā saņemts (*received*) 11.06.2025., precizēts (*revised*) 08.09.2025., apstiprināts (*accepted*) 14.10.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Aija Zobena

Latvijas Universitāte

EMILS DIRKEMS UN SOCIOLOĢIJA LATVIJĀ MŪSDIENĀS

ÉMILE DURKHEIM AND CONTEMPORARY SOCIOLOGY IN LATVIA

Aija Zobena, *Dr. sc. soc.*, Latvijas Universitātes Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātes Sociālo zinātņu nodaļas profesore un Sociālo un politisko pētījumu institūta direktora p. i., vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses – lauku un reģionālās attīstības socioloģija, sociālā politika, jaunatnes un izglītības socioloģija. Latvijas Universitātē lasa studiju kursus “Klasiskās socioloģijas teorijas” un “Postmodernās sociālās teorijas”.

 0000-0003-4660-2886

E-pasts: aija.zobena@lu.lv

Kopsavilkums

Ši raksta mērķis ir atskatīties uz Emila Dirkema ieguldījumu socioloģijas izpētes priekšmeta definēšanā un socioloģijas kā akadēmiskas disciplīnas institucionalizācijā. Nozīmīgs solis socioloģijas kā zinātnes nostiprināšanā bija žurnāla *L'Année sociologique* izdošana. E. Dirkems spēja izveidot saliedētu līdzstrādnieku komandu, kas izveidoja žurnālu un kļuva par pamatu franču socioloģijas skolai, kura ar laiku ieņēma prestižas pozīcijas akadēmiskajā dzīvē un pētniecībā. E. Dirkema argumenti socioloģijas izpētes priekšmeta definēšanā nav zaudējuši aktualitāti 20. un 21. gadsimtā. Latvijas akadēmiskajā vidē ir aktuālas tās pašas problēmas, kas bija aktuālas Francijas universitāšu sistēmā E. Dirkema laikā.

Raksturvārdi: Emils Dirkems, socioloģijas izpētes priekšmets, sociālie fakti, socioloģijas kā akadēmiskas disciplīnas institucionalizācija.

Summary

The purpose of this article is to review Emile Durkheim's contribution to defining the subject of sociology and to the institutionalization of sociology as an academic discipline. A significant step in establishing sociology as a science was the publication of the journal *L'Année sociologique*. Durkheim successfully built a cohesive team of collaborators who created the journal and laid the foundation for the French school sociology. Many of them later occupied prestigious positions in academic life and research. Durkheim's arguments for defining the subject of sociological research have not lost their relevance in the 20th and 21st centuries. The same challenges faced in the French university system in Durkheim's time remain relevant today in the Latvian academic environment.

Keywords: Emile Durkheim, research subject of sociology, social facts, institutionalization of sociology as an academic discipline.

Ievads

Pirms 130 gadiem – 1895. gadā – tika publicēts viens no nozīmīgākajiem franču sociologa Emila Dirkema (*David Émile Durkheim*, 1858–1917) darbiem *Les règles de la méthode sociologique* (“Socioloģiskās metodes noteikumi”). Tajā pašā gadā E. Dirkems Bordo Universitātē izveidoja Eiropā pirmo socioloģijas katedru un kļuva par pirmo socioloģijas profesoru Francijā. Kopš 1887. gada docējot sociālo zinātņu kursus Bordo Universitātes studentiem, viņš bija izaudzinājis plašu sekotāju loku, kas veidoja Dirkema socioloģijas skolu, bieži sauktu arī par Franču socioloģijas skolu. Domubiedru grupa 1898. gadā sāka izdot *L'Année sociologique*, pirmo sociālo zinātņu žurnālu Francijā. E. Dirkems bija tā redaktors līdz 1912. gadam, kad žurnāla izdošanu pārtrauca Pirmais pasaules karš.

Vai tie ir tikai socioloģijas vēstures fakti, kurus pieminam, lai būtu iemesls atgādināt par vienu no “socioloģijas tēviem”, lai notrauktu putekļus no folianta, kurā mūsdienās ieskatās tikai vēstures entuziasti? Maz ticams, ka mūsdienu fiziķi lasa un pārlasa Īzaka Ņūtona rakstus, lai interpretētu savu eksperimentālo datu rezultātus. Vai tomēr sociālajās zinātnēs ir citādi, un, atgriezušies pie socioloģijas kā zinātnes institucionalizācijas pirmsākumiem, mēs labāk izprotam to sabiedrību, kurā dzīvojam un nodarbojamies ar socioloģiju šodien? E. Dirkems līdz ar Kārli Marksu (*Karl Marx*) un Maksu Vēberu (*Max Weber*) ir ne tikai viens no moderno sociālo zinātņu pamatlicējiem, kas iezīmējuši nozīmīgākās teorētiskās perspektīvas socioloģijā, viņš ir arī sistemātiski darbojies, lai izveidotu socioloģiju kā akadēmisku disciplīnu. Turklāt izaicinājumi, ar kuriem E. Dirkems saskārās 19. un 20. gadsimta mijā, ir aktuāli nozarei arī mūsdienu Latvijā.

Kā socioloģija tapa par zinātni: izpētes priekšmeta definēšana

Lai sasniegtu Ogista Konta (*Auguste Comte*) izvirzīto mērķi izveidot socioloģiju – zinātni par sabiedrību – kā pozitīvu zinātni,

E. Dirkems par vienu no būtiskiem uzdevumiem izvirzīja šīs zinātnes izpētes priekšmeta definēšanu. Viņa skatījumā socioloģija kā patstāvīga zinātne nevar pastāvēt, ja netiek definēta sociālā būtība, ja īpaši nepievēršas attiecību starp indivīdu un sabiedrību kopumā izpratnei, ja stingri nenorobežojas no psiholoģijas un sociālās filozofijas. Sociālās parādības, sociālie fakti ir jāaplūko paši par sevi, atdalīti no ar apziņu apveltītām būtnēm, kas par tiem veido savus garīgos priekšstatus. Sociālie fakti sociologam ir jāpēta kā ārēji objekti, objektīvā realitāte, kas nav atkarīga no pētnieka radītā konceptuālā aparāta, tos var izziņāt tikai empīriski, tāpat kā jebkurš dabaszinātņu pārstāvis izziņina savus izpētes objektus. Sociologam vajadzētu ieņemt tādu pašu prāta stāvokli kā fiziķim, ķīmiķim un fiziologam, kad viņi pievēršas savas zinātnes jomas vēl neizpētītiem apgabaliem. Kad sociologs pievēršas sociālās pasaules izpētei, viņam jāapzinās, ka viņš pēta nezināmo. Viņam jāaskaras ar faktiem, ko regulē vēl neizziņāti likumi, tikpat neizprotami kā dzīvība pirms bioloģijas kā zinātnes rašanās.¹

Tādējādi E. Dirkemam sabiedrība pati ir objektīva realitāte, jo, lai gan tā ir veidojusies visā cilvēces attīstības gaitā, tā aptver to sociālo pasauli, ar kuru konkrēti indivīdi saskaras savas dzīves laikā. Sabiedrību ir grūti iztēloties tāpēc, ka tā ir tik pašsaprotama, ka kļūst neredzama – aplēpta sociāli strukturētajos priekšstatos, kas virza mūsu, sociālu būtņu, rīcību. Sabiedrība nav ārēja kārtība, kas tiek uzspiesta indivīdiem, tā ir sociāli strukturēta objektīvās realitātes uztvere, kas ļauj izprast indivīdu rīcību un domas. Indivīdiem kā ar apziņu apveltītām būtnēm oriģinalitāte piemīt tikai tad, kad viņi sasnieguši sabiedrības līmeni, apguvuši sabiedrības attīstības gaitā radītās nozīmes, kas viņiem ļauj saprasties savā starpā un dalīties izpratnē par to, ko viņi domā un dara.²

1893. gadā publicētajā darbā *De la division du travail social* (“Darba dališana sabiedrībā”)

¹ Durkheim 1895/1982, 37.

² Callegaro 2012, 459.

E. Dirkems izvirza tēzi, ka konkrēts cilvēks kā sociāla būtne pieder konkrētam vēstures laikmetam un sabiedriskajai iekārtai, viņam ir idejas un jūtas, kas nav viņa paša, bet nāk no apkārtējās sociālās vides, viņam ir aizspriedumi un uzskati, viņu saista rīcības noteikumi, kurus viņš nav izstrādājis pats, bet kurus viņš ievēro. Sabiedrība ir konteksts, kurā konkrētais indivīds iegūst savu nozīmi, jo cilvēks kā sociāla būtne nav nekas cits kā sociāls indivīds.³ Nozīmīgi E. Dirke- ma sabiedrības attīstības teorijas elementi ir jēdzieni “mehāniskā solidaritāte” un “organiskā solidaritāte”, kas raksturo dažādus sabiedrību tipus.

Mehāniskās solidaritātes sabiedrības reliģija ir tā, kas veido sabiedrības ideoloģiju, pamatojoties uz sabiedrības homogenitāti – nelielās kopienas satur radniecība, uzskatu vienotības pamatā ir visiem vienāds iztikas iegūšanas veids un dzīvesveids (zema specializācijas un sadarbības pakāpe darba dalīšanā). E. Dirkems norāda, ka šajās sabiedrībās viss sabiedriskais ir reliģisks, tāpēc arī reliģijas specifiskās iezīmes vispirms ir jāmeklē nevis pārpasaulīgās reliģiskās idejās, kas orientētas uz personīgo atpestīšanu, bet gan pasaulīgās reliģijās, kuru pamatā ir kopīgi kultūri un prakses, sistemātiska indivīda dzīves sociālā organizācija. Šāda veida sabiedrība nomāc individualitāti. Sabiedrības attīstības gaitā, veidojoties organiskajai solidaritātei, kas vēstures gaitā kļūst arvien vairāk dominējoša, indivīdiem specializējoties un sadarbojoties darba sabiedriskajā dalīšanā, notiek pakāpeniska indivīda emancipācija. Pāreja no mehāniskās solidaritātes uz organisko solidaritāti ļauj attīstīties brīvam indivīdam, kurš arvien vairāk kļūst par personību. Būt personībai nozīmē kļūt par “autonomu darbības avotu”⁴. Specializācija ikdienas darbībās, no vienas puses, palielina individuālo vērtību un interešu daudzveidību, no otras – padara

indivīdus arvien vairāk savstarpēji papildinošus un atkarīgus no citiem un sabiedrības kopumā.

E. Dirkems uzskata, ka sabiedrībā paralēli pastāv abu veidu solidaritāte ar vienas vai otras pārsvaru dažādos laikmetos un sociālos kontekstos. Sociālās dzīves atbrīvošanās no reliģijas ne tikai paplašina katra indivīda personisko darbības jomu, ļaujot viņam kļūt par brīvu indivīdu, bet arī nozīmē jauna veida sociālo attiecību veidošanos. Socioloģijas uzdevums ir atklāt attiecības starp indivīdu un sabiedrību un izprast to, kā vēsturisko transformāciju rezultātā mainījusies cilvēka kā sociālās būtnes loma sabiedrībā.

Socioloģijas kā zinātnes misija ir jaunās, modernās sociālās dzīves individuālistiskās ideoloģijas apzināšanās un tās ierobežotības pārvarēšana, reaģējot uz “izkliedes tendenci”, kas vājina “kollektivitātes garu”⁵. Socioloģija savā ziņā vienīgā atbild uz šo mūsdienu sociālās dzīves vajadzību, tā ir sabiedrības spogulis, kas var atklāt daudzveidīgās saites, kas, lai arī neredzamas, saista cilvēkus darba dalīšanā sabiedrībā. Socioloģijas misija ir atgādināt par dzīves sociālajām dimensijām, pienākumiem pret citiem cilvēkiem, kurus uzņemamies, iesaistoties sociālajās darbībās, bet kurus ir tik viegli aizmirst sabiedrībā valdošās individuālistiskās ideoloģijas iespaidā. Citiem vārdiem – cilvēka individualitāte neizzūd, nemazinās savstarpējā atkarībā un solidaritātē ar citiem, tieši otrādi – attīstītas sabiedrības rada lielākas iespējas indivīdiem attīstīt arvien specializētākas, savstarpēji papildinošas prasmes un kompetences darba dalīšanā.

Socioloģijas kā akadēmiskas disciplīnas institucionalizācija Francijā

Francijā no 19. gadsimta 70. gadiem līdz 20. gadsimta sākumam bija daudz mēģinājumu likt pamatus zinātnei par sabiedrību: *science du social*, *science sociale* un *sociologie*.

³ Callegaro 2012, 459.

⁴ Durkheim 1893/1998, 399.

⁵ Durkheim 1893/1998, 394.

Tika izdotas programmatiskas grāmatas, veidoti žurnāli, dibinātas biedrības un akadēmisko institūciju katedras. Veidojās dažādas grupas, kurām bija pretrunīgi uzskati par to, kādai ir jābūt šādai zinātnei par sabiedrību. Īpaši asas diskusijas izraisījās starp E. Dirke-
kemu un Gabrielu Tardu (*Gabriel Tarde*), kurš ieguva starptautisku atpazīstamību pēc darba *Lois de l'imitation* ("Imitācijas likums") publicēšanas 1890. gadā un 1900. gadā tika uzaicināts par filozofijas profesoru prestižajā *Collège de France*, tomēr līdz pat mūža beigām docēja darbu tā arī neuzsāka. Pretstatā E. Dirkema skatījumam uz sabiedrību kā organisku veselumu G. Tards to interpretēja kā individu interakciju tīklu⁶.

Socioloģija E. Dirkema skatījumā nav tikai sausa, teorētiska disciplīna, viņš saskatīja sociālo zinātņu praktiskā lietojuma potenciālu diagnosticēt patoloģijas sabiedrībā un tās pārvarēt. Šī perspektīva saskanēja ar plašāku aprindu un augstskolu administrācijas centieniem veicināt morālo saliedētību Francijas sabiedrībā 19. gadsimta nogalē.

E. Dirkema iecerē universitātes auditorijas nav tikai vieta zināšanu nodošanai, kur profesors izklāsta teorijas vai piedāvā gatavus risinājumus, bet tai ir jābūt pētniecības laboratorijai, kurā darbojas studenti ar dažādu pieredzi socioloģijā. Viņš cerēja, ka arī filozofijas, tiesību un vēstures studenti būs ieinteresēti šajā studiju kursā, kuram ir liela nozīme, izglītojot sabiedrisko domu kopumā.

Francijas universitāšu sistēma 19. gadsimta otrajā pusē tomēr nebija orientēta uz pētniecību, tās galvenais uzdevums bija profesiju apmācība vai vidusskolas skolotāju sagatavošana. Daļā kursu, kas bija iekļauti studiju programmās, bija jākārt pārbaudījumi, savukārt tiem studiju priekšmetiem, kas nebija iekļauti eksāmenu programmās, parasti neizdevās piesaistīt studentus. Valsts eksāmenu dēļ profesori bija stingri ierobežoti mācību programmas satura ziņā, viņi bija spiesti mācīt priekšmetus, kas nebija saistīti ar viņu

pētniecisko specializāciju. Studiju kursos, kas bija pakārtoti valsts eksāmeniem, maz laika varēja atlicināt pētnieciskiem semināriem. Līdz ar to profesoriem bija ierobežotas iespējas pievērsties uz pētniecību orientētiem studentiem, kuri varētu risināt aktuālas problēmas jaunu disciplīnu, piemēram, socioloģijas, attīstīšanai. Tādējādi Francijas universitātes atpalika no zinātnes uzplaukuma un nebija tik prestižas kā universitātes Vācijā, un tas mudināja sasniegt Vācijas universitāšu līmeni un, iespējams, pat apsteigt tās.⁷

Kā atbilde uz šiem izaicinājumiem Francijā attīstījās reformu kustība, kas bija vērsta uz akadēmisko profesionalizāciju. Viena no augstākajām prioritātēm skaitliski nelielajai reformatoru grupai bija padarīt pētniecību un intelektuālo vērtību radišanu par universitāšu profesoru galveno profesionālās dzīves uzdevumu. Citas prasības bija cieši saistītas ar akadēmisko brīvību un institucionālo autonomiju, palielinātiem resursiem un algām, kā arī universitāšu izveidi, kurās kā fakultātes apvienotos profesionālās ievirzes augstskolas.⁸

Sarežģītāka bija profesūras atbrīvošana no valsts eksāmenu sloga. Lai gan nacionālā eksāmenu sistēma ierobežoja iespējas pievērsties pētniecībai un kavēja uz pētniecību orientēta studiju procesa nodrošināšanu universitātes, tā vienlaikus garantēja studentu stabilitāti un budžeta ieņēmumus, tāpēc profesūra negribēja atteikties no šiem pienākumiem, kas deva arī zināmas varas pozīcijas. Universitāšu reforma, atšķirībā no pamatzglītības un vidējās izglītības reformas, gan neieguva plašu politisko atbalstu, tomēr neliela politiķu grupa, kas ieņēma stratēģiski ietekmīgas pozīcijas, izprata uz pētniecību orientētu universitāšu ideoloģisko nozīmi un saskatīja universitāšu potenciālu veicināt intelektuālo un sociālo vienprātību sabiedrībā. Pirmo profesora amatu sociālajās zinātnēs Francijā, kas tika piešķirts E. Dirke-
mam, izveidoja Bordo Universitātē ar mērķi

⁶ Barberis 2021, 109–110.

⁷ Weisz 1979.

⁸ Turpat.

izaicināt Vācijas monopolu šajās jaunajās disciplīnās un vienlaikus arī augstāko izglītību izmantot sabiedrības saliedēšanai. Laikā, kad sākās reliģijas kā sabiedrību vienojošas ideoloģijas noriets, tās vietā kā morālo un politisko vērtību apvienošanas pamatu bija iecerēts likt zinātni.⁹

Nozīmīgs solis socioloģijas kā zinātnes nostiprināšanā bija žurnāla *L'Année sociologique* izdošana. E. Dirkems spēja sapulcināt saliedētu līdzstrādnieku komandu, kas izveidoja žurnālu un kļuva par pamatu franču socioloģijas skolai, ar laiku ieņemot prestižas pozīcijas akadēmiskajā dzīvē un pētniecībā. Īpaši pieminams Marsels Israels Moss (*Marcel Israël Mauss*, 1872–1950), franču sociologs un antropologs, kurš zināms kā “franču etnoloģijas tēvs” un ar kuru E. Dirkemam bija īpaši cieša sadarbība. M. Moss studēja filozofiju Bordo, kur tajā laikā par mācībspēku strādāja viņa tēvocis no mātes puses E. Dirkems. M. Moss ir palīdzējis iegūt un analizēt materiālus E. Dirkema pētījumam par pašnāvībām, nozīmīga bija sadarbība *L'Année sociologique* sagatavošanā un izdošanā 1895.–1902. gadā.¹⁰

Žurnālam *L'Année sociologique* bija ļoti nozīmīga loma socioloģijas kā zinātnes institucionalizācijā. Tā tapšanas gaitā tika apspriesti iesniegtie manuskripti, organizēta intelektuālā darba dalīšana, aptverot iespējami plašu tēmu loku, lai efektīvi definētu socioloģiju kā akadēmisku disciplīnu. Nākamais solis E. Dirkema plānā bija sistemātiska grāmatu apskatu publicēšana žurnālā. Sniedzot norādījumus jaunajiem kolēģiem, E. Dirkems uzsvēra, ka grāmatas apskatā nevar aprobežoties ar tās satura pārskatu, tajā ir jāsniedz teorētisks ieguldījums tēmas izpratnē, jāveido diskusijas par plašākiem socioloģijas kā jaunas akadēmiskas disciplīnas dienaskārtības jautājumiem. Recenzijās bieži bija minēta kopīga rakstu autorība vai tā vispār nebija norādīta – tas labi raksturo redakcijas kolektīva

intelektuālo vienotību. Domubiedru starpā valdīja tāda morālā solidaritāte, kādu viņi vēlējas radīt visā Francijas sabiedrībā. E. Dirkems uzskatīja, ka darba dalīšanas patiesā sociālā funkcija nav vis ekonomiska, bet gan morāla – tai ir jārada solidaritāte starp individiem. Padarot kopības biedrus savstarpēji atkarīgus, darbs žurnālā veidoja viņu kopienu.¹¹ Sarakstēs ar jaunākajiem žurnāla līdzstrādniekiem E. Dirkems uzsvēra to, cik svarīgi ir redakcijas darbu organizēt tā, lai, strādājot kopīgajos projektos, neciestu katra individuālā profesionālā izaugsme. Viņš ļoti labi apzinājās doktora grāda un publikāciju nozīmes pieaugumu veiksmīgas akadēmiskās darbības karjeras attīstībā un virzīja uz to arī savus līdzstrādniekus. Šī stratēģija izrādījās veiksmīga, jo daudziem žurnāla redkolēģijas locekļiem ļāva ieņemt nozīmīgus akadēmiskus amatus. E. Dirkems un viņa domubiedri nostiprināja savu pozīciju akadēmiskajās un intelektuālajās aprindās, *L'Année sociologique* dominēja sociālajās zinātnēs, un jaunā paaudzē šķita gatava turpināt iesākto un pārņemt stafeti no dibinātājiem. Nākotne tobrīd izskatījās daudzsolāša.

Tomēr veiksmīgi iesāktās ieceres dažādu apstākļu dēļ netika realizētas. Socioloģija vēl joprojām bija filozofijas apakšnozare, kas ierobežoja socioloģijas iespējas pilnībā institucionalizēties. Arī Francijas universitāšu sistēma ierobežoja iespējas veidot jaunas zinātņu nozares. Iegūstot pietiekamu administratīvo atbalstu, varēja izveidot vai pārdēvēt atsevišķas katedras, bet sistēmā, kas orientēta uz vidusskolas skolotāju sagatavošanu un nacionālo kvalifikācijas eksāmenu organizēšanu, integrēt pētniecības apgūšanu studiju procesā joprojām bija sarežģīti. Topošajiem sociologiem nācās iet garus apkārtceļus, lai apgūtu socioloģiju kā papildu specialitāti paralēli kādai citai pamatspecialitātei, neskaidrs bija arī turpmākās karjeras ceļš.

1907. gadā *L'Année sociologique* piedzīvoja krīzes situāciju, kas lika pārkārtot izdevuma

⁹ Lukes 1982, 19–20.

¹⁰ Guyer 2014.

¹¹ Barberis 2021, 121–122.

struktūru – tika pieņemts lēmums sadalīt oriģinālo rakstu un grāmatu pārskatu publicēšanu divos atsevišķos izdevumos, grāmatu pārskatu izdevumu laižot klajā reizi trīs gados.¹² Ikvienu redakcijas līdzstrādnieka karjeras attīstība radīja stresu pārējiem, jo nācās pārskatīt pienākumus. Darāmo darbu apjoms žurnāla sagatavošanā nemazinājās, bet, virzoties pa karjeras kāpnēm un iegūstot akadēmiskus amatus universitātēs, pieauga redakcijas darbinieku iesaiste mācību procesā. Šī krīze izcēla strukturālo problēmu universitāšu sistēmā, kurā, lai iegūtu akadēmisko legitimitāti un varu, bija nepieciešams ieņemt tādas mācībspēku amatus, kuru mācību un citas prasības padarīja neiespējamu jaunizveidotajai fakultātei turpināt savu pētniecības programmu iepriekšējā tempā.¹³

Nākamo triecienu deva Pirmais pasaules karš, kas pārtrauca *L'Année sociologique* izdošanu. Pēc kara šo izdevumu kā redaktors atjaunoja M. Moss. Sagatavots 1923./1924. gadā, atjaunotā izdevuma pirmais numurs nāca klajā 1925. gadā. Ievada esejā M. Moss pieminēja kolēģus, kuri kopš pēdējā pirmskara izdevuma (1912) bija miruši, tostarp piecus karadarbībā nogalinātos (arī E. Dirkema dēlu lingvistu Andrē, kas kritis frontē Balkānos 1915. gada decembrī). Par dēlu smagi sērojošā žurnāla dibinātāja un pirmā redaktora E. Dirkema dzīve bija noslēgusies 1917. gadā.¹⁴ Franču socioloģijas skolas spilgtais uznāciens pamazām izplēnēja.

Diskusijās par socioloģijas izpētes priekšmeta definēšanu E. Dirkema argumenti nav zaudējuši aktualitāti arī 20. un 21. gadsimtā. 1895. gadā izdotā E. Dirkema darba “Socioloģiskās metodes noteikumi” nosaukumu ievērojams mūsdienu sociologs Entonijus Gidenss (*Anthony Giddens*) iekļāvis viena no saviem pirmajiem nozīmīgajiem teorētiskajiem sacerējumiem nosaukumā – *New Rules of Sociological Method: a Positive Critique of*

Interpretative Sociologies (“Jaunie socioloģiskās metodes noteikumi”, 1976)¹⁵. Tā nav tikai koķetēšana ar vēsturiska darba nosaukumu. Arī strukturācijas teorijas izklāstā 1984. gadā sarakstītajā grāmatā “Sabiedrības veidošanās” (*The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*)¹⁶ E. Gidenss konfrontē E. Dirkema un M. Vēbera sociālās darbības interpretāciju, skaidrojot strukturācijas teorijā nozīmīgo aģentūras jēdzienu. E. Dirkems augstu vērtēja sociālo zinātņu praktiskās izmantošanas potenciālu, viņa darbs par pašnāvībām bieži tiek minēts kā klasisks socioloģisks pētījums.

Socioloģijas institucionalizācija mūsdienu Latvijā un Emils Dirkems

Pirms vilkt paralēles ar E. Dirkema izcīnītajām cīņām, veidojot socioloģiju kā akadēmisku disciplīnu 19. un 20. gadsimta mijā Francijā, jāieskicē daži ceļa stabiņi Latvijas sociālo zinātņu attīstības gaitā.

Socioloģijas pirmsākumi Latvijā saistāmi ar neatkarīgas valsts izveidošanu 1918. gadā un Latvijas Universitātes nodibināšanu 1919. gadā, laiku, kad pirmais akadēmisku izglītību socioloģijā guvušais (pēc akadēmiskā grāda jurisprudencē iegūšanas Valparaiso Universitātē papildinājis zināšanas filozofijā, socioloģijā un psiholoģijā Kolumbijas universitātē Ņujorkā¹⁷) latviešu zinātnieks Pēteris Birkerts grāmatā “Zocioloģija”¹⁸ socioloģiju aplūkoja kā patstāvīgu zinātni. Starpkaru periodā latviešu zinātnieki sāka apmeklēt Eiropas sociologu konferences, latviešu valodā tika tulkoti ievērojami sociālo zinātnieku darbi, tomēr lietišķie pētījumi vēl joprojām bija retums¹⁹.

Neatkarības zaudēšana bija smags trieciens sociālo un humanitāro zinātņu, arī socioloģijas, attīstībai Latvijā. Tikai tad, kad tā

¹² Pastāvēšanas pirmajā posmā žurnāls iznāca reizi divos gados.

¹³ Barberis 2021, 128–129.

¹⁴ Guyer 2014.

¹⁵ Giddens 1976.

¹⁶ Gidenss 1984/1999.

¹⁷ Leikuma 2016.

¹⁸ Birkerts 1921.

¹⁹ Leikuma 2016.

sauktā Hruščova atkušņa laikā 20. gadsimta 50. gadu beigās Padomju Savienībā socioloģija tika atbrīvota no buržuāziskās viltus zinātnes zīmoga, Latvija veidojās par vienu no pirmajiem socioloģijas centriem, attīstot tieši lietišķos pētījumus, jo tālaika ideologi uzskatīja, ka sociālo teoriju loma atvēlama marksismam–ļeņinismam, bet viss pārējais tika apzīmēts ar visaptverošu jēdzienu “buržuāzisko teoriju kritika”.

Tālivalža Vilciņa (1922–1997) pētījums “Profesiju prestižs un profesiju izvēle mūsdienās”²⁰ no mūsdienu perspektīvas uzskatāms par nozīmīgāko darbu šajā laikā, tomēr vēsturiski pirmie lietišķie pētījumi notika Latvijas Radio, kur 1966. gadā tika izveidota sociologu grupa, ko vadīja Rita Kvelde. Šīs grupas uzdevums bija izpētīt radioklausītāju intereses. Apvienojot darbu radio ar neklātienēs studijām aspirantūrā, R. Kvelde 1970. gadā P. Stučkas Latvijas Valsts universitātē (tagad Latvijas Universitāte) aizstāvēja disertāciju “Radioraidījumi un sabiedriskās domas veidošanās”²¹, kas tiek uzskatīta par pirmo disertāciju socioloģijā, kas aizstāvēta Latvijā, lai gan kā zinātnes nozare minēta filozofija, apakšnozare – dialektiskais un vēsturiskais materiālisms, kas vēlreiz apliecina tā laika režīma skatījumu uz lietišķo socioloģiju kā ideoloģiski neitrālu un tāpēc noderīgu pragmatisku mērķu sasniegšanai. Radioklausītāju interešu un paradumu pētījumi 60. gadu nogalē rosināja padomju ideologu ieceri vismaz daļu režīmam nepieņemamās “Amerikas Balss” klausītāju pārvilināt pie Latvijas Radio mūzikas un izklaides raidījuma “Mikrofons” auditorijas. Socioloģe Brigita Zepa norāda, ka nav pamata uzskatīt, ka socioloģija Latvijā sāka attīstīties tikai pēc valsts neatkarības atgūšanas²².

Līdz šim plašāko socioloģijas attīstības apskatu ir sagatavojis autoru kolektīvs profesora

Tāļa Tisenkopfa vadībā²³. Monogrāfija “Socioloģija Latvijā”, kas izdota 2010. gadā, aprakstīts laiks, kad aktīvi darbojās liela daļa to sociologu, kuri savu profesionālo karjeru veidoja vēl pirms Latvijas neatkarības atgūšanas un grāmatas tapšanas laikā ieņēma pietiekami augstu amatu universitāšu sistēmā, tiecās realizēt savas vīzijas par veiksmīgu akadēmisko karjeru. Šajā laikā Latvijas Universitātē tika izveidota doktora studiju programma socioloģijā, tika aizstāvētas disertācijas.

Latvijas sociologu kopiena ir integrējusies Eiropas Savienības pētnieciskajās struktūrās, sociālajās zinātnēs ir atvērti jauni studiju virzieni. Kopš Sociālo zinātņu fakultātes²⁴ izveidošanas Latvijas Universitātē 2000. gadā sociologa diplomu ir saņēmuši vairāk nekā 600 šīs jomas profesionāļi. Tiesa, ne visi diplomētie sociologi turpina profesionālo karjeru šajā laukā, jo prasmes iegūt un analizēt sociālo informāciju ir darba tirgū ļoti pieprasītas un lietojamas dažādās jomās. Veiksmīgi darbojas socioloģisko pētījumu kompānijas, kas veic gan kvantitatīvos, gan kvalitatīvos pētījumus, kā arī nodarbojas ar rīcībpolītiskas analīzi. Pieaug profesionālu sociologu skaits arī pētījumu pasūtītāju pusē – ministrijās, pašvaldībās un citās iestādēs, kas uz pierādījumiem balstītu lēmumu pieņemšanā izmanto socioloģiskos pētījumus.

Diskusijas par socioloģijas kā zinātnes vietu citu zinātņu vidū ir plašāka tēma, kas savu aktualitāti nezaudē. Lai gan katrā sabiedrībā ir savi akcenti, dažas atziņas pārklājas. Interesanti, ka arī ASV, līdzīgi kā Latvijā, jauniešiem nav skaidra iespējamā karjera kā socioloģijas nozares absolventiem – par to kā vienu no krīzes pazīmēm socioloģijā diskusijā vienojās četri dažādu šīs valsts universitāšu profesori.²⁵

Lai gan Latvijā skolēni sava zinātniski pētnieciskā darba izstrādei bieži izvēlas sociālu tēmu un izmanto sociālo datu ieguves

²⁰ Vilciņš 1968.

²¹ Kvelde 1969.

²² Zepa 2024.

²³ Tisenkopfs 2010.

²⁴ 2024. gadā, konsolidējot Latvijas Universitātes fakultātes, tā ir iekļauta Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātē.

²⁵ Eppard et al. 2025.

metodes, ne visiem skolotājiem ir pietiekamas zināšanas sociālajās zinātnēs un izpratne par sociālo pētījumu metodoloģiju un metodēm sociālo datu ieguvei un analīzei. Skolu programmās ar sociālajām zinātnēm saistītos mācību priekšmetos socioloģija netiek pat pieminēta. Arī augstskolu studiju programmās socioloģija kā izvēles kurss tiek piedāvāta reti. Reflektantu piesaistes modelis neļauj novērtēt topošo studentu motivāciju un piemērotību, tas ir vērstis uz studiju vietu aizpildīšanu par katru cenu, un tas varētu būt viens no iemesliem, kāpēc studiju programmās ir augsts studējošo atbirums.

Latvijas sabiedrībā vēl joprojām dominē priekšstati par socioloģiju kā lietišķu darbības jomu, kuras galvenā misija ir uzdot jautājumus un apkopot datus; jauniešu priekšstati par šo jomu arī ir visai aptuveni – kaut kas starp vēsturi un psiholoģiju. Socioloģijas publisko tēlu medijos veido socioloģisko pētījumu un komunikācijas kompāniju vadītāji²⁶, kas priekšvēlēšanu laikā sabiedriskajos medijos demonstrē datus par politisko partiju reitingiem un skaidro politisko spēku izredzes piedalīties varas pirāga sadalīšanā dažādos līmeņos. Plašakai sabiedrībai neizprotama ir robeža starp rīcīpolitikas analīzi un ieinteresēto pušu interešu lobēšanu. Šos un vēl citus stereotipus par socioloģiju un citām sociālajām zinātnēm lauzt ir grūti. Mainās arī mediju vide, informācijas iegūšanas kanāli. Akadēmisko aprindu pārstāvjiem ir grūti konkurēt par jauniešu uzmanību ar dažāda kalibra sociālās saziņas platformu zvaigznēm.

Kā 21. gadsimta pirmajā ceturksnī klājas akadēmiskajai izglītībai un pētniecībai socioloģijā un sociālajās zinātnēs kopumā Latvijā? Vai varam ko mācīties no E. Dirkema izveidotā socioloģijas institucionalizācijas Francijas universitāšu sistēmā stratēģiskā plāna?

Lai gan konteksts cits, problēmas ir līdzīgas tām, kas bija aktuālas E. Dirkema laikā Francijas universitāšu sistēmā. Arī mūsdienā Latvijā nav radīta tāda akadēmiskā vide, kurā

varētu darboties dažādu paaudžu domubiedru grupas un kurā integrēta akadēmiskā pētniecība un pētniecības studijas, tā nodrošinot ikviena iesaistītā izaugsmi un patiesu intelektuālā darba dališanu, kā to bija iecerējis E. Dirkems.

Ierobežota pētniecības finansējuma apstākļos nedarbojas akadēmiskās karjeras modelis, kurā administratīvie un pasniedzēja darba pienākumi sabalansēti ar pētniecību, nemaz nerunājot par akadēmiskajā vidē salīdzinoši nesen aktualizētajiem aspektiem, piemēram, darba un ģimenes dzīves apvienošanu.

Emila Dirkema teorētiskais mantojums Latvijas socioloģijas pētījumos

Neraugoties uz to, ka E. Dirkema socioloģiskā teorija veidojās laikā, kad Rietumeiropā nostiprinājās tirgus sabiedrība, daudzi viņa izstrādātie jēdzieni joprojām ir aktuāli un palīdz izprast Austrumeiropas valstīs notiekošās sociālās transformācijas, lai gan to raksturs un konteksts ir cits.

Sociālo zinātņu attīstībā iezīmējas tendences, kas būtiski kavē pilnvērtīgu socioloģijas kā akadēmiskas disciplīnas attīstību, īpaši Austrumeiropā, bet, autore ieskatā, nav unikālas Latvijas situācijā un neattiecas tikai uz kādu vienu tēmu loku.

Mēģinājumi izmantot klasiskās modernizācijas teorijas pēc sociālisma sistēmas sabrukuma notiekošo sociālās attīstības tendenču analīzē nav produktīvi. Analizējot savu pieredzi, kas gūta pārtikas pašapgādes pētījumos Eiropas valstīs starptautiskos projektos, čehu sociologs Petrš Jehlička (*Petrš Jehlička*) norāda uz Austrumeiropas reģiona valstu zināšanu marginalizāciju starptautiskajā akadēmiskajā komunikācijā un sociālo procesu teorētiskajā analīzē kopumā, aicinot uz diskusijām par zināšanu ražošanas nevienlīdzības novēršanu Austrumeiropā²⁷. Interpretējot pēc

²⁶ Sk. arī Kilis 2024.

²⁷ Jehlička, Jacobsen 2022.

1989. gada notikušās transformācijas šajā reģionā no modernitātes teoriju perspektīvas un velkot paralēles ar attīstību postkoloniālisma valstīs, šī reģiona sabiedrības tiek interpretētas kā iestrēgušas laikā, nespējīgas atgūties no pagātnes, secina P. Jehlička, balstoties uz plaša literatūras apjoma par politiskajiem un ekonomiskajiem procesiem analīzi. Rezultātā līdzīgi sociālie procesi tiek atšķirīgi konceptualizēti. Piemēram, Austrumeiropas neformālie pārtikas tīkli (pārtikas pašapgāde un dalīšanās ar pārtiku) tiek uzskatīti par sabiedrības nabadzības izpausmi un šķērslī tirgus un īpašuma attiecību attīstībai, nesaskatot sociālās noturības, modernitātes, inovāciju un radošuma pazīmes, kā šie sociālie fenomenī tiek interpretēti, vērtējot procesus Rietumos.²⁸ Diskusiju par socioloģijas kā zinātnes un sociologu kā akadēmiski izglītotu profesionāļu vietu un misiju Latvijā kā postsociālisma sabiedrībā turpina arī sociologs Emīls Ķīlis, izvērtējot jomas attīstību Latvijā šī gadsimta pirmajā ceturksnī un norādot arī uz sabiedrības nespēju izprast socioloģijas vērtību²⁹, tostarp nozarei sastopoties ar nepieciešamību pierādīt savu lēģitimitāti.

Sabiedrība kā socioloģijas izpētes objekts ir mainīga un daudzveidīga; tās izziņas procesā vienlīdz svarīgi ir lietīšķie pētījumi, sociālo fenomenu konceptualizācija un teorētiska interpretācija. Tikai tādā veidā darbojoties, sociologi spēš izprast konkrēto sabiedrību kā organisku veselumu, diagnosticēt un pārvarēt pataloģijas sabiedrībā – E. Dirķema socioloģijas kā akadēmiskas disciplīnas misijas interpretācija nav zaudējusi savu aktualitāti arī mūsdienās.

Socioloģija kā zinātne attīstās līdz ar tās izpētes objekta – sabiedrības – transformācijām. Tas gan nenozīmē, ka E. Dirķema socioloģiskās teorijas pamatatziņas un pamatjēdzieni ir zaudējuši analītisko potenciālu. Piemēram, “anomija” un “sociālā solidaritāte”

mūsdienū Latvijas sociālo procesu analizē pēdējā laikā ir aktuāli un bieži izmantoti jēdzieni.

Saistību starp anomiju, integrāciju sabiedrībā un indivīda subjektīvo labsajūtu, balstoties uz E. Dirķema socioloģisko teoriju, aplūkoja Rīgas Stradiņa universitātes pētnieces Kristīne Mārtinsonē un Jeļena Ļevina 2014.–2017. gadā īstenotajā Valsts pētījumu programmas “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)” projektā “Sabiedrības iesaiste sociālās inovācijas procesos Latvijas ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai” un secināja, ka anomija negatīvi ietekmē subjektīvo labsajūtu, savukārt sociālā līdzdalība un sociālā iesaiste ļauj uzlabot starppersonu integrācijas līmeni un atrast dzīves jēgu.³⁰

Kā izejas punkts Latvijas sabiedrības vērtīborientāciju un normu izpētē pēckrīzes procesos E. Dirķema anomijas jēdziens tika izmantots arī Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta vadībā 2014.–2018. gadā īstenotās Valsts pētījumu programmas “Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā (SUSTINNO)” projektā “Sabiedrības vērtīborientācijas un sabiedrības atjaunošanās”³¹. Šī projekta mērķis bija pētīt Latvijas sabiedrības vērtīborientācijas un normas, lai izprastu plašsaziņas līdzekļu un padomju režīma ietekmi uz to ģenēzi un noteiktu anomijas izplatību sabiedrībā³², kas tālāk ļautu analizēt šo vērtīborientāciju ietekmi uz sociālo izturēšanos, arī uz līdzdalības formām sabiedrības dzīvē (īpaši jauniešu vidū), ģimenes modeļu evolūciju un reprodūktīvo uzvedību³³.

²⁸ Jehlička 2021.

²⁹ Kīlis 2024.

³⁰ Ļevina, Mārtinsonē 2018.

³¹ Zobena, Felcis 2018.

³² Mierīņa 2018.

³³ Misāne 2018.

Solidaritāte ir centrālais teorētiskais jēdziens gan sabiedriskās politikas centra *Providus* Sabiedrības saliedētības radara ziņojumā³⁴, gan arī Valsts pētījumu programmas “Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības” projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)”, kura mērķis ir veikt visaptverošu Latvijas saliedētības politikas analīzi kopš 1991. gada, interdisciplināri apvienojot gan filozofiskas refleksijas par pamatjēdzieniem, gan socioloģisku analīzi un datus, gan juridiskos, ģeogrāfiskos, ekonomiskos, sociālos, kultūras, ideoloģijas un citus aspektus, un kurš filozofa Māra Kūļa vadībā tiek īstenots Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūtā.

Nobeigums

Lai gan sociālais konteksts E. Dirkema laika Francijā un Latvijā mūsdienās ir atšķirīgs, joprojām aktuāla ir ne tikai viņa radītā socioloģijas teorija, bet arī atziņas, ko var gūt, analizējot socioloģijas kā akadēmiskas disciplīnas veidošanas stratēģiju.

Socioloģijas, līdzīgi kā citu sociālo zinātņu, attīstība no ideoloģiskiem ierobežojumiem brīvā sabiedrībā Latvijā varēja atsākties tikai pēc valsts neatkarības atgūšanas. Kopš 20. gadsimta 90. gadu sākuma nav pārāk daudz latviešu valodā tapušu tekstu, kuros ir meklētas atbildes uz jautājumiem par socioloģijas vietu un lomu sabiedrībā, kas E. Dirkemam bija aktuāli 19. un 20. gadsimta mijā. Latvijas Universitātes toreizējās Vēstures un filozofijas fakultātes Socioloģijas katedras 1996. gadā izdotā grāmata “Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā” B. Zepas un šī raksta autore redakcijā bija iecerēta kā vienkāršs socioloģijas pamatjēdzienu skaidrojums, iezīmējot socioloģisko perspektīvu uz sociālajām norisēm. Tās apakšvirsraksts

“Skolām un pašmācībai” vienlaikus ir gan atsauce uz P. Birkerta grāmatu “Zocioloģija”, gan arī mēģinājums popularizēt socioloģiju mūsdienās, iezīmējot maksimāli plašu potenciālo lasītāju loku.

Arī dāņu sociologs Peters Gundelahs (*Peter Gundelach*) velk paralēles starp situāciju E. Dirkema laikā, kad socioloģija kā zinātne veidojās, un 20./21. gadsimta mijā, kad Latvija kā postsociālisma sabiedrība piedzīvoja nopietnas transformācijas. Grāmatas “Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā” ievadā viņš raksta: “Tāpat socioloģija savā sākumposmā pirmām kārtām bija XIX gadsimta Rietumeiropas sabiedrības pašapceres rezultāts. [...] Šādā skatījumā socioloģija ir sabiedriska zinātne, kas atrodas dialogā ar sabiedrību. Socioloģijas veidolu nosaka sabiedrība, kuras daļa tā ir, taču notiek arī pretēji: socioloģijas atziņas par sabiedrību iedarbojas uz pašu sabiedrību.”³⁵ Dāņu sociologa ceļavārdi pirmajai socioloģijas mācību grāmatai latviešu valodā, kas izdota pēc Latvijas valsts neatkarības atgūšanas, sniedz apstiprinošu atbildi uz jautājumu, vai Latvijā ir vajadzīga sava izglītības sistēma un akadēmiskā pētniecība socioloģijā, galu galā – arī savi sociologi. Izpratne par tiem procesiem, kas notiek sabiedrībā un ļauj pieņemt ar datiem pamatotus lēmumus, var veidoties tikai dialogā starp akadēmisku kopienu, kas nav izolēta no pārējās pasaules un tajā pašā laikā izprot nacionālās sociālās attīstības kontekstu un vēsturi.

Pateicība

Pateicos izdevuma anonīmajam recenzentam, kura ieteikumi rosināja veikt būtiskus uzlabojumus raksta pēdējā redakcijā.

³⁴ Kažoka, Bērziņa 2023.

³⁵ Gundelahs 1996, 7–8.

VĒRES

- Barberis, D. S. (2021) The *Année Sociologique* as Training Ground for Sociology: Durkheim, Mauss, and the Art of Book Reviewing in *Fin de Siècle France*. Chang, K.; Rocke, A. (eds.) *History of Universities: Volume XXXIV/1: A Global History of Research Education: Disciplines, Institutions, and Nations, 1840–1950*. Oxford: Oxford University Press, 108–129. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192844774.003.0007>.
- Birkerts, P. (1921) *Zocioloģija. I. Sociālā statika*. Rīga: Kultūras balss.
- Callegaro, F. (2012) The ideal of the person: Recovering the novelty of Durkheim's sociology. Part I: The idea of society and its relation to the individual. *Journal of Classical Sociology*, 12 (3/4), 449–478. <https://doi.org/10.1177/1468795X12453268>.
- Durkheim, E. (1895/1982) *The rules of the sociological method*. New York, NY: Free Press.
- Durkheim, É. (1893/1998) *De la division du travail social*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Eppard, L.; Savolainen, J.; Campbell, B.; Mackey, B. J. (2025) Sociology in crisis. *Theory and Society*, 54, 459–474. <https://doi.org/10.1007/s11186-025-09630-6>.
- Giddens, A. (1976) *New Rules of Sociological Method*. London: Hutchinson.
- Gidenss, E. (1984/1999) *Sabiedrības veidošanās*. Rīga: AGB.
- Gundelahs, P. (1996) Ievads. Zepa, B.; Zobena, A. (red.) *Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā*. Rīga: Latvijas Universitātes Socioloģijas katedra, 5–15.
- Guyer, J. I. (2014) The true gift: Thoughts on L'Année sociologique of 1925. *Journal of Classical Sociology*, 14 (1), 11–21. <https://doi.org/10.1177/1468795X13494714>.
- Jehlička, P. (2021) Eastern Europe and the geography of knowledge production: The case of the invisible gardener. *Progress in Human Geography*, 45 (5), 1218–1236. <https://doi.org/10.1177/0309132520987305>.
- Jehlička, P.; Jackobsen, K. (2022) The importance of recognizing difference: Rethinking Central and East European environmentalism. *Political Geography*, 87, 102387. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102379>.
- Kažoka, I.; Bērziņa, L. (2023) *Sabiedrības saliedētības radara ziņojums*. Rīga: Providus.
- Kilis, E. (2024) Hurried Professionals: Sociology in Latvia. Roncevic, B.; Besednjak Valič, T. (eds.) *Sociology and Post-Socialist Transformations in Eastern Europe*. Cham: Springer, 207–226. https://doi.org/10.1007/978-3-031-65556-2_11.
- Ļevina, J.; Mārtinsons K. (2018) Anomia, Social Participation and Subjective Well-Being: A Psychological Perspective. Kruk, S. (ed.) *Pluralism Anxiety. Acting Socially in Latvia*. Rīga: Rīga Stradiņš University.
- Kvelde, R. (1969) *Radiatoridijumi un sabiedriskās domas veidošanās: disertācija filozofijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai* (specialitāte Nr. 620 – dialektiskais un vēsturiskais materiālisms). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
- Leikuma, I. (2016) *Pēteris Birkerts: es laižu savus darbus pasaulē*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte.
- Lukes, S. (1982) Introduction. Durkheim, E. *The rules of the sociological method*. New York: Free Press, 1–27.
- Mieriņa, I. (2018) Politiskā atsvešinātība un anomija mūsdienu Latvijā. Zobena, A. (red.) *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 56–75.
- Misāne, A. (2018) Anomijas tēma un teorijas sociālajās zinātnēs. Zobena, A. (red.) *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 14–27.
- Tisenkopfs, T. (red.) (2010) *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Vilciņš, T. (1968) *Profesiju prestižs un profesiju izvēle mūsdienās*. Rīga: LPSR ZA Vēstures institūts.
- Weisz, G. (1979) The French Universities and Education for the New Professions, 1885–1914: An Episode in French University Reform. *Minerva*, 17 (1), 98–128.
- Zepa, B. (2024) Socioloģija Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/5525-sociolo%C4%A3ija-Latvij%C4%81> (skatīts 01.08.2025.).

Zepa, B.; Zobena, A. (1996) *Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā*. Rīga: Latvijas Universitātes Socioloģijas katedra.

Zobena, A., Felcis, R. (2018) Ceļā no anomijas uz pašorganizāciju un kolektīvu rīcību. Zobena, A. (red.) *Inovātīvi risinājumi ceļā uz ilgtspēju: sabiedrība, ekonomika, vide*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 144–167.

Redakcijā saņemts (*received*) 12.05.2025., precizēts (*revised*) 04.08.2025., apstiprināts (*accepted*) 24.09.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Inese Šūpule, Ginta Elksne

Latvijas Universitāte

KOPIENAS IEDZĪVOTĀJU LĪDZDALĪBA KĀ SOCIĀLĀS SALIEDĒTĪBAS PRAKSE: LĪDZDALĪBU SEKMĒJOŠIE UN KAVĒJOŠIE FAKTORI

COMMUNITY PARTICIPATION AS A PRACTICE OF SOCIAL COHESION: FACTORS FACILITATING AND HINDERING PARTICIPATION

Inese Šūpule, *Dr. sc. soc.*, ir socioloģe un vadošā pētniece nodibinājumā *Baltic Institute of Social Sciences* un Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūtā. Pēta sabiedrības integrāciju kopš 1998. gada. Pēdējos gados uzmanību pievēršusi migrācijas procesu analīzei, sociālo problēmu izpētei un politikas izvērtējumiem.

 0000-0002-0916-4402

E-pasts: inese.supule@lu.lv

Ginta Elksne, *Mg. sc. soc., Mg. hum.*, ir socioloģe, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece, zinātniskā doktora grāda kandidāte Rīgas Stradiņa universitātē. Zinātniskās pētniecības intereses – migrācijas un remigrācijas tēma dzīvesstāstos, kā arī identitāte mūsdienu sabiedrībā. Pēdējos gados pievērsusies biogrāfiskās pieejas sniegtajām iespējām industriālā mantojuma izpētē.

 0000-0003-1011-3351

E-pasts: ginta.elksne@lu.lv

Kopsavilkums

Lai pētītu sabiedrības saliedētību kopienu līmenī un saprastu, kā sabiedrības saliedētība izpaužas cilvēku ikdienā, piemēram, pilsētu pagalmos, parkos, ielās, starp kaimiņiem, pētījumā tika organizētas trīs “saliedētības laboratorijas” – Čiekurkalna apkaimē Rīgā, Jaunliepājas apkaimē Liepājā un Gulbenē. Palīdzot kopienu aktīvistiem organizēt viņus interesējošos pasākumus, tika veicināta kopienas locekļu sadarbība un veikts šo procesu iekļautais novērojums. Kopumā no 2024. gada 20. februāra līdz 2025. gada 28. februārim tika veikti 72 novērojumi: 29 Čiekurkalnā Rīgā, 17 Jaunliepājas apkaimē Liepājā un 26 Gulbenes novadā. Pētījumā tika analizēts, kā iedzīvotāji sadarbojas ikdienā, kāda loma šajos procesos ir publiskām telpām (bibliotēkām, kultūras namiem, kopienas

iniciatīvu centriem), kāda nozīme ir lokāliem kultūras pasākumiem, vietējām iniciatīvām vai vienkārši kaimiņu sadarbībai. Novērojumu mērķis bija gan fiksēt jau esošo situāciju, gan vērot, kādas jaunas saites un aktivitātes rodas pētījuma gaitā, kas veicina vai kavē sabiedrības saliedētību caur kultūras iniciatīvām.

Pētījums apstiprina, ka līdzdalība kopienas aktivitātēs samazina kopienas iedzīvotāju atsvešinātību, jo stiprina sociālās saites starp aktīviem kopienas locekļiem. Kultūras iniciatīvām var būt būtiska nozīme vietējo kopienu stiprināšanā, tomēr to ietekme ir atkarīga no dažādiem kontekstuāliem faktoriem, tostarp kopienas iekšējiem resursiem, infrastruktūras pieejamības un piederības konkrētajai vietai.

Raksturvārdi: sabiedrības saliedētība, kopiena, pilsoniskā līdzdalība, atsvešinātība, anomija, līdzdalību sekmējošie faktori, līdzdalību kavējošie faktori.

Summary

To study social cohesion at the community level and to understand how it manifests in people's daily lives – such as in urban courtyards, parks, streets, and among neighbors – three “cohesion laboratories” were organized in the Čiekurkalns neighborhood in Riga, the Jaunliepāja neighborhood in Liepāja, and in the municipality of Gulbene. By assisting community activists in organizing cultural events, cooperation among community members was encouraged, while participatory observation was conducted throughout these processes. Between February 20, 2024, and February 28, 2025, a total of 72 observations were carried out: 29 in Čiekurkalns (Riga), 17 in Jaunliepāja (Liepāja), and 26 in Gulbene municipality.

The study analyzed how residents of these neighborhoods collaborate in their daily lives, the role of public spaces (libraries, cultural centers, community initiative hubs) in these processes, and the impact of local cultural events, grassroots initiatives, and neighborly interactions. The observations aimed both to document the existing situation and to track the emergence of new connections and activities during the study period, assessing contributing factors and identifying potential obstacles.

The findings confirm that participation in community activities reduces alienation among residents by strengthening social bonds between active community members. Cultural initiatives can play a crucial role in reinforcing local communities, although their impact depends on various contextual factors, including internal community resources, the availability of infrastructure, and residents' sense of attachment to a particular place.

Keywords: social cohesion, community, civic participation, alienation, anomie, participation drivers, participation obstacles.

Ievads

Sabiedrības saliedētība publiskajā diskursā ir bieži piesaukts jēdziens, tas tiek lietots gan valsts politikas plānošanas dokumentos, gan publiskajās debatēs. Bet ko īsti tas nozīmē cilvēkiem ikdienā – pilsētu pagalmos, parkos, ielās, kaimiņu sabiedrībā? Kā saliedētība izpaužas konkrētā pilsētas apkaimē, konkrētā kopienā? Sociālajās zinātnēs sabiedrības saliedētības jēdziens paredz uzticēšanos, normu ievērošanu, kopīgus mērķus un spēju darboties kolektīvi, citiem vārdiem

sakot, saistās ar sociālā kapitāla jēdzienu¹. Lai cilvēkiem pilsētvīdē attīstītos šīs īpašības, būtiska nozīme ir vietējai kopienai. Kopiena – tā ir vide, kur cilvēki var sastapties, iepazīties, sadarboties un veidot kopīgus projektus, un šādās vietās rodas uzticēšanās un solidaritāte. Tādēļ tieši vietējās kopienās iespējams novērot, kā teorētiski jēdzieni – saliedētība,

¹ OECD 2011, 17.

pilsoniskā līdzdalība vai sociālais kapitāls – kļūst par praktisku realitāti.

Lai izprastu un analizētu šos procesus, projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-0002) tika veidotas “saliedētības laboratorijas” trīs kopienās: Čiekurkalna apkaimē Rīgā, Jaunliepājas apkaimē Liepājā un Gulbenes novadā (saliedētības laboratorijas ir pētījuma dalībnieku lietots jēdziens, lai uzsvērtu pasākumu radošo un pētniecisko raksturu). Šo saliedētības laboratoriju procesi un pasākumi tika novēroti un dokumentēti, izmantojot līdzdalības novērojuma metodoloģiju. Pētījumā tika analizēts, kā iedzīvotāji sadarbojas ikdienā, kāda loma šajos procesos ir publiskām telpām (bibliotēkām, kultūras namiem, kopienas iniciatīvu centriem), kā šajās kopienās tiek organizēti lokāli kultūras pasākumi, vietējās iniciatīvas vai noris vienkārši kaimiņu sadarbība. Novērojumu mērķis bija gan fiksēt jau esošo situāciju, gan vērot, kādas jaunas saites un aktivitātes rodas pētījuma gaitā, vai tās realizējas, vai ir šķēršļi. Gan novērojumu dokumentācijā, gan padziļinātajās intervijās tika fiksētas arī kopienas dalībnieku refleksijas par pasākumu līdzdalības pieredzi, kas dod plašāku pārskatu, ar kādiem izaicinājumiem saskaras kopiena, organizējot kopīgas aktivitātes.

Empīriskajā analizē tika identificētas galvenās tendences, kas veicina vai kavē sabiedrības saliedētību caur kultūras iniciatīvām, piemēram, iedzīvotāju līdzdalības intensitāte, vietējo kopienu iesaiste un sociālās mijiedarbības veidi. Analīzes rezultāti rāda, ka kultūras iniciatīvām var būt būtiska nozīme vietējo kopienu stiprināšanā, tomēr to ietekme ir atkarīga no dažādiem kontekstuāliem faktoriem, tostarp kopienas iekšējiem resursiem, infrastruktūras pieejamības un piederības konkrētai vietai.

Raksta teorētiskajā daļā ir aplūkoti galvenie jēdzieni un citos pētījumos konstatētās būtiskākās atziņas sabiedrības saliedētības, kopienu attīstības, atsvešinātības un anomijas

izpētē. Pēc teorētisko atziņu apkopojuma ir sniegts ieskats pētījumā izmantotajā pieejā – līdzdalības novērojuma metodoloģijā. Lai labāk varētu izprast pētījumā analizētos procesus, rakstā ir iekļauts konkrēto ģeogrāfisko vietu un kopienu īss apraksts. Pētījuma rezultāti ir strukturēti šādās nodaļās: kultūras pasākumu iniciēšanas novērojumu kvantitatīvais raksturojums, līdzdalību kopienas aktivitātēs sekmējošie faktori un līdzdalību kopienas aktivitātēs kavējošie faktori. Datu analīzes daļa beidzas ar secinājumiem un ieteikumiem, kā stiprināt kopienas iniciatīvas.

Aktīva līdzdalība kopienas dzīvē kā pretstats atsvešinātībai un anomijai pilsētvidē

Mūsdienu pilsētvides attīstības un pārvaldības procesos arvien būtiskāka kļūst iedzīvotāju līdzdalība – gan kā demokrātiskas pārvaldības instruments, gan kā veids, kā stiprināt sociālo saikni un saliedētību kopienās². Šāda iesaiste veicina piederību, uzticēšanos un kolektīvo atbildību, kas ir būtiski faktori atsvešinātības un anomijas mazināšanai. Socioloģiskā izpratnē anomija apzīmē situāciju, kad sabiedrībā trūkst kopīgu, skaidru normu vai arī tās ir zaudējušas savu ietekmi. Emila Dirkeima (*Émile Durkheim*) teorētiskā pieeja skaidro, ka šādā situācijā sabiedrības locekļi nejūt saskari ar kolektīvām vērtībām, netic institūcijām un neredz saikni starp saviem mērķiem un sabiedrības nodrošinātajiem resursiem to sasniegšanai³. Anomija veicina neuzticēšanos un izolāciju, kas var izpausties gan individuālā, gan sabiedrības līmenī⁴. Lai arī kopš šo klasisko teoriju noformulēšanas ir pagājis ievērojams laiks, atsvešinātība un anomija ir divi jēdzieni, kas joprojām ir aktuāli, analizējot mūsdienu pilsētas sabiedrības sociālo dinamiku. Tie ir mūsdienu sabiedrību raksturojoši jēdzieni, īpaši pilsētvidē⁵, kur

² Patti, Polyak 2017.

³ Durkheim 1893/2006.

⁴ Merton 1938.

⁵ Mierīņa 2018; Kruk 2018.

vienā telpā mijiedarbojas liels daudzums iedzīvotāju, kas ir sociāli, ekonomiski un kultūras ziņā atšķirīgi, un rodas personiski un kolektīvi izaicinājumi. Urbānā vide veicina bezpersonisku saskarsmi, komunikācijas virspusību un dažādu normu un vērtību sadursmes, kas kopā var radīt atsvešinātību un nedrošību⁶. Straujās sociālās un ekonomiskās pārmaiņas, tostarp ekonomiskā nestabilitāte, globalizācijas radītie izaicinājumi, migrācija, politiskās krīzes un karadarbība reģionā, kad sabiedrības struktūras nespēj ātri pielāgoties jauniem apstākļiem⁷, indivīdiem piedāvā jaunas iespējas, bet rada arī anomijas un atsvešinātības riskus.

Rīgas Stradiņa universitātes zinātnieku pētījumā⁸, kurā analizēta anomijas un iedzīvotāju sociālās līdzdalības saistība Latvijas kontekstā, secināts, ka augstāks līdzdalības līmenis sociālajās aktivitātēs ir saistīts ar zemāku sociālās neuzticēšanās un izolētības līmeni. Svarīgs aspekts ir tas, ka pozitīvā ietekme galvenokārt izpaužas aktivitātēs, kas ietver tiešu saskarsmi ar citiem: kontakti ar kaimiņiem, draugiem, dalība biedrībās un brīvprātīgais darbs. Līdzdalība šādās mijiedarbībās ne tikai stiprina uzticēšanos un sociālo kapitālu, bet arī darbojas kā profilaktisks mehānisms pret atsvešināšanos⁹.

Ar to sasauca arī sociālā kapitāla teorija¹⁰, kas izskaidro, ka savstarpējā uzticēšanās, tikli un sadarbība veido sabiedrību, kur indivīdi jūtas piederīgi, motivēti sadarboties un iesaistīties kopienas procesos. Roberts Putnams (*Robert D. Putnam*), analizējot dažādus Itālijas reģionus, secināja, ka tajos, kur ir ciešāki pilsoniskie tikli un aktīva iedzīvotāju līdzdalība, ir arī efektīvāka pārvaldība un augstāks sabiedrības labklājības līmenis. Šādu sabiedrību raksturo spēja risināt konfliktus, meklēt kompromisus un domāt par kopīgo

labumu, kas ir būtisks demokrātijas un ilgtspējīgas attīstības pamats¹¹.

Mūsdienu urbānās līdzdalības pētījumos, kuros tiek izvērtētas iedzīvotāju iespējas un spēja iesaistīties dažādos pilsētas pārvaldības, plānošanas, kultūras un sociālajos procesos¹², līdzdalība tiek skatīta ne tikai kā demokrātiskas pārvaldības priekšnoteikums, bet arī kā būtisks sabiedrības saliedētības un sociālās integrācijas nodrošināšanas faktors. Urbānā līdzdalība aptver iedzīvotāju iesaisti visdažādākajos pilsētvides procesos: no apkaimju iniciatīvām un kopienu dārzēm līdz līdzdalībai plānošanas, lēmumu pieņemšanas un kultūras dzīves norisēs. Urbānā līdzdalība izpaužas kā iedzīvotāju iesaistīšanās savas apkaimes lēmumos, kopradē un ikdienas dzīves aspektos – no ielu un parku kopienas plānošanas līdz dalībai budžetu veidošanā, digitālajās platformās, kopienas organizācijās un “koplietošanas labumu” pārvaldībā. Tās mērķis ir kopējs labums un vietas kvalitāte, bet blakusefekts ir sociālā saliedētība: uzticēšanās, piederība, savstarpēja palīdzība, spēja rīkoties kopā. Eiropas pilsētpolitikā to skaidri akcentē Jaunā Leipcigas harta (*New Leipzig Charter*)¹³, kas pieņemta 2020. gada 30. novembrī un nosaka nepieciešamību veicināt pilsētu integrētu un ilgtspējīgu attīstību, kā arī aktualizē līdzdalīgas, integrētas teritoriālas pieejas nepieciešamību. Tātad urbānā līdzdalība apvieno vietējo zināšanas, kolektīvo rīcības spēju un kopīgas telpas radīšanu, kas stiprina iedzīvotāju savstarpējo uzticēšanos, piederību un sadarbību¹⁴. Līdzdalības nozīme sociālās saliedētības kontekstā kļūst īpaši svarīga pilsētu apkaimēs, kur sastopamas dažādas iedzīvotāju grupas ar atšķirīgu identitāti, pieredzi un interesēm. Šādā kontekstā iedzīvotāju līdzdalības formas – kopienu iniciatīvas, dalība lēmumu pieņemšanā vai kopīga vietrades aktivitāte – var kalpot par efektīvu

⁶ Wirth 1938; Gans 1962a; Gans 1962b; Lofland 1998.

⁷ Bauman 2000; Beck 1992.

⁸ Levina, Martinsone, Kamerade 2016.

⁹ Turpat.

¹⁰ Putnam 1993; 2000.

¹¹ Putnam 2000.

¹² Patti, Polyak 2017; Kleinhans 2017.

¹³ European Commission 2020.

¹⁴ Sampson 2012.

mehānismu, kas mazina sabiedrisko distanci un veicina piederību¹⁵.

Pētījumi atklāj, ka iedzīvotāju līdzdalība veicina savstarpējo uzticēšanos, cieņu un kolektīvo rīcībspēju¹⁶. Līdzdalība nereti rada arī jaunas saiknes starp iedzīvotājiem, īpaši apkaimēs, kur ir zems formālās līdzdalības līmenis vai sociālās plaisas¹⁷. Šāda pieeja saskan arī ar jaunākām kritiskās urbānās teorijas atziņām, kuras akcentē vietas pieredzes, emocionālās piesaistes un kopradīšanas nozīmi pilsētvidē¹⁸. Svarīgi piebilst, ka līdzdalība nav reducējama uz institucionāli noteiktām formām, piemēram, konsultācijām vai līdzdalības budžeta veidošanu. Būtiska ir arī neformālā līdzdalība – kaimiņu sadarbība, piemēram, kopīgi pasākumi, teritorijas kopšana, kas var šķīst ikdienišķa rīcība, bet faktiski ir nozīmīgs resurss sabiedriskās dzīves atjaunošanā¹⁹. Pieņemoša un aktīva vietējā kopiena, iespēja piedalīties vietējās kopienas aktivitātēs ir būtisks faktors, kas veicina arī jaunu iedzīvotāju integrēšanos tajās²⁰. Turklāt, lai gan postmoderno kopienu locekļus vieno kopīgas intereses, vietējā kopiena ir tikai viena no vairākām, kurās indivīds iesaistīts, tādēļ kopienas locekļi nav pārāk atkarīgi un obligāti cieši saistīti cits ar citu²¹. Tāpēc, lai pilnvērtīgi izprastu urbāno līdzdalību kā sabiedrības saliedētības instrumentu, nepieciešams ņemt vērā gan individuālo motivāciju, gan sociālo struktūru un telpas kontekstu. Pētījumi rāda, ka labi ieviesti līdzdalības mehānismi (piemēram, līdzdalības budžeta veidošana), sociālā infrastruktūra (bibliotēkas, kopienas centri, koprades vietas) un lokālās koprades aktivitātes paaugstina uzticēšanos, samazina izolāciju un stiprina kolektīvo rīcībspēju²².

Apkaimēs, kur iedzīvotājiem ir augsts savstarpējās uzticēšanās līmenis un pārliecība par spēju rīkoties kopā, labāk tiek risinātas drošības, vides un sociālās problēmas²³, savukārt iedzīvotāju iesaistīšanās vietējās organizācijās un līdzdalības pasākumos atjauno sociālās saites un kopīgās vērtības²⁴, mazinot atomizāciju. Piederība un piesaiste vietai pozitīvi korelē ar līdzdalību un kopienas aktivitātēm, kā arī samazina vientulību un atsvešinātību²⁵, savukārt dalība vietējos līdzdalības projektos veicina ilgtermiņa iesaisti un pārliecību, ka cilvēks ir “vajadzīgs” savā kopienā²⁶. Pētījumi arī atklāj, ka jauniešu iesaiste apkaimes dizaina procesos būtiski samazina sociālo atstumtību un veicina piederību, un pozitīva pieredze par apkaimi kā drošu un atbalstošu vidi stiprina jauniešu saikni ar šo vietu un sekmē pilsonisko līdzdalību, īpaši jauniem cilvēkiem, kuri iepriekš izjūti atsvešinātību no konkrētās vietas²⁷. Kopienas pārvaldīti resursi veido jaunus solidaritātes tīklus²⁸. Savukārt iesaistīšanās apkaimes labiekārtošanā korelē ar zemāku sociālās izolācijas līmeni un augstāku uzticēšanos vietējam institūcijām²⁹. Tiek uzsvērta nepieciešamība pielāgoties pārmaiņām un aktīvi piedalīties pārmaiņās, kas nozīmē ne tikai kopienas spēku pielāgoties ārējām pārmaiņām un draudiem, bet arī aktīvu un stratēģisku rīcībspēju mainīgos apstākļos. Spēcīga pilsoniskā kapacitāte atvieglo kolektīvo resursu mobilizāciju, arī kopienai reaģējot uz ārējiem draudiem³⁰, piemēram, infekcijas slimību epidēmiju vai pandēmiju, dabas katastrofu vai vides piesārņojumu³¹.

Urbānai līdzdalībai būtiska ir arī atbilstošas sociālās infrastruktūras (bibliotēkas, kopienas

¹⁵ Manzo, Perkins 2006.

¹⁶ Putnam 2000; Baiocchi, Ganuza 2017.

¹⁷ Wolch, Byrne, Newell 2014.

¹⁸ Fincher, Iveson 2008.

¹⁹ Falanga, Nunes, Chaves 2024; Foster-Fishman et al 2007.

²⁰ Feldmane, Krūzmētra, Tīrmane 2024.

²¹ Luonila et al. 2023.

²² Latham, Layton 2019.

²³ Sampson 2012; Mazdak, Samad, Behnam 2023.

²⁴ Putnam 2000.

²⁵ Lewicka 2011.

²⁶ Manzo, Perkins 2006.

²⁷ Prince et al. 2019.

²⁸ Foster, Iaione 2016.

²⁹ Alaimo, Reischl, Allen 2010.

³⁰ Greve, Rao 2014.

³¹ Aldrich 2012; Adger 2003; Rao, Greve 2018.

centri u. c.) izveidošana un izmantošana, kas rada vidi ikdienas mijiedarbībai un nostiprina kopienas sociālo kapitālu³². Kopienas telpas – biedrības telpas, kultūras nams, bibliotēka, kopienas dārzs, vieta parkā u. c. – ļauj cilvēkiem ne tikai pulcēties, bet arī labāk koordinēt savas aktivitātes³³. Kultūras un radošajām aktivitātēm var būt pozitīva ietekme arī uz vietējo ekonomiku un dzīves vidi³⁴.

Pētījumi rāda, ka viens no faktoriem, kas ierobežo urbāno līdzdalību, ir kopienas locekļu sociālekonomiskais statuss. Piemēram, iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem bieži saskaras ar tādiem šķēršļiem kā finanšu problēmas un garīgās vai fiziskās veselības problēmas, kas kavē viņu iesaistīšanos³⁵. Turklāt ir sarežģīti arī sasniegt pilnīgi visus kopienas locekļus, jo vienmēr ir arī tādi, kas aktivitātēs nepiedalās, pat ja tās ir speciāli veidotas, lai tieši viņus iesaistītu. Pētījumi rāda, ka bieži vien grūtības ir sasniegt dažādas etniskās minoritātes – atšķirīgas valodas vai kultūras dēļ³⁶. Savukārt pieaugošās digitālās iespējas ļauj papildināt kopienas locekļu klātienes līdzdalību ar iesaisti sociālajos tīklos, bet tas var radīt atstumtības riskus tiem iedzīvotājiem, kuriem šis tehnoloģijas nav pieejamas³⁷. Pētnieki norāda, ka apkaimju organizācijas parasti mobilizē tikai nelielu daļu iedzīvotāju skaita, tādēļ nepieciešams saprast, vai tiešām tiek izteikta apkaimes iedzīvotāju vairākuma griba vai uzklauti tikai aktīvākie³⁸.

Tādēļ valsts un pašvaldību līmenī nepieciešams veidot atbalsta mehānismus mērķtiecīgai kopienu stiprināšanai un līdzdalības iespēju radīšanai. Tas ietver gan fiziskās vides uzlabojumus (koplietošanas telpu veidošana), gan sociālu platformu attīstību, kur

iedzīvotāji var sanākt kopā, sadarboties un kopā risināt apkaimes attīstības jautājumus.

Ņemot vērā šis iepriekšējo pētījumu atziņas, pētnieku grupa izvēlējās trīs dažādas kopienas Latvijā un šajās kopienās veica iekļautos novērojumus par to, kā kopienas organizējas, pārvar šķēršļus un kopā priecējas par sasniegtajiem rezultātiem. Turpinājumā sniegts ieskats pētījuma vajadzībām izstrādātā līdzdalības novērojuma metodoloģijā un pētījumā iekļauto trīs kopienu (Čiekurkalns, Jaunliepāja un Gulbenes novads) apraksts.

Novērojuma metodoloģija

Līdzdalības novērojums ir kvalitatīva pētījuma metode, ko parasti izmanto antropoloģijā, socioloģijā un citās sociālajās zinātnēs. Līdzdalības novērojums paredz pētnieka līdzdalību kopienas dzīvē vai sociālajā vidē, lai novērotu uzvedību, mijiedarbību un praksi³⁹ un tādējādi iegūtu dziļu, niansētu izpratni par grupas kultūru, normām un sociālo dinamiku. Latvijā novērojuma metode pētījumos gan tiek izmantota salīdzinoši reti. Šajā pētījumā tika izmantota atklātā līdzdalības novērojuma metode, jo pētnieki informēja kopienu aktīvistus par savu lomu un to, ka tiek veikts kopienas pasākumu novērojums. Šai metodei raksturīga savstarpēja uzticēšanās un ciešu attiecību ar dalībniekiem veidošana ilgākā laika posmā.

Kopumā no 2024. gada 20. februāra līdz 2025. gada 28. februārim tika veikti 72 novērojumi, tātad fiksēti un novēroti 72 pasākumi, ko iniciējuši apkaimju iedzīvotāji. Par katru no tiem sagatavots līdzdalības novērojuma protokols, kas ietver šādas daļas:

- 1) pasākuma formālais apraksts (datums, laiks un ilgums, dalībnieku skaits un plūsmas, pasākuma vieta, telpas iss apraksts);
- 2) pasākuma saturiskais apraksts (pasākuma norise, galvenās aktualizētās tēmas, jautājumi, diskusijas);

³² Klinenberg 2018; Luonila et al. 2023.

³³ Sugiyama, Thompson, Alves 2008; Ruokolainen et al. 2024.

³⁴ Klein et al. 2019.

³⁵ Swaroop, Morenoff 2006; Gilster 2014; de Weger et al. 2022.

³⁶ Ozoliņa, Laķe 2023.

³⁷ Oberwittler, Natter 2024.

³⁸ Hays, Kogl 2007.

³⁹ Musante, DeWalt 2011.

- 3) pasākuma dalībnieku raksturojums un uzaicināšanas formāts (kā dalībnieki tika sasniegti, dalībnieku vecums un raksturojums (jaunieši, ģimenes ar bērniem, seniori u. tml.));
- 4) novērotāja komentāri (novērotāja pašsajūta novērojuma laikā, spēja iesaistīties, pārdomas par sabiedrības saliedētību).

Novērojuma metodoloģija tika papildināta ar nestrukturētām dažādu kopienas pārstāvju intervijām, kurās intervētie puda viedokli par to, kas kavē vai sekmē līdzdalību kopienas aktivitātēs. Dažreiz šādas sarunas iekļāvās novērojumā, jo pētnieki, kas veica novērojumus, paši aktīvi piedalījās gan pasākumu organizēšanā, gan to norisē, tātad sarunājās un apspriedās ar kopienas pārstāvjiem. Būtiski, ka pētījumā izmantotā metodoloģija ļāva izsekot pasākumu organizēšanas aspektiem, fiksējot faktoros, kas sekmē vai kavē līdzdalību kopienas aktivitātēs. Taču ar novērojuma metodoloģiju nevar iegūt kvantitatīvus rādītājus par to, cik lielā mērā organizētie pasākumi ir sekmējuši kopienas vai pasākumu dalībnieku saliedētību vai mazinājuši atsvešinātību vai anomiju kopienā.

Pētījumā iekļauto kopienu raksturojums

Līdzdalības novērojumi tika veikti trīs kopienās: Čiekurkalna apkaimē Rīgā, Jaunliepājas apkaimē Liepājā un Gulbenes novadā.

Pirmā kopiena, kura tika izvēlēta pētījuma veikšanai, bija vēsturiskā Čiekurkalna apkaime Rīgas ziemeļaustrumu daļā.

Vēsturiski Čiekurkalna teritorija attīstījies uz Šreienbušas muižas zemes, kas 17. gadsimtā atradās purvainā apvidū Rīgas tuvumā un kuras iedzīvotāji galvenokārt nodarbojās ar lauksaimniecību. Teritorijas pārveide par pilsētvidi sākās 19. gadsimta otrajā pusē, kad muižas zeme tika sadalīta regulāra plānojuma gruntsgabalos un izpārdota apbūvei, veidojot raksturīgu režģveida ielu tīklu. Līdz ar rūpniecības izaugsmi Rīgas apkārtne kādreizējās muižu teritorijas arvien biežāk

tika pielāgotas ražošanas vajadzībām⁴⁰, arī Šreienbušas zemes, un līdz 20. gadsimta sākumam Čiekurkalns jau bija izveidojies par blīvi apdzīvotu strādnieku rajonu ar dominējošu mazstāvu koka apbūvi. Padomju periodā tika veikta apbūves modernizācija, integrējot daudzstāvu dzīvojamus namus, vienlaikus saglabājot vēsturisko ielu struktūru. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas teritorija piedzīvojusi pakāpenisku pārveidi un jaunu dzīvojamo projektu attīstību. No kopienas dzīves attīstības viedokļa Čiekurkalna kopiena ir uzskatāma par vienu no aktīvākajām Rīgas apkaimju kopienām. Tajā darbojas Čiekurkalna attīstības biedrība, kas dibināta 2015. gadā, Čiekurkalna kultūras biedrība "Jugoli", kas organizē izstādes, kā arī Čiekurkalna filiālbibliotēka, kas regulāri rīko pasākumus un uztur kopienas dārzu. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem⁴¹ Čiekurkalnā 2024. gadā bija 7490 iedzīvotāju.

Jaunliepāja, viens no Liepājas rajoniem, attīstījies kā industriāla un loģistikas funkcijām piemērota teritorija ārpus pilsētas vēsturiskā centra, un tās izveide cieši saistīta ar Liepājas industrializāciju 19. gadsimta otrajā pusē. Jaunliepājā tika koncentrētas dzelzceļa, ostas un vēlāk arī rūpnieciskās infrastruktūras vienības, piesaistot darbaspēku un veidojot strādnieku dzīvojamus kvartālus. PSRS laikā Jaunliepāja ieguva būtisku stratēģisku nozīmi, kļūstot par militāri un rūpnieciski nozīmīgu pilsētvides daļu. Teritorijā dominēja daudzdzīvokļu nami rūpnīcu darbiniekiem. Pēc 1991. gada Jaunliepāja pieredzēja būtiskas pārmaiņas – industrijas sabrukumu, iedzīvotāju skaita samazināšanos un telpisku degradāciju. Patlaban Jaunliepājai raksturīga izteikta vēsturiskā slāņainība, apbūves un funkciju fragmentācija, kā arī augsts revitalizācijas potenciāls. Teritorijai joprojām piemīt industriālās perifērijas pazīmes, taču tai ir arī kultūrvēsturiskas vērtības un vietējo kopienu potenciāls, kas var kalpot par pamatu ilgtspējīgai attīstībai un identitātes stiprināšanai.

⁴⁰ Celma 2018.

⁴¹ Centrālā statistikas pārvalde 2024b.

Saskaņā ar Liepājas Centrālās administrācijas apkopotajiem datiem Jaunliepājā 2024. gadā dzīvoja 4717 jeb 7% Liepājas iedzīvotāju⁴².

Gulbene ir pilsēta Latvijas ziemeļaustrumu daļā, Vidzemes augstienē, kas kopā ar apkārtējiem pagastiem veido teritoriāli un funkcionāli vienotu Gulbenes novadu. Pilsēta vēsturiski attīstījusies kā administratīvais, izglītības un transporta centrs, kas cieši saistīts ar apkārtējām lauksaimniecības teritorijām. Līdz 20. gadsimta sākumam Gulbene bija neliels muižas centrs. Tā strauji attīstījās pēc 1903. gada, kad tika izbūvēts dzelzceļš, kas veicināja reģiona ekonomisko integrāciju un preču apriti. Gulbenes identitāti raksturo mazpilsētas mērogs, ainaviski izteikta vide un sabalansētas attiecības starp pilsētai un laukiem raksturīgām funkcijām. Reģionā ir arī spēcīga kultūrizglītības infrastruktūra – darbojas Gulbenes novada bibliotēka, kultūras centrs un skolu tīkls. Pēc 1991. gada Gulbene saskārās ar demogrāfiskiem un ekonomiskiem izaicinājumiem: iedzīvotāju skaita samazināšanos, rūpniecības restrukturizāciju un darbaspēka aizplūšanu. Tomēr patlaban Gulbenes novads gan aktīvi rūpējas par kultūras mantojuma saglabāšanu, gan atbalsta vietējo iniciatīvas, tā darbība ir piemērs tam, kā nelieli centri var saglabāt reģionālo nozīmi, apvienojot vēsturisko identitāti ar laikmetīgiem attīstības izaicinājumiem. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem Gulbenes novadā 2024. gada sākumā bija 18 807 iedzīvotāji, Gulbenes pilsētā – 6732 iedzīvotāji⁴³.

Visas trīs izvēlētās kopienas ir cita no citas atšķirīgas teritorijas. Čiekurkalns ir valsts galvaspilsētas un ekonomiskā centra daļa, Jaunliepāja ir Latvijas mērogam lielas pilsētas – valstspilsētas – rajons, bet Gulbenes novads ir pilsēta ar lauku teritoriju. Šis pazīmes ietekmē arī konkrēto kopienu attīstību ierobežojumus un iespējas, kas raksta turpinājumā analizētas jau mazliet detalizētāk.

Kultūras pasākumu iniciēšanas novērojumu kvantitatīvais raksturojums

Kopumā 12 mēnešu laikā (no 2024. gada 20. februāra līdz 2025. gada 28. februārim) tika veikti 72 novērojumi: 29 Čiekurkalnā Rīgā, 17 Jaunliepājas apkaimē Liepājā un 26 Gulbenes novadā. Čiekurkalnā tika novēroti kopumā 29 pasākumi, kas notika piecās dažādās norises vietās: Čiekurkalna kultūras biedrībā “Jugoli” (desmit pasākumi), “Austras māja” (astoņi pasākumi), Čiekurkalna bibliotēkā (seši pasākumi), kopienas centrā “Viskaļi” (četri pasākumi) un jogas studijā *AB Power Yoga* (viens pasākums). Pētījumā tika novēroti tādi pasākumi kā pasākumu plānošanas sanāksmes, lekcijas, kino vakari, kopābūšana ar kaimiņiem, sadziedāšanās, fotoorientēšanās, jogas un tango nodarbības u. c. Vidēji pasākumos piedalījās 16 cilvēki (bija pasākumi, kuros piedalījās tikai daži čiekurkalnieši, un bija arī ļoti plaši apmeklēti pasākumi ar lielu skaitu dalībnieku).

Jaunliepājas apkaimē Liepājā tika novēroti 17 pasākumi nosacīti četrās dažādās norises vietās: Jaunliepājas kultūras namā (desmit pasākumi), Jaunliepājas teritorijā (četras stāstu pastaigas Jaunliepājas teritorijā, veltītas konkrētiem nozīmīgiem sabiedriskajiem darbiniekiem (Miķelīm Valteram u. c.) vai vietām (Annas tirgus u. c.)), senioru biedrības “Jaunliepājas dzirkstele” telpās (divi pasākumi) un “Liepāja 2027” ofisā (viens pasākums). Jāuzteic atsaucīgā Liepājas pašvaldība, kas 2024. gada otrajā pusē piešķīra telpas projekta īstenošanas pasākumiem, un projekta dalībnieki izveidoja Jaunliepājas kultūras namu. Vidēji pasākumos piedalījās 17 cilvēku. Visapmeklētākie pasākumi Jaunliepājā bija stāstu pastaigas vasarā, jo vietējos iedzīvotājus tiešām ieinteresēja piedāvātie pastaigu maršruti un tēmas.

Gulbenes novadā tika novēroti 26 pasākumi: Gulbenes novada bibliotēkā (11 pasākumi), Gulbenes stacijas ēkas otrajā stāvā, mākslinieces darbnīcā (deviņi pasākumi, kas saistīti ar keramiku), Gulbenes novada sociālās aprūpes centra “Siltais” telpās (viens

⁴² Liepājas Centrālā administrācija 2024.

⁴³ Centrālā statistikas pārvalde 2024a.

pasākums), Gulbenes Kultūras centrā (viens pasākums), Jaungulbenes pagasta bibliotēkā (viens pasākums), Lizuma pagasta bibliotēkā (viens pasākums), Stāmerienas pagasta bibliotēkā (viens pasākums) un viens pasākums Zoom platformā. Vidējais pasākumu dalībnieku skaits – astoņi. Gulbenes novadā varēja labi identificēt, ka pasākuma norises vieta piesaista konkrētām aktivitātēm tos cilvēkus, kuri par to interesējas, bet citus no malas iesaistīt ir grūti. Piemēram, Gulbenes novadā ideju apspriešanas un plānošanas pasākumi notika Gulbenes novada bibliotēkā un piesaistīja tieši bibliotēkas apmeklētājus un grāmatu lasītājus, un viņi ierosināja veidot grāmatu lasītāju klubu un regulāri apspriest izlasītās grāmatas.

Visās trijās apkaimēs kultūras pasākumu iniciēšana sākās ar uzaicinājumu piedalīties savas apkaimes avīzes veidošanā; tikšanās mērķis bija arī sniegt informāciju par jau notiekošajiem pasākumiem apkaimē un uzziņāt, kādas vēl kultūras aktivitātes interesē apkaimes iedzīvotājus. Būtiski, ka informatīvos materiālus avīzēm gatavoja paši apkaimes iedzīvotāji. Visās apkaimēs, kur tika veikti novērojumi, pārsvarā pasākumos piedalījās latvieši. Rīgā dažu pasākumu iniciators bija jauniebraucējs no Spānijas, kurš čiekurkalniešiem piedāvā spēļu valodas mācīšanos neformālā vidē. Aktīvo dalībnieku vidū visās trīs aplūkotajās kopienās bija jauniebraucēji latvieši: gan tādi, kas atgriezušies no ārzemēm, gan tādi, kas Liepājā vai Gulbenes novadā atgriezušies pēc ilgākas dzīves Rīgā. Visos novērotajos pasākumos sarunvaloda bija latviešu. Pasākumos tikpat kā neizdevās iesaistīt jauniešus no 18 līdz 25 gadu vecumam, bet tajos piedalījās ģimenes ar bērniem un apkaimju iedzīvotāji vecumā virs 35 gadiem. Acīmredzot šāda tipa iniciatīvas kopienās jauniešus nesaista; šos pasākumus lielākoties arī organizē zināmu briedumu sasnieguši apkaimju iedzīvotāji – vecāki par 35 gadiem.

Līdzdalību kopienas aktivitātēs sekmējošie faktori

Viens no visbūtiskākajiem faktoriem, kas nodrošina iedzīvotāju līdzdalību kopienas aktivitātēs, ir vajadzība tikties ar citiem cilvēkiem interesantās nodarbēs. Par kultūras pasākumu iniciēšanu būtiski norādīt, ka visās minētajās apkaimēs sākumā tika veidots kontakts ar tām biedrībām vai iniciatīvām, kas jau pastāv, – apkaimes biedrību aktīvistiem, senioru biedrībām, kultūrtelpām. Vai sadarbība attīstījās vai neattīstījās, bija atkarīgs no konkrētās biedrības un tās aktīvistu intereses sadarboties, jo dažkārt piedāvātā sadarbība tika uztverta kā konkurējoša aktivitāte.

Vairākas tikšanās un pasākumi liecina, ka cilvēkiem ir nepieciešamas šādas tikšanās un viņus interesē iespējas pavadīt laiku kopā ar citiem. Vienā no pirmajām tikšanās reizēm ar senioriem kādā no apkaimēm tika novērota interesanta un arī diezgan tipiska situācija: uz iepazīšanās tikšanos atnāca piecas gados vecākas sievietes un viens gados vecāks vīrietis, kurš visu sanāksmes laiku klusēja. Pēc sanāksmes viņš pienāca pie organizatora un teica, ka atnācis uz šo pasākumu tāpēc, ka jūtas ļoti vientuļš, jo sieva ir mirusi, bet sanāksmē neko nav teicis, jo vienkārši jūtas labi kopā ar citiem cilvēkiem un viņos klausoties. Šāda situācija ir tipiska, jo salīdzinoši biežāk un aktīvāk kopienas pasākumos iesaistās sievietes pēc 40 gadu vecuma. Vīrieši arī iesaistās, bet retāk. Daudziem pasākumu dalībniekiem viens no iesaistīšanās galvenajiem iemesliem ir vēlme pavadīt laiku kopā ar citiem; tas īpaši svarīgi ir vientuļiem cilvēkiem.

Cita mērķa grupa, kas aktīvi iesaistās dažādos pasākumos, ir ģimenes ar bērniem, jo vecāki vēlas saturīgi interesanti un bērniem izglītojoši pavadīt laiku kopā ar citām ģimenēm vai kopienas locekļiem. Ģimenes ar bērniem ieinteresēja tādi pasākumi kā Ziemassvētku radošā darbnīca Jaunliepājā, zīdaiņu (līdz pusotra gada vecumam) vecāku tikšanās ar Montesori skolotāju Jaunliepājā vai pasākums “Kaimiņi ap koptgaldū Čiekurkalnā”, kur visi kopā gatavoja ēdienu un pēc tam mielojās, kā arī piedalījās rotu

darināšanas darbnīcā. Pasākums “Kaimiņi ap koptgaldu Čiekurkalnā” ir arī labs piemērs vienā no izvērtēšanas sanāksmēm secinātajam, ka līdzdalības un saliedētības veicināšanas zelta formula ir “darbs + socializēšanās + ēdiens”. Ja kopienas dalībnieki sanāk kopā un kaut ko labu, noderīgu vai interesantu padara (piemēram, darina rotas un kopīgi gatavo maltīti), tad socializēšanās un pozitīva kopābūšana veidojas pati par sevi, ko vēl pricīgāku padara kopīga maltīte.

Svarīgs veiksmīga pasākuma priekšnosacījums – lai kāds šo pasākumu organizē, koordinē darbus un pienākumus un pārrauga saziņu. Piemēram, lai izdotos tāds pasākums kā “Kaimiņi ap koptgaldu Čiekurkalnā”, ir jāvienojas par telpu izmantošanu, jāapzina piedalīties gribētāji un jāvienojas gan par laiku, gan par ēdienkarti, atbilstoši tai ir jākoordinē pārtikas produktu iegāde un atvešana, kā arī jāvienojas ar darbnīcas vadītāju par gatavību piedalīties. Pētījums parāda, ka aktīvo dalībnieku kodols parasti ir trīs līdz septiņi, dažkārt tikai viens vai divi cilvēki. Ja šie aktīvie organizētāji nejūt atbalstu vai ir pārāk noslogoti, viņi pārtrauc savu darbību,

un tad var iestāties aktivitāšu pārtraukums. Tādēļ kopienas darbības nodrošināšanas ilgtermiņā veiksmes atslēga ir arī atbalsts aktīvajiem pasākumu organizētājiem un viņu ieguldītā darba novērtējums visdažādākajos veidos: no pateicības vārdiem līdz kopienas aktivistu godināšanai pašvaldību rīkotos pasākumos.

Līdzdalību kopienas aktivitātēs sekmē arī publisku vai daļēji publisku telpu pieejamība apkaimē (daļēji publiskas telpas ir privātas telpas, kuras īpašnieki ļauj izmantot dažādu pasākumu organizēšanai). Viena no šādām kopienas telpām ir bibliotēka. Čiekurkalna bibliotēka un tās darbība pēdējos piecos gados ir izcils piemērs. Bibliotēka un tās dārzs ir jau atpazīstama Rīgas kultūrtelpa, kur notiek dažādi pasākumi. Čiekurkalna dārza izveidi īstenoja Čiekurkalna attīstības biedrība sadarbībā ar Rīgas Centrālo bibliotēku, iesaistot Čiekurkalna aktīvos iedzīvotājus, līdzfinansētājs – Rīgas pilsētas Sabiedrības integrācijas programma. Tas ir piemērs tam, ka nevalstiskais sektors sadarbībā ar apkaimes kopienu un pašvaldību ir radījuši telpu, kur var notikt kopienas aktivitātes.

1. attēls. Čiekurkalna kultūrtelpa “Bibliotēkas dārzs”. Iedzīvotāju uzturētās dobes. Uz sētas – fotogrāfiju izstāde “Čiekurkalna stāsti”, 2025. gads. Foto: Ginta Elksne

2. attēls. Virpošanas meistarklase ar keramiķi Kristīni Vārpiņu Gulbenes novada keramikas kopienā “Tālavas mālotāji”, 2024. gads. Foto: Herta Pugača

Arī Gulbenes novadā tieši bibliotēkas ir atsaucīgākās kultūrvietas, kas gatavas uzņemt kopienas aktivistus.

Vēl viens līdzdalību kopienas aktivitātēs sekmējošs faktors ir veiksmīga sadarbība ar apkaimes uzņēmējiem. Īpaši mazie uzņēmēji labprāt sadarbojas un izpalīdz ar telpām, kā arī sniedz atbalstu dažādu pasākumiem nepieciešamo materiālu sagādē.

Līdzdalību kopienas aktivitātēs kavējošie faktori

Galvenie faktori, kas kavē līdzdalību kopienas aktivitātēs, ir saistīti gan ar individu spēju sadarboties un veidot pozitīvu komunikāciju, gan cilvēku noslodzi tiešo darba pienākumu dēļ, gan arī ar dažādiem fiziskiem ierobežojumiem, saskaņošanas nepieciešamību un dažkārt pat absurdiem administratīvajiem šķēršļiem. Savukārt vientuļiem cilvēkiem, lai iesaistītos kopienas aktivitātēs, dažkārt ir jāpārvar sava veida iekšējā barjera. “Kā nu es tā iešu tur tagad un piedalīšos,” daudzi saka. Tādam cilvēkam ir jānotic, ka citi viņu pieņems

un kopā būs labi, ka kopā būšana un darīšana var būt savstarpēji patīkama. Lai pārvarētu šo iekšējo barjeru, nepieciešams noteikts uzticēšanās citiem līmenis. Tā ir arī savā ziņā izešana no savas komforta zonas, jo kopienas pasākumā var satikt visdažādākos cilvēkus un tad būtiska ir gatavība pieņemt atšķirīgas pieredzes un viedokļus.

Vēl būtisks faktors – pasākumu organizētājiem un iniciatoriem ir jābūt pozitīvi motivējošiem, turklāt līdzdalību kopienā nedrīkst uzspiest. Ja kāds no organizatoriem ir pārāk valdonīgs un vēlas uzspiest citiem savus uzskatus vai piespiest citus kaut ko darīt, pozitīvas emocijas neveidosies un nākamajā reizē kopienas dalībnieki izvairīsies piedalīties šādās aktivitātēs, jo dalība šādā pasākumā jau nav darba pienākums.

Novērojumi liecina, ka daudzīvokļu māju iedzīvotāji mēdz būt noslēgtāki, salīdzinot ar privātmāju iemītniekiem, tādēļ iespējas šo kopienu pieredzi pārnest uz lieliem daudzīvokļu mikrorajoniem, piemēram, Purvciemū vai Pļavniekiem, ir diezgan ierobežotas. Čiekurkalnā ir 7490 iedzīvotāju un liela daļa

apbūves ir divstāvu mājas, bet Purvciemā dzīvo 52 275 cilvēku⁴⁴, no kuriem lielais vairākums tipiskās daudzdzīvokļu mājās. Secināms, ka Čiekurkalna pieredze tiešā veidā Purvciema kopienas veidošanai nederēs. Tā varētu būt noderīga, Purvciema iekšienē veidojot daudzas nelielas kopienas un šajās kopienās attīstot dažādas iniciatīvas, bet pagaidām tā vēl nav aktuāla ideja, galvenokārt tāpēc, ka Purvciemā nav mazāku kopienu rašanās aizmetņu, lai veidotos kopīga identitāte un piederība, turklāt trūkst vienojošas publiskās telpas pasākumu organizēšanai. Tāpat publiskās telpas esamība, kā arī vienojošas identitātes aizmetņi ir būtiski priekšnoteikumi līdzdalībai, bez tiem kopienai ir grūti veidoties.

Būtisks līdzdalību kopienas aktivitātēs kavējošs faktors ir arī aktīvu organizatoru trūkums. Aktīvie cilvēki parasti ir aktīvi visās jomās – gan darbā, gan ģimenē, gan sabiedriskajā dzīvē –, un dažkārt viņi nespēj vairs tikt ar visu galā, daudziem ir izdegšanas sindroms. Ja ir aktīvistī, kas uzņemas informēšanas un koordinēšanas pienākumus, kopienā pasākumi būs. Ja cilvēku ar organizatora spējām un interesi kaut ko kopā darīt nav, nebūs arī kopienas pasākumu. Pētījumā veicām eksperimentu ar konkrēta cilvēka piesaistīšanu, kurš apziņo un organizē, un secinām, ka šāds organizators ir ļoti nozīmīgs. Turklāt kopienas informēšanā liela nozīme ir personīgiem kontaktiem un cilvēku tiešai (personīgai) uzrunāšanai pasākumos vai privāti, ziņas publicēšana *Facebook* grupā ir daudz mazāk efektīva. Saprotams, ka strādājošo kopienas locekļu līdzdalību pasākumos ierobežo aizņemtība, darba un ģimenes pienākumi.

Pasākumu organizēšanu ierobežo arī visādi administratīvie regulējumi un ierobežojumi; šeit minēsim dažus no tiem. Piemēram, informācijas publiska izplatīšana ar afišām centralizēti jāaskaņo ar pašvaldību. Tas ir garš process, un reizēm tiek piedāvāta

neizdevīga izlīmēšanas vieta vai afišai tiek uzlīmēta pāri cita afiša vēl pirms pasākuma. Tas apgrūrina iedzīvotāju informēšanu par kopienas aktivitātēm. Tādu aktivitāti kā krāmu tirdziņu nepieciešams saskaņot un noteikt dalības maksu, savukārt rīkojot kopienas kino vakarus, pat ja tie ir bezmaksas, katrā gadījumā atsevišķi jāvērtē, vai un cik lielas varētu būt autortiesību izmaksas, jo tiklīdz pasākums tiek publiski izziņots (un kopiena to dara, jo vēlas iesaistīt pēc iespējas vairāk interesentu), tā jādomā par autortiesību ievērošanu. Faktiski par jebkuru publiski izziņotu iedzīvotāju pulcēšanos pirms tam jānoskaidro, vai pulcēšanās formāts un tajā piedāvātās aktivitātes nav iepriekš jāaskaņo attiecīgās instancēs un atbilstoši jānoformē, u. tml., kas var izraisīt nevēlēšanos darboties tālāk. Kopienas aktivitāšu vienkāršākas vai precīzākas procedūras vai vadlīnijas palīdzētu iedzīvotājiem saprast formātu, kādā tie var darboties savā apkaimē.

Secinājumi

Pētījumā novērots, ka līdzdalība kopienas aktivitātēs stiprina sociālās saites starp aktīvajiem kopienas locekļiem un, pateicoties aktīvai dalībai dažādu veidu pasākumos, kopienas iedzīvotāji ne tikai interesanti pavada laiku, bet arī veidojas ciešāka piederība citiem cilvēkiem, kopienai, un samazinās sociālā izolācija un vientulība.

Tomēr, tā kā novērojuma metodoloģija ir ierobežota, pētījumā nav iespējams izdarīt plašākus vispārinošus secinājumus, vai un kā tieši organizētie pasākumi ir sekmējuši visas konkrētās kopienas saliedētību un mazinājuši atsvešinātību vai anomiju plašākā kopienā. Pētījumā novērots, ka tieši aktīvākie kopienu pārstāvji ir izveidojuši sadarbības tīklus un vairāk vai mazāk sekmīgi spēj iesaistīt daļu kopienas locekļu aktivitātēs, kas sekmē kopīgas identitātes nostiprināšanos, piederību kopienai un liecina par spēju vienoties par kopīgiem mērķiem un spēju darboties kolektīvi. Šajos pasākumos kopienu iedzīvotājiem ir iespēja satikties un iepazīties, un tieši šādi

⁴⁴ Centrālā statistikas pārvalde 2024b.

nostiprinās kopienas solidaritāte un rodas savstarpējā uzticēšanās.

Kopiena tātad ir ne tikai fiziska iedzīvotāju ikdienas dzīves telpa, bet arī emocionāla telpa, kur tiek veidotas un uzturētas kaimiņattiecības. Ikdienā mijiedarbojoties kopienā, iedzīvotāji var gūt emocionālu atbalstu un sociālos resursus, izkopt kopienas identitāti un kļūt apmierinātāki, veicinot gan kopienas pozitīva tēla veidošanos, gan katra paša sociālo integrāciju.

Taču, lai iesaistītos un aktīvi piedalītos kopienas pasākumos, ir arī daudz un dažādu šķēršļi: gan psiholoģiskas barjeras, gan iekšēja konkurence un skaidība, gan aktīvo organizatoru izdegšanas sindroms, ja nav pietiekami liels atbalsts kopienā, gan publisko tikšanās telpu trūkums, gan arī dažādi administratīvie ierobežojumi saistībā ar prasībām darbības saskaņot, maksāt nodevas u. tml. Daļu šķēršļu ir iespējams risināt sadarbībā ar pašvaldību, tādēļ pašvaldības atbalsts kopienas iniciatīvām ir ļoti būtisks.

Pētījums arī atklāj, ka “zelta formula” līdzdalības pasākumu organizēšanā ir dažādu aktivitāšu kombinācijas, kas ietver šādus aspektus: “darbs + socializēšanās + ēdiens”. Kopīgi paveikts labs darbs, piemēram, terito-

rijas sakopšanas talka vai dalība radošā darbnīcā, ir priekšnoteikums pozitīvām emocijām un gandarījumam, ko nostiprina un vēl priecīgāku padara kopīga maltīte.

Pētījums parāda, ka īpaši gados vecākiem vientuļiem cilvēkiem iesaistīšanās dažādos kopienas pasākumos mazina vientulību, veicina apmierinātību ar dzīvi un veselības stāvokļa pašvērtējumu, tāpēc valsts un pašvaldību iestādēm, nevalstiskajām organizācijām nepieciešams atbalstīt dažādus lielāku vai mazāku kopienu pasākumus. Pašvaldības atbalsta dažādas apkaimes svētku organizēšanā (mazākās pilsētās tie ir pilsētas svētki un tirdziņi), bet būtiski, lai pašvaldības palīdzētu nodrošināt atvērtas, aicinošas un visiem pieejamas kopienas telpas visiem, lai pašvaldības būtu pretimnākošas un sniegtu iespējas pilsētas iedzīvotājiem piedalīties un dot savu ieguldījumu aktivitātēs, jo tādējādi tiek sekmēta piederība ne tikai konkrētai apkaimei, bet arī pilsētai vai novadam un Latvijai kopumā.

Raksts sagatavots projektā “Sabiedrības saliedētības vektorī: no saliedētības ap valstsnaģiju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-0002).

VĒRES

- Adger, W. N. (2003) Social Capital, Collective Action, and Adaptation to Climate Change. *Economic Geography*, 79 (4), 387–404. <https://doi.org/10.1111/j.1944-8287.2003.tb00220.x>.
- Alaimo, K.; Reischl, T. M.; Allen J. O. (2010) Community gardening, neighborhood meetings, and social capital. *Journal of Community Psychology*, 38 (4), 497–514. <https://doi.org/10.1002/jcop.20378>.
- Aldrich, D. (2012) *Building Resilience: Social Capital in Post-Disaster Recovery*. Chicago: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226012896.001.0001>.
- Baiocchi, G.; Ganuza, E. (2017) *Popular Democracy: The Paradox of Participation*. Redwood City, CA: Stanford University Press.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Celma, G. (2018) *Mans mīlais Čiekurkalns: patiesi stāsti*. Rīga: Madris.
- Centrālā statistikas pārvalde (2024a) Iedzīvotāju skaits republikas pilsētās, novadu pilsētās un novados. <https://stat.gov.lv/lv/dinamiskais-grafiks/galv-iedzivotaju-skaits-novados> (skatīts 19.08.2025.).
- Centrālā statistikas pārvalde (2024b) Iedzīvotāju skaits Rīgas apkaimēs 2024. gadā. Infografika. 11.06.2024. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/publikacijas-un-infografikas/23383-iedzivotaju?themeCode=IR> (skatīts 19.08.2025.).

- De Weger, E.; Baan, C.; Bos, C.; Luijkx, K.; Drewes, H. (2022) 'They need to ask me first'. Community engagement with low-income citizens. A realist qualitative case-study. *Health Expectations*, 25 (2), 684–696. <https://doi.org/10.1111/hex.13415>.
- Durkheim, E. (1893/1964) *The Division of Labor in Society*. New York, NY: The Free Press.
- European Commission (2020) *New Leipzig Charter. The transformative power of cities for the common good*. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2020/12/12-08-2020-new-leipzig-charter-the-transformative-power-of-cities-for-the-common-good (skatīts 19.08.2025.).
- Falanga, R.; Nunes, M. C.; Chaves, H. (2024) Community engagement in urban regeneration: Highlights from the 'Sê Bairrista' project in Marvila (Lisbon). Othengrafen, F.; Herrmann, S.; Pencic, D.; Lazarevski, S. (eds.) *Social Cohesion and Resilience through Citizen Engagement: A Place-Based Approach*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 140–162. <https://doi.org/10.4337/9781035317103.00022>.
- Feldmane, L.; Krūzmētra, Ž.; Tirmane, A. (2024) No migrācijas līdz integrācijai: jaunie iedzīvotāji Latvijas laukos. *Akadēmiskā Dzīve*, 60, 159–168. <https://doi.org/10.22364/adz.60.14>.
- Fincher, R.; Iveson, K. (2008) *Planning and Diversity in the City: Redistribution, Recognition and Encounter*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Foster-Fishman, P. G.; Cantillon, D.; Pierce, S. J.; van Egeren, L. A. (2007) Building an Active Citizenry: The Role of Neighborhood Problems, Readiness, and Capacity for Change. *American Journal of Community Psychology*, 39 (1–2), 91–106. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9097-0>.
- Foster, S.; Iaione, C. (2016) The city as a Commons. *Yale Law & Policy Review*, 34 (2), 281–349.
- Gans, H. J. (1962a) *The Urban Villagers, Group and Class in the Life of Italian Americans*. New York: The Free Press.
- Gans, H. J. (1962b) Urbanism and Suburbanism as Ways of Life: A Reevaluation of Definitions. Rose, A. M. (ed.) *Human Behavior and Social Processes*. Boston: Houghton Mifflin, 625–648.
- Gilster, M. E. (2014) Putting Activism in Its Place: The Neighborhood Context of Participation in Neighborhood-Focused Activism. *Journal of Urban Affairs*, 36 (1), 33–50. <https://doi.org/10.1111/juaf.12013>.
- Greve, H. R.; Rao, H. (2014) History and the Present: Institutional Legacies in Communities of Organizations. *Research in Organizational Behavior*, 34, 27–41. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2014.09.002>.
- Hays, R. A.; Kogl, A. M. (2007) Neighborhood Attachment, Social Capital Building, and Political Participation: A Case Study of Low- and Moderate-Income Residents of Waterloo, Iowa. *Journal of Urban Affairs*, 29 (2), 181–205. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2007.00333.x>.
- Klein, J.; Tremblay, D.; Sauvage, L.; Ghaffari, L.; Angulo, W. (2019) Cultural Initiatives and Local Development: A Basis for Inclusive Neighborhood Revitalization. *Urban Planning*, 4 (1), 78–90. <https://doi.org/10.17645/up.v4i1.1658>.
- Kleinhans, R. (2017) False Promises of Co-production in Neighbourhood Regeneration: The Case of Dutch Community Enterprises. *Public Management Review*, 19 (10), 1500–1518. <https://doi.org/10.1080/14719037.2017.1287941>.
- Klinenberg, E. (2018) *Palaces for the People: How Social Infrastructure Can Help Fight Inequality, Polarization, and the Decline of Civic Life*. New York: Crown.
- Kruk, S. (ed.) (2018) *Pluralism Anxiety. Acting Socially in Latvia*. Riga: Rīga Stradiņš University.
- Latham, A.; Layton, J. (2019) Social Infrastructure and the Public Life of Cities: Studying Urban Sociality and Public Spaces, *Geography Compass*, 13 (7), 13:e12444. <https://doi.org/10.1111/gec3.12444>.
- Lewicka, M. (2011) Place Attachment: How Far Have We Come in the Last 40 Years? *Journal of Environmental Psychology*, 31 (3), 207–230. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.10.001>.
- Levina, J.; Martinsone, K.; Kamerade, D. (2016) The relationship between anomie and participation of Latvian inhabitants in social activities. *SHS Web of Conferences. 5th International Interdisciplinary Scientific Conference 'Society. Health. Welfare'*. 2014, 30, 1–17. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20163000038>.

- Liepājas Centrālā administrācija (2024) Liepājas valstspilsētas sociālekonomiskais pārskats 2024. https://faili.liepaja.lv/Bildes/Dokumenti/Dokumentu-biblioteka/Statistika/Soc_ek/Iedzivotaji.pdf (skatīts 19.08.2025.).
- Lofland, L. H. (1998) *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory*. New York: Aldine de Gruyter.
- Luonila, M.; Kumpulainen, K.; Leppänen, A.; Koskinen-Koivisto, E.; Ruokolainen, O. (2023) Community Resilience and Cultural Sustainability in Two Finnish Urban Neighbourhoods. *Frontiers in Political Science*, 5, 5:1213240. <https://doi.org/10.3389/fpos.2023.1213240>.
- Manzo, L. C.; Perkins, D. D. (2006) Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning. *Journal of Planning Literature*, 20 (4), 335–350. <https://doi.org/10.1177/0885412205286160>.
- Mazdak, I.; Samad R. A.; Behnam, G. (2023) Investigating the Link Between Place Attachment, Civic Engagement, and Pro-environmental Behaviors, *Environmental Development*, 47. <https://doi.org/10.1016/j.envdev.2023.100897>.
- Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3 (5), 672–682. <https://doi.org/10.2307/2084686>.
- Mieriņa, I. (2018) Politiskā atsvešinātība un anomija mūsdienu Latvijā. Zobena, A. (red.) *Lost in Freedom: Anomy in Contemporary Latvia*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 56–75.
- Musante, K.; DeWalt, B. R. (2011) *Participant Observation*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Oberwittler, D.; Natter, L. (2024) The Unequal Spread of Digital Neighbourhood Platforms in Urban Neighbourhoods: A Multilevel Analysis of Socio-Demographic Predictors and Their Relation to Neighbourhood Social Capital. *Urban Studies*, 61 (16), 3187–3210. <https://doi.org/10.1177/00420980241286266>.
- OECD (2011) *Perspectives on Global Development 2012: Social Cohesion in a Shifting World*, Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/persp_glob_dev-2012-en.
- Ozoliņa, L.; Lake, A. (2023) Cultural and Arts Consumption as a Source of Social Solidarity: the Case of Social Solidarity of the Latvian Centenary Programme. *Culture Crossroads*, 23, 8–27. <https://doi.org/10.55877/cc.vol23.447>.
- Patti, D.; Polyak, L. (2017) *Funding the Cooperative City: Community Finance and the Economy of Civic Spaces*. Vienna: Cooperative City Books.
- Prince, D. M.; Hohl, B.; Hunter, B. A.; Thompson, A. B.; Matlin, S. L.; Hausman, A. J.; Tebes, J. K. (2019) Collective Efficacy as a Key Context in Neighborhood Support for Urban Youth. *American Journal of Community Psychology*, 63 (1–2), 179–189. <https://doi.org/10.1002/ajcp.12311>.
- Putnam, R.D. (1993) *Making Democracy Work. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Rao, H.; Greve, H. R. (2018) Disasters and Community Resilience: Spanish Flu and the Formation of Retail Cooperatives in Norway. *Academy of Management Journal*, 61 (1), 5–25. <https://doi.org/10.5465/amj.2016.0054>.
- Ruokolainen, O.; Luonila, M.; Leppänen, A.; Kumpulainen, K. (2024) Suburban Neighbourhoods as Places for Everyday Cultural Participation: The Case of Jyväskylä in Finland. *Cultural Trends*, 34 (2), 196–213. <https://doi.org/10.1080/09548963.2024.2345246>.
- Sampson, R. J. (2012) *Great American City: Chicago and the Enduring Neighborhood Effect*. Chicago: University of Chicago Press.
- Swaroop, S.; Morenoff, J. D. (2006) Building Community: The Neighborhood Context of Social Organization, *Social Forces*, 84 (3), 1665–1695. <https://doi.org/10.1353/sof.2006.0058>.
- Sugiyama, T.; Thompson, C. W.; Alves, S. (2008) Associations Between Neighborhood Open Space Attributes and Quality of Life for Older People in Britain. *Environment and Behavior*, 41 (1), 3–21. <https://doi.org/10.1177/0013916507311688>.

Wirth, L. (1938) Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, 44 (1), 1–24. <http://www.jstor.org/stable/2768119>.

Wolch, J. R.; Byrne, J.; Newell, J. P. (2014) Urban Green Space, Public Health, and Environmental Justice: The Challenge of Making Cities “Just Green Enough”. *Landscape and Urban Planning*, 125, 234–244. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2014.01.017>.

Redakcijā saņemts (*received*) 31.05.2025., precizēts (*revised*) 19.08.2025., apstiprināts (*accepted*) 20.09.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Maija Krūmiņa, Ginta Elksne, Ilze Koroļeva
Latvijas Universitāte

PASTĀVĪGAIS UN MAINĪGAIS NACIONĀLĀS IDENTITĀTES APZIŅĀ JAUNO PIEAUGUŠO GRUPĀ

STABILITY AND FLUX IN NATIONAL IDENTITY AWARENESS IN EARLY ADULTHOOD

Maija Krūmiņa, *Ph. D.*, ir vēsturniece, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece. Zinātniskās intereses: mutvārdu vēsture un dzīvesstāsti, latviešu trimdas vēsture, diaspora un migrācija.

 0000-0002-5008-9221

E-pasts: maija.krumina@lu.lv

Ginta Elksne, *Mg. sc. soc., Mg. hum.*, ir socioloģe, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece, zinātniskā doktora grāda kandidāte Rīgas Stradiņa universitātē. Zinātniskās pētniecības intereses saistītas ar migrācijas un remigrācijas tēmām dzīvesstāstos, kā arī identitātes jautājumiem mūsdienu sabiedrībā.

 0000-0003-1011-3351

E-pasts: ginta.elksne@lu.lv

Ilze Koroļeva, *Dr. sc. soc.*, ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece. Zinātniskajā darbā pievērsusies galvenokārt jauniešu, migrācijas, identitātes, kā arī sociālās nevienlīdzības, labklājības un veselības jautājumu izpētei. Vadījusi un bijusi pētniece daudzos starptautiskos projektos.

 0000-0002-7701-5775

E-pasts: ilze.koroleva@lu.lv

Kopsavilkums

Rakstā analizēta nacionālās identitātes uztvere un tās pārmaiņas jauno pieaugušo (aptuveni 24–35 gadi) skatījumā mūsdienu Latvijā. Pētījums balstās uz konstrukcionisma pieeju, un tajā izmantots Monseratas Giberno (*Montserrat Guibernau*) nacionālās identitātes dimensiju rāmis (psiholoģisko, kultūras, teritoriālo, vēsturiskās atmiņas, politisko) un Stīva Fentona (*Steve Fenton*) intensitātes shēma (entuziasti, neitrālie, vienaldzīgie). Empīriskais pamats ir deviņas padziļinātas daļēji strukturētas intervijas, kuras papildina salīdzinošs kvantitatīvais ietvars, izmantojot 2013. gada ISSP aptaujas un 2024./2025. gada reprezentatīvās iedzīvotāju aptaujas “Sabiedrības saliedētības vektori” datus.

Analīzes rezultāti rāda, ka nacionālā identitāte šajā kohortā nav statiska, bet situatīvi aktīvizējas – īpaši ārzemju pieredzēs un sociāli politisku notikumu kontekstā. Naratīvos dominē kultūras (tostarp valodas), teritoriālā (“vietas izjūta”) un psiholoģiskā (emocionālā piederība, lepnums) dimensija; vairākums respondentu atbilst S. Fentona “neitrālo” pozīcijai (identitāte kā “klusā klātbūtne”, kas mobilizējas noteiktos brīžos). Pēc 2022. gada aizvien vairāk tiek akcentēta drošība un valsts neaizskaramība; valsts valoda tiek interpretēta kā skaidra robežšķirtne. Kvantitatīvie rādītāji ataino pieaugošu lepnumu par piederību Latvijai un ciešāku saikni gan ar Latviju, gan Eiropu 24–35 gadu vecuma grupā, kamēr lokālā piesaiste kopumā saglabājas stabila. Kopumā mūsdienu ģeopolitiskajos apstākļos pastiprinās valodas un teritoriālās neaizskaramības uzsvērums, savukārt ikdienas līdzaspastāvēšanas situācijās dominē iekļaujošāki, pilsoniski definēti naratīvi, kas labi sader ar piederību gan Latvijai, gan Eiropai.

Raksturvārdi: nacionālā identitāte, jaunie pieaugušie, vērtības, piederības izjūta.

Summary

The article examines how national identity is perceived and how it changes among young adults (aged 24–35) in Latvia today. The study adopts a constructionist approach and applies Montserrat Guibernau’s framework of national identity dimensions (psychological, cultural, territorial, historical memory, political) alongside Steve Fenton’s intensity typology (enthusiasts, neutrals, indifferents). The empirical base consists of nine in-depth semi-structured interviews, complemented by a comparative quantitative frame using data from the 2013 ISSP survey and the 2024/2025 nationally representative survey *Vectors of societal cohesion*.

The analysis shows that national identity in this cohort is not static but situationally activated – especially during experiences abroad and in the context of socio-political events. The narratives are dominated by cultural (including language), territorial (“sense of place”), and psychological (emotional belonging, pride) dimensions. Most respondents align with Fenton’s “neutral” category, where identity functions as a “quiet presence” mobilized at particular moments. Since 2022, there has been a heightened emphasis on security and territorial inviolability, and the state language is interpreted as a clear boundary marker. Quantitative indicators point to increasing pride in belonging to Latvia and stronger attachment both to Latvia and to Europe among 24–35-year-olds, while local attachment remains broadly stable.

Overall, current geopolitical conditions accentuate language and territorial inviolability, whereas in everyday coexistence more inclusive, civically defined narratives prevail, consistent with a sense of belonging to both Latvia and Europe.

Keywords: national identity, young adults, values, sense of belonging.

Ievads

Nacionālā identitāte – gan kā sabiedrību saliedējošs simbolisks resurss, gan kā pētniecības objekts – pēdējās desmitgadēs kļuvusi arvien aktuālāka, kas Latvijā īpaši jūtams kopš valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” sākuma 2010. gadā.¹ Gan šajā programmā, gan ārpus tās ir veikti plaša spektra pētījumi – no valodas lomas līdz pat konkurējošo identitāšu dinamikai.² Intensīvās diskusijas, kas akadēmiskajā un sabiedriskajā vidē norisinājušās pēdējos 15 gados, skaidri iezīmē to, ka globalizācijas radītajā informācijas un mobilitātes laikmetā pieaug gan tendence uz pozitīvu nacionālās pašapziņas stiprināšanu, gan nacionāli motīvētu konfliktu risks.³

No vienas puses, identitāte tiek definēta kā relatīvi nemainīgs garīgais veselums, fundamentāls organizējošs princips, kas palīdz indivīdam uzturēt patību un sevis kontinuitāti⁴; no otras – konstrukcionisma perspektīva skaidro, ka jebkura identitāte ir sociāls konstrukts, kas tiek radīts un pārveidots stāstos, simbolos un praksēs⁵. Šo spriegumu starp stabilitāti un mainīgumu atspoguļo arī nacionālā identitāte, kuru var uztvert kā

divu līmeņu veidojumu: sajūta par piederību nācijai ir gan individuāla, gan kolektīvi veidota. Sociālpsiholoģiskajā tradīcijā nacionālā identitāte tiek definēta kā viena no sociālajām identitātēm jeb “mēs” kategorija, kas aktivizējas sociālajā salīdzinājumā.⁶ Savukārt konstrukcionisma pieeja uzsver, ka šīs piederības robežas pastāv tikai tik ilgi, kamēr sabiedriskajā komunikācijā tiek uzturēti konkrēti simboli, stāsti un rutīnas.⁷ Līdz ar to nacionālā identitāte nepārtraukti balansē starp salīdzinoši stabiliem vēsturiskiem, teritoriāliem orientieriem un interpretācijām, kas nemitīgi pielāgojas sociālajām un kultūras pārmaiņām.⁸

Šī transformāciju telpa ir aktuāla arī agrīnajā pieaugušo vecumposmā (20–35 gadi⁹), kurā indivīdi atrodas starp bērnībā un pusaudžu gados internalizētām “mēs” robežšķirtnēm un arvien intensīvākiem globāliem kultūras piedāvājumiem (tieši jaunie pieaugušie visbiežāk šķērso valstu robežu, patērē transnacionālo mediju saturu un veido hibrīdu profesionālo karjeru, tādējādi vienlaikus slīpējot un izaicinot savu nacionālo un kultūras piederību).¹⁰

Tomēr, neraugoties uz bagātīgo teorētisko materiālu un ievērojamo skaitu empīrisko pētījumu par nacionālo identitāti kopumā,

¹ “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” bija Valsts pētījumu programma prioritārajā zinātnes virzienā “Nacionālā identitāte”, kas tika realizēta 2011.–2014. gadā. Tās mērķis bija radīt zināšanu bāzi, kas nodrošinātu iespēju veidot vispusīgu un padziļinātu izpratni par nacionālo identitāti Latvijā 21. gadsimtā, tai saskaroties ar kultūrvēsturisko mantojumu, sociālekonomiskām, politiskām un kultūrvides pārmaiņām, un piedāvāt risinājumus Latvijas ilgtspējas nodrošināšanai nākotnē. Sk.: <https://likumi.lv/ta/id/211022-par-valsts-petijumu-programmam>.

² Sk. Kļave, Šūpule 2013; Rozenvalds, Zobena (red.) 2014; Zepa, Kļave (red.) 2011; Šķilters, Lasmane (sast.) 2011.

³ Sīle 2015, 158.

⁴ Eriksons 1968/1998.

⁵ Berger, Luckmann 1966; Giddens, 1991; Hall 1996.

⁶ Tajfel 1978.

⁷ Ashmore, Deaux, McLaughlin-Volpe 2004.

⁸ Andreouli, Chrysochoou 2015.

⁹ Lai gan zinātniskajā literatūrā pastāv atšķirīgi uzskati par agrīnā pieaugušo vecuma robežām, šajā rakstā tas attiecināts uz 20 līdz 35 gadu vecumu, balstoties uz autoriem, kuri šo vecuma diapazonu iekļauj agrīnajā pieaugušo posmā gan psiholoģisko īpašību, gan attīstības uzdevumu ziņā (sk. Bertram et al. 2013; Kalinnikova, Shaplavska, Zavodilov 2016; Zielinska, Wróbel 2018 u. c.). Latviešu valodā jēdziens *young adults* tiek tulkots gan kā “agrīnais pieaugušo vecums”, gan kā “jaunie pieaugušie”. Tā kā šajā rakstā uzmanība pievērsta konkrētai sabiedrības grupai, konsekvences nodrošināšanai turpmāk pārsvarā tiks lietots jēdziens “jaunie pieaugušie”.

¹⁰ Jensen, Arnett 2012.

jauno pieaugušo nacionālās identitātes apziņa Latvijas kontekstā ir salīdzinoši maz analizēta. Vienlaikus jāizceļ izņēmums – pētījums “Nacionālās identitātes apziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori”, kas tika īstenots 2009.–2011. gadā un kurā, balstoties uz padziļinātu interviju datiem, tika aplūkoti dažādi nacionālās identitātes aspekti, tostarp jauno pieaugušo nacionālās identitātes izjūta. Šī paaudze tika uzlūkota kā potenciāls sabiedrības identitātes veidošanās kodols, tādēļ padziļināti analizēta šīs grupas identitātes izjūta, vērtību pamats un instrumenti, kas visvairāk ietekmējuši tās veidošanos. Tika secināts, ka cilvēkiem agrīnajā pieaugušo vecumā nacionālā identitāte ikdienā nav dominējoša un aktualizējas galvenokārt situatīvi; tā balstās uz kultūras, teritoriālo un psiholoģisko dimensiju; un, lai gan emocionālā saite ar “nacionālo” bieži ir neitrāla, gandrīz visi pētījuma dalībnieki uzskata, ka identitāte ir jākopj – īpaši caur izglītību un pilsonisko līdzdalību.¹¹

Minētais pētījums ir nozīmīgs, taču tas atspoguļo situāciju pirms vairāk nekā 15 gadiem – laikā, kad sociālie mediji Latvijā vēl tikai nostiprinājās, darba un izglītības mobilitāte Eiropas Savienībā bija sākumfāzē un globālo krīžu (piemēram, Covid-19 pandēmijas vai Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā) ietekme vēl nebija jūtama. Tāpēc nepieciešama jauna analīze, ņemot vērā arvien pieaugošu mobilitāti, drošības diskursa aktualizēšanos Baltijas reģionā un globalizācijas ietekmi.

Par aktualizēta skatījuma vajadzību signalizē arī relatīvi nesens pētījums, kurā intervēti 14–19 gadus veci skolēni Latvijā un Gruzijā. Tā rezultāti rāda, ka Latvijas jaunieši definē sevi vispirms kā latviešus, bet eiropieša piederību uztver kā papildu vērtībās balstītu slāni. Valoda, tradīcijas un nacionālās kultūras simboli ir viņu primārais identitātes pamats, taču Eiropas integrācija tiek atzīta par svarīgu

brīvības, demokrātijas un iespēju telpu.¹² Līdzīgas tendences konstatētas arī 2014. gada pētījumā par 17–19 gadus veciem jauniešiem Latvijā¹³ – viņiem nacionālā piederība bija centrālā, bet Eiropas identitāte tika interpretēta kā atvērtības un iespēju papildinājums. Salīdzinot abus pētījumus, redzams, ka pamatstruktūra ir saglabājusies, taču mūsdienās pieaug uzsvars uz starpkultūru pieredzi un globālo mobilitāti. Tas vedina izvirzīt pieņēmumu, ka arī vecākā, 20–35 gadus veco cilvēku grupa turpina balansēt starp stipru nacionālo kodolu un atvērtību starpnacionālām piederībām.

Šī raksta mērķis ir turpināt minēto pētījumu iesākto virzienu, īpašu uzmanību pievēršot dialektikai starp pastāvīgo un mainīgo jauno pieaugušo identitātes apziņā laikā, kad ārējo faktoru – globalizācijas, mobilitātes, informatīvās telpas pārmaiņu un drošības izaiicinājumu – ietekme kļuvusi īpaši intensīva. Būtiskākie izpētes jautājumi:

- 1) Kuras nacionālās identitātes dimensijas jauno pieaugušo naratīvos parādās kā stabils kodols, un kā tās tiek iedzīvinātas ikdienas praksēs?
- 2) Kādā mērā ir mainījies šo dimensiju nozīmīgums un identitātes intensitāte pēc 2022. gada drošības diskursa saasināšanās?

Šādā veidā pētījums ne tikai atjaunina empīrisko zināšanu bāzi, bet arī sniedz teorētisku ieguldījumu debatēs par nacionālās identitātes dinamiku jauno pieaugušo paaudzē, iezīmējot, kā pastāvīgais un mainīgais savijas vienotā nacionālās piederības stāstā 21. gadsimta Latvijā.

Raksta sākumā tiks sniegta identitātes pastāvīguma un mainīguma koncepcija, kā arī teorētiskais ieskats jauno pieaugušo perspektīvās. Tam sekos metodoloģiskā daļa, kurā tiks skaidrotas pētījumā izmantotās kvalitātīvās un kvantitatīvās pieejas jauno pieaugušo

¹¹ Garda-Rozenberga, Krūmiņa 2013.

¹² Khoshtaria et al. 2021.

¹³ Rungule, Koroļeva 2014.

identitātes analīzei, bet pēc tam tiks sniegti empīriskie rezultāti un to interpretācija.

Nacionālā identitāte un jauno pieaugušo perspektīva

Šajā pētījumā nacionālo identitāti aplūkojam konstrukcionisma tradīcijā: tā nav fiksēta “būtība”, bet diskursīvi veidots konstrukts, kas rodas sociālajā kategorizācijā (“mēs”/“viņi”), naratīvos par kopīgu izcelsmi un kultūras atšķirībām un noteiktās situācijās tiek no jauna aktivizēti.¹⁴ Svarīgi ņemt vērā arī Stjuarta Halla (*Stuart Hall*) aprakstīto “nepieciešamības un neiespējamības” dialektiku: identitāte ir politiskās un emocionālās mobilizācijas ziņā nepieciešama, taču tās saturs nav izšķirošs – tas ir kontekstuāls un mainīgs. Līdz ar to identitāte jāsaprot kā pozicionēšanās konkrētā vēsturiskā un institucionālā kontekstā, nevis kā no “dabas” atvasināta, stabila esence; attiecīgi jebkuri identitātes apgalvojumi ir politiski un ētiski jāpamato, nevis jāpieņem kā pašsaprotami.¹⁵

Vienlaikus jāņem vērā globalizācijas lauka dinamika. Kā norādījis Kreigs Kalhūns (*Craig Calhoun*), globalizācija neizdzēš nacionālās identitātes, bet pārveido to izpausmes, veidojot jaunas mijiedarbes starp “globālo” un “lokālo”. K. Kalhūns arī nošķir pilsonisko nacionālismu (piederība tiek definēta caur pilsonību, politiskām vērtībām un līdzdalību) un etnisko nacionālismu (piederība balstās kopīgā izcelsmē un kultūras mantojumā), argumentējot par pirmā priekšrocībām iekļaujošas demokrātiskas sabiedrības uzturēšanā. Nacionālā identitāte šajā skatījumā ir arī kolektīvās mobilizācijas resurss sociālajās kustībās, un identitātes krīzes brīžos tā var piedzīvot atjaunotu aktualizāciju; izšķiroši ir tas, lai kultūras naratīvi, kas strukturē piederības izjūtu, tiktu savienoti ar demokrātisku līdzdalību un atvērtību daudzveidībai.¹⁶

Papildus šim teorētiskajam ietvaram analītiskos nolūkos izmantots Monseratas Giberno (*Montserrat Guibernau*) teorētiskais nacionālo identitāti veidojošo dimensiju modelis: 1) psiholoģiskā dimensija, kas raksturo emocionālo piederību; 2) kultūras dimensija, kas ietver vērtības, pārliecības, tradīcijas, paražas, valodu un pieredzi; 3) teritoriālās piederības dimensija, kas ietver priekšstatus par mājām kā vietu, ainavu, dabu; 4) vēsturisko atmiņu dimensija, kas ļauj cilvēkam justies lepnam par savu valsti, smelties iedvesmu un emocionālu pacēlumu no savām saknēm; 5) politiskā dimensija, kas ietver pilsoniskos pienākumus, tiesības, vērtības un lojalitāti.¹⁷ Būtiski, ka šis modelis izmantots arī 2009.–2011. gada pētījumā par tālaika jauno pieaugušo nacionālās identitātes izjūtu, tāpēc varam salīdzināt abu pētījumu rezultātus.

Konsekvenses dēļ tāpat izmantots Stīva Fentona (*Steve Fenton*) izstrādātais modelis, kas ļauj izvērtēt nacionālās identitātes intensitāti, izšķirot trīs pozīcijas: entuziasti (tie, kuriem nacionālā identitāte ir būtiska un ietekmē ikdienas rīcību), neitrālie (uztver nacionālo piederību kā pašsaprotamu, bez īpašas refleksijas vai emocionālas iesaistes) un vienaldzīgie (vai nu noliedz nacionālo identitāti, vai identificējas ar plašākām transnacionālām kopienām).¹⁸

Cits aspekts, kas jāņem vērā, pētot jauno pieaugušo identitātes izjūtu, ir nacionālās un pārnacionālās identitātes attiecības. Pēc Māstrihtas līguma Eiropas Savienības pilsonības radīja divkārtas piederības sistēmu, kur “latvietis” var tikt uztverts vai nu kā viena lielāka “eiropieša” identitātes sastāvdaļa, vai arī kā līdztekus pastāvoša identitāte, kas daļēji pārklājas ar “eiropieša” identitāti. Pētījumi rāda, ka lielākajā daļā Eiropas valstu abas piederības korelē pozitīvi, tomēr korelācijas stiprums nosaka, vai sabiedrībā dominē iekļaujošs vai konkurējošs modelis.¹⁹ Situācijās,

¹⁴ Wodak et al. 1999.

¹⁵ Hall 1996; Louis 2009.

¹⁶ Calhoun 1997; 2007.

¹⁷ Guibernau 2007.

¹⁸ Fenton 2007.

¹⁹ Šerek, Jugert 2017.

kur nacionālā identitāte tiek interpretēta galvenokārt etnolingvistiski, pastiprinās jauniešu noraidošais noskaņojums pret imigrāciju un minoritātēm, turpretim pilsoniski definētas identitātes kontekstā tie paši jaunieši parasti ir atvērtāki daudzveidībai.²⁰ Tomēr Latvijā šo spriegumu varētu pastiprināt gan vēsturiskās atmiņas, gan ģeopolitiskās drošības diskurss.

Teorētiskā un empīriskā literatūra vedina domāt, ka jauno pieaugušo nacionālā identitāte atrodas starp pastāvīgumu un mainīgumu – tajā saglabājas ģimenē iemantotie naratīvi, bet vienlaikus jaunie profesionālie, migrācijas un digitālās komunikācijas ceļi piedāvā plašāku identitātes repertuāru. Tieši tāpēc pētnieciska uzmanība jāpievērš tam, kā jaunie pieaugušie Latvijā meklē līdzsvaru starp etnolingvistiskām tradīcijām un pilsoniski iekļaujošām vērtībām, izvēloties latviešu etnonacionālisma vai integrācijas repertuāru²¹, un kā nacionālā un Eiropas identitāte savstarpēji nostiprina vai vājina viena otru.

Metodoloģija

Atbildes uz raksta ievadā minētajiem pētījuma jautājumiem meklētas, izmantojot kvalitatīvo pētījumu metodoloģiju, kā arī reprezentatīvu Latvijas iedzīvotāju aptauju datus.

Kvalitatīvie dati iegūti daļēji strukturētās, padziļinātās intervijās ar jaunākā vecumposma pieaugušajiem. Dalībnieku atlase veikta tāpat kā 2009.–2011. gada pētījumā²²,

uzrunājot sabiedriski aktīvus profesionāļus, galvenokārt humanitārajās un sociālajās jomās. Kopumā no 2024. gada decembra līdz 2025. gada maijam tika intervēti deviņi dalībnieki – trīs vīrieši un sešas sievietes, kas dzimuši 1989.–2001. gadā²³. Pēc etniskās piederības visi pētījuma dalībnieki bija latvieši. Interviju vadlīniju jautājumi aptvēra dalībnieku uzskatus par nacionālo un etnisko identitāti, to veidošanās raksturojumu un iespējamo saistību ar piederības dažādām sociālām grupām vai reģioniem uztveri.

Pētījuma kvalitatīvās daļas pamatā ir stāstošās jeb vēstošās identitātes analīze, kuras centrā nav jautājums, kas ir indivīds, bet gan – ko un kā viņš stāsta par sevi.²⁴ Stāstījums tiek uzlūkots kā būtisks identitātes izziņas avots, jo, verbalizējot pieredzi, cilvēks vienlaikus definē savu piederību, vērtības un identitātes izjūtu.²⁵ Kā uzsver Maikls Bambergs (*Michael Bamberg*), jebkurš naratīvs – neatkarīgi no tā, vai tas vēsta par paša vai cita cilvēka dzīvi, atsevišķu epizodi vai notikumu, – vienmēr atklāj runātāja identitāti. Stāstījuma skatpunkts, no kura tiek strukturēti tēli un notikumi, vienlaikus atklāj arī runātāja paša pozicionējumu, tādējādi stāsts veido apgalvojumu par to, kas stāstītājs ir. Šāds “es” konstruējums stāsta pasaulē prasa papildu retorisku darbu, lai klausītāji to uztvertu “pareizi”, un tieši šis retoriskais darbs, nevis stāsta “personiskums”, padara personiskos naratīvus par nozīmīgiem datiem identitātes izpētē.²⁶

²⁰ Pehrson, Vignoles, Brown 2009.

²¹ Šūpule 2012.

²² Tālaika pētījuma dalībnieku atlase notika Latvijas Zinātnes padomes granta Nr. 09.1531 “Politiskās nācīgas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori (2009–2012)” ietvaros: intervēts vairāk nekā 70 dažādu vecuma grupu dalībnieku, starp tiem – akadēmiķi, politiķi, sabiedrisko un nevalstisko organizāciju vadītāji, mediju un radošo nozaru pārstāvji u. c., kuri tika uzlūkoti par viedokļu līderiem sabiedrībā, jo

ar savu sabiedrisko vai profesionālo darbību aktīvi ietekmē plašu cilvēku loku. Pētījumam par jauno pieaugušo nacionālās identitātes izjūtu tika izmantotas intervijas, kuru autori atbilda izvēlētajai vecuma grupai. (Garda-Rozenberga, Krūmiņa 2013)

²³ Tā kā kvalitatīvo interviju dalībnieki bija vecumā no 24 līdz 35 gadiem, tad salīdzināmībai arī kvantitatīvo datu analīzē izmantoti tieši šīs vecumgrupas rādītāji.

²⁴ McCrone 2002.

²⁵ Ochs, Capps 1996.

²⁶ Bamberg 2005, 223–224.

Analītiskais ietvars balstās naratīvi diskursīvajā pieejā²⁷, kas ļauj izziņāt gan kopīgos motīvus intervijās, gan plašākus sabiedrisko diskursus, kas ietekmē identitātes veidošanos. Analīze ietvēra interviju transkriptu atkārtotu caurskati un tematisko kodēšanu²⁸, lai identificētu galvenās, atkārtoti sastopamās tēmas, kas strukturē dalībnieku stāstījumus un palīdz izprast identitātes dinamiku.

Lai ierāmētu kvalitatīvajās intervijās iegūtās nacionālās piederības dimensijas, izmantoti dati no divām Latvijas iedzīvotāju kvantitatīvajām aptaujām. Tie ļauj ne tikai skaidrāk ilustrēt intervijās identificētās tēmas, bet arī precīzāk novērtēt, kā tieši ir mainījusies jauno pieaugušo identitātes apziņa. Pirmais kvantitatīvo datu avots bija sekundārs – Latvijas iedzīvotāju reprezentatīva aptauja, kas 2013. gadā veikta Starptautiskajā sociālo pētījumu programmā (*International Social Survey Programme*) un iekļāva tematisko moduli “Nacionālā identitāte”²⁹ (izlases apjoms $n = 1000$). Aptaujas veikšanas laiks sasaucas ar pētījumā “Nacionālās identitātes apziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori” veiktajām padziļinātajām intervijām. Savukārt pašreizējās jauno pieaugušo nacionālās piederības izjūtas aplūkotas, pamatojoties uz 2024.–2025. gadā veiktās Latvijas iedzīvotāju

reprezentatīvās aptaujas “Sabiedrības saliedētības vektori” primārajiem datiem (izlases apjoms $n = 2023$).³⁰

Nacionālās identitātes izjūtas intensitāte

Pirmā pazīme, kas raksturo intervēto jauno pieaugušo skatījumu, ir piesardzīga – dažkārt pat skeptiska – attieksme pret pašu nacionālās identitātes jēdzienu. Vairāki intervētie sākumā uzsvēra koncepta nenoteiktību un tikai pēc tam mēģināja to “piepildīt” ar saturu, piemēram: “Es esmu dzirdējusi to terminu, bet tā īsti skaidru definīciju tagad nevaru iedomāties. Es drīzāk to jūtu caur piederības intensitāti konkrētai tautībai un valstij.” (Siev., dz. 2001) Līdzīgi rezonē arī cita dalībiece (dz. 1989), kura nacionālo piesauc vien retos simboliskos brīžos: “Ikdienā par to nesanāk domāt. Varbūt uz 18. novembri vai Dziesmu svētkiem. Pirmā asociācija laikam ir kopīga valoda un vēsture.” Šo piesardzību pastiprina arī dažkārt sastopamais kritiskais skatījums: “Man personīgi nepatīk vārds “nacionālais” – tas mūsdienās atgādina par negatīvu noskaņu. Es gribētu runāt par identitāti vispār, kas balstīta ģimenes un kultūras saknēs.” (Siev., dz. 1992)

Šajā ziņā jauno pieaugušo skatījumā nav vērojamas būtiskas izmaiņas salīdzinājumā ar 2009.–2011. gada pētījumu, kurā tika konstatēts, ka nacionālās identitātes apziņa lielākoties aktualizējas tikai noteiktos nozīmīgos brīžos vai situācijās, bet ikdienā tā reti ir apzināta vai dominējoša. Lai novērtētu identitātes intensitāti, toreiz tika izmantots S. Fentona modelis, lielāko daļu aptaujāto pieskaitot neitrālajiem – viņu identitātes

²⁷ Naratīvi diskursīvajā pieejā transkribētās intervijas tiek atkārtoti rūpīgi lasītas un analizētas, lai atklātu valodas lietojuma prakses un atkārtotojamos tematus, kurus interpretē kā diskursīvos resursus. Analītiskais process ir iteratīvs un divvirzienu: 1) identificē kopīgos elementus dažādos stāstījumos, 2) konkrētā intervijas kontekstā pēta, kā šie resursi tiek izmantoti identitātes konstruēšanā, iekļaujot arī kontrastējošus gadījumus. Šī pieeja ir interpretatīva un fokusējas uz biogrāfijas fragmentiem, kas izriet no sarunas, kā arī to sasaisti ar plašākiem sabiedriskajiem priekšstatiem, piemēram, par identitāti (Taylor, Littleton 2006).

²⁸ Izmantojot datu apstrādes programmu MAXQDA.

²⁹ ISSP Research Group 2015.

³⁰ Aptauja veikta Valsts pētījumu programmas projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)”.

izjūta ikdienā nebija īpaši reflektēta, bet uztverta kā pašsaprotama klātbūtne.³¹

Arī šī pētījuma dati atspoguļo līdzīgu tendenci: lielākā daļa intervēto jauno pieaugušo atbilst neitrālo kategorijai, kuru nacionālā identitātes apziņa ir stabila, bet tiek mobilizēta noteiktos brīžos. Tipiski ir šādi pašraksturojumi: "Ikdienā es par to tā nedomāju, bet es esmu latviete. Kaut kā mani aizķer visi gan skaidri, gan nelabie notikumi, kas valstī notiek." (Siev., dz. 1994) "Varbūt mana profesionālā ievirze [...] nav mani virzījusi tajā, ka es kaut kā to [nacionālo identitāti] šausmīgi artikulētu vai ka tas man ieņemtu kaut kādu burtisku lomu. Lai gan tas, ka es tagad noskatījos hokeja čempionātu, lai gan sports mani neinteresē, tas, protams, nozīmē, ka šī te ir daļa no nacionālās identitātes un līdzjušanas par Latviju utt." (Vīr., dz. 1991)

Atšķirība, kas iezīmējas šodien, ir saistīta ar ārējiem apstākļiem. Ievērojama daļa intervēto – gan entuziasti, gan neitrālie – uzsver, ka pēdējo gadu ģeopolitiskie satricinājumi, īpaši Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā 2022. gadā, ir pastiprinājis viņu nacionālās piederības izjūtu. Tas pacēlis teritoriālās drošības dimensiju pāri ikdienas rūpēm un radījis situāciju, kurā valsts simboli, brīvprātīgās iniciatīvas un valodas lietojums kļūst par redzamiem identitātes izpausmes elementiem. Pētījuma dalībniece (dz. 1994) atzīst, ka iepriekš, saskaroties ar krievvalodīgajiem, automātiski pielāgojusies un pārgājusi uz krievu valodu, bet "šobrīd vairs nepielāgotos". Šī stingrākā nostāja tiek skaidrota kā reakcija uz pieredzēto – gan atjaunotu okupācijas traumas apzināšanos, gan sabiedrisko diskusiju intensifikāciju. Vienlaikus vērojama arī nacionālās identitātes "politizācija" un sabiedrības sadalīšanās gar etnolingvistiskām līnijām. "Es domāju, tas ir tikai stiprinājis [nacionālo identitāti], bet tajā pašā laikā tas varbūt ir radījis sašķelību valsts iekšienē," saka pētījuma dalībniece (dz. 2001).

Tādējādi, ja iepriekš nacionālās identitātes kodolu veidoja kultūra, valoda un ikdienas sajūtas, pašreizējā ģeopolitiskajā situācijā priekšplānā ir izvirzījusies arī drošība un valsts teritoriālā neaizskaramība. Kā norāda cita dalībniece (dz. 1995), cilvēki ir sapratuši, ka "mēs esam laimīgi dzīvojuši 30 gadus, un laikam tā ir kaut kāda robeža, ka mums atkal ir jāpacinās par [savu valsti] un jāiestājas [par to]". Tas ietekmē arī valodas lietojuma kontekstu: valsts valoda tiek uztverta kā robežšķirtne, kuras lietojumā nedrīkst piekāpties – tas tiek uztverts ne kā nacionālistisks akts, bet kā loģisks priekšnoteikums iekšējās drošības stiprināšanai.

Nacionālās identitātes dimensijas

Aplūkojot citu aspektu, kas tika analizēts 2009.–2011. gada pētījumā, proti, ka tolaik intervētie jaunie pieaugušie Latvijā no M. Giberno izdalītajām piecām nacionālās identitātes dimensijām lielāku nozīmi piešķir trim – kultūras, teritoriālajai un psiholoģiskajai –,³² jāsecina, ka šajā ziņā situācija nav krasi mainījusies, jo arī šajā pētījumā veiktajās intervijās kultūra, īpaši valoda, saglabā savu centrālo lomu kā nacionālās identitātes pamatelements. Viens no pētījuma dalībniekiem (dz. 1991) norāda: "Latvijas gadījumā tā saistviela ir valoda, nacionālā kultūra plašā nozīmē, līdz mūsdienām ieskaitot."

Valoda tiek uzsvēta ne tikai kā nacionālās identitātes simbols, bet arī kā būtisks starppersonu attiecību un pasaules izziņas pamats: "Jāpiemin noteikti arī valoda. Ne jau tāpēc, ka tā ir baltu valoda vai ka mēs esam tikai nepilni divi miljoni, bet drīzāk tāpēc, ka valoda ir viena no pirmajām lietām, ko mēs iemācāmies šajā dzīvē un kas veido mūsu kontaktu ar apkārtni. Es domāju, tas ir ļoti būtisks elements, kas veido cilvēka nacionālo identitāti." (Vīr., dz. 1993)

Tāpat, par spīti augošajām globalizācijas tendencēm, joprojām nozīmīga vieta tiek

³¹ Garda-Rozenberga, Krūmiņa 2013.

³² Garda-Rozenberga, Krūmiņa 2013, 26.

piešķirta arī teritoriālajai piederībai – īpaši izceļot “vietas izjūtu”, kas robežojas ar emocionālu piesaisti savai zemei. Kā formulē viena no pētījuma dalībniecēm (dz. 1995): “Nacionālā identitāte, it īpaši pēdējo gadu laikā, lielā mērā man ir saistīta ar piederību vietai – zemei. [...] Kaut vai uz Lietuvu aizbraucot, man ir sajūta, ka tā tomēr ir cita vieta. Jo tas valsts ietvars, kas ir saistīts ar nācijas sakopšanu, apvienošanu, beidzas tur, kur beidzas Latvijas robeža.” Vienlaikus, runājot par teritoriālo piederību, intervētie pauž arī spēcīgu lokālo piesaisti, bieži minot tādas lokālās piesaistes vietas kā “Āgenskalns”, “Vidzemes lauki”, “Piebalga”, un tikai pēc tam seko valstiskā vai pārnacionālā (Eiropas) piederība.

Tāpat papildus kultūras un teritoriālajiem aspektiem arī šobrīd būtiska nacionālās identitātes daļa ir psiholoģiskā dimensija jeb emocionālā piederības izjūta, kas intervijas parādās kā dziļa un personiski izjusta saikne ar Latviju – ne vien kā valsti vai teritoriju, bet kā vērtību un simbolu telpu. Kāda dalībiece (dz. 1991) uzsver: “Es skatos uz [Brīvības] pieminekli, man liekas – tas ir tik nenormāli forši! Es piedalos ar cilvēkiem pasākumā, es drikstu izpausties, kā es vēlos, neviens neaizlieds manu runu, es varu runāt, kādā valodā vēlos. Es esmu pie pieminekļa. Es varu jebkurā laikā atnākt pie pieminekļa. Es varu arī aizbraukt kaut kur citur, un es varu pateikt, kas es esmu, un man nav par to ne jākaujas, ne jābaidās [...] es katru dienu lepojos ar savu zemi un savu piederību tai.” Šajā atbildē jaušama ne vien emocionāla tuvība, bet arī brīvības, drošības un pašnoteikšanās izjūta, kas kļuvusi par būtisku identitātes balstu.

Līdzīgu emocionālu viedokli pētījumā pauž cita dalībiece (dz. 1995), kura nacionālo identitāti izjūt ļoti intensīvi un fiziski: “Tas mani ārkārtīgi aizkustina. Es nezinu, kāpēc es vispār kopš bērnības vienmēr gribu raudāt, kad skan himna vai kad aplaudē lielā pateicībā kādam cilvēkam. [...] Tiem cilvēkiem tajos sporta kostīmos ir kaut kādas latviešu zīmes. Tas vienkārši liek sajūst to, ka mana kultūra ir pārstāvēta. Tā var visu ko sasniegt”

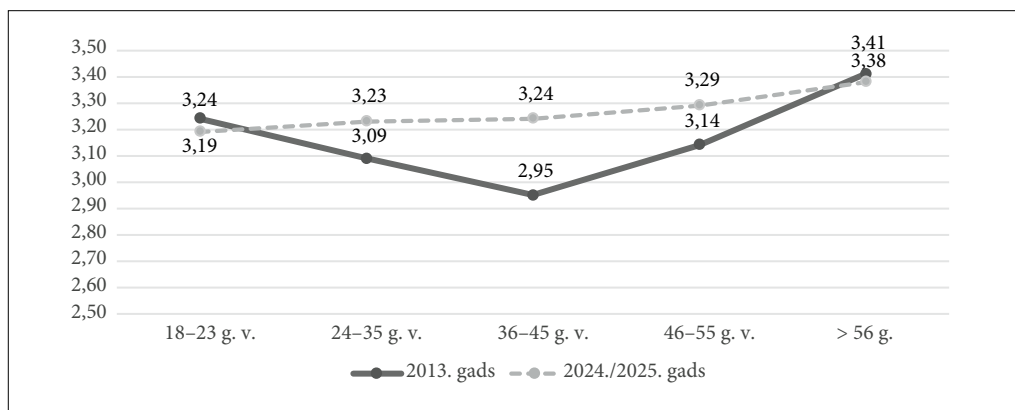
Šajā gadījumā emocionālā piederība nav tikai lepnuma izpausme, tā ir arī simbolisks apliecinājums kultūras dzīvotspējai un līdzdalībai globālajā telpā.

Kopumā, analizējot kvalitatīvās intervijas, var diezgan skaidri izdalīt stabilās (pastāvīgās) identitātes vērtības: valodu kā vienu no galvenajām identitātes dimensijām; kultūru visplašākajā izpratnē, ietverot kā tradicionālo, tā mūsdienīgo; teritoriālo dimensiju kā piesaisti vietai; un psiholoģiski/emocionālo dimensiju – lepnumu, piederības izjūtu tai, savīļņojumu.

Pēdējo divu dimensiju mērījumiem ir atvēlēta centrālā vieta arī šajā rakstā izmantoto kvantitatīvo pētījumu datos. Tā kā piederības izjūtas var būt stiprākas vai vājākas, ciešākas vai mazāk ciešas, kvantitatīvie dati dod iespēju veikt ticamus šo izjūtu intensitātes mērījumus.

Kvantitatīvajos datos psiholoģisko dimensiju jeb emocionālo piederības aspektu labi raksturo tāda pazīme kā lepošanās ar piederību savai valstij (detalizētāk tika mērīts lepnums par valsts pārstāvju sasniegumiem, panākumiem sportā, kultūrā). 2013. un 2024./2025. gada kvantitatīvo aptauju datu salīdzinājums rāda, ka tieši jauno pieaugušo grupā³³ (kā arī divās nākamajās vecuma grupās no 36 līdz 55 gadu vecumam) latviešu vidū šobrīd statistiski nozīmīgā līmenī pieaudzis lepnums par piederību Latvijai (skatīt attēlu). Abu aptauju rezultāti liecina, ka, palielinoties vecumam, pieaug arī lepnums par piederību valstij. Izņēmums ir vecākā paaudze vecumposmā no 55 līdz 65 gadiem, kā arī jaunieši līdz 23 gadu vecumam. Šajās vecuma grupās lepnums par piederību savai valstij palicis praktiski nemainīgs, pat nedaudz samazinājies.

³³ Lai salīdzinātu pētījumu rezultātus, jauno pieaugušo vecuma grupas robežas noteiktas atbilstīgi kvalitatīvo interviju dalībnieku vecumam un kvantitatīvo aptauju rezultāti atspoguļoti tikai respondentu grupai, kas pēc tautības pazīmes ir latvieši.

Attēls. Lepnums par piederību Latvijai (vidējie rādītāji)

Piezīme: Atbildes uz jautājumu “Cik lielā mērā lepojaties ar to, ka esat piederīgs Latvijai” četru punktu skalā, kur 1 nozīmē “nemaz nelepojos”, 4 – “ļoti lepojos”.

Avots: autoru aprēķini. Iedzīvotāju aptaujas dati (latviešu tautības respondenti $n = 613$, 2013; $n = 1265$, 2024/2025).

Kopumā gan kvantitatīvie, gan kvalitatīvie dati apliecina, ka arī patlaban psiholoģiskā dimensija ir būtiska jauno pieaugušo nacionālās identitātes izpratnes daļa – līdzās kultūrai un teritoriālajai piederībai tā nodrošina šī jēdziena emocionālu noturību un personisko nozīmīgumu.

Savukārt pievērsoties teritoriālās piederības aspektam, mērījumi, kas veikti 2013. un 2024./2025. gada aptaujās, dod iespēju salīdzināt piederības izjūtas stabilitāti vai izmaiņas arī jauno pieaugušo mērķa grupā. Abās aptaujās respondentiem tika uzdoti vienādi jautājumi par piederību vietai, valstij un lielākām politiskām vienībām, piemēram, Eiropai. Lai noteiktu, vai starp piederības izjūtu divās neatkarīgās izlasēs pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības, tika izmantots T tests.

Kvantitatīvie dati liecina par pieaugušo (ciešāku) piederības izjūtu gan Latvijai, gan Eiropai tieši šajā rakstā analizēto jauno pieaugušo vidū (1. tabula). 24–35 gadu vecuma grupā pieaugusi arī piederības reģionam izjūta (jautājums tikai lauku reģionu iedzīvotājiem). Šis palielinājums gan nav statistiski nozīmīgs, un tas liecina par vietas piesaistes stabilitāti, bet ne tās lomas pieaugumu identitātes apziņā.

Tas, ka jauno pieaugušo vidū statistiski nozīmīgā līmenī ir paaugstinājusies piederības Latvijai izjūta, norāda uz stiprāku emocionālu un simbolisku saikni ar valsti. Savukārt piederības Eiropai izjūtas paaugstināšanās atspoguļo pieaugušo eiropēiskās identitātes integrāciju šajā paaudzē. Identitātes izjūtā vairs nedominē tikai nacionālā vai eiropēiskā polaritāte, bet veidojas tāda kā komplementāra dubultpiederība, kur, saglabājoties nacionālajam kodolam, pieaug arī piederības Eiropai izjūta. Piederības Latvijai un Eiropai izjūta pieaugusi arī jauniešiem līdz 23 gadu vecumam un arī visās pārējās vecuma grupās, kamēr lokālās piederības pilsetai vai reģionam izjūta šajās vecuma grupās lielākoties ir pat mazinājusies.

Secinājumi

Gan kvalitatīvā, gan kvantitatīvā analīze rāda, ka jauno pieaugušo nacionālā identitāte Latvijā funkcionē kā elastīgu, bet stabilu balstu sistēma. No vienas puses, pastāv nemainīgs “kodols” – latviešu valoda, kultūras simboli un dziļa emocionālā piesaiste vietai. No otras puses, identitāte arvien biežāk tiek papildināta ar plašāku – Eiropas – piederības

Tabula. Piederības ciešums vietai (teritorijai) latviešu vidū (vidējie rādītāji)

Cik cieši jūtas saistīts ar ...	... savu pilsētu		... savu reģionu (Vidzemi, Latgali, Zemgali, Kurzemi, Sēliju)		... Latviju		... Eiropu	
	2013	2024/2025	2013	2024/2025	2013	2024/2025	2013	2024/2025
Vecuma grupa								
18–23 g. v.	2,93	2,81*	2,66	2,65	2,92	3,04	2,38	2,54**
24–35 g. v.	2,99	2,92	2,76	2,84	2,96	3,20*	2,16	2,49**
36–45 g. v.	3,11	3,02*	2,89	2,88	3,06	3,22	2,08	2,42**
46–55 g. v.	3,22	3,12	2,87	2,96	3,06	3,30*	1,97	2,38**
> 56 g.	3,28	3,17*	3,11	2,98*	3,34	3,43	1,80	2,21**

Piezīme: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$. Piederības ciešuma mērīšanai abās aptaujās tika izmantota četru punktu skala (kategorijas: nemaz nejūtas saistīts, ne pārāk cieši, cieši saistīts, ļoti cieši saistīts).

Avots: autoru aprēķini. Iedzīvotāju aptaujas dati (latviešu respondenti $n = 613$, 2013; $n = 1265$, 2024/2025).

slāni, ko veicina darba, studiju un digitālās mobilitātes prakses. Šo dubulto piederību kvantitatīvi apstiprina 2024./2025. gada dati: jaunie pieaugušie (24–35 gadu vecuma grupa) statistiski nozīmīgi ciešāk jūtas saistīti gan ar Latviju, gan ar Eiropu, tomēr lokālā piesaiste ir stabila.

Pētījums arī rāda, ka nacionālās identitātes aktivizēšanās ir izteikti situatīva. Intervijas parādīja, ka valsts simboli, valodas lietojums un kopīgie panākumi (sporta, kultūras pasākumi) kļūst it īpaši emocionāli svarīgi brīžos, kad jaunie pieaugušie atrodas ārvalstī vai piedzīvo sociālu un ģeopolitisku spriedzi. Īpaši spilgti to ilustrē Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā ietekme – drošības diskurss un valsts neaizskaramības jautājums izvirzīts identitātes priekšplānā, pastiprinot lepnumu par piederību, bet vienlaikus tas iezīmē jaunas sabiedriskās robežlīnijas.

Teorētiskā un empīriskā literatūra rāda, ka nacionālā identitāte ir situatīvi aktualizēts, rīcībspējā balstīts konstruējums: indivīdi elastīgi izmanto dažādus interpretatīvos repertuārus un pozicionē sevi atkarībā no

konteksta³⁴. Šajā pētījumā analizētajos avotos tas izpaužas kā pārslēģšanās starp latviešu etnonacionālisma un integrācijas repertuāru: drošības apstākļos pastiprinās valodas un teritoriālās neaizskaramības uzsverums, savukārt ikdienas līdzāspastāvēšanas situācijās dominē iekļaujošāki, pilsoniski definēti naratīvi, kas labi sader ar piederību gan Latvijai, gan Eiropai. Līdz ar to jauno pieaugušo identitāte nav pretruna starp stabilo un mainīgo, bet to dialektiska līdzāspastāvēšana: kultūras/valodas kodols saglabā noturību, kamēr repertuāru izvēle ļauj pielāgoties mainīgajiem apstākļiem; šī elastība saskan gan ar kvalitatīvajiem datiem, gan ar kvantitatīvo rādītāju tendencēm.

Raksts sagatavots projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-0002).

³⁴ Šūpule 2012.

VĒRES

- Andreouli, E.; Chrysoschoou, X. (2015) Social representations of national identity in culturally diverse societies. Sammut, G.; Andreouli, E.; Gaskell, G.; Valsiner, J. (eds.) *The Cambridge handbook of social representations*. Cambridge: Cambridge University Press, 309–322.
- Ashmore, R. D.; Deaux, K.; McLaughlin-Volpe, T. (2004) An organizing framework for collective identity: articulation and significance of multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130 (1), 80–114. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.1.80>.
- Bamberg, M. (2005) Narrative Discourse and Identities. Meister, J. C. (ed.) *Narratology beyond Literary Criticism: Mediality, Disciplinarity*. Berlin, New York: De Gruyter, 213–238.
- Berger, P. L.; Luckmann, T. (1966) *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Bertram, L.; Böckenhoff, A.; Demuth, I.; Düzel, S.; Eckardt, R.; Li, S. C.; Lindenberger, U.; Pawelec, G.; Siedler, T.; Wagner, G. G.; Steinhagen-Thiessen, E. (2014) Cohort profile: The Berlin Aging Study II (BASE-II). *International Journal of Epidemiology*, 43 (3), 703–712. <https://doi.org/10.1093/ije/dyt018>.
- Calhoun, C. (1997) *Nationalism*. Buckingham: Open University Press.
- Calhoun, C. (2007) *Nations Matter: Culture, History, and the Cosmopolitan Dream*. London and New York: Routledge.
- Eriksons, E. (1968/1998) *Identitāte: jaunība un krīze*. Rīga: Jumava.
- Fenton, S. (2007) Indifference towards national identity: what young adults think about being English and British. *Nations and Nationalism*, 13 (2), 321–339.
- Garda-Rozenberga, I.; Krūmiņa, M. (2013) Agrīno pieaugušo nacionālās identitātes izjūta Latvijā pēc 20. gs. 90. gadiem. *Akadēmiskā Dzīve*, 49, 23–31.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Guibernau, M. (2007) *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press.
- Hall, S. (1996) Introduction: who needs “identity”? Hall, S.; Du Gay, P. (eds.) *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.
- Jensen, L. J.; Arnett, J. J. (2012) Going Global: New Pathways for Adolescents and Emerging Adults in a Changing World. *Journal of Social Issues*, 68 (3), 473–492. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2012.01759.x>.
- ISSP Research Group (2015) International Social Survey Programme: National Identity III - ISSP 2013. *GESIS Data Archive, Cologne*. ZA5950 Data file Version 2.0.0. <https://doi.org/10.4232/1.12312>.
- Kalinnikova, L.; Shaplavska, J.; Zavodilov, A. (2016) Psychological well-being relation to individual orientation in early adulthood. *Proceedings of 15th International Scientific Conference Engineering for Rural Development*, 25.–27.05.2016., 149–154. <https://www.iitf.lbtu.lv/conference/proceedings2016/Papers/N024.pdf> (skatīts 08.06.2025.).
- Khoshtaria, T.; Zurabishvili, T.; Romanovska, A.; Gilbreath, D. (2021) Young people in Latvia and Georgia: identity formation and the imprints of traditions and globalization. *International Journal of Adolescence and Youth*, 26 (1), 541–552. <https://doi.org/10.1080/02673843.2021.2012214>.
- Kļave, E.; Šūpule, I. (2013) *Nacionālā identitāte un diskurss: teorētiskās refleksijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Louis, B. S. (2009) On ‘the necessity and the “impossibility” of identities’: The politics and ethics of ‘new ethnicities’. *Cultural Studies*, 23 (4), 559–582. <https://doi.org/10.1080/09502380902951011>.
- McCrone, D. (2002) Who do you say you are?: Making sense of national identities in modern Britain. *Ethnicities*, 2 (3), 301–320.
- Ochs, E.; Capps, L. (1996) Narrating the Self. *Annual Review of Anthropology*, 25, 19–43.
- Pehrson, S.; Vignoles, V. L.; Brown, R. (2009) National identification and anti-immigrant prejudice: Individual and contextual effects of national definitions. *Social Psychology Quarterly*, 72 (1), 24–38. <https://doi.org/10.1177/019027250907200104>.

- Rozenvalds, J.; Zobena, A. (zin. red.) (2014) *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Rungule, R.; Koroļeva, I. (2014) Latvijas jauniešu daudzveidīgās identitātes. Rozenvalds, J.; Zobena, A. (zin. red.) *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 251–269.
- Sīle, V. (2015) Identitāte. *Filosofiskā antropoloģija I: Rakstu krājums*, 157–186. https://doi.org/10.25143/RSU_filos-antrop-I_2015_ISBN-9789934618505.157-186.
- Šerek, J.; Jugert, P. (2017) Young European citizens: An individual by context perspective on adolescent European citizenship. *European Journal of Developmental Psychology*, 15 (3), 302–323. <https://doi.org/10.1080/17405629.2017.1366308>.
- Šķilters, J.; Lasmāne S. (sast.) (2011) *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā*. Rīga: LU SZF SPPI.
- Šūpule, I. (2012) *Etniskās un nacionālās identitātes sociālā konstruēšana mijiedarbībā: Latvijas gadījuma izpēte. Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Tajfel, H. (1978) Social Categorization, Social Identity and Social Comparison. Tajfel, H. (ed.) *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London: Academic Press, 61–76.
- Taylor, S.; Littleton, K. (2006) Biographies in talk: A narrative-discursive research approach. *Qualitative Sociology Review*, 2 (1), 22–38.
- Wodak, R.; de Cillia, R.; Reisigl, M.; Liebhart, K. (1999). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Zepa, B.; Kļave, E. (red.) (2011) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Zielinska, M.; Wrobel, R. (2018) Socio-demographic aspects of “emerging adulthood” in the context of cultural changes in Poland compared to Europe. *Rocznik Lubuski*, 44 (1), 15–32. https://roczniklubuski.uz.zgora.pl/fcp/FHVEUFAGNARASpGMAUVFOQlpeRkBIAwANASwFD0RJChMLC0hRCgAEA1FRTgMASUhOAwA-CxQDAAI FEhAPCAIGSRITHwEO/165/public/wydania/tom_44/rocznik_lubuski_44_1.pdf (skatīts 04.12.2025.).

Redakcijā saņemts (*received*) 08.06.2025., precizēts (*revised*) 18.08.2025., apstiprināts (*accepted*) 02.09.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Māra Simons, neatkarīgā pētniece (*independent researcher*)
Zviedrija (Sweden)

MĀJU JĒDZIENA KONSTRUĒŠANA MŪSDIENU LATVIJAS DIASPORĀ ZVIEDRIJĀ¹

CONSTRUCTION OF THE CONCEPT OF HOME IN THE CONTEMPORARY LATVIAN DIASPORA IN SWEDEN

Māra Simons, neatkarīga pētniece, aizstāvējusi disertāciju Latvijas Kultūras akadēmijā, iegūstot zinātnes doktora (*Ph. D.*) grādu humanitārajās un mākslas zinātnēs; Upsalā (Zviedrija) māca latviešu valodu. Pētnieciskās intereses saistītas ar diasporu, identitāti, kolektīvo atmiņu un bilingvālismu.

 0000-0001-5695-2201

E-pasts: mara.simons@gmail.com

Kopsavilkums

Rakstā aplūkota jēdziena “mājas” konstruēšana Latvijas mūsdienu diasporā Zviedrijā. Pētījuma mērķis ir izprast, kā cilvēki diasporā veido piederības izjūtu un definē mājas ikdienas dzīvē, atrodoties prom no dzimtās zemes. Galvenā problēma saistīta ar māju jēdziena plūstamību – pārvietotības apstākļos tradicionālā izpratne par mājām kā konkrētu vietu zaudē nozīmi, un indivīdi saskaras ar neskaidrībām identitātes un piederības sakarā. Pētījumā izmantota kvalitatīvā metodoloģija – refleksīvā etnogrāfija un interpretatīvā fenomenoloģija. Empīriskie dati iegūti, veicot novērojumu un 25 padziļinātas, daļēji strukturētas intervijas ar latviešu un krievu valodā runājošiem Latvijas diasporas pārstāvjiem. Raksta novitāte saistāma ar divvalodīgu un kultūru krustpunktā esošu Latvijas diasporu, ļaujot atklāt atšķirīgus pieredzes slāņus. Secināts, ka daļa pētījuma dalībnieku izveido drošus mikrokosmosus jaunajā vidē, kamēr citi atrodas “trešajā telpā”, izjūtot piederību vairākām vietām vienlaikus vai nevienai pilnībā. Mājas diasporā kļūst par daudzslāņainu konstrukciju, kurā saplūst atmiņas, emocijas un adaptācijas stratēģijas, kas atspoguļo ne tikai telpisko, bet arī simbolisko un identitātes dimensiju.

Raksturvārdi: diaspora, mājas, piederība, identitāte.

Summary

This article explores how members of the contemporary Latvian diaspora in Sweden construct, experience, and reinterpret the concept of *home* in their everyday lives. The main aim is to examine how individuals negotiate their sense of belonging when removed from their place of origin and situated in a new cultural context. The central problem addressed is the fluid and often ambiguous

¹ Raksts balstīts uz autores promocijas darba pētījumu: Simons 2024.

nature of *home* in the diaspora, where physical distance, hybrid identities, and cultural displacement challenge traditional notions of rootedness. The research applies a qualitative methodology, combining reflexive ethnography with interpretative phenomenological analysis. Data were gathered through observation and 25 in-depth, semi-structured interviews with Latvian- and Russian-speaking individuals from Latvia living in Sweden. The novelty of the study lies in its focus on a bilingual and bicultural diaspora, offering a nuanced perspective on identity formation and emotional geographies. Findings show that diaspora members develop diverse strategies to adapt and generate a sense of home – some establish personal *microcosms* of security, others navigate a liminal *third space* between cultures. While many participants describe dual belonging or nostalgia for their homeland, others feel disconnected from both locations. The study concludes that home in a diasporic context is a multi-layered, dynamic construct shaped by personal memory, emotional ties, and socio-cultural adaptation.

Keywords: diaspora, home, belonging, identity.

Ievads

Mēs visi nākam no mājām. Cilvēki bez mājām nereti tiek uzlūkoti ar nožēlu, izņemot mūsdienu pasaulē ar pievilcības auru apņemtos nomadus, kuri strādā un ceļo vienlaikus.

Māju konceptu iespējams aplūkot gan konkrētas mājvietas kontekstā, gan kā abstraktu jēdzienu bez piesaistes kādai konkrētai fiziski telpiskai teritorijai. Jēdziena “mājas” lietojums kļūst izplūdušāks, kad indivīds pametis savu dzimto ciemu, pilsētu, novadu vai pat valsti. Šādā gadījumā nereti rodas grūtības definēt “mājas” un, iespējams, indivīds pirmo reizi aptver mājas kā koncepta fluiditāti jeb plūstamību.

Mājvietas jēdziens ir nozīmīga identitātes veidošanās sastāvdaļa, kas palīdz organizēt pašizziņu un atpazīt savu vietu telpiskajā, sociālajā un mentālajā vidē. Pārvietotība rada grūtības definēt ne tikai mājas, bet arī piederību un identitāti².

Diasporas pārstāvjiem māju jēdziena konceptualizācija ir sarežģīts process. Diasporas jēdziens, kaut plaši diskutēts un dažādi definēts, visos gadījumos saistīts ar kopīgu izpratni par tās būtību – ar noteiktas vietas atstāšanu un dzīvošanu citur, ar būšanu *ārpus vietas*³.

Šajā rakstā autore analizē Latvijas mūsdienu diasporas Zviedrijā piederību un

izpratni par mājām. Ar jēdzienu “mūsdienu diaspora” autore saprot tos Latvijas diasporas pārstāvjus, kuri no Latvijas emigrēja pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā, nošķirot viņus no tās diasporas, kuru Rietumvalstīs pēc Otrā Pasaules kara veidoja Latvijas bēgļi. Rakstā tāpat tiek aplūkots jēdziens “mājas” dažādu diasporas pētnieku darbos. Latvijas diaspora ir īpašs diasporas veids, jo to veido gan etniskie latvieši, gan cilvēki no Latvijas, kuru dzimtā valoda ir krievu valoda. Saskaņā ar Latvijas Diasporas likumu Latvijas diasporu veido “ārpus Latvijas pastāvīgi dzīvojošie Latvijas pilsoņi, latvieši un citi, kam ir saikne ar Latviju, kā arī viņu ģimenes locekļi”⁴. Etnogrāfiskajā pētījumā tiek atklātas dažādas stratēģijas, kā eksistēt divu vai pat vairāk nekā divu kultūru krustpunktos, kā jaunradīt sevi un izveidot jaunu māju izjūtu, esot tālu prom no mājām. Galvenā problēma, ko šis pētījums risina, ir saistīta ar māju jēdziena fluiditāti un tā savijušos saikni ar piederības un identitātes jautājumiem diasporiskā kontekstā. Līdz ar to pētījuma galvenais jautājums ir šāds: kā Latvijas mūsdienu diasporas pārstāvji Zviedrijā konstruē māju jēdzienu savā ikdienas dzīvē?

Par Latvijas diasporas pētniecības uzplaukumu uzskatāms laiks pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas, kad tika uzsākta pēc Otrā Pasaules kara trimdā devušās un

² Muktupāvela, Kursīte 2021, 29.

³ Sökefeld 2006, 265.

⁴ Latvijas Republikas Saeima 2018.

izveidojušās diasporas pētniecība. Piemēram, Baibas Belas redakcijā veidotais rakstu krājums⁵ aplūko Zviedrijas trimdas latviešu identitātes saglabāšanu un tālāknodošanu. Apjomīgs pētījums par mūsdienu Latvijas emigrantu kopienām tika veikts 2014. gadā, analizējot dažādās Rietumvalstīs dzīvojošo Latvijas iedzīvotāju nacionālo identitāti, transnacionālās attiecības un diasporas politiskos aspektus⁶. Mārtaņa Kaprāna grāmatā savukārt pētīta Latvijas emigrantu dzīve Lielbritānijā 21. gadsimtā⁷. Ritas Kašas un Intas Mieriņas redakcijā iznākušajā monogrāfijā *The Emigrant Communities of Latvia*⁸ ("Latvijas emigrantu kopienas") analizēti dažādi Latvijas diasporas dzīves aspekti, arī sarežģītu identitāšu veidošanās⁹, transnacionāla piederība un identitāte¹⁰, tikai retos gadījumos atsevišķi analizējot un salīdzinot arī Latvijas krievvalodīgo kopienas identitāti¹¹ u. c.

Šī raksta novitāte ir saistāma ar tā fokusu uz mūsdienu Latvijas diasporu Zviedrijā, ko veido divu kopienu pārstāvji – latvieši un krievvalodīgie –, un viņu centieniem radīt māju izjūtu svešā vidē. Tāpat refleksīvās etnogrāfijas un fenomenoloģijas dizainu izmantošana šī raksta kontekstā uzskatāma par jaunu pieeju diasporas pētniecībā, turklāt autore ir daļa no Latvijas diasporas Zviedrijā.

Raksta struktūru veido māju koncepta teorētiskais izklāsts, kas saistīts ar identitātes jaunradi diasporā. Pēc tam seko metodoloģijas apraksts, interviju un diskusijas izklāsts. Rakstu noslēdz secinājumi par pētījumā aplūkoto tēmu, kā arī sniegta atbilde uz izvirzīto pētījuma jautājumu.

⁵ Bela 2010.

⁶ Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts 2016.

⁷ Kaprāns 2023.

⁸ Kaša, Mieriņa 2019.

⁹ Koroļeva 2019.

¹⁰ Kaprāns 2019.

¹¹ Jurkāne-Hobein, Kļave 2019.

Māju jēdziena un identitātes jaunrade diasporā

Diasporas pieredze ir saistīta ar stabilas māju izjūtas trūkumu. Šeit iespējams meklēt paralēles ar agrīnajiem kristiešiem, kuriem, kā pieņemts, nebija jājūtas kā mājās uz planētas Zemes, jo īstās mājas atrodas abstraktajās debesu sfērās¹². Tradicionālajā kristīgajā doktorīnā joprojām atrodamas paralēles ar šādu agrīno kristiešu izpratni par debesu mājām. Kad nomirst cilvēks, kristieši nereti norāda uz aizgājēja ceļu *mājup*. Par māju trūkumu šajā pasaulē runā arī eksistenciālisma filozofi, piemēram, Martins Heidegers (*Martin Heidegger*) un Žans Pols Sartes (*Jean-Paul Sartre*)¹³. Salmans Rušdi (*Salman Rushdie*) savukārt norādījis, ka pagātne ir kā valsts, no kuras mēs visi esam emigrējuši, un šī zaudējuma izjūta ir daļa no mūsu kopīgās cilvēcības¹⁴. Citiem vārdiem sakot, mēs vienmēr nesam mājās un vienmēr meklējam vietu, kur piederēt.

Mūsdienu diasporas kopienās māju trūkuma izjūta ir aktuāla, jo rodas jautājums par to, kura vieta tad tagad ir mājās? Uz šo jautājumu diasporas pārstāvji nevar viennozīmīgi atbildēt. Mājas to reālajā izpausmē gan kā fiziska vieta, gan simboliskā un iztēlotā formā sniedz sākotnējos un emocionālos identitātes rāmjus. Etniskās piederības pieredze agrā bērnībā, mājās, būtiski ietekmē piederības izjūtu. Mirija Georgiu (*Myria Georgiou*) norāda, ka mājās – kā simboliska un reāla vieta – ir uzskatāmas par sinonīmu pazīstamībai, tuvībai, drošībai un identitātei pretstatā nezināmajam un attālam¹⁵.

Šajā kontekstā ir vērtīgi pievērsties diasporas pētnieka Robina Koena (*Robin Cohen*) izvirzītajām trim galvenajām māju/dzimtenes versijām¹⁶. Viena no tām ir pamatīga (*solid*) – neapšaubāma nepieciešamība pēc dzimtenes, tā saistīta ar senču mājām, mātes

¹² Bauman 2018, 37.

¹³ Mummery 2018, 233.

¹⁴ Rushdie 2018, 228.

¹⁵ Georgiou 2010, 24.

¹⁶ Cohen 2018.

zemi vai Tēvzemi. Otrā versija ir elastīga (*ductile*) – starpposma, sarežģītāka dzimtenes ideja ar piesaisti abām – gan dzimtenei, gan mītnes zemei. Pēdējā jeb trešā versija ir par plūstošu (*liquid*) māju uztveri, kas radusies postmodernisma garā nomadisma tradīcijas iedvesmota. Šo pēdējo jau agrāk ir ierosinājis Zigmunts Baumanis (*Zygmunt Bauman*), rakstot, ka “mēs esam liecinieki klejotājdzīves atbībai pār teritorialitātes un pastāvīgas apmešanās principu”¹⁷. Tomēr jāatzīst, ka R. Koena minētā pamatīgā nepieciešamība pēc dzimtenes, kā arī elastīgā versija ar pieķeršanos gan dzimtenei, gan mītnes zemei, nav zaudējusi savu aktualitāti diasporas apziņā, jo māju idejas var pārklāties dažādos laika posmos vai plūstoši mainīties – tieši tāpat kā transformējas identitāte. Būtisks aspekts diasporas māju izjūtai saistīts ar spēju iztēloties, rekonstruējot atmiņas par dzimteni, tādējādi paplašinot māju jēdziena šaurāko izpratni, sasaistot to ar dzimto zemi¹⁸. Kā raksta Stjuarts Hols (*Stuart Hall*)¹⁹ un Džema Ortega (*Gema Ortega*)²⁰, diasporiskās identitātes un māju izjūta rodas, pateicoties iztēlotam atkalapvienošanās aktam. Mājas diasporas iztēlē šādā gadījumā kļūst par mītisku ilgu vietu, kur nav iespējams atgriezties, lai gan fizisku šķēršļu tam nav. Migrācijas pētījumos atkārtoti parādās tēma par ilgošanos pēc (iztēlotām) mājām, sēras par zaudētu kopienu, piederības fantāzijas²¹. Atrašanās mītnes zemē tiek raksturota kā “nebūšana mājās”, “būšana mājās tālu prom no mājām”, tā tiek raksturota arī kā vieta, kura “nav mājas”²². Tāpat mājas var būt izjustas kā spriedze starp *šeit* un *tur*, vai atsevišķos gadījumos mājas ir *nekur*²³. Diasporas gadījumā mājas vienmēr ir zināmā mērā neskaidrs un nepilnīgs jēdziens. Kad robežas izplūst un stabilitāte

šķiet nesasniedzama, diasporas identitātēm ir grūti identificēties ar stabilu māju jēdzienu²⁴.

Indivīdi diasporā nereti meklē veidus, kā piederēt, radot jau iepriekš pieminētās “mājas tālu prom no mājām”²⁵. Šādā veidā iespējama pašjaunrade, jo diasporas pieredze ir transformējoša arī individuālā līmenī. Džeina Mammērija (*Jane Mummery*) norāda, ka tipiskais diasporas redzējums par hibrīdu vai divkāršu identitāti var patiesībā atspoguļot jaunu un atšķirīgu veidu, kā būt *mājās*²⁶. Proti, tādā veidā tiek radīta absolūti jauna, duāla izpratne par mājām. M. Georgiu to salīdzina ar *laulību* ar divām vai vairākām vietām dažādās pasaulēs un kultūrās. Diasporas identitāte, norāda M. Georgiu, ir kā dzīvošana daudzpozicionētā veidā gan simboliskajās, gan ģeogrāfiskajās telpās, ko var dēvēt par “vietu poligāmiju”²⁷.

Homi Bhabha (*Homi Bhabha*), runājot par *nemājīguma* konceptu (*unhoming*), to saista ar zaudējuma un piederības trūkuma pieredzi, kas tuva viņas “trešās telpas” (*third space*) jēdzienam²⁸, jo māju zaudējums un pārvietotība cilvēku izstumj nezināmajā. *Nemājīgums*, saskaņā ar Lilijas Čo (*Lily Cho*) rakstīto, ir diasporas apziņas stāvoklis jeb diasporas identitātes esības forma, kas raksturojama ar māju zaudējumu²⁹. Avtāra Brāha (*Avtar Brah*) pauž līdzīgu ideju, sasaistot diasporas pieredzi ar traumām un pārvietotību, taču tajā pašā laikā arī ar cerību un jaunu iesākumu³⁰. Esamība prom no mājām, vienlaikus esot mājās, – šis stāvoklis iespējams diasporas indivīdu apziņā, un tas norāda uz identitātes hibrititāti. Ir pilnīgi iespējams justies kā mājās noteiktā vietā un vienlaikus piedzīvot sociālu izslēgšanu vai neiederēšanos apkārtējā vidē³¹. Karmena

¹⁷ Bauman 2000, 13.

¹⁸ Saffran 1991.

¹⁹ Hall 1990.

²⁰ Ortega 2020.

²¹ Chan, Chan 2012, 24–25.

²² Mummery 2018; Cohen 2018.

²³ Perez Murcia 2018.

²⁴ Georgiou 2010.

²⁵ Mummery 2018.

²⁶ Turpat, 230.

²⁷ Georgiou 2010, 31.

²⁸ Bhabha 1994.

²⁹ Cho 2018, 112.

³⁰ Brah 2018.

³¹ Turpat, 237.

Kaldasa-Kolthārda (*Carmen Caldas-Coulthard*) un Amēlija Alvesa (*Amelia Alves*), pētīt Brazīlijas kopienu Apvienotajā Karalistē, secina, ka pārmaiņu apstākļos ir iespējama pozitīva diskursīva identitātes pārveide. Viņu pētījuma dalībnieki demonstrē daudzpozicionētību – spēju apvienot divas vietas *trešās telpas* saplūsmē³². Taču zaudējuma izjūta joprojām ir nemainīga tēma viņu stāstos – diskriminācijas izjūta, svešuma un nepiederības izjūta, kā arī piederības trūkums kādai sociālai šķirai³³.

Piederības izjūta, *esot starp*, un iespējama neziņa par to, kur cilvēks patiesībā pieder, diasporas kontekstā tiek aplūkota arī Mihala Kšižanovska (*Michal Krzyzanowski*) un Rūtas Vudakas (*Ruth Wodak*) pētījumā³⁴. Viņi uzskata, ka identifikācijas process ir individuāls un cieši saistīts ar piederības jēdzienu, kas spēj iekļaut abus identifikācijas aspektus: *identifikāciju kā un identifikāciju ar*. Tas nozīmē, ka piederības diskursi atklāj procesus, kuros cilvēki identificējas kā vēlamie kopienas locekļi vai kā nevēlami svešinieki, kā arī identificējas ar mērķa kopienām vai ar tām, kuras ir atstātas mājās. Piederības jēdziens ļauj iekļaut sentimentālus, kultūras un simboliskus aspektus, un tas ne vienmēr nozīmē oficiālu piederību, piemēram, pilsonību vai formālu piederību sociālai grupai.

M. Kšižanovskis un R. Vudaka runā arī par atrašanos *starp* piederības kontekstā (*in-between-ness of belonging*), kas sasaucas ar H. Bhabhas *trešās telpas* konceptu, raksturojot to kā piederību vairākām grupām un emocionālu ambivalenci attiecībā uz to³⁵. H. Bhabhas *trešās telpas* koncepts pieļauj gan daļēju piederību, gan atsvešinātību no visām grupām, kā arī pagaidu *uzgaidāmās telpas* stāvokli, kamēr identifikācijas process nav noticis.

Kā jau minēts, ilgas pēc dzimtenes ir kopīga pieredze diasporā. Taču Kvakbuņš

Čaņs (*Kwok-bun Chan*) un Niņs Čaņs (*Nin Chan*) uzskata, ka atgriešanās pie jebkādas hipotētiskas izcelsmes nav iespējama³⁶. Pastāv mentāla teritorija, kuru nav iespējams integrēt nevienā esošā kartē, un ir jāizveido jauna subjektivitāte, kas piedāvā iespēju iezīmēt jaunus kognitīvos virzienus un izsekot jaunām trajektorijām. Kad indivīds tiek pārvietots uz svešu vidi, ir jāmacās atrast jaunus orientierus, būvējot jaunu drošības telpu – mikrokosmosu, kuru kādreiz varēs saukt par mājām³⁷. Šajā procesā nereti nākas atteikties no iepriekšējām saitēm, lai apstiprinātu jauno piederību, kļūstot daļēji svešam savai izcelsmes grupai, kā arī dažkārt idealizējot mītnes zemi.

Metodoloģija

Lai atbildētu uz pētījuma jautājumu par jēdziena “mājas” konstruēšanu Latvijas mūsdienas diasporas Zviedrijā pārstāvju ikdienas dzīvē, tika izvēlēta kvalitatīvā pētījuma metodoloģija – datu ieguvei izvēlēta refleksīvā etnogrāfija³⁸, datu analīzei – interpretatīvā fenomenoloģija³⁹. Empīrisko datu ieguvei tika lietotas divas metodes: novērojums un daļēji strukturēta, padziļināta intervija. Pētījuma metožu lietojumā iespējama savstarpēja pārklāšanās, jo nav iespējams izvairīties no fenomenoloģiskā dzīves pieredzes skatpunkta, veicot etnogrāfisku lauka darbu. Refleksīvā etnogrāfija kā pētījuma dizaina tips šī pētījuma autorei ir savā ziņā dabiska izvēle, jo viņa jau 17 gadus ir bijusi daļa no Latvijas diasporas Zviedrijā.

Sāra Pinka (*Sarah Pink*) raksturo etnogrāfiju kā zināšanu radīšanas un atspoguļošanas procesu, kas balstās uz paša etnogrāfa pieredzi, nepretendējot uz objektīvu realitātes atspoguļojumu⁴⁰. Izmantojot etnogrāfijas pieeju, cilvēku darbības tiek pētītas ikdienas

³² Caldas-Coulthard, Alves 2008, 123.

³³ Turpat, 138–139.

³⁴ Krzyzanowski, Wodak 2008.

³⁵ Turpat.

³⁶ Chan, Chan 2012.

³⁷ Turpat, 25 un 56.

³⁸ Davies 2008.

³⁹ Bentz, Shapiro 1998; Groenewald 2004.

⁴⁰ Pink 2007, 22.

kontekstā, kā tas veikts arī šajā pētījumā. Lai iegūtu padziļinātu priekšstatu par pētāmo fenomenu, etnogrāfijā fokuss parasti ir uz nelielu gadījumu izvēles skaitu, un šajā pētījumā tās ir 25 dziļas, daļēji strukturētas intervijas ar Latvijas diasporas pārstāvjiem Zviedrijā.

Interpretatīvā fenomenoloģija savukārt ir atbilstoša, lai atklātu indivīdu dabas sarežģītību. Fenomenoloģijas pieejas lietojums ļauj tuvoties individuālajai pieredzei un nodrošināt, cik vien iespējams, precīzāku šīs pieredzes aprakstu, atturoties no pieņēmumiem un paliekot uzticīgiem faktiem⁴¹. Interpretatīvās analīzes mērķis ir saprast konkrētu analizējamā fenomena dalībnieku izpratni par viņu dzīvojamo vidi un pieredzi, kas tajā tiek iegūta⁴². Likumsakarīgi, ka interpretatīvā fenomenoloģija tiek apzīmēta kā dubultā hermeneitika, jo, mēģinot saprast dalībnieku izpratni par pieredzi, pētniekam nākas darboties pretējās pozīcijās, jāspēj fenomenu ne tikai atklāt, bet arī to interpretēt⁴³.

Raksta autore veikusi 25 padziļinātas, daļēji strukturētas intervijas. Divpadsmit to dalībnieki bija latvieši, 13 – krievvalodīgie no Latvijas. Deviņi intervētie bija vīrieši, 16 – sievietes. Interviju dalībnieki dzīvojuši Zviedrijā atšķirīgu laika posmu – no viena līdz 25 gadiem. Viņi pārstāv dažādas vecuma grupas un izglītības līmeņus. Gandrīz visas intervijas tika veiktas latviešu valodā, izņemot divas – šie dalībnieki atbildēja gan krievu, gan angļu valodā. Lai saglabātu dalībnieku anonimitāti, viņu vārds ir mainīts. Visi intervējamie tika informēti par pētījuma mērķi un piekrita piedalīties brīvprātīgi.

Pētījumā veiktais novērojums saistāms ar pētījuma gaitā veikto pašrefleksiju, autorei pašai esot daļai no pētāmās vides⁴⁴. Kā norādījis Šarlote Deivisa (*Charlotte A. Davies*),

etnogrāfiskos pētījumos ir iespējams izdalīt dažādas *balsis* – dažas no tām ir informantu, citas – etnogrāfu *balsis*, jo viņi var paust savas domas gan kā sarunbiedri un sociālās vides pārstāvji, gan kā analītiķi⁴⁵. Šajā pētījumā autorei arī bija divas lomas – gan sarunbiedres, gan pētnieces. Jāatzīmē, ka etnogrāfiskās izpētēs dalībnieku novērojums parasti ir ilgtermiņa projekts un pieprasa personīgu iesaisti, lai pētnieks spētu saprast pētāmo vidi un kultūru kā pilnvērtīgu tās dalībnieku⁴⁶. Šī pētījuma autore, dzīvojot Zviedrijā un esot daļa no Latvijas diasporas, ir bijusi pilntiesīga pētāmās vides dalībiece un arī tās novērotāja vienlaikus.

Jaunā māju izpratne Latvijas “piektajā novadā” Zviedrijā: intervijas un diskusija

Ilgas pēc dzimtenes, kā iepriekš aprakstīts, ir raksturīgas diasporas pieredzei. Jaunu māju meklējumi nereti ir saistāmi nevis ar fizisku mājvietu, bet ar izjūtu par mājām⁴⁷. Atrodoties svešā vidē, indivīdam jāapgūst spēja orientēties, pierodot pie dzīvesveida, kas viņam ir svešs⁴⁸. Šādi iespējams sākt veidot jaunu drošības telpu – mikrokosmosu, ko kādu dienu, iespējams, varēs dēvēt par mājām.

Latvijas diaspora nereti tiek dēvēta par piekto novadu⁴⁹, iztēlējot diasporas mājvietu ar neapšaubāmu piederību Latvijai. Mūsdienu Latvijas diasporas pārstāvji Zviedrijā to apstiprina katrs individuālā veidā, iztēlojoties sevi kā daļu no piektā novada. Agnese (35 gadi, skolotāja; Zviedrijā dzīvo 13 gadus), jautāta, kur ir viņas mājas, atbild: “Pirmām kārtām, Latvija. Mana sirds ir tur. Mēs it kā spēlējamies ar domu dzīvot Latvijā. Kad braucam uz Latviju, es saku, ka braucam mājās, un arī pretēji – atgriežoties Zviedrijā.

⁴¹ Bentz, Shapiro 1998; Groenewald 2004.

⁴² Miller, Chan, Farmer 2018, 242.

⁴³ Smith, Flowers, Larking 2009, 3.

⁴⁴ Atsevišķa pašrefleksijas sadaļa par māju konceptu un citām tēmām atrodama autores promocijas darbā: Simons 2024, 109–116.

⁴⁵ Davies 2008, 263.

⁴⁶ Turpat, 81.

⁴⁷ Perez Murcia 2018.

⁴⁸ Chan, Chan 2012, 25, 56.

⁴⁹ Rancāns 2018.

Tātad mājas tagad ir abās vietās.” Agnese norāda, ka tikai pēc vienpadsmit dzīves gadiem Zviedrijā viņa tur sāka justies arī kā mājās. Viņasprāt, tas saistīts ar cieņu un atzinību, ko tagad saņem darbā, jo iepriekš viņa bija studente. “Visnepatikamāk man būtu, ja mani uzskatītu par neinteligentu cilvēku. Kad es pārcēlos uz Zviedriju, es biju meitene no Austrumeiropas, bez saknēm un kontaktiem šeit, izņemot vīru. Tagad, kad runāju ar intelligentiem zviedru cilvēkiem, jūtu, ka viņi mani uztver kā līdzvērtīgu un intelektuālu cilvēku, nevis kā meiteni no Austrumeiropas, kura meklē labāku dzīvi.”

Iveta (49 gadi, skolotāja; Zviedrijā – septiņus gadus), kura pirms pārcelšanās uz Zviedriju dzīvojusi Somijā, par savām mājām savukārt uzskata vietu, kur viņa dzīvo un veido savu fizisko telpu. Mājas viņai ir saistītas ar cilvēkiem, kuri rada māju izjūtu. Daži intervētie Latvijas diasporas pārstāvji uzskata: lai arī viņu identitāte vienmēr paliks latviska, viņu mājas tagad ir tikai Zviedrijā. Kārlis (36 gadi, strādā celtniecībā; Zviedrijā – 10 gadus), kurš iedzīvojās Zviedrijā pēc četriem gadiem, uzskata, ka nav jēgas par mājām saukt vietu, kurā vairs nedzīvo. “Man šķiet dīvaini, kad daži mani kolēģi sauc Latviju par mājām, būdami prom jau 12 gadus un pavadīdami tur varbūt vienu mēnesi gadā. Manas mājas ir tur, kur ir mana ģimene,” saka Kārlis.

Arī Margareta (34 gadi, ekonomiste; Zviedrijā – 11 gadus) uzskata Zviedriju par savām mājām, jo tur ir viņas ģimene. Viņas sociālo loku veido galvenokārt krievvalodīgie no Latvijas un citām valstīm. Margareta stāsta, ka senāk apmeklējusi dažus Zviedrijas latviešu sabiedrības pasākumus, bet tagad vairs nejūt tādu vēlmi. “Sākumā es vēlējos atrast jaunus draugus un kontaktus, bet tagad tas vairs nav svarīgi, jo man ir ģimene un savs draugu loks,” – tā Margareta.

Kārlim un Margaretai izdevies noformulēt savu māju izjūtu, dzīvojot “mājās tālu prom no mājām”⁵⁰. Šī jaunā izjūta tiek saistīta

ar ģimenes atrašanās vietu, ne ģeogrāfisko atrašanās vietu.

Dažiem intervētajiem Latvijas diasporas pārstāvjiem no krievvalodīgo kopienas, piemēram, Jaroslavai (36 gadi, PR projektu vadītāja; Zviedrijā – 16 gadus) māju izjūta ir saistīta ar pretrunīgu piederības konceptu. Viņa par savām mājām uzskata Latviju, kaut vienlaikus atzīst, ka nekad nav jutusies piederīga Latvijas sabiedrībai. Krievu valodā runājošo Latvijas iedzīvotāju identitāte, kā atzīmējis Amons Českins (*Ammon Cheskin*), var tikt uzlūkota gan opozīcijā, gan sintēzē ar latviešu un krievu identitāti.⁵¹ Atrašanās H. Bhabhas definētajā *trešajā telpā* – sevišķā identitāšu starpstāvoklī – krievvalodīgajiem Latvijas iedzīvotājiem raksturīga vēl pirms došanās diasporas gaitās. Šo īpašo starpstāvokli savā pētījumā par krievvalodīgajiem Latvijas diasporas pārstāvjiem Zviedrijā un Lielbritānijā aprakstījušas arī I. Jurkāne-Hobeine un E. Kļave, norādot, ka krievvalodīgo piederību latviešiem neatzīst etniskie latvieši, savukārt pašidentificēšanās kā krievvalodīgajiem latviešiem mītnes zemes sabiedrībai ir grūti saprotama⁵². Vēlme nodalīt krievvalodīgos no citām valstīm un identificēšanās ar Latviju novērojama gan I. Jurkānes-Hobeines un E. Kļaves pētījumā, gan šī raksta autores intervijās ar krievvalodīgajiem no Latvijas. Pretrunīgais piederības koncepts atbilst arī A. Brāhas aprakstītajai idejai par jušanos kā mājās kādā vietā, vienlaikus piedzīvojot zināmu sociālas izslēgšanas pakāpi⁵³. Līdzīga tendence Latvijas diasporas pārstāvju intervijās novērojuma jautājumā par piederību Zviedrijai. Vairāki interviju dalībnieki sauc Zviedriju par savām mājām, lai gan nejūtas pilnībā pieņemti vietējā sabiedrībā.

Krievu valodā runājošie Latvijas diasporas pārstāvji Zviedrijā savu pieķeršanos Latvijai nereti saista ar Rīgu, ne visu Latviju kopumā. “Es tur uzaugu, viss ir zināms un

⁵⁰ Mummery 2018.

⁵¹ Cheskin 2016.

⁵² Jurkāne-Hobeine, Kļave 2019, 180.

⁵³ Brah 2018.

pazīstams. Man pietrūkst Rīgas, jūras, pludmaļu, kāpu, priežu, rupjmaizes, īsta bieziņa,” saka Jaroslava. Latvijas galvaspilsēta Rīga, kā norādījis Anatols Līvens (*Anatol Lieven*), vienmēr bijusi multinacionāla pilsēta – ne pilnībā latviska, ne arī pilnībā citas kultūras. Viņš uzskata, ka centieni pārvērst Rīgu par tīri latvisku pilsētu un identitāti ir pretrunā ar tās tradīciju⁵⁴. Rīgu kā īpašu pagrieziena punktu savā dzīvē minēja divas interviju dalībnieces no Daugavpils. Daugavpils ir otra lielākā pilsēta Latvijā, un tajā dzīvo tikai aptuveni 21% latviešu. Pārējie pilsētas iedzīvotāji ir citu tautību pārstāvji – vairākums, ap 46%, ir etniskie krievi⁵⁵. Jeļena (38 gadi, psiholoģe; Zviedrijā – divus gadus) un Kristīna (37 gadi, strādā bankā; Zviedrijā – divus gadus) tikai pēc pārcelšanās uz Rīgu nonākušas saskarē ar latviešiem. Jeļena atzīst, ka viņai, iepazīstot latviešus un viņu kultūru, izveidojušās ciešas saites ar Latviju. Tagad, dzīvojot Zviedrijā, viņa lepnī teic, ka ir no Latvijas: “Man rodas siltas izjūtas, kad runāju latviski, skatos latviešu filmas vai klausos latviešu mūziku.”

Daži interviju dalībnieki nejūtas piederīgi Zviedrijai un nesaista to ar mājām. Andrejs (37 gadi, IT un finanšu kompānijas menedžeris; Zviedrijā – septiņus gadus) ir viens no tiem – viņš atzīst, ka labprāt pārceltos atpakaļ uz Latviju. Andrejs dažādos laika posmos gan ilgāku, gan īsāku laiku dzīvojis vairākās valstīs, arī Zviedrijā, un saka: ja jāmeklē emocijas, kas visvairāk atgādina māju izjūtu Latvijā, tad tā viņš juties vairāk Vācijā un Ķīnā nekā Zviedrijā. Andrejam nav izveidojušās draudzības ar zviedriem; pēc viņa teiktā, zviedri esot pārāk atturīgi un nejūt vajadzību pēc jauniem draugiem. Viņa draugu lokā ir galvenokārt Zviedrijā mītošie krievvalodīgie.

Daži interviju dalībnieki savu piederību saista ar praktiskiem un fiziski taustāmiem elementiem. Aina (58 gadi, medicīnas māsas palīdzē; Zviedrijā – 25 gadus), kas gandrīz

pusi dzīves pavadījusi Zviedrijā, teic, ka Latviju vēl joprojām uzskata par mājām. Un tāpēc Ainas ģimene nesēn iegādājusies māju Latvijā. Savukārt intervijas dalībnieks Didzis (45 gadi, strādā celtniecībā; Zviedrijā – 11 gadus) nesēn iegādājies vasarnīcu Zviedrijā. Taču viņš apgalvo, ka viņa mājas ir tikai Latvijā. Iegādātā vasarnīca, pēc Didža teiktā, varētu noderēt bērniem, ja viņi nolemtu palikt Zviedrijā. Bērni aug kopā ar māti Latvijā, un Didzis par to ir priecīgs, jo sevi uzskata par patriotiski noskaņotu: “Es esmu ļoti nacionāli noskaņots cilvēks. Es vienkārši neredzu iespēju šobrīd dzīvot Latvijā darba situācijas dēļ. Es negribu, lai mani bērni nākotnē justos atbildīgi par mani un mani uzturētu, kad es būšu pensionārs. Tātad – es esmu ekonomiskais bēglis.”

Didža pirkums, lai arī viņš sevi piesaista Latvijai, ilustrē iespējamu personisku piederības iezīmējumu arī Zviedrijai. Līdzīgi rīkojusies arī Marianna (32 gadi, programētāja; Zviedrijā – astoņus gadus) ar ģimeni – viņi uzbūvējuši māju Zviedrijā, un tas viņai palīdz justies Zviedrijā kā mājās. Eksistē tomēr daži nenoteiktības aspekti, kas Mariannai neļauj pilnībā uzskatīt Zviedriju par mājām: “Man dažreiz ir sajūta, ka māja, ko mēs uzbūvējām, ir mans mikrokosmos, mūsu komforta zona, kas ir tikai mūsu. Ārpusē ir sveša, nepazīstama teritorija. Es jūtos labi pieņemta Zviedrijā, bet iekšējā sajūta liecina par apjukumu. Tajā pašā laikā es vairs nejūtos kā mājās arī Latvijā. Ir liels apjukums gan par dažādām lietām, gan arī par manu identitāti.”

Mariannas atbildes norāda uz ciešu saikni starp jēdzieniem “identitāte” un “mājas”, jo brīdī, kad viņas identitātes un piederības izjūta kļūst plūstoša, tāda pati nenoteiktība ir arī par māju izjūtu.

Edgaram (41 gads, ugunsdzēsējs; Zviedrijā – 21 gadu) māju izjūta Zviedrijā radās tikai pēc piecpadsmit tur nodzīvotiem gadiem – brīdī, kad viņš ieguva Zviedrijas pilsonību. Tagad, viņaprāt, ir notikusi zināma pāreja uz “zviedriskumu”, jo tagad viņam ir vieglāk komunicēt un izteikties zviedru valodā. Iekšējie vai ārējie iemesli atteikties no latvietības

⁵⁴ Lieven 1994, 174.

⁵⁵ Centrālā statistikas pārvalde 2024.

var būt saistīti ar pielāgošanās mehānismiem, mēģinot atrast piederību jaunajā valstī un radīt māju izjūtu.

Atšķirīgs process novērojams gadījumos, kad cilvēks gandrīz visu dzīvi ir pavadījis Zviedrijā, kā Valdis (33 gadi, IT biznesa īpašnieks; Zviedrijā – 25 gadus), kurš Zviedrijā dzīvo kopš septiņu gadu vecuma. Viņš savu māju izjūtu nepārprotami saista ar abām valstīm – Zviedriju un Latviju –, un tas lielā mērā tāpēc, ka uzaudzis patriotiski noskaņotā ģimenē. “Kad dodos uz Latviju, es jūtos, kā braucot mājās. Tā ir tik tuvu, ka šķiet gandrīz kā brauciens uz citu pilsētu Zviedrijā. Latvija vienmēr ir šķitusi tuva un sasniedzama,” saka Valdis.

Valda izpratne par mājām ietver sevī sentimentālu un nedaudz mītisku saturu, taču, ņemot vērā Zviedrijas relatīvo tuvumu Latvijai, šī izpratne par mājām var kļūt plūstoša, jo fiziski ir viegli pārvietoties no vienas kultūrtelpas uz otru.

Aļona (35 gadi, tulkotāja; Zviedrijā – vienu gadu), lai arī nav Zviedrijā pavadījusi ilgu laiku, tur jūtas kā mājās cita iemesla dēļ. Viņa ir kvīru kopienas locekle, un viņai ir partneris, kas ir zviedriete. “Vide šeit ir atbalstoša. Es varu būt tāda, kāda esmu. Es tāda nevarēju būt Latvijā. Man vienmēr bija jāskaidro dažādās iestādēs, skolās, veikalos vai ārsta kabinetā, kāpēc es izskatos tā, kā izskatos,” atklāj Aļona un norāda, ka ar laiku attieksme pret citādajiem Latvijā mainīsies, jo pārmaiņas Latvijas sabiedrībā jau tagad ir redzamas, cilvēki kopumā kļūst iecietīgāki.

Māju jēdziena aktualizēšanās diasporā saistīta ar identificēšanos jaunā kultūrvidē. Dzīvojot dzimtajā zemē, māju jautājums ir mazāk aktuāls, tāpat kā pārdomas par savu identitāti un piederību. Tas galvenokārt attiecas uz etnisko latviešu diasporas daļu. Zviedrijā dzīvojošie krievu valodā runājošie Latvijas diasporas pārstāvji intervijās atklāj savu duālo un neskaidro piederības izjūtu, dzīvojot Latvijā. Šiem diasporas pārstāvjiem piederība Latvijai un attiecīgi māju izjūta, kas saistīta ar Latviju, ieguvusi konkrētākas aprises, atrodoties diasporā.

Secinājumi

Šajā rakstā tika analizēta māju koncepta konstruēšana Latvijas mūsdienu diasporā Zviedrijā. Lai gan Latvijas mūsdienu diasporu Zviedrijā veido latvieši un krievu valodā runājošie Latvijas iedzīvotāji, abas diasporas grupas saskaras ar līdzīgiem izaicinājumiem, veidojot savu māju izjūtu Zviedrijā.

Atrodoties Zviedrijā, gan latviešiem, gan krievvalodīgajiem jāatrod savas stratēģijas adaptācijai un māju izjūtas veidošanai. Daži interviju dalībnieki veido savu mikrokosmosu makrokosmosā, radot drošu vietu sev un ģimenei. Tā rezultātā var rasties sava, īpaša māju izjūta, taču vienlaikus eksistē sociāla norobežošanās no apkārtējās, svešās pasaules⁵⁶.

Mājvietas jēdziens, kas sevī neizbēgami nes sentimentālu un mītisku saturu, nav tikai par fizisku telpu, kurā cilvēks dzīvo, bet arī par pagātņu un indivīda, kā arī sabiedrības atmiņām, tādēļ tā jaunrade ir sarežģīts un laikietilpīgs process, kura rezultātā rodas “mājas tālu prom no mājām”⁵⁷. Tas ir veids, kā jaunradīt pašiem sevi, vienlaikus saglabājot saikni ar dzimto zemi. Jauno māju izpratne var tikt balstīta abstraktajā un nostalgiskajā māju izpratnē vai, piemēram, jēdzienā “nemājīgums”, kurš saistāms ar māju zaudējumu kā diasporas apziņas stāvokli jeb diasporas identitātes esības formu⁵⁸. Vairāki interviju dalībnieki atbalsta ideju par mājām divās vietās vienlaikus. Tāpat novērojams, ka vairākiem interviju dalībniekiem ir nepieciešamība saglabāt domu par iespējamu atgriešanos Latvijā tālākā nākotnē, kaut ne vienmēr šī ideja ir saistīta ar konkrētiem plāniem. Arī Aijas Lulles pētījumā par latviešu svārstmigrāciju Gērnsijas salā konstatēts, ka Latvija ir kā vēlamā atgriešanās vieta “kaut kad, pēc pieciem gadiem vai pensijas vecumā”⁵⁹. Tāpat kā A. Lulles intervētie latvieši, arī šī pētījuma dalībnieki jūt ilgas pēc mājām, kaut neredz iespēju atgriezties Latvijā

⁵⁶ Brah 2018.

⁵⁷ Mummery 2018.

⁵⁸ Cho 2018, 112.

⁵⁹ Lulle 2014, 198–199.

tuvākajā pārskatāmajā nākotnē. Ne viens vien interviju dalībnieks jūt atrautību gan no Latvijas, gan Zviedrijas vienlaikus, atrodoties *trešajā telpā* starp divām pasaulēm. Līdzīgi kā A. Lulles pētījumā⁶⁰, šī pētījuma dalībnieki atzīst autentiskuma problēmu gan Latvijā, gan Zviedrijā un nespēj justies pilnībā pieredīgi nevienai vietai. Krievvalodīgie Latvijas diasporas pārstāvji, atšķirībā no latviešiem, jau Latvijā piedzīvojuši *trešās telpas* izjūtu jeb *esamību starp*, būdami nošķirti paralēlā eksistences telpā no latviešu valodā runājošiem iedzīvotājiem. Iekļaušanos latviskā vidē vairāki interviju dalībnieki piedzīvo kā jaunas kultūrtelpas atklāšanu.

Noslēgumā, atbildot uz pētījuma jautājumu, jāsecina, ka Latvijas mūsdienu diasporas

pārstāvji Zviedrijā konstruē māju jēdzienu dažādos veidos, balstoties gan uz emocionālu saikni ar dzimteni, gan uz praktiskiem pielāgošanās mehānismiem mītnes zemē. Māju izjūta var būt saistīta ar fizisku telpu, ar ģimenes klātbūtni, ar sabiedrības attieksmi vai ar iekšēju identitātes apziņu. Māju izjūta nereti tiek radīta paralēli divās vietās – gan Latvijā, gan Zviedrijā, bet reizēm arī nevienā no tām pilnībā, kas atbilst jau aprakstītajam *trešās telpas* konceptam. Tas apstiprina, ka māju jēdziens diasporā nav statisks, bet mainīgs un atkarīgs no konteksta. Pētījums atklāj, ka diasporas dzīves apstākļi liek cilvēkiem ne tikai pārdefinēt māju jēdzienu, bet arī radīt jaunas identitātes formas. Tas apliecina, ka *mājas* diasporā ir daudzdimensionāls fenomens, kur savienojas atmiņas, pieredze, pielāgošanās un iztēle.

⁶⁰ Lulle 2014, 189.

VĒRES

- Bauman, M. (2018) Conceptualizing Diaspora. The Preservation of Religious Identity in Foreign parts, Exemplified by Hindu Communities Outside India. Stierstorfer, K.; Wilson, J. (eds.) *The Routledge Diaspora Studies Reader*. London: Routledge, 36–40.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*. Malden, MA: Polity Press.
- Bela, B. (red.) (2010) *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*. Rīga: Zinātne. <https://mutvarduvesture.lv/en/publication/2010-we-didnt-go-to-sweden/2010-mes-nebraucam-uz-zviedriju.pdf> (skatīts 29.05.2025.).
- Bentz, V. M.; Shapiro, J. J. (1998) *Mindful Enquiry in Social Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bhabha, H. K. (1994) *The Location of Culture*. New York: Routledge.
- Brah, A. (2018) Cartographies of Diaspora. Stierstorfer, K.; Wilson, J. (eds.) *The Routledge Diaspora Studies Reader*. London: Routledge, 235–238.
- Caldas-Coulthard, C.; Alves, A. (2008) 'Mongrel Selves': Identity Change, Displacement and Multi-Positioning. Caldas-Coulthard, C.; Iedema, R. (eds.) *Identity Trouble*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 120–142.
- Centrālā statistikas pārvalde (2024) Daugavpili katrs piektais iedzīvotājs ir latvietis. Preses relīze, 11.10.2024. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaitis/preses-relizes/24343-iedzivotaju-statistika> (skatīts 31.05.2025.).
- Chan, K.; Chan, N. (2012) Introduction: Thinking Freely, Acting Variously, or Thought and Hybridity as Practice of Freedom. Chan, K. (ed.) *Cultural Hybridity. Contradictions and Dilemmas*. London and New York: Routledge, 1–33.
- Cheskin, A. (2016) *Russian Speakers in Post-Soviet Latvia. Discursive Identity Strategies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cho, L. (2018) The Turn to Diaspora. Stierstorfer, K.; Wilson, J. (eds.) *The Routledge Diaspora Studies Reader*. London: Routledge, 109–113.
- Cohen, R. (2018) Changing Notions of Homeland and Home. Stierstorfer, K.; Wilson, J. (eds.) *The Routledge Diaspora Studies Reader*. London: Routledge, 239–243.

- Davies, C. (2008) *Reflexive Ethnography. A Guide to Researching Selves and Others*. London, New York: Routledge.
- Georgiou, M. (2010) Identity, Space and the Media: Thinking Through Diaspora. *Les Mediás des Minorités ethniques*, 26 (1), 17–35. <https://doi.org/10.4000/remi.5028>.
- Hall, S. (1990) Cultural Identity and Diaspora. Rutherford, J. (ed.) *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart, 222–237.
- Jurkāne-Hobein, I.; Kļave, E. (2019) Manoeuvring in Between: Mapping out the Transnational Identity of Russian-Speaking Latvians in Sweden and Great Britain. Kaša, R.; Mieriņa, I. (eds.) *The Emigrant Communities of Latvia. National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Cham: Springer Open, 163–182. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-12092-4>.
- Kaprāns, M. (2019) Latvian Migrants in Great Britain: ‘Great Departure’, Transnational Identity and Long Distance Belonging. Kaša, R.; Mieriņa, I. (eds.) *The Emigrant Communities of Latvia. National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Cham: Springer Open, 119–144. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-12092-4>.
- Kaprāns, M. (2023) *Latvieši tur. Latvijas emigrantu mobilitāte un iesakņošanās Lielbritānijā 21. gadsimteņa sākumā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Kaša, R.; Mieriņa, I. (eds.) (2019) *The Emigrant Communities of Latvia. National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Cham: Springer Open. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-12092-4>.
- Koroļeva, I. (2019) The Complex Identities of Latvians Abroad: What Shapes a Migrant's Sense of Belonging? Kaša, R.; Mieriņa, I. (eds.) *The Emigrant Communities of Latvia. National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Cham: Springer Open, 69–96. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-12092-4>.
- Krzyzanowski, M.; Wodak, R. (2018) Multiple Identities, Migration and Belonging: ‘Voices of Migrants’. Caldas-Coulthard, C. R.; Iedema, R. (eds.) *Identity Trouble*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 95–119.
- Latvijas Republikas Saeima (2018) Diasporas likums. <https://likumi.lv/ta/id/302998-diasporas-likums> (skatīts 04.05.2025.).
- Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts (2016) Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika. Pārskats par aptaujas rezultātiem. Rīga: Latvijas Universitāte. <https://migracija.lv/doc/latvijas-emigrantu-kopienas-zinojums.pdf> (skatīts 06.05.2024.).
- Lieven, A. (1994) *The Baltic Revolution. Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven, London: Yale University Press.
- Lulle, A. (2014) *Time-Space of Possibilities: Translocal Geographies of Latvian in Guernsey*. PhD Thesis. Rīga: University of Latvia. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/5229> (skatīts 30.05.2025.).
- Miller, R.; Chan, C.; Farmer, L. (2018) Interpretative Phenomenological Analysis: A Contemporary Qualitative Approach, *Counsellor Education & Supervision*, 57, 240–254. <https://doi.org/10.1002/ceas.12114>.
- Muktupāvela, R.; Kursīte, J. (2021) The Concept of “My Father's Home” as Anchor for Latvian “Solid Identity” Constructions in the Era of “Liquid Modernity”. *Culture Crossroads*, 19, 27–43. <https://doi.org/10.55877/cc.vol19.33>.
- Mummery, J. (2018) Being Not-At-Home. A Conceptual Discussion. Stierstorfer, K.; Wilson, J. (eds.) *The Routledge Diaspora Studies Reader*. London: Routledge, 230–234.
- Ortega, G. (2020) Where is Home? Diaspora and Hybridity in Contemporary Dialogue. *Moderna Språk*, 114, 43–60. <https://doi.org/10.58221/mosp.v114i4.7327>.
- Perez Murcia, L. E. (2018) ‘The Sweet Memories of Home Have Gone’: Displaced People Searching for Home in a Liminal Space. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45 (9), 1515–1531. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1491299>.
- Pink, S. (2007) *Doing Visual Ethnography*. Second Edition. London: Sage.
- Rancāns, J. (2018) Neērtais piektais novads. *TvNet* (04.05.2018). <https://www.tvnet.lv/4526506/neertais-latvijas-piektais-novads> (skatīts 12.05.2025.).

- Rushdie, S. (2018) Imaginary Homelands. Stierstorfer, K.; Wilson, J. (eds.) *The Routledge Diaspora Studies Reader*. London: Routledge, 227–229.
- Safran, W. (1991) Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1 (1), 83–99.
- Simons, M. (2024) *The Construction of the Hybrid Diasporic Identity Among Latvia's Diaspora in Sweden*. PhD Thesis. Riga: Latvian Academy of Culture. https://www.lka.edu.lv/media/cms_page_media/163/Simons_Mara.pdf (skatīts 30.05.2025.).
- Smith, J. A.; Flowers, P.; Larking, M. (2009) *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method, and Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sökefeld, M. (2006) Mobilizing in Transnational Space: A Social Movement Approach to the Formation of Diaspora. *Global Networks*, 6 (3), 265–284. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00144.x>.

Redakcijā saņemts (*received*) 12.05.2025., precizēts (*revised*) 31.05.2025., apstiprināts (*accepted*) 02.06.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Ieva Strode

Latvijas Universitāte

LIKUMI VS. TIKUMI: LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU UZSKATI PAR VĒLAMO “LABA PILSONĀ” RĪCĪBAS REGULĒJUMU

LAWS VS. VIRTUES: LATVIAN RESIDENTS' VIEWS ON THE PREFERRED REGULATION OF A “GOOD CITIZEN’S” CONDUCT

Ieva Strode ir zinātniskā doktora grāda socioloģijā pretendente Latvijas Universitātes Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātē, kur ieguvusi arī sociālo zinātņu maģistra grādu socioloģijā. Specializējusies politikas socioloģijā. Vada tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra “SKDS” Sociālo un politisko pētījumu nodaļu.

 0000-0001-9826-0473

E-pasts: ieva.strode@lu.lv

Kopsavilkums

Šajā rakstā tiek analizēta Latvijas iedzīvotāju attieksme pret vienu no “laba pilsoņa” pazīmēm – likumpaklausību. Raksta aktualitāti nosaka akadēmiskajās diskusijās konstatētās pretrunas par likumpaklausību kā laba pilsoņa kritēriju un likumpaklausības izpausmes Latvijas sabiedrībā.

Lai arī Latvijas sabiedrībā ir vērojams izteikts atbalsts likumpaklausībai kā pilsoņa pienākumam, detalizētāka uzskatu analīze apliecina pielaidīgu attieksmi pret likumu neievērošanu noteiktos apstākļos. Neviennozīmīga ir arī attieksme pret pilsoņu uzvedību regulējošo normu formalizēšanu. No vienas puses, likumi tiek atzīti par uzvedības vadlīnijām (turklāt, ne tikai bailēs no soda, bet arī kā ekspertu atzinums par rīcību, kas nāk par labu arī pašam individuam) un atbalstāmu sabiedrības locekļu uzvedības kontroles mehānismu. No otras puses, iedzīvotāji dažādu iemeslu dēļ iebilst pret pilsoņa pienākumu pildīšanas stingru kontroli ar sodu sistēmu. Tas tiek argumentēts, gan kritizējot likumu un kontroles sistēmas darbības kvalitāti, gan paužot pārliecību, ka “būt labam” nozīmē indivīda brīvu izvēli un nevēlēšanos stiprināt valsts kontroli pār indivīda ikdienas dzīvi.

Balstoties uz 2022. gadā veikto padziļināto interviju rezultātiem, autore analizē Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret likumiem un uzskatus par iespēju pastiprināt esošo regulējumu, padarot ar vēlamo uzvedību saistītās neformālās sociālās normas (jeb tikumus) par likumiem. Empīriskā materiāla ieguves laiks deva unikālu iespēju analizēt arī to, kā Latvijas sabiedrība uztver krīzi (ar Covid-19 pandēmiju saistītie ierobežojumi, Krievijas pilna mēroga militārais iebrukums Ukrainā u. c.) ietekmē likumos noteiktos ierobežojumus.

Raksturvārdi: labs pilsonis, pilsoņa pienākumi, likumpaklausība.

Summary

Given the limited public debate in Latvia about the qualities of a “good citizen”, this article examines the attitude of Latvian society’s attitudes toward one such trait – law-abiding behavior. The relevance of this study arises from ongoing controversies in academic discourse regarding the role of law-abidiness as a criterion of good citizenship and the ways it manifests in Latvian society.

While there is broad support in Latvian society for law-abiding behavior as a civic duty, a closer examination of opinions reveals a degree of tolerance toward breaking the law under certain circumstances. Attitudes toward the formalization of norms regulating citizens’ behavior are also ambivalent. On the one hand, laws are seen as behavioral guidelines – followed not only out of fear of punishment but also as expert advice on actions deemed beneficial for individuals – and as a desirable mechanism for regulating societal conduct. On the other hand, many citizens oppose the strict enforcement of civic duties through penalties. This resistance is grounded both in criticism of the quality of legislation and the enforcement system and also in the belief that “being good” is a matter of personal choice and that expanding state control over daily life is undesirable.

Drawing on in-depth interviews conducted in 2022, the article explores Latvians’ attitudes toward laws and their views on strengthening existing regulations by transforming informal social norms (or customs) of desirable conduct into formal legislation. The timing of data collection provided a unique opportunity to examine perceptions of legally imposed restrictions during periods of crisis such as those introduced in response to the Covid-19 pandemic and to Russia’s full-scale invasion of Ukraine.

Keywords: good citizen, civic duties, law-abiding behavior.

Ievads

Latvijā, diskutējot par pilsonību, nereti galvenā uzmanība (arī akadēmiskajā pētniecībā) tiek pievērsta pilsonības statusa piešķiršanas tiesiskajiem aspektiem (tiesības uz pilsonību pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas, nepilsoņi, viņu vēlme naturalizēties, migrācijas ietekme uz pilsoņu kopumu, naturalizācijas kritēriji u. c.)¹, tomēr diskusijas skar arī pilsoniskās izpausmes jeb pilsoņu rīcības aspektus, respektīvi, kāda ir labam pilsonim atbilstoša (vai, gluži pretēji, nepiedodama) uzvedība, vērtības u. tml.² Kā norāda Jans van Dets (*Jan van Deth*)³, šīs pilsonības komponentes izpēte ir svarīga, jo cilvēki, visticamāk, lēmumus pieņem un

politikā iesaistās atbilstoši savām internalizētajām sociālajām normām⁴.

Šajās diskusijās likumu ievērošana klasiski ir aplūkota kā laba pilsoņa pienākums⁵, un to izmanto kā nozīmīgu rādītāju dažādos “laba pilsoņa” izpratnes un izpausmju mērījumos⁶. Tomēr mūsdienu akadēmiskajās diskusijās būtiska loma nereti tiek piešķirta individu gatavībai aizstāvēt pilsoniskās tiesības⁷ un dažādām līdzdalības formām, kas pārsniedz piedalīšanos vēlēšanās, piemēram, protestiem⁸.

Pret likumpaklausības kā “laba pilsoņa” kritērija izmantošanu akadēmiskajās

¹ Sk., piemēram, Baltijas Sociālo zinātņu institūts, Naturalizācijas pārvalde 2001; Zankovska-Odiņa, Kolčanovs 2014.

² SKDS 2007; Zepa, Kļave 2011; Strode 2022.

³ Van Deth 2009.

⁴ Sk. arī John, Fieldhouse, Liu 2011; Kuran 1995.

⁵ Klosko 2011; Janoski, Gran 2002; Balot 2020.

⁶ Deters, Gabriel, Torcal 2007; Dalton 2008; van Deth 2009; Schnaudt et al. 2021; Lane 2020; Villalobos, Morel, Treviño 2021; Goodman 2025.

⁷ Isin, Ruppert 2015.

⁸ Dalton 2008.

diskusijās vērojami arī iebildumi⁹ – ņemot vērā, ka likumu ievērošana nav brīvprātīga, bet saistīta ar valsts noteikto sankciju (sodu) sistēmu, likumu ievērošanu nevar uzskatīt par ētisku izvēli, kas “labu” pilsoni atšķir no mazāk laba. Neviennozīmīga ir arī attieksme pret mēģinājumiem veicināt vēlāmās uzvedības izplatību, ar normatīvajiem aktiem nosakot to izpildi par obligātu.¹⁰

Diskusijās par jēdziena “labs pilsonis” izpratni tiek norādīts uz normu (gan neformālo, gan formālo – likumu) mainīgumu, jo dažādu faktoru (sociālo, ekonomisko, tehnoloģisko) ietekmes dēļ nepieciešams pārskatīt, kādas normas var uzskatīt par lietderīgām indivīda un grupas pastāvēšanai.¹¹ Īpaši sabiedrības normas (arī likumus) ietekmē krīzes situācijas – gan iekšējie, gan ārējie stimuli liek pārvērtēt, kāda pilsoņu uzvedība (un līdz ar to arī uzvedību regulējošās normas un likumi) ir valsts un kopienas interesēm atbilstoša. Krīzēs mainās ne tikai normas (likumi), bet arī to apspriešanas un pieņemšanas process, kā arī sabiedrības sankciju (noteikto sodu) piemērošana un bardzība – sabiedrība ir gatava vairāk paļauties uz valdību kā pārmaiņu aģentu, ņemot vērā tai pieejamās informācijas apjomu un ekspertīzi; mainās arī gatavība piemērot sankcijas, sodīt normu pārkāpējus.¹²

Arī Latvijā pēdējo gadu notikumu (Covid-19 pandēmija un ar to saistītie ierobežojumi, Krievijas pilna mēroga militārais iebrukums Ukrainā) ietekmē pieņemtie valdības lēmumi izsauca sabiedrības diskusijas par likuma prasību samērīgumu. Reakcija uz šiem notikumiem atspoguļota arī autores promocijas darba empīriskā pētījuma datos, kas iegūti 2022. gadā un tiek izmantoti šajā rakstā.

Sociālās normas un likumi kā pilsoņu uzvedību regulējoši mehānismi

Diskutējot par normu ietekmi uz indivīdu (arī politiskās kopienas locekļu jeb pilsoņu) uzvedību, tiek uzsvērta gan neformālo, gan formālo sociālo normu (likumu, noteikumu) nozīme.

Neformālās sociālās normas šajā gadījumā tiek definētas kā sabiedrībā izveidojušies rīcības modeļi, kurus uztur sabiedrības locekļu vērtības, iekšējā pārliecība, un to ievērošanu nodrošina neformālās sankcijas par šo normu pārkāpumu.¹³ Akadēmiskajā literatūrā¹⁴ tiek uzsvērts, ka šajā gadījumā indivīda uzvedību tieši un netieši regulē trešās personas, kas *nav* valsts pārstāvji, kā tas ir formālo normu jeb likuma gadījumā.

Kristīna Horna (*Christine Horne*) gan atzīst, ka sabiedrībā pastāvošās normas var regulēt uzvedību arī tad, ja tām nav morāla pamatojuma – tipiska (bieža un konsekventa) uzvedība var tikt uzverta par normu (kā normāla), un tās neievērošana tiek pakļauta tādām pašām citu sabiedrības locekļu īstenotām sankcijām kā morāli pamatotās tieši tāpēc, ka cilvēki vēlas paredzamību.¹⁵

Norādot uz pastāvošajām sankcijām likumu (formālo sociālo normu) pārkāpšanas gadījumā, ko paredz un īsteno valsts iestādes, vai līdzcilvēku rūpēm par normu ievērošanu, tiek uzsvērta sociālo normu internalizēšana (jeb normu padarīšana par iekšēji pieņemtu pareizu uzvedības modeli).¹⁶ Tas nodrošina, ka indivīds ievēro normas arī situācijā, ja nevienam (ne valstij, ne līdzcilvēkiem) nav iespējams kontrolēt viņa uzvedības atbilstību tām: uzslavu par normas ievērošanu vai sodu (kā vainas apziņu) par tās pārkāpšanu indivīds sev piešķir pats.¹⁷ Īpaši tas jāuzsver, runājot par “labu pilsoni”: Roberts Kūters (*Robert Cooter*) atzīst normu internalizācijas nozīmi, jo pilsoņa pienākumu pildīšana

⁹ Cooter 2000; Graves 2017.

¹⁰ Cooter 2000; Kymlicka, Norman 1994.

¹¹ Horne 2001.

¹² Ellickson 2001.

¹³ Hechter, Opp 2001.

¹⁴ Ellickson 2001.

¹⁵ Horne 2001.

¹⁶ Rueschemeyer 2009.

¹⁷ Horne 2003.

tam veltīto resursu patēriņa dēļ nereti esot racionāli neizdevīga pašam indivīdam. Viņš likumpaklausību kā internalizētas normas nozīmi attiecina arī uz likumpārkāpumiem: ja indivīda lēmums – ievērot vai neievērot likumu – ir atkarīgs no racionāliem apsvērumiem, sabiedrības funkcionēšana esot apdraudēta¹⁸, jo nenodrošina paredzamību un kārtību, kā arī tādu indivīda rīcību, kas vērsta uz citu sabiedrības locekļu interešu ievērošanu un sadarbību¹⁹.

Bez līdzcīvēku īstenotajām neformālajām (pozitīvām un negatīvām) sankcijām pastāv arī formāla reakcija uz normas pārkāpumu: valdība to ievērošanu var veicināt gan ar pozitīvām (finansiāls atbalsts, uzslavas, vairojot noteiktu grupu vai indivīdu reputāciju), gan negatīvām (noteikt sodus un ierobežojumus) sankcijām, ko atsevišķi sabiedrības locekļi vai sociālās grupas nespēj īstenot. Turklāt, kā norāda Roberts Elicksons (*Robert C. Ellickson*), valdība ar savā rīcībā esošu varu un kontroles instrumentiem var ietekmēt arī pašas sociālās grupas un to funkcionēšanu, piemēram, aizliegt grupu solidaritāti veicinošu simbolu izmantošanu, piemērot sankcijas pret grupas biedriem vai, gluži pretēji, atbalstīt sabiedrības grupas locekļus, kas normas ievēro. Ietekmēt sabiedrības uzvedību un vērtības tā arī var, ar likumu (nosakot naturalizācijas kritērijus) definējot pilsoņu kopuma sastāvu.²⁰

Jāpiebilst, ka valsts (pie varas esošās politiskās elites un ierēdniecības) ietekme parādās arī netieši: ar izglītības sistēmu (mācību programmas saturu) tā ietekmē sabiedrības locekļu (pilsoņu) politisko socializāciju²¹, politiskajā komunikācijā tiek izmantoti dažādi vērtību un ētiskie priekšstati (patriotisms u. c.), lai leģitimizētu dažādus lēmumus un rīcību²², turklāt likumā nostiprinātās normas arī paši sabiedrības locekļi

var izmantot kā argumentu, īstenojot arī neformālās sankcijas²³.

Lai gan kopumā ir pieņemts uzskatīt, ka likumu funkcija ir nodrošināt sabiedrisko kārtību un noteiktu sabiedrības vērtību ievērošanu, R. Elicksons²⁴ norāda arī uz riskiem, ko rada autoritāru un totalitāru valdību pieņemtās un uzturētās normas (likumi)²⁵.

Pieminētās zinātnieku diskusijas ir veidojušās Rietumu demokrātiskajās sabiedrībās, kurās valsts pārvaldes modelis netieši paredz sabiedrības uzticēšanos valdības spējai pieņemt lēmumus sabiedrības labumam. Vērtējot šo diskusiju caur Latvijas sabiedrības pieredzes prizmu, kam mūsdienās raksturīga neuzticēšanās ne tikai valsts institūcijām, tostarp likumdevējam²⁶, bet arī līdzcīvēkiem²⁷, autores pētījums pievērš uzmanību padziļinātai likumpaklausības izpētei “laba pilsoņa” izpratnes kontekstā.

Pētījuma metode un empīriskais materiāls

Šajā rakstā formulētie jautājumi ir aplūkoti kvalitatīvā pētījumā, veicot padziļinātās intervijas ar Latvijas iedzīvotājiem (līdz ar to ir jāņem vērā metodes ierobežojumi), lai noskaidrotu viņu priekšstatus par laba pilsoņa pazīmēm. Ņemot vērā agrāk veikto kvantitatīvo pētījumu rezultātus²⁸, šajā izpētē uzmanība tika pievērsta argumentācijai, kādā mērā un kāpēc likumpaklausība, pēc iedzīvotāju domām, ir uzskatāma par laba pilsoņa iezīmi. Jāatzīmē, ka jēdziens “likums” intervijās un datu analizē ir interpretēts plašākā nozīmē, ar to saprotot visu normatīvo regulējumu, ko izdod likumdevējs un izpildvara.

Kopumā tika intervēti 30 Latvijas iedzīvotāji 19–83 gadu vecumā (19 sievietes un 11 vīrieši), ar katru veicot divas secīgas

¹⁸ Cooter 2000; sk. arī Lynch 1997.

¹⁹ Opp 2001.

²⁰ Orgad 2020.

²¹ Pykett, Saward, Schaefer, 2010; de Koning, Jaffe, Koster 2015.

²² Herbert 2006.

²³ Ellickson 2001.

²⁴ Turpat.

²⁵ Turpat; Kuran 1995.

²⁶ Agarin, Nakai 2021; Gaina et al. 2022.

²⁷ OECD 2024; Kažoka, Bērziņa 2023.

²⁸ Kļave, Zepa 2011; Strode 2022.

intervijas (otrajā kārtā piedalījās 28 intervētie, divi atteica). Pētījumā iesaistīti dažādu tautību cilvēki. Jāpiebilst, ka intervēto personu vidū bija indivīdi, kas ir uzauguši dažādās valstīs (Latvijā, citā PSRS republikā, kādā Rietumvalstī), kas var ietekmēt viņu pieredzi un līdz ar to arī viņu vērtības, internalizētās normas un arī pausto viedokli. Pētījumā iegūtie dati tika sistematizēti, izmantojot tematisko kodēšanu²⁹.

Likumpaklausība kā laba pilsoņa pienākums: vai, kad un kāpēc

Latvijā veiktie kvantitatīvie pētījumi rāda, ka, mērķtiecīgi jautājot, cik svarīga ir likumpaklausība kā “laba pilsoņa” raksturojums, to par nozīmīgu pazīmi atzīst absolūtais vairākums Latvijas iedzīvotāju: 2010. gadā – 87%³⁰, 2025. gadā – 90%³¹. Arī neievirzīti lūgti nosaukt “laba pilsoņa” pazīmes, 2021. gadā kvantitatīvajā aptaujā iedzīvotāji spontāni visbiežāk minēja “likumpaklausību” (25%)³².

Tāpēc nepārsteidz, ka arī padziļinātajās intervijās Latvijas iedzīvotāji likumpaklausību bieži spontāni atzīst par laba pilsoņa pienākumu. Daļa pētījuma dalībnieku gan šaubījās, vai šī norma ir saistīta tieši ar pilsonību, jo likumu ievērošanu viņi sagaida no ikviena, kurš uzturas attiecīgās valsts teritorijā. Jāpiebilst, ka likumu ievērošana tiek nepārprotami atbalstīta ne tikai kā “laba pilsoņa” pazīme, bet arī “ieejas biļete” pilsoņu kopumā – kā naturalizācijas kritērijs.

Interviju analīze atklāj, ka viedoklis par likumu ievērošanas **motīviem** nav vienots. Daļa intervēto personu to galvenokārt saista ar valsts noteiktajām sankcijām – sodiem, kas draud par likumu pārkāpšanu –, bet vairāki citi norāda, ka likumu ievērošana arī pēc būtības ir racionāla, piemēram, pieņemot likumu, tiek pārzināta situācija un ņemta

vērā informācija, kāda var nebūt caurmēra pilsoņu rīcībā (īpaši krīzes situācijās).

Tomēr pētījuma dalībnieki likumu atbilstību morāles principiem vai sabiedrības interesēm neuzskata par obligātu priekšnoteikumu, lai no “laba pilsoņa” sagaidītu to ievērošanu. Interesanti, ka vairākums intervēto apgalvo, ka likumpaklausīgs pilsonis ir “labs” kādas valsts pilsonis (tostarp vērtējot vēsturi) arī tad, ja ievērotie likumi ir pretrunā mūsdienu izpratnei par ētisku rīcību. Tas tiek attiecināts arī uz autoritāriem un totalitāriem režīmiem (daži gan šādā gadījumā to nodēvēja par “lojālu”, nevis labu pilsoni).

“Tas ir definīcijas jautājums, kā autoritārā valdība vadība pati definē labu [pilsoni]. Varbūt labs pilsonis ir lojāls pilsonis, kas aizstāv autoritārā režīma principus?” (Virietis, 66 gadi)

Interesanti, ka šajā aspektā tiek nošķirts “labs pilsonis” un “labs cilvēks”: ja likumpaklausība un atbalsts režīmam var kaitēt līdzcilvēkiem un sabiedrībai kopumā, vairāki intervētie uzskata, ka indivīds atzīstams par labu pilsoni, bet sliktu cilvēku.

“Kā pilsoņi viņi (VDK ziņotāji – aut. piez.) jau laikam ir skaitījušies labi, bet kā cilvēki ne.” (Sieviete, 34 gadi)

Atsevišķi pētījuma dalībnieki gan atziņīgāk vērtē tos, kuri pretojušies vai pretojas režīmam, tomēr atzīst, ka šāda rīcība (varonība) pārsniedz to, ko var sagaidīt no vienkārši laba pilsoņa. Vaicāti par ētiskas rīcības orientieriem, ja valsts likumi par tādiem nevar kalpot, daudzi atsauca uz starptautiskām tiesību normām vai reliģijas definētiem rīcības principiem, piemēram, kristietības baušļiem, pat ja paši sevi par ticīgiem neuzskata.

Raksturojot likumpaklausību demokrātiskās valstīs, intervētie uzskata, ka šajā situācijā valsts un iedzīvotāju interesēm (līdz ar to “labam pilsonim” un “labam cilvēkam”) būtu jāsakrīt, un uzsver arī pilsoņu iespējas mainīt nepieņemamos likumus. Kāds pētījuma dalībnieks akcentēja, ka pilsonis, ja viņš nepiekrīt likumiem, var pretoties, pakļauties

²⁹ Braun, Clarke 2006.

³⁰ Kļave, Zepa 2011.

³¹ Krūmiņa, Koroļeva, Elksne 2025.

³² Strode 2022.

vai braukt uz valsti, kuras likumi tam šķiet pieņemami. Cits intervētais gan norādīja, ka šādas “bēgšanas” gadījumā cilvēks vairs nav uzskatāms par “labu pilsoni”: labs būtu cīnīties par taisnīgumu un situācijas uzlabošanu.

“Intervētāja: Vai ir jāievēro mulķīgi likumi? Dalībnieks (vīrietis, 65 gadi): Tad man jājautā, kas tā ir par tautu, kura nekoriģē to paši?”

Bez vietējiem un starptautiskajiem likumiem vai reliģiskajām normām intervētie norāda arī uz citas izcelsmes normām, kas var tikt internalizētas un ietekmēt indivīda rīcību arī ārpus konkrētās vides (skautu un gaidu organizāciju noteikumi, uzvedības noteikumi sociālajos tīklos un citur digitālajā vidē).

Lai arī, vērsot uzmanību uz likumu trūkumiem, intervētie nereti pretnostata likumdevējus un sabiedrību, runājot par demokrātiskiem režīmiem, likumi tiek atzīti par sabiedrības gribas izpausmi: pilsoņi ievēl likumdevējus, un gadījumos, ja tie pieņem sabiedrības interesēm neatbilstošus lēmumus, pastāv iespēja nākamajās vēlēšanās ievēlēt citus, kuru uzskati vairāk atbilst pilsoņu vērtībām, viedoklim un gribai.

Vairākums intervēto atbalsta pieeju, ka likumdevējs, izstrādājot likumu, ņem vērā sabiedrības gribu (kas veicinātu likuma normu ievērošanu), tomēr kāds izteicās, ka tā var būt savtīga un/vai īsredzīga, tāpēc likumdevējam jāņem vērā arī vispārējais labums, universālas tiesības un principi. Lai nodrošinātu to ievērošanu, esot pieņemami, ka politiskā elite sāk nevis ar sabiedrības pārliecināšanu, bet likuma pieņemšanu, cenšoties mainīt sabiedrības uzskatus un uzvedību.

Likumpaklausības pamatojums: reālās un simboliskās likuma funkcijas

Raksturojot iedzīvotāju attieksmi pret likumiem un to ievērošanu, vērojams, ka intervētie piemin gan reālas, gan definē noteiktas simboliskas likuma funkcijas.

Viena no būtiskākajām likuma funkcijām, uz ko norāda vairāki intervētie, argumentējot, kāpēc likums ir jāievēro, pat ja tam nepiekrīt,

ir **sabiedriskās kārtības nodrošināšana**: likuma ievērošana un, galvenais, paļaušanās, ka to ievēros arī citi, ļauj prognozēt arī pārējo sabiedrības locekļu rīcību un izvēles. Vairāki intervētie, ilustrējot situāciju, likumpaklausību pielīdzina ceļu satiksmes noteikumu ievērošanai: autovadītājiem gan varot būt subjektīvi un objektīvi iemesli pārkāpt ātruma ierobežojumus vai braukt, kad luksoforā deg aizlieguma (sarkanais) signāls (ja nav acīmredzamu risku), tomēr katrs individuālais pārkāpējs “tuvinot anarhiju”, tādējādi mazinot visu satiksmes dalībnieku drošību.

“Kas tiek vērtēts kā labs autobraucējs, labs šoferis? Tas, kurš ievēro noteikumus. Un tas, kurš braukdams, tā sakot, patur prātā, ka viņš nav vienīgais uz šīs ielas... Nu, pilsonim tāpat, es domāju, ir jāieklaujas tajā kopējā dzīves plūsmā.” (Sieviete, 80 gadi)

Daļa intervēto likuma ievērošanu cieši saista ar **iespējamajiem sodiem**: vairāki no viņiem valsts spēju īstenot formālās sankcijas atzīst par iemeslu, kāpēc, viņuprāt, sabiedrībā pastāvošās normas būtu jānostiprina likumos.

“Vienkārši likums ir tas, kas cilvēkam var likt sajūst, ka viņš tiek sodīts, jo caur likumu pantiem ir vienīgais veids, kā mēs varam sodīt kaut ko un pamatoti sodīt. [...] Un kad cilvēks [nonāk tādā] situācijā, kad viņš tiek kaut kur pieķerts un kad viņš dabū to soda naudu vai ko citu, tad viņš tomēr sāk domāt un sāk vairāk baidīties.” (Sieviete, 25 gadi)

Vairāki intervētie atzīst, ka likuma prasības darbojas arī kā **uzvedības vadlīnijas**, jo tajās ieskicēts, kādas aktivitātes būtu vēlamas (piemēram, likumā noteikts minimālais izglītības līmenis amata pretendentiem pamudina šādu izglītību iegūt), kādas aktivitātes ir atbalstāmas vai vismaz pieļaujamas, kādas – ne (intervijas dalībnieks, vērtējot politisko protestu izpausmes, izvērtē to atbilstību likumam un, ja likums tiek pārkāpts, šādas aktivitātes nosoda, neraugoties uz protestu mērķiem).

Likuma normas tiek pielīdzinātas **eksperta slēdzienam**, vai noteiktas darbības ir vai

nav kaitīgas, piemēram, alkohola un marihuānas lietošana.

“Ja likums kaut ko aizliedz, cilvēki secina, ka tas ir slikti, bet, ja šāda aizlieguma nav, tiek izdarīts secinājums, ka tad jau to var darīt.” (Vīrietis, 82 gadi)

Pētījumā konstatēts, ka likuma normas tiek izmantotas arī kā vērā ņemami **argumenti**, lai pamatotu savu nostāju kādā jautājumā. Raksturojot gan pilsoņu tiesības, gan pienākumus, intervētie nereti piemin, “ko likums paredz” darīt vai arī ļauj saņemt no valsts. Likuma normas tiek minētas, arī definējot (laba) pilsoņa kritērijus (atsaucoties uz naturalizācijas prasībām – latviešu valodas un vēstures zināšanas, kriminālsodāmības neesamība utt.), pamatojot savus uzskatus migrācijas ierobežošanas jautājumā (kāpēc, piemēram, Latvijas–Baltkrievijas robežpārkāpējus nevar uzskatīt par bēgļiem).

“Vēl viens princips, manuprāt, ir pārkāpts katru reizi, kad te ierodas kāds sīrietis. Pirmā valsts. Pirmā drošā valsts! Turcija ir droša valsts. [...] No Francijas uz Londonu – tās vairs nav bēgļu gaitas. Tā ir ekonomiskā migrācija, un tas stingri jānošķir.” (Vīrietis, 39 gadi)

Likumpaklausība tiek saistīta arī ar **emocionālu attieksmi pret valsti**. Kāda pētījuma dalībiece uzsvēra, ka pilsoņi, ievērojot likumus, to saista ar rīkošanas atbilstoši valsts un sabiedrības interesēm.

“Nodokļus maksādams, gan jau viņš tomēr tur prātā, ka ir pilsonis. Ne jau viņš [ar to domu] guļas un ceļas. Un tomēr viņam kaut kāda rūpe par to ir, lai [...] tai teritorijai, kurai viņš ir piesaistīts un ar kuru viņš emocionāli jūt arī saikni, no šiem nodokļiem būtu kāds labums.” (Sieviete, 80 gadi)

Likuma pārkāpējs kā labs pilsonis

Kā minēts, akadēmiskās diskusijās par pilsoniskuma pazīmi atzīta cīņa par tiesībām, nepakļaušanās spēkā esošo likumu normām,

kas dažkārt tiek atzīta pat par nozīmīgāku pilsonības pazīmi nekā juridiskais statuss.³³

Arī šī pētījuma dalībnieki likumu pārkāpšanu interpretē dažādi. Lai gan, no vienas puses, likumpaklausība kā tikums netiek apšaubīta un noziedznieki tiek atzīti par sliktiem pilsoņiem, no otras puses, vairāki intervētie attaisno likumu situatīvu neievērošanu un atzīst, ka dažādu iemeslu dēļ tos dažkārt nav ievērojuši. Iegūtais empīriskais materiāls piedāvā vairākus argumentus, kas attaisno likumu neievērošanu.

Biežāk izmantotais attaisnojums – uzskats, ka **likums ir nekvalitatīvs**. Intervētie norāda, ka, pieņemot likumu, nav līdz galam izvērtēts, kā tas darbosies, kā tiks piemērots un vai tas nav netaisni pret kādu grupu, neaizskar tās intereses. Turklāt, ja likums paredz pārāk detalizētu regulējumu, nereti vērojamas pretrunas normu piemērošanā. Rezultātā arī labticīgs iedzīvotājs nevar orientēties likumos un būt labam, likumpaklausīgam pilsonim vienkārši nav iespējams.

“Ir izveidots tik daudz likumu. Kad sāk lasīt likumus un mēģināt saprast kaut ko tur, tad ir tā, ka cilvēks vairs nesaprot, vai viņš to likumu ir pārkāpis vai nav pārkāpis.” (Sieviete, 52 gadi)

Likuma pārkāpšana nenodara kaitējumu sabiedrībai. Likumpārkāpumi ir maznozīmīgi, tiek pieļauti situācijās, kad netiek nodarīti zaudējumi, netiek kaitēts citiem, piemēram, naktī šķērsojot ielu, kad deg aizliedzošais sarkanais signāls, nedaudz pārkāpjot atļauto braukšanas ātrumu, novietojot mašīnu neatļautā vietā u. tml. Tiesa, intervētie atzīst: ja nesodīti pārkāpuši likumu vienā gadījumā, var rasties vilinājums to darīt atkārtoti.

Likums neatbilst sabiedrības gribai. Lai arī intervētie pieļauj, ka vēlamās pārmaiņas sabiedrības uzvedībā var tikt panāktas tieši ar likumiem (piemēram tika minēta likuma prasība lietot drošības jostu automašīnā pašiem un bērniem, pret ko sākumā daudzi

³³ Isin, Ruppert 2015.

iebilduši, bet nu šāda rīcība kļuvusi par vispārpieņemtu uzvedības normu, ko ievēro ne tikai bailēs no soda), viņi uzsver, ka, nesaprotot pieņemto likumu mērķi, iedzīvotāji var to apšaubīt un izvairīties no tā ievērošanas.

Likums tiek nepilnīgi vai netaisnīgi piemērots. Intervētie norāda, ka likumu piemērošana ir nekonsekventa (iestādes “soda normālus cilvēkus, nevis bomžus” (Sieviete, 48 gadi)) un arī nesaprotama (attiecinot to, piemēram, uz Covid-19 pandēmijas laikā novēroto).

Likuma prasības nav samērīgas. Intervētie, kā jau minēts, uzskata, ka likums var būt uzvedības normu iniciēšanas instruments (tostarp rūpējoties par sabiedrības drošību), taču sagaida arī normu samērīgumu, ko var uzskatīt par likuma kvalitātes un sabiedrības gribas izpaušmes balansu. Kā piemēru likuma prasību nesamērīgumam atsevišķi intervētie min Covid-19 pandēmijas laikā pieņemtos pulcēšanās un pārvietošanās ierobežojumus, kas, viņuprāt, nepamatoti ierobežoja individuālas tiesības.

Tiesiskais nihilisms. Intervētie pauž, ka pielaidīga attieksme pret likuma neievērošanu, ir izplatīta sabiedrībā kopumā. Viena no pētījuma dalībniecēm (21 gadu veca) izteicās, ka “likums ir domāts, lai to pārkāptu”, cita (64 gadus veca) minēja principu “apiet likumu ar likumu”, atzīstot: ja pārkāpumi nav nozīmīgi, tie nepadara individu par sliktu pilsoni. Trešā (80 gadus veca) norādīja, ka mēģinājumi atrast “spraugas” likumos ir izplatīti ne tikai Latvijā (piemēram, centieni atrast veidus, kā nodokļos maksāt mazāk).

Nepakļaušanās likumiem tiek atzīta arī par **nepieciešamu rīcību nopietnu pārmaiņu panākšanai** (tostarp Latvijā tas bija priekšnoteikums, lai atjaunotu valstisko neatkarību).

“Dažreiz dumpīgs pilsonis varbūt ir labāks cilvēks, bet citos laikos un citā kontekstā – ne. Revolucionāri un tie, kuri pārkāpj likumu, ir vajadzīgi laiku pa laikam. Es gribu atgādināt, ka neviena demokrātija šajā pasaulē nav ieviesta bez asinsizliešanas. Nekur un nekad.” (Vīrietis, 65 gadi)

Likumpaklausība ārkārtas situācijās

Vairāki intervētie norāda, ka ne tikai ārkārtas situācijās, bet arī ikdienas dzīvē (jeb “parastos laikos”) likums pēc būtības ir pilsoņu brīvību ierobežošanas līdzeklis, kuru piemēro, lai nodrošinātu sabiedrisko kārtību. Tomēr asāk tā iedarbība tiek izjusta tieši dažādu krīžu laikā. Pētījuma dalībnieki atsaucās gan uz Covid-19 pandēmijas dēļ noteiktajiem ierobežojumiem, gan arī pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā pieņemtajām normām, piemēram, Krievijas informācijas kanālu aizliegumu³⁴. Tomēr viņu attieksmē ir vērojamas pretrunas. Intervētie gan atzīst nepieciešamību rīkoties strauji (īpaši Covid-19 gadījumā), arī nezinot visu informāciju un bez iespējām pienācīgi izdiskutēt, kāds būtu labākais risinājums, tomēr pārmet valdībai, ka pieņemtie lēmumi nebija samērīgi un loģiski. Vienprātības par to, kādām šādā situācijā būtu jābūt valsts un pilsoņu savstarpējām attiecībām, nav, vairākums uzskata, ka vispārējās krīzes situācijā labs pilsonis paļaujas uz valdību (kam gan ar savu iepriekšējo darbību uzticēšanās būtu bijusi jānopelna). Daži tomēr izteicās, ka bija nepieciešams protestēt vai iespēju robežās nepakļauties noteiktajiem ierobežojumiem.

Diskusijā par likumpaklausību ārkārtas situācijā pētījuma dalībnieki pieminēja ne tikai valsts sankcijas, bet arī līdzcilvēku ietekmi (ieteikumus/spiedienu vakcinēties, ievērot citus nosacījumus utt.) uz indivīda rīcību, respektīvi, neformālās sociālās normas. Interesanti, ka, norādot uz normu un sankciju komplekso raksturu, vairāki pētījuma dalībnieki atzīst: lai arī viņiem bijuši iebildumi pret valdības politiku, no piedalīšanās protestos viņus galvenokārt atturējusi nevēlēšanās biedroties ar to organizētājiem (turklāt šī nepatika varēja būt veidojusies jau agrāk citu iemeslu dēļ).

“Tikai problēma ir, ka tie, kuri aizstāvēja brīvāku sabiedrību, bija [vienlaikus] arī antivaksēri, kuri ir baigi nezinātniski. [...] Tas, kas bija problemātiski man, – es nevaru

³⁴ Kozins, Kincis 2022.

savienot šos protestus ar sevi [...]. Un kā es varu iet protestā ar viņiem pret ierobežojumiem?” (Virietis, 65 gadi)

Par ārkārtas situāciju, kas ietekmējusi viņu viedokli par labiem pilsoņiem, intervētie uzskata arī Krievijas pilna mēroga iebrukumu Ukrainā, kas Latvijā nozīmēja gan neformālo sociālo normu maiņu, gan likumu grozījumus³⁵. Atsevišķi intervētie kritizē valdību par neuzticēšanos iedzīvotāju medijpratībai jeb spējai novērtēt informācijas kanālu uzticamību u. c., liedzot Krievijas informācijas kanālu pieejamību Latvijā. Pētījuma dalībnieki arī norāda, ka uzskatus par vēlamo uzvedību šajā situācijā regulē ne tikai likumi, bet arī neformālās normas un no tām izrietošā kontrole. Piemēram, kāda sieviete (21 gadu veca) stāstīja par to, ka viņas ģimene esot krasi norobežojusies no radnieka, kurš atbalsta Krievijas iebrukumu Ukrainā. Vairāki intervētie atzīst, ka karš Ukrainā viņiem liecis pārskatīt arī savu attieksmi pret pilsoņu pienākumiem (piemēram, militāro dienestu), patriotisma izpaušmēm u. c.

Neviennozīmīga attieksme ir ne tikai pret likumdevēja iniciētajām izmaiņām likumos un sodiem. Gan runājot par Covid-19 pandēmijas periodu, gan laiku pēc Krievijas iebrukuma Ukrainā, vairāki intervētie pārmet līdzcilvēkiem, ka tie nepieļāva alternatīvu, no valdības politikas atšķirīgu viedokļu paušanu un uzvedību, neatbalstīja protestus.

Tāpat neviennozīmīga attieksme vērojama arī pret būtiskiem atvieglojumiem Ukrainas bēgļiem³⁶. Lai arī kopumā intervētie atbalsta bēgļu uzņemšanu un palīdzības sniegšanu, viņi pauž bažas, ka šie atvieglojumi, piemēram, Ukrainas bēgļiem piešķirtās tiesības strādāt bez valsts valodas zināšanām, ir pretrunā formālajām normām, kuras tiek piemērotas Latvijas iedzīvotājiem un citiem migrantiem.

Attieksme pret sociālo normu formalizēšanu “labu pilsoņu” veidošanai

Ņemot vērā, ka pētījuma dalībniekiem bija pozitīva attieksme pret likumpaklausību kā pilsoņa pienākumu, pētījuma dalībniekiem lūdza izteikties, vai būtu pieņemami izmantot likumu kā instrumentu noteiktu rīcību vai uzvedības normu izplatības veicināšanai. Atbildes liecina, ka intervētie ir skeptiski noskaņoti par iespējām pārmaiņas Latvijā panākt, piemērojot tikai neformālas normas un sankcijas, un uzskata, ka sabiedrībai ir nepieciešami likumi, kas ļauj sodīt noteikta veida rīcību.

“Latvijas sabiedrība nav tik nobriedusi un tikumīga, tāpēc nozīmīgās jomās vajag likumu un [tajā] paredzētos sodus arī piemērot, savādāk sabiedrība ignorē, piemēram, mēslo mežā.” (Sieviete, 59 gadi)

“Noteikti likums. [...] Ja ar likumu aizliedz, tad beidzot cilvēks zina: ja viņš to izdarīs, tad dabūs normālu sodu, nevis “oi jā, kaķi-šus un sunišus [spīdzināt] ir slikti”. (Sieviete, 38 gadi)

Tomēr ierosinājums padarīt likumus par universālu līdzekli, lai piespiestu individuus rīkoties noteiktā veidā, tika noraidīts. Viens no argumentiem – pats piespiešanas mehānisms esot pretējs “laba pilsoņa” idejai.

“Ja jau tu esi labs pilsonis, tad nav nekas jāuzspiež ar likumiem.” (Virietis, 24 gadi)

Intervētie arī norāda, ka Latvijā tāpat pastāv pārāk daudz likumu, kuros nav iespējams orientēties, turklāt ikdienā sastopamas niansētas situācijas, kas neļauj vēlamo uzvedību pilnībā atrunāt likumā.

“Visu jau tu likumos nevari sarakstīt. Teiksim, ir kaut kādas niansētas situācijas, kuras pat isti nav jāreglamentē vai jāierobežo, vai kaut kādā veidā jānosaka. Nu, teiksim, Jāņos svinēt ar vainadziņu vai bez vainadziņa? Kādu vainadziņu pīt, no kādām lapām... Diezgan absurdi vēl normatīvos regulējumus pie tā pielikt.” (Sieviete, 48 gadi)

³⁵ Sk. arī Baumanis 2024; Schulze, Pupcenoks 2025; Ricci 2024.

³⁶ Sk. Žabko 2023.

Tomēr vairāki intervētie atzīst, ka noteiktās jomās, piemēram, dabas resursu saglabāšanā, viņi atbalstītu stingru regulējumu, kamēr citās to uzskata par nelietderīgu vai pat kaitīgu (piemēram, ja piedalīšanās vēlēšanās tiktu noteikta par obligātu, sekas būtu par politiku neinformētu pilsoņu ietekmes pieaugums).

Secinājumi

Pētījuma rezultāti atklāj Latvijas iedzīvotāju skatījumu uz likumpaklausību kā laba pilsoņa pazīmi un viņu argumentāciju, diskutējot par likumu lomu sabiedrībā un pieļaujamām atkāpēm.

Kopumā Latvijas sabiedrība uzskata, ka pilsoņu (un ne tikai) pienākums ir ievērot likumus, taču padziļināta Latvijas iedzīvotāju uzskatu analīze atklāj pretrunas – tiek demonstrēta iecietība pret likumu neievērošanu noteiktos apstākļos. To nosaka gan likuma darbības joma, gan potenciālās likumpārkāpuma sekas pašam indivīdam, līdzcilvēkiem un sabiedrībai kopumā tagadnē vai nākotnē, piemēram, dabas piesārņojuma ietekme uz nākamajām paaudzēm. Pretrunas vērojamas arī attieksmē pret formālajām un

neformālajām normām – lai arī iedzīvotāji drīzāk paļaujas uz likumu regulējošo spēku, tostarp sodu sistēmu, nevis uz līdzpilsoņu gatavību ievērot sabiedrības intereses, vienlaikus vērojamas arī šaubas par likumu kvalitāti un tainīgu piemērošanu. Piesardzīgo attieksmi pret jaunu formālo regulējumu ieviešanu, lai panāktu vēlamo uzvedību, ietekmē ne tikai konstatētās likumu un sankciju nepilnības, bet arī iebildumi pret pilsoņa brīvību ierobežošanu, kā arī pārliecība, ka “labu pilsoni” definē indivīda brīvprātīgi izdarītās izvēles, nevis bailes no soda.

Pētījums sniedz iespēju arī labāk izprast Latvijas sabiedrības attieksmi pret likumpaklausību krīzes situācijās (Covid-19 pandēmijas laikā un pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā). Lai gan intervētie kritizē vairākas krīžu laikā īstenotās valdības aktivitātes, vairākus tomēr uzskata, ka likumpaklausība ir vairāk atbalstāma stratēģija nekā pretdarbība.

Raksts sagatavots ar projektu “Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība” (Nr. LZP2019/54) un “Akadēmiskā personāla atjaunotne un kompetenču pilnveide” (Nr. 8.2.2.0/18/A/010) finansiālu atbalstu.

VĒRES

- Agarin, T.; Nakai, R. (2021) Political dejection in a divided society: a challenge for Latvia's democracy? *Journal of Baltic Studies*, 52 (4), 521–546. <https://doi.org/10.1080/01629778.2021.1968917>.
- Balot, R.K. (2020) Revisiting the Classical Ideal of Citizenship. Shachar, A.; Bauböck, R.; Bloemraad, I.; Vink, M. (eds.) *The Oxford Handbook of Citizenship (Oxford Handbooks)* Oxford: Oxford University Press.
- Baltijas Sociālo zinātņu institūts; Naturalizācijas pārvalde (2001) *Ceļā uz pilsonisku sabiedrību – 2000*. Rīga: Baltijas sociālo zinātņu institūts. https://providus.lv/article_files/1117/original/uzpilsab2001.pdf?1326908939.
- Baumanis, J. (2024) Criminal threats in Latvia raised by Russian aggression in Ukraine. *Socrates. Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law*, 2024 (1–28), 24–34. <https://doi.org/10.25143/socr.28.2024.1.24-34>.
- Braun, V.; Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- Cooter, R. (2000) Do Good Laws Make Good Citizens? An Economic Analysis of Internalized Norms. *Virginia Law Review*, 86 (8), 1577–1601. <https://doi.org/10.2307/1073825>.
- Dalton, R. J. (2008) *The Good Citizen: How a Younger Generation Is Reshaping American Politics*. Washington, DC: CQ Press.

- Denters, B.; Gabriel, O.; Torcal, M. (2007) Norms of good citizenship. Van Deth, J. W.; Montero, J. R.; Westholm, A. (eds.) *Citizenship and Involvement in European Democracies. A comparative analysis*. London: Routledge.
- van Deth, J. W. (2009) Norms of Citizenship. Dalton, R. J.; Klingeman, H. D. (eds.) *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Ellickson, R. C. (2001) The evolution of social norms: a perspective from the legal academy. Hechter, M.; Opp, K. D. (eds.) *Social Norms*. New York: Russell Sage Foundation.
- Gaina, V.; Dimdins, G.; Austers, I.; Leja, V. (2022) Examining Political Trust in Post-Soviet Society: A Case Study of Latvia. *The International Journal of Interdisciplinary Social and Community Studies*, 17 (2), 25–40. <https://doi.org/10.18848/2324-7576/CGP/v17i02/25-40>.
- Goodman, S. W. (2025) Who is a Good Citizen? Evidence From a Conjoint Experiment in Three Democracies. *Political Research Quarterly*, 78 (2), 585–600. <https://doi.org/10.1177/10659129251315456>.
- Graves, L. (2017) The Monitorial Citizen in the “Democratic Recession”. *Journalism Studies*, 18 (10), 1239–1250. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2017.1338153>.
- Insin, E.; Ruppert, E. (2015) *Being Digital Citizens*. London: Rowman & Littlefield International.
- John, P.; Fieldhouse, E.; Liu, H. (2011) How Civic is the Civic Culture? Explaining Community Participation Using the 2005 English Citizenship Survey. *Political Studies*, 59 (2), 230–252. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2011.00891.x>.
- Hechter, M.; Opp, K. D. (2001) What have we learned about the emergence of norms? Hechter, M.; Opp, K. D. (eds.) *Social Norms*. New York: Russell Sage Foundation.
- Herbert, S. (2006) *Citizens, Cops, and Power: Recognizing the Limits of Community*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Horne, C. (2001) Sociological perspectives on the emergence of norms. Hechter, M.; Opp, K. D. (eds.) *Social Norms*. New York: Russell Sage Foundation.
- Horne, C. (2003) The Internal Enforcement of Norms. *European Sociological Review* 19 (4), 335–343. <https://doi.org/10.1093/esr/19.4.335>.
- Janoski, T.; Gran, B. (2002) Political Citizenship: Foundations of Rights. Insin, E. F.; Turner, B. S. (eds.) *Handbook of Citizenship Studies*. London: SAGE Publications.
- Kažoka, I.; Bērziņa, L. (2023). *Sabiedrības saliedētības radara ziņojums*. Rīga: Sabiedrības integrācijas fonds. <https://ppdb.mk.gov.lv/wp-content/uploads/2023/12/sabiedrības-saliedetibas-radara-petijums-2023.pdf> (skatīts 06.09.2025.).
- Klosko, G. (2011) Political Obligation. Klosko, G. (ed.) *The Oxford Handbook of the History of Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- de Koning, A.; Jaffe, R.; Koster, M. (2015) Citizenship agendas in and beyond the nation-state: (en) countering framings of the good citizen. *Citizenship Studies*, 19 (2), 121–127. <https://doi.org/10.1080/13621025.2015.1005940>.
- Kozins, I.; Kincis, J. (2022). NEPLP aizliedz Latvijā raidīt visus Krievijā reģistrētos TV kanālus. *LSM* (06.06.2022.). <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/neplp-aizliedz-latvija-raidit-visus-krievija-registretos-tv-kanalus.a460234/> (skatīts 09.09.2025.).
- Krūmiņa, M.; Koroļeva, I.; Elksne, G. (2025) Nacionālā identitāte mainīgā sabiedrībā: empīriskā analīze = National Identity in a Changing Society: An Empirical Analysis. Latvijas Universitātes 83. starptautiskās zinātniskās konferences VPP sekcija “Sabiedrības saliedētības vektori”, 2025. gada 4.–5. marts, Rīga, Latvija.
- Kuran, T. (1995) *Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lane, D. S. (2020) In search of the expressive citizen: Citizenship norms and youth political expression on social media. *Public Opinion Quarterly*, 84 (S1), 257–283. <https://doi.org/10.1093/poq/nfaa018>.
- Lynch, G. E. (1997) The Role of Criminal Law in Policing Corporate Misconduct. *Law and Contemporary Problems*, 60 (3), 23–65. <https://doi.org/10.2307/1192003>.

- OECD (2024) *OECD Survey on Drivers of Trust in Public Institutions 2024 Results – Country Notes: Latvia*. Paris: OECD. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-survey-on-drivers-of-trust-in-public-institutions-2024-results-country-notes_a8004759-en/latvia_b5b59158-en.html (skatīts 09.09.2025.).
- Opp, K. D. (2001) Social networks and the emergence of protest norms. Hechter, M.; Opp, K. D. (eds.) *Social Norms*. New York: Russell Sage Foundation.
- Orgad, L. (2020) Naturalization. A. Shachar, A.; Bauböck, R.; Bloemraad, I.; Vink, M. (eds.) *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Pykett, J.; Saward, M.; Schaefer, A. (2010) Framing the Good Citizen. *British Journal of Politics and International Relations*, 12 (4), 523–538. <https://doi.org/10.1111/j.1467-856X.2010.00424.x>.
- Ricci, A. (2024) Radicalizing memories in times of war: how Latvian parties narrated the Soviet monuments' question after the Russian invasion of Ukraine. *Journal of Baltic Studies*, 56 (3), 463–483. <https://doi.org/10.1080/01629778.2024.2433950>.
- Rueschemeyer, D. (2009) *Usable Theory: Analytic Tools for Social and Political Research*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Schnaudt, C.; van Deth, J. W.; Zorell, C.; Theocharis, Y. (2021) Revisiting norms of citizenship in times of democratic change. *Politics*, 44 (3), 352–369. <https://doi.org/10.1177/02633957211031799>.
- Schulze, J. L.; Pupcenoks, J. (2025) Securitizing Russian-speakers in Estonia and Latvia: The Frame-Policy Nexus before and after Russia's Invasion of Ukraine. *Nationalities Papers*, 53 (5), 1035–1059. <https://doi.org/10.1017/nps.2024.97>.
- SKDS (2007) *Attieksme pret pilsonisku sabiedrību. Latvijas iedzīvotāju aptauja* (pētījums veikts pēc Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta pasūtījuma). Rīga: SKDS.
- Strode, I. (2022) “Labs pilsonis” Latvijas iedzīvotāju uztverē. *Akadēmiskā Dzīve*, 58, 89–98. <https://doi.org/10.22364/adz.58.11>.
- Villalobos, C.; Morel, M. J.; Treviño, E. (2021) What Is a “Good Citizen”? A Systematic Literature Review. Treviño, E.; Carrasco, D.; Claes, E.; Kennedy, K. J. (eds.) *Good Citizenship for the Next Generation*. IEA Research for Education, vol. 12. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-75746-5_2.
- Zankovska-Odiņa, S.; Kolčanovs, B. (2014) Politiskā nācija un pilsonība. Rozenvalds, J. (red.) *Cik demokrātiska ir Latvija?: Demokrātijas audits, 2005–2014*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Zepa, B.; Kļave, E. (red.) (2011) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcības spēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Žabko, O. (2023) Iznēmuma elastība: kādas atkāpes no Latvijas līdzšinējās patvēruma meklētāju uzņemšanas prakses pieļāva Ukrainas bēgļu atbalsta tiesiskais regulējums. *Akadēmiskā Dzīve*, 59, 42–52. <https://doi.org/10.22364/adz.59.05>.

Redakcijā saņemts (*received*) 08.07.2025., precizēts (*revised*) 09.09.2025., apstiprināts (*accepted*) 10.09.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Staņislavs Šeiko
Latvijas Universitāte

DZĪVNIEKU MORĀLĀ STATUSA UZTVERE KĀ SOCIĀLĀ TAISNĪGUMA DZINĒJSPĒKS LATVIJĀ

UNDERSTANDING THE MORAL STATUS OF ANIMALS AS A CATALYST FOR SOCIAL JUSTICE IN LATVIA

Staņislavs Šeiko, zinātniskā doktora grāda pretendents, vides zinātņu maģistrs, Latvijas Universitātes Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātes docētājs. Izstrādā promocijas darbu, kas veltīts mājdzīvnieku tiesību attīstībai Latvijā no sociālo zinātņu perspektīvas, arī par pretrunām starp dažādām dzīvnieku tiesību aizsardzībā iesaistītajām sociālajām grupām. Autora pētnieciskās intereses ietver starppersonu vardarbības, kā arī radikalizācijas izpausmju un prevencijas modeļu analīzi caur socioloģijas perspektīvu.

 0009-0006-3939-3069

E-pasts: stanislavs.seiko@lu.lv

Kopsavilkums

Morālais statuss ir koncepts, kas ir dzīvnieku tiesību pamatā, apvienojot sevī morālās tiesības, juridiskās tiesības, ētisku attieksmi pret dzīvnieku, tā labturību un pašvērtību. Rakstā analizēta klaiņojošo dzīvnieku – īpaši kaķu un suņu – morālā statusa uztvere un tas, kā šī uztvere kļūst par sociālā taisnīguma kustības daļu Latvijas brīvprātīgo dzīvnieku glābēju vidū. Autors veica desmit daļēji strukturētas intervijas ar brīvprātīgiem klaiņojošo dzīvnieku glābējiem, lai izprastu, kā viņu uztvere par dzīvnieka morālo statusu ietekmē mijiedarbību ar varas institūcijām un iekļaujas sociālā taisnīguma teorijās.

Papildus tam autors analizē, kā brīvprātīgo dzīvnieku glābēju centieni sociālā taisnīguma jēdzienu attiecināt uz klaiņojošiem dzīvniekiem un panākt tā piemērošanu saistībā ar tiem ietekmē dzīvnieku tiesību diskursa attīstību Latvijā.

Raksta novitāte ir starpdisciplinārā pieeja – apvienojot dzīvnieku aizsardzības aktīvismu ar mūsdienu sociālā taisnīguma teorijām (A. Sena, Dž. Rolsa un M. Nusbaumas skatījumā). Autors analizē, kā brīvprātīgie aktīvistu, subjektīvi interpretējot sociālā taisnīguma jēdzienu un rīkojoties atbilstoši savai ētiskajai pārliecībai, veido savu morālo pozīciju un kļūst par sociālo pārmaiņu dzinējspēku.

Brīvprātīgo darbība dzīvnieku aizsardzībā Latvijā ir cieši saistīta ar taisnīguma principu praktisku īstenošanu. Informantu skatījumā taisnīgums neattiecas tikai uz cilvēkiem, bet arī uz dzīvniekiem kā morāli nozīmīgām būtnēm. Šāda morālā statusa piešķiršana dzīvniekiem veido pamatu brīvprātīgo dzīvnieku glābēju ētiskajai un pilsoniskajai rīcībai – viņi uzskata, ka klaiņojošie dzīvnieki ir līdzvērtīgi kopienas locekļi, subjekti ar pašvērtību, kuriem pienākas aizsardzība, cieņa un kvalitatīva dzīve. Brīvprātīgie dzīvnieku glābēji apstrīd varas institūciju pārstāvju (veterināro inspektoru, veterināro ārstu, valsts un pašvaldības politiķu) attieksmi, kuri priekšroku dod dzīvniekiem ar īpašniekiem, atstājot klaiņojošos dzīvniekus bez aizstāvības; interpretē šo atšķirīgo attieksmi kā netaisnīgumu,

kas balstās nevis uz objektīvo vajadzību novērtējumu, bet uz morālā statusa hierarhizāciju, kur klaiņošie dzīvnieki tiek sistemātiski noniecināti.

Raksturvārdi: klaiņošie dzīvnieki, sociālais taisnīgums, morālais statuss, aktīvisms.

Summary

Moral status is a concept that provides the framework for animal rights, integrating moral rights, legal rights, ethical treatment, welfare, and the inherent value of animals. This article analyzes perspectives on the moral status of stray animals, particularly cats and dogs, among animal-help volunteers in Latvia, and explores how this perspective can be integrated into the broader social justice movement. The author conducted 10 semi-structured interviews with volunteers to examine how their beliefs about the moral status of stray animals affect their relationships with institutional power and align with contemporary social justice theories.

The study explores how volunteers' efforts to broaden the notion of social justice and extend its application to stray animals influence the evolution of animal rights discourse in Latvia.

The article's novelty lies in its interdisciplinary approach, linking animal protection activism with social justice theories as articulated by Sen, Rawls, and Nussbaum. The author examines how volunteer activists formulate a moral stance through their subjective interpretations of social justice, and how they become catalysts for social change by aligning their actions with ethical principles.

Volunteering in animal protection in Latvia is intrinsically connected to the practical application of concepts of justice. Informants believe that justice extends beyond humans to encompass animals as morally meaningful entities. The moral status of animals underpins the volunteers' ethical and civic engagement: they regard stray animals as equal members of the community, entities with inherent value deserving of protection, dignity, and quality of life. Volunteers confront the perspectives of institutional authorities (veterinary inspectors, veterinarians, politicians) who prioritize companion animals with owners, thereby neglecting the welfare of stray animals. They perceive this disparate treatment as an injustice rooted not in an objective evaluation of needs but in a moral hierarchy that systematically devalues stray animals.

Keywords: stray animals, social justice, moral status, activism.

Ievads

Tādi dzīvnieki kā kaķi un suņi, gan klaiņošie, gan mājās dzīvojošie, ir būtiska pilsētu sociālās dzīves un tās norišu dinamikas sastāvdaļa¹, un līdz ar to tie arī regulāri kļūst par sociālo pētījumu objektu. Dzīvnieki būtiski ietekmē pilsētas iedzīvotāju veselību², to klātesamība pilsētvidē atklāj sabiedrības sociālekonomiskos izaicinājumus³, piemēram, finansiālās grūtības, ar kurām saskārušies dzīvnieku kādreizējie īpašnieki⁴, vai arī problematizē ar cilvēku un dzīvnieku mijiedarbību

saistītos jautājumus⁵. Šis atziņas var attiecināt arī uz dzīvnieku lomas un vietas uztveri Latvijas sabiedrībā. Piemēram, Māras Neikenas pētījumā par dzīvnieku klātbūtni ar vardarbību saistītos notikumus, par kuriem vēstīts Latvijas tiešsaistes ziņās, konstatēts, dzīvnieki Latvijas medijos tiek attēloti kā vardarbības vaininieki, liecinieki vai cietušie. M. Neikena atzīmē, ka, cilvēki, apspriežot tēmas, kas saistītas ar izmaiņām sabiedrības uzskatos un vērtībās (piemēram, par sievietu vai bērnu tiesībām), dzīvniekus bieži vien izmanto kā varas nevienlīdzīgas piemērošanas metaforu⁶.

¹ Shingne, Reese 2022.

² Morters et al. 2014a; Morters et al. 2014b; Otranto, Dantas-Torres 2010.

³ Reese 2015.

⁴ Krcatovich, Reese 2018.

⁵ Brasch 2016; Shingne, Reese 2022.

⁶ Neikena 2022.

Cits kādas sabiedrības grupas un dzīvnieku mijiedarbības veids Latvijā ir brīvprātīgais aktīvisms, kas izpaucas kā klaiņojošo kaķu un suņu glābšana, ārstēšana, sterilizēšana un adopcijas veicināšana. Šeit, līdzīgi kā M. Neikenas pētījumā, konstatēts, ka svarīga ir dzīvnieka vērtības uztvere, precīzāk, tā morālais statuss. Morālais statuss ir jēdziens, kas ir dzīvnieku tiesību pamatā un ietver morālās tiesības, juridiskās tiesības, ētisku attieksmi pret dzīvnieku, tā labturību un pašvērtību (vērtību, kas dzīvniekam piemīt pati par sevi neatkarīgi no īpašībām, ko tam piešķir cilvēks)⁷. Iepriekšējās publikācijas⁸ ir parādījušas, cik nozīmīgs ir klaiņojošam dzīvniekam piešķirtais morālais statuss, nosakot brīvprātīgo dzīvnieku glābēju sociālo kustību darbības mērķus. Piemēram, gan klaiņojošos, gan mājas kaķus brīvprātīgie dzīvnieku glābēji uztver galvenokārt kā neatņemamus ģimenes locekļus, līdzīgi draugiem vai bērniem, un piešķir šiem dzīvniekiem būtisku pašvērtību. Viņi ir pārliecināti, ka dzīvnieki pelnījuši cieņu un tiesības, kas pielīdzināmas cilvēktiesībām, un cīnās par šīm tiesībām gan politiskajā līmenī, gan ikdienā, piemēram, regulāri informējot Pārtikas un veterinārā dienesta inspektoros par nelegāliem dzīvnieku pavairotājiem un dažādiem dzīvnieku labturības pārkāpumiem. Tā kā aktivistu uzskati, kas balstīti uz morālo statusu, bieži vien nesakrīt ar citu dzīvnieku tiesību aizsardzībā iesaistīto sociālo grupu, proti, inspektoru un veterinārārstu, uzskatiem, brīvprātīgie dzīvnieku glābēji negatīvi uztver inspektoros kā “neempātiskus birokrātus” un konfliktē ar vecākās paaudzes veterinārārstiem, kuru emocionālie un ētiskie uzskati par dzīvnieka morālo statusu nesakrīt ar aktivistu pārliecību.

Var secināt, ka aktīvisms kā dinamisks morālā statusa aizstāvēšanas process sākas ar konfliktu starp varas institūciju (veterinārie inspektori, daļēji arī veterinārārsti) un šo

brīvprātīgo sociālo kustību pārstāvjiem, kas cenšas panākt sociālo taisnīgumu, mainot dominējošos uzskatus un morālā statusa uztveri. Kopumā konflikts rodas, kad sabiedrības daļa, proti, valdības lēmumu ietekmēta indivīdu grupa (šajā gadījumā brīvprātīgie dzīvnieku glābēji), kas darbojas kolektīvi, lai izteiktu kādas sabiedrības daļas prasības (piemēram, stiprināt klaiņojošo dzīvnieku tiesības), saskaras ar specifiskiem nosacījumiem (piemēram, Dzīvnieku aizsardzības likumā⁹ noteiktajiem ierobežojumiem). Šādiem konfliktiem, kas vērsti uz kādu tiesību iegūšanu (vai paplašināšanu), piemīt augsts potenciāls radīt pārmaiņas sabiedrībā¹⁰. Tādējādi iespējams uzskatīt, ka brīvprātīgās kustības darbojas plašākā sociālā taisnīguma kontekstā, veidojot saikni starp “cilvēku tiesībām” un “citsugu dzīvo būtņu tiesībām” (*non-human rights*).

Šī pētījuma mērķis ir izprast, kā brīvprātīgo aktivistu uztvere par dzīvnieka morālo statusu ietekmē aktivistu mijiedarbību ar varas institūcijām un sasauca ar sociālā taisnīguma teoriju idejām. Šī pētījuma teorētiskais ietvars balstīts uz trim sociālā taisnīguma teorijām – Džona Rolsa (*John Rawls*), Amartjas Sena (*Amartya Sen*) un Martas Nusbaumas (*Martha Nussbaum*) koncepcijām. Šie autori ir izvēlēti tāpēc, ka katram no viņiem ir unikāls skatījums uz sociālo taisnīgumu, kas ir piemērojams gan dzīvnieku morālā statusa, gan to aizstāvošo sociālo kustību izpētei. Šīs teorijas tika izvēlētas to savstarpējās papildināmības dēļ, jo ļauj strukturēti un kritiski analizēt morālo nostāju un rīcību, ko pauž brīvprātīgie dzīvnieku glābēji Latvijā. Šajā pētījumā netiek aplūkots Pītera Singera (*Peter Singer*)¹¹, Toma Rīgena (*Tom Regan*)¹² un Gerija Fransiones (*Gary L. Francione*)¹³ skatījums uz dzīvnieka morālo statusu – pirmkārt, tie jau ir samērā plaši analizēti dzīvnieku tiesību diskursā, otrkārt, neviens no šī pētījuma

⁹ Latvijas Republikas Saeima 09.12.1999.

¹⁰ Tilly 1975; 1998.

¹¹ Singer 2023.

¹² Regan 1983.

¹³ Francione 2000.

⁷ Stucki, Kurki 2020; Stucki 2022; Animal Ethics Dilemma n. d.

⁸ Šeiko, Možarova, Ņikišins 2024; Šeiko, Ņikišins 2025.

informantiem nebija iepazinies ar šo autoru filozofiskajām koncepcijām.

Sociālā taisnīguma kustības

Neoliberālā ekonomika un tās globalizācija ir izraisījusi virkni krīžu, kuru apzināšanās mudina arvien vairāk jauniešu pretoties pastāvošajai kārtībai un dominējošiem, patēriņeciskumu veicinošiem uzskatiem¹⁴. Globālo sociālā taisnīguma kustību (piemēram, vides aizsardzības un dzīvnieku tiesību aizstāvības grupu) skaita palielināšanos var skaidrot kā sabiedrības reakciju uz pasaulē notiekošajiem procesiem jeb kā “mobilizāciju cieņas vārdā” (*mobilization for dignity*). Šīs kustības parasti tiecas ieviest pārmaiņas, un daļa šajās sociālajās kustībās vai vietējās nevalstiskajās organizācijās ir sociālā pilsoniskuma izpausme. Tā mobilizē individuus konkrēta mērķa vārdā¹⁵ – proti, lai panāktu aizskarto subjektu atzišanu par pilntiesīgiem kopienas locekļiem¹⁶. Dzīvnieku aizstāvības kustības formulē un īsteno taisnīguma idejas¹⁷, izmantojot trīs pieejas: 1) taisnīgums, kas vērstas uz cilvēku labklājību; 2) ekoloģiskais taisnīgums attiecībā uz ekosistēmām (piemēram, tropu lietusmežiem vai agroekoloģiskajām sistēmām); un 3) sugu taisnīgums attiecībā uz tādām dzīvības formām, kas nav cilvēki¹⁸. Lai veicinātu sociālo taisnīgumu, šādas individu grupas veido savas taisnīguma interpretācijas un vērtību sistēmas¹⁹, par galveno atskaites punktu nosakot vienlīdzības jēdzienu²⁰.

Sociālā taisnīguma koncepcijas

Kā uzsver Vēra Teilore (*Verta Taylor*)²¹, dzīvnieku tiesību aizsardzības kustības ir

saistītas ar to pašu paradigmu, kas vieno vides aizsardzības kustības ar jautājumiem par rasi, sociālekonomisko stāvokli, dzimumu un sociālo taisnīgumu²². Kembridžas vārdnīcā skaidrots, ka sociālais taisnīgums ir ideja, ka visiem cilvēkiem jābūt vienādām tiesībām un iespējām²³. Tomēr sociālā taisnīguma jēdziens ir sarežģīts, jo ietver dažādas idejas un principus, tādējādi kļūstot par subjektīvu un elastīgu dažādās akadēmiskajās jomās, tostarp sociālpolitikas un vides studijās²⁴. Iekļaujot dzīvnieku labturību sociālā taisnīguma idejā, aktivisti uzsver cilvēku un dzīvnieku mijiedarbības morālo, politisko un strukturālo dimensiju, akcentējot nepieciešamību pēc taisnīgiem normatīvajiem aktiem, ētiskas atbildības un kolektīvas rīcības.

Vides taisnīguma teorijās ir izklāstītas trīs galvenās taisnīguma un vienlīdzības dimensijas: sadales, procedurālais un atzišanas taisnīgums²⁵.

Sadales taisnīgums ir īpaši vērstas uz taisnīgu resursu un apgrūtinājumu sadali, tostarp attiecībā uz tādu atstumtu un tiesībās ierobežotu grupu kā kļaidošie dzīvnieki; procedurālais taisnīgums – uz lēmumu pieņemšanu (piemēram, par dzīvnieka eitanāziju), savukārt atzišanas taisnīgums nodrošina noteiktu grupu tiesību atzišanu sabiedrībā.

Džona Rolsa darbs *The Theory of Justice* (“Taisnīguma teorija”) sniedz būtisku konceptuālo pamatu, lai izprastu sadales taisnīgumu. Autors apgalvo, ka taisnīga sabiedrība nodrošina sociālo un ekonomisko labumu taisnīgu sadali, vienlaikus saglabājot individuālās brīvības²⁶. Pēc Rolsa domām, cilvēki vēlas sevi parādīt kā brīvas un vienlīdzīgas morālās personas²⁷ un morālu individu raksturo divas īpašības: izpratne par labo un

¹⁴ Sk., piem., Langman, Benski 2019.

¹⁵ Hearn, Hobson 2020; Jones 1994.

¹⁶ Marshall 1950.

¹⁷ Schlosberg 2004.

¹⁸ White 2013; White, Heckenberg 2014.

¹⁹ Agyeman, Evans 2004.

²⁰ Capeheart, Milovanovic 2020.

²¹ Taylor 2000.

²² Apraku et al. 2025; Brian 2005; Miller 1999.

²³ Cambridge Dictionary 2025.

²⁴ Kuehn 2000; Sze, London 2008; Wood-Donnelly 2023.

²⁵ Burnham et al. 2013; Grasso 2007; Martin 2013; Popke, Curtis, Gamble 2016.

²⁶ Rawls 1971.

²⁷ Turpat, 528.

taisnīguma izjūta²⁸. Turklāt viņš norāda, ka pamattiesības vienmēr ir vienlīdzīgas, tomēr galvenās sociālās vērtības, tādās kā vara vai privilēģijas, tiek sadalītas atšķirīgi, tādējādi veidojot neaizsargātas grupas²⁹. Dž. Rols neieklāj dzīvniekus savā taisnīguma teorijā, jo, viņaprāt, tiem trūkst morālās personības, proti, spēju izprast labo un spēju izjust taisnīgumu³⁰. Tāpat tie nav spējīgi efektīvi darboties sabiedrībā, jo nevar kļūt par sociālā līguma būtņiem ar aģenci³¹. Tomēr, manuprāt, vairāku iemeslu dēļ nav iespējams dzīvnieku tiesību pētījumos pilnībā atteikties no Rolsa teorijas. Pirmkārt, Marks Roulendss (*Mark Rowlands*) apgalvo, ka nepastāv tāda prasība, lai sociālais līgums tiktu noslēgts tikai starp racionālām būtņiem, kam piemīt aģence³², piemēram minot līgumu starp fermeri un dzīvnieku. Otrkārt, Reimonds Vakss (*Raymond Wacks*) atzīmē: lai gan Dž. Rolsa “sociālais līgums” tiek uzverts reāli, patiesībā tas ir hipotētisks ideālais instruments taisnīguma principu noteikšanai³³. Treškārt, Gajs Boldvins (*Guy Baldwin*) piedāvā uzskatu, ka daži dzīvnieki pārvar morālās personības sliekšni, un tāpēc tiem jābūt atzītiem par morālām personām un līdz ar to ar tiesībām uz taisnīgumu³⁴. Visbeidzot, ņemot vērā, ka brīvprātīgie aktivisti pozicionē sevi kā klaiņojošo dzīvnieku aizstāvjus, *de facto* slēdzot sociālo līgumu šo atstumto dzīvnieku vārdā, Dž. Rolsa koncepciju var interpretēt, aplūkojot taisnīguma īstenošanu īpaši kontekstā ar dzīvnieku aprūpi, tiesisko atbildību un labturības politikas veidošanu.

Amartjas Sena izstrādātā spēju pieeja (*capability approach*) raksturo spējas kā darbības un sasniegumus, uz ko indivīdi tiecas, lai dzīvotu tādu dzīvi, kurai būtu vērtība³⁵.

Atšķirībā no kategorizēta spēju saraksta pieejas, autors iestājas par kontekstuāli pielāgotu taisnīguma izpratni, kurā būtiska nozīme ir sabiedriskajai apspriešanai (*public reasoning*) – dažādu sabiedrības grupu līdzdalībai, viedokļu paušanai un uzklaušanai. Taisnīgums jāvērtē pēc tā, cik lielā mērā indivīdiem pastāv reālās iespējas dzīvot un rīkoties vērtīgi (autora vārdiem – sasniegt “funkcionālos stāvokļus” (*functionings*))³⁶. Turklāt A. Sens apgalvo³⁷, ka cilvēka apsvērumi, izvēles un rīcība sniedzas tālāk par personīgajām interesēm, ietverot sociālo atbildību un morālos apsvērumus³⁸. Cilvēka ievērojamā ietekme uz citām sugām ietver arī morālu pienākumu, tāpēc tiem, kas spēj mazināt netaisnīgumu, ir pienākums to darīt³⁹. Pamatojoties uz šo ideju, vairāki mūsdienu zinātnieki⁴⁰ piemēro spēju pieeju (kā daļu no plašākas taisnīguma sistēmas), lai aizstāvētu dzīvnieku tiesības eksistēt bez ciešanām. Kā atzīmē R. Vakss, A. Sens ir izveidojis stipru ietvaru taisnīguma veicināšanai sociālo kustību līmenī⁴¹, un tādējādi A. Sena piedāvātais ietvars ir būtisks šī pētījuma kontekstā, jo tas ļauj analizēt dzīvnieku aizstāvju darbību kā lokālu taisnīguma praksi, kas veidojas kā atbilde uz konkrētām sociālām vajadzībām.

Marta Nusbauma sistēmiski izvērs un paplašina šo pieeju, uzsverot, ka katrai dzīvai būtnei ir raksturīga pašvērtība un tā ir pelnījusi dzīvi, kas to atspoguļo⁴². Viņa apgalvo, ka morālā atbildība nav ierobežojama ar cilvēku kopienu, bet attiecas arī uz dzīvniekiem, tāpēc izstrādājusi dzīvniekiem piemērotu taisnīguma koncepciju, kuras centrā ir cieņa, pašvērtība un spēja realizēt būtiskas dzīvības funkcijas, kā arī visiem dzīvniekiem nodrošināta piekļuve labvēlīgiem dzīves

²⁸ Rawls 1971, 561.

²⁹ Turpat, 93.

³⁰ Turpat.

³¹ Rowlands 1997.

³² Turpat, 236.

³³ Wacks 2024, 130.

³⁴ Baldwin 2023.

³⁵ Sen 1999.

³⁶ Wacks 2024, 129.

³⁷ Sen 2009.

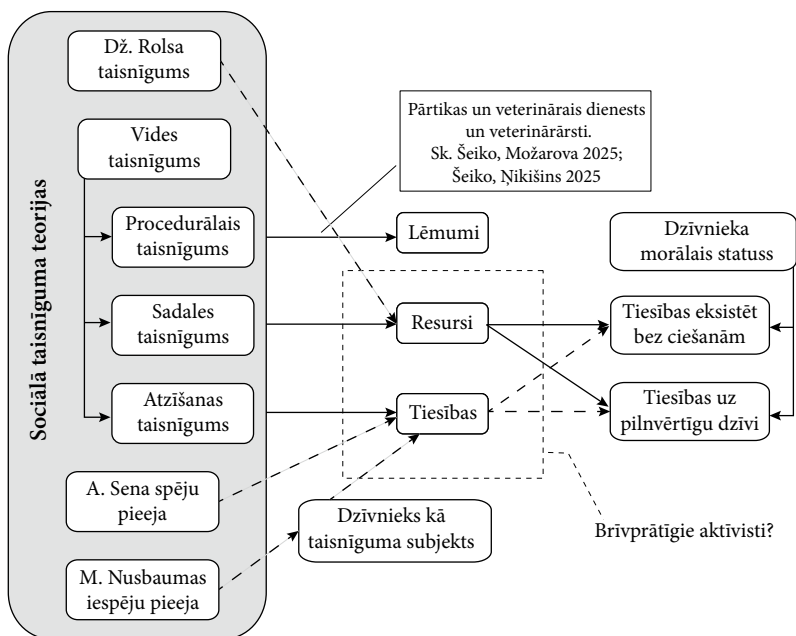
³⁸ Demals, Hyard 2014.

³⁹ Sen 1999.

⁴⁰ Bauhn 2023; Best 2014; Donaldson, Kymlicka 2011; Wacks 2024; Stucki 2022.

⁴¹ Wacks 2024, 130.

⁴² Nussbaum 2013.

Attēls. Sociālā taisnīguma teoriju sasaiste ar dzīvnieka morālo statusu

apstākļiem, kas ļautu tiem attīstīties⁴³. Atšķirībā no A. Sena, kurš koncentrējas uz cilvēku brīvību realizēt vērtīgu dzīvi, M. Nusbauma iekļauj dzīvniekus kā taisnīguma subjektus, uzskatot, ka katrai jūtošai būtnei piemīt pašvērtība un nevienam dzīvniekam, kam piemīt emocijas, nevajadzētu liegt iespēju dzīvot pilnvērtīgu dzīvi, kas atbilstu tā sugai raksturīgajai pašvērtībai. Autore darbā *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership* ("Tiesiskuma robežas: invaliditāte, pilsonība, piederība sugai")⁴⁴ izvērs Dž. Rolsa teorijas kritiku, jo tā izslēdz dzīvniekus no taisnīguma diskursa tāpēc, ka tie nav spējīgi noslēgt sabiedrisko līgumu. M. Nusbauma šādu skatījumu apzīmē kā nepilnīgu un piedāvā alternatīvu – tādu taisnīguma modeli, kurā dzīvnieki ir pilntiesīgi morālie subjekti, kuriem nepieciešams gan juridiskās, gan politiskās aizsardzības ietvars. Viņa arī izvirza

desmit pamatiespējas (*central capabilities*), kas nepieciešamas, lai būtne spētu dzīvot pilnvērtīgi, un uzsver, ka jebkurai justspējīgai būtnei ir tiesības uz emocionālu labklājību kā būtisku dzīves kvalitātes komponenti. Norādot, ka viena no desmit pamatiespējām ir emocionālās saites⁴⁵, viņa akcentē to, ka dzīvas būtnes emocionālajai attīstībai nedrīkst kaitēt bailes vai trauksme, jo tās grauj iespējas dzīvot pilnvērtīgi. Šī pieeja pārliet akcentu no vienkāršas resursu piešķiršanas kādai būtnei uz to, ka visām dzīvām būtnēm, arī mājdzīvniekiem un kļaidošiem dzīvniekiem, tiek nodrošināta brīvība un iespējas, kas nepieciešamas labākai dzīvei.

Raksta autora aprakstīto teoriju savstarpēji papildinošais raksturs ir parādīts attēlā. Tajā iekļauti arī autora secinājumi (par procedurālo taisnīgumu) un pieņēmumi, kā šīs teorijas palīdz skaidrot dažādu indivīdu attieksmi pret kļaidošajiem dzīvniekiem.

⁴³ Nussbaum 2006; Wacks 2024.

⁴⁴ Nussbaum 2006.

⁴⁵ Nussbaum 2013, 33.

No attēla izriet, ka šajā rakstā mūsdienu sociālā taisnīguma teorijas tiek izmantotas kā analītisks ietvars, lai strukturēti interpretētu brīvprātīgo dzīvnieku glābēju uzskatus un faktisko rīcību. Šīs teorijas ļauj sistemātiski saistīt brīvprātīgo dzīvnieku glābēju praktisko darbību ar plašākiem sociālā taisnīguma principiem un atklāt institucionālās pieejas ierobežojumus dzīvnieku aizsardzības jomā Latvijā.

Dati un metodes

Šī pētījuma empīrisko materiālu autors vāca no 2022. līdz 2024. gadam, izmantojot kvalitatīvo pētījumu metodoloģiju – veicot desmit daļēji strukturētas intervijas ar brīvprātīgajiem dzīvnieku glābējiem (sk. dalībnieku raksturojumu tabulā).

Tabula. Pētījuma dalībnieku raksturojums

Informanta segvārds	Dzimums	Pilsēta	Aktīvisma pieredzes ilgums	Aktīvismu iniciējošais notikums	Aktīvisma veids	Veterinārā izglītība
Brīvprātīgā 1	Sieviete	Cita valstspilsēta	6–10 gadi	Vēlme pēc pārmaiņām sabiedrībā	Izķeršana un adoptētāja meklēšana	Nav
Brīvprātīgā 2	Sieviete	Rīga	11–20 gadi	Ievainots klaiņojošs dzīvnieks	Dzīvnieku izķeršana	Nav
Brīvprātīgā 3	Sieviete	Cita valstspilsēta	6–10 gadi	Paziņu ietekme	Pagaidu māja	Nav
Brīvprātīgā 4	Sieviete	Cita valstspilsēta	6–10 gadi	Paziņu ietekme	Pagaidu māja	Nav
Brīvprātīgā 5	Sieviete	Rīga	3–5 gadi	Ievainots klaiņojošs dzīvnieks	Koloniju aprūpe	Nav
Brīvprātīgā 6	Sieviete	Rīga	3–5 gadi	Ievainots klaiņojošs dzīvnieks	Izķeršana un adoptētāja meklēšana	Nav
Brīvprātīgā 7	Sieviete	Rīga	6–10 gadi	Ievainots klaiņojošs dzīvnieks	Pagaidu māja	Nav
Brīvprātīgā 8	Sieviete	Cita valstspilsēta	11–20 gadi	Vēlme pēc pārmaiņām sabiedrībā	Pagaidu māja	Nav
Brīvprātīgā 9	Sieviete	Rīga	6–10 gadi	Ievainots klaiņojošs dzīvnieks	Izķeršana un adoptētāja meklēšana	Nav
Brīvprātīgā 10	Sieviete	Rīga	6–10 gadi	Vēlme pēc pārmaiņām sabiedrībā	Pagaidu māja	Nav

Daļēji strukturētajās intervijās autors uzdeva 25 jautājumus. Ievadjautājumos autors noskaidroja brīvprātīgā darba motivāciju, bet intervijas vidusdaļā uzdeva potenciāli emocionālākos jautājumus par dzīvnieka morālo statusu un sociālā taisnīguma meklējumiem. Autors beidza vākt datus, kad tika sasniegts piesātinājuma punkts, ko raksturo iegūtu atbilžu atkārtotāšanās⁴⁶. Interviju transkripti kodēti *NVivo14* datorprogrammā un analizēti pēc katras intervijas, nodrošinot, ka datu vākšana beidzās, tiklīdz autors vairs neguva jaunas atziņas⁴⁷. Daļēji strukturētās intervijas norisa dalībnieku dzimtajā valodā. Kodēšana tika organizēta divos posmos. Pirmajā posmā autors ieguva 100 aprakstošus kodus. Otrajā posmā autors tos strukturēja četrās grupās: 1) morālo vērtību kodi, 2) taisnīguma kodi, 3) varas attiecību kodi un 4) sociālo pārmaiņu kodi. Šī posma mērķis bija atklāt, kā brīvprātīgie dzīvnieku glābēji interpretē klaiņojošo dzīvnieku morālo statusu un ētisko attieksmi pret tiem un kā šie uzskati veido viņu izpratni par taisnīgumu varas institūcijās.

Rezultāti

Brīvprātīgo dzīvnieku glābēju uzskati un darbība atspoguļo trīs galveno sociālā taisnīguma teoriju aspektus: Dž. Rolsa taisnīguma koncepciju, A. Sena spēju pieeju un M. Nusbaumas iespēju pieeju.

Dzīvnieks kā taisnīguma adresāts

Lai gan Dž. Rolsa taisnīguma teorija sākotnēji bija paredzēta cilvēkiem, tomēr interviju transkriptu empīriskā analīze rāda, ka to var piemērot arī dzīvnieku labturībai, jo īpaši kontekstā ar nevienlīdzīgu attieksmi pret mājdzīvniekiem un klaiņojošiem dzīvniekiem. Lai arī, kā uzskata Dž. Rolss, dzīvnieks nevar kļūt par morālo subjektu, brīvprātīgie dzīvnieku glābēji ar saviem uzskatiem par klaiņojošo dzīvnieku morālo statusu, kuri aizstāv dzīvnieku tiesības un veicina to

adopciju, ir piemērs Dž. Rolsa koncepcijai par ētiski domājošiem indivīdiem. Kā norāda informanti, viņu iesaiste bieži vien sākusies ar gadījumiem, kas raisījuši pārdomas par klaiņojošo dzīvnieku morālo statusu Latvijā:

“Ši nebija ne man, ne [Brīvprātīgajai 10] ilgi izsvērtā doma, ka tieši mēs abas vēlamies kļūt par kaķu glābējam, bet līdz šai brīvprātīgajai kustībai mūs katru noveda atsevišķs gadījums [...] caur kuru es vispār ieraudzīju, ka Latvijā pastāv šādas brīvprātīgās organizācijas un ka pastāv pamatīga bezsaimnieka dzīvnieku problēma Latvijā.” (Brīvprātīgā 9)

Lai gan Dž. Rolsa teorija dzīvniekus izslēdz no taisnīguma loka, empīriskie dati rāda, ka brīvprātīgie dzīvnieku glābēji praktiski paplašina šo loku, rikojoties dzīvnieku vārdā un morāli aizstāvot tos, kuri nevar paši sevi pārstāvēt. Kļuvuši par klaiņojošo dzīvnieku pārstāvjiem, viņi noslēdz sociālo līgumu dzīvnieka vārdā adopcijas procedūras laikā, un tas arī saskan ar M. Roulensa sniegto Rolsa teorijas interpretāciju.

A. Sena pieeja iekļauj dzīvniekus kā taisnīguma adresātus netieši – cilvēku morālais pienākums ir rīkoties taisnīgi. A. Sena uzsvērtā cilvēka sociālā atbildība atspoguļojas arī brīvprātīgo dzīvnieku glābēju rīcībā, aizstāvot klaiņojošos dzīvniekus. A. Sens uzskata, ka taisnīguma nodrošināšanai un nevienlīdzības novēršanai ir nepieciešamas pielāgotas stratēģijas, un intervijas ar brīvprātīgajiem dzīvnieku glābējiem liecina, ka viņu ikdienas aktivitātes atbilst šai pieejai. Aktivisti apzināti pielāgo savus centienus pastāvošai realitātei, fokusējoties uz visneaizsargātāko dzīvnieku grupu – klaiņojošo kaķu un suņu – aizsardzību un labklājības uzlabošanu. Aktivisti cenšas uzlabot bezsaimnieku dzīvnieku labturību, īstenojot adopcijas programmas, barošanas iniciatīvas un dzīvnieku tiesību aizstāvības kampaņas, cenšoties nodrošināt jēgpilnu dzīvi šai sabiedrības atstumtajai dzīvnieku grupai. Vienlaikus brīvprātīgo dzīvnieku glābēju argumentācijā ir uzsvars uz klaiņojošo dzīvnieku emocionālo labklājību, kas jau saskan ar M. Nusbaumas koncepciju, starpsugu

⁴⁶ Saunders et al. 2018.

⁴⁷ Hennink, Kaiser, Marconi 2017.

sociālo mijiedarbību un lielāku izdzīvošanas iespēju veicināšanu – A. Sena taisnīguma sistēmas būtisku aspektu. Informanti uzsver, ka

“gribētu, lai būtu vairāk bezmaksas sterilizāciju. Lai nebūtu [bezsaimnieku dzīvnieku] koloniju, lai kaķīši nevaikotos. Lai būtu stingrāki dzīvnieku tiesību aizsardzības likumi. Lai nevarētu izmest dzīvnieku, ja tev tas ir apnicis vai tu lido uz Marsu...”

(Brīvprātīgā 4)

“Ir cilvēki, kas saka, ka visus jau neizglābsi, bet es pacentišos izglābt maksimāli daudz!”

(Brīvprātīgā 6)

Dati rāda, ka brīvprātīgo dzīvnieku glābēju rīcībā novērojamas abas pieejas – A. Sena pragmatiskā pieeja un M. Nusbaumas morāli normatīvā pieeja. Tomēr, izvērtējot abu teoriju ideju klātbūtni brīvprātīgo dzīvnieku glābēju argumentācijā, redzams, ka viņu rīcība ir cieši saistīta ar M. Nusbaumas iespēju pieeju. M. Nusbauma apgalvo, ka taisnīgums ietver ne tikai ciešanu novēršanu, bet arī tādu apstākļu radišanu, kas ļauj dzīvniekiem dzīvot pilnvērtīgi. Latvijas brīvprātīgo dzīvnieku glābēju centieni uzlabot apstākļus patversmēs, veicināt adopciju un aizstāvēt klaiņojošo dzīvnieku labklājību atbilst viņas uzskatam, ka visas jūtošas būtnes ir pelnījušas iespēju dzīvot pilnvērtīgi. Interviju fragmentos uzsvērts cieņas princips pret visām dzīvām būtnēm.

“Pret jebkuru dzīvnieku ir jāizturas ar cieņu, vienalga, vai tas ir gaļai audzējams sivēns, klaiņojošs kaķis vai pūdelis ar izciliem ciltsrakstiem.” (Brīvprātīgā 6)

Sociālā nevienlīdzība

Informanti norāda, ka klaiņojošais dzīvnieks kļūst par taisnīguma adresātu sociālās nevienlīdzības dēļ. Viņu stāstos atklājas varas institūciju pārstāvju (likumdevējs, Pārtikas un veterinārais dienests, veterinārārsti) nevienlīdzīgā attieksme pret to.

“[Politīki] uz visām problēmām piever acis. [...] Pirms kāda laika mēs rakstījām

augstākajām instancēm, bet ar to viss arī beidzās. Nebija nekādas atbildes, nekādas reakcijas.” (Brīvprātīgā 4)

Saskaņā ar informantu teikto, pastāv būtiska pretruna starp brīvprātīgo dzīvnieku glābēju uzskatiem un varas institūciju īstenoto pieeju dzīvnieku aizsardzībā. Pēc brīvprātīgo dzīvnieku glābēju domām, varas institūciju pārstāvji ignorē dzīvnieku emocionālo labklājību. Arī veterināro profesionāļu pieeja dzīvnieku tiesību jautājumiem, informantu skatījumā, neatbilst pašvērtības koncepcijai.

“Es redzu, ka apkārt viss ir sagāzies līdz maksimāli, teiksim... [...] Valsts faktiski neizpilda vispār nekādas funkcijas dzīvnieku aizstāvībā.” (Brīvprātīgā 5)

M. Nusbaumas teorija uzsver arī to taisnīguma modeļu ētiskos ierobežojumus, kas koncentrējas tikai uz izdzīvošanu. Kad varas institūciju pārstāvji pauž uzskatus, ka klaiņojošie kaķi vai suņi ir “mazāk pelnījuši” veterināro palīdzību, vai ka brīvprātīgie dzīvnieku glābēji ir “emocionāli motivēti”⁴⁸, tas atspoguļo tādu domāšanas veidu, kas neatzīst dzīvnieku emocionālās un sociālās vajadzības. Šādu varas institūciju pieeju brīvprātīgie dzīvnieku glābēji uztver kā ierobežotu un netaisnīgu, jo tā ignorē dzīvnieku apziņu, individualitāti un pašvērtību. Brīvprātīgo dzīvnieku glābēju veiktā morālā aizstāvība, kas uzsver šīs dzīvniekiem raksturīgas pazīmes, izaicina varas ierobežoto perspektīvu un attīsta tādu taisnīguma paradigmu, kuras centrā ir cieņa, pašvērtība un dzīves kvalitāte.

“Mums, visiem brīvprātīgajiem, ir viens uzdevums – glābt dzīvības un palīdzēt tiem, kas nodoti, pamesti, slimi un izsalkuši.” (Brīvprātīgā 6)

Resursu pieeja un sadales taisnīgums

Brīvprātīgie dzīvnieku glābēji, realizējot ētisko pienākumu aizstāvēt dzīvnieku tiesības, par prioritāti nosaka tieši klaiņojošos

⁴⁸ Šeiko, Možarova 2025.

dzīvniekus, jo tie ir izstumti no taisnīgas resursu sadales. Šī morālā nostāja bieži nonāk pretrunā ar varas institūciju pieeju, kas, pēc brīvprātīgo dzīvnieku glābēju domām, balstās uz birokrātiskiem un ekonomiskiem apsvērumiem, ignorējot dzīvnieku morālo statusu. Valsts institūcijas, piemēram, Pārīkas un veterinārais dienests, kā arī privātas veterinārās klīnikas pārsvarā dod priekšroku mājdzīvniekiem, kuri iegūst savas tiesības uz resursiem ar savu īpašnieku starpniecību⁴⁹. Tomēr, no Dž. Rolsa perspektīvas raugoties, sistemātiska klaiņojošo dzīvnieku atstumšana ir taisnīguma pārkāpums, kas nostiprina sociālo nevienlīdzību sociāli zooloģiskajā hierarhijā⁵⁰, un brīvprātīgie dzīvnieku glābēji cenšas to mainīt. Informantu refleksijās resursiem ir svarīga loma dzīvnieku ārstēšanā.

“Veterināriem [klaiņojošie dzīvnieki] ir slogs. Mēs esam cilvēki, kuri vēlas [saņemt pakalpojumu] lētāk, tāpēc, ka [situācijā], kad tev ir pieci izglābtie kaķi un visi jāsterilizē, – tie ir tēriņi. Vetārstam [šādi] aktivisti bieži vien ir slogs un problēma – tīri finansiāls slogs.” (Brīvprātīgā 1)

Brīvprātīgo dzīvnieku glābēju centieni vairot sabiedrības izpratni par dzīvnieku tiesībām, vākt ziedojumus un uzlabot klaiņojošo dzīvnieku labturību atbilst Dž. Rolsa pieņēmumam, ka atstumtās marginalizētās grupas ir pelnījušas īpašu uzmanību.

“Cik ilgi viņi uz ielas izdzīvos? Viņiem tāpat tas mūžiņš ir ļoti īss uz ielas: kādi septiņi astoņi gadi, un viss. Tad nieres aiziet bojā, slikta pārtika, saindētas žurkas, vēl kas... Var ar mašīnu notriekt. [Mans mērķis] ir visus kaķus dabūt prom no ielas.” (Brīvprātīgā 5)

A. Sens apgalvo, ka dažādas sociālas grupas saskaras ar unikāliem apstākļiem, kas prasa kontekstam specifiskus risinājumus. Intervijās gūtas atziņas, ka Latvijā A. Sena pieeja ir piemērojama, jo dzīvnieki, kuriem ir saimnieki, un klaiņojošie dzīvnieki atrodas

dažādos apstākļos tiem piešķirtā atšķirīgā morālā statusa dēļ. Informanti norāda, ka mājdzīvnieki parasti saņem pienācīgu aprūpi, pajumti un veterināro palīdzību, kas ļauj apmierināt to sugai raksturīgās vajadzības un ievērojami uzlabo šo dzīvnieku izdzīvošanas spējas. Turpretim klaiņojošie dzīvnieki ir ārkārtīgi neaizsargāti, atstāti novārtā un piedzīvo ciešanas. Viņiem nav nodrošināta pastāvīga pieeja barībai, pajumtei un medicīniskajai aprūpei, un šādi apstākļi būtiski ierobežo šo dzīvnieku spējas sasniegt pamata labklājību. Informantu stāstījumos iezīmējas krasā atšķirība starp mājdzīvniekiem un klaiņojošajiem (“ielas”) dzīvniekiem.

“Mājas dzīvniekam ir aizsardzība. Viņam ir patstāvīga māja. Kas galvenais dzīvniekam – regularitāte. Pulksten tikos paēdis, tikos – pastaigājies, tikos – pagulējis mierīgi. Ielas dzīvniekam tā nav.” (Brīvprātīgā 8)

“Tev nav māju, nav, ko ēst, tu esi slims, pamests un nevienam nevajadzīgs.” (Brīvprātīgā 6)

Secinājumi

Raksta autora pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijas brīvprātīgo dzīvnieku glābēju izpratne par dzīvnieku morālo statusu ir cieši saistīta ar viņu skatījumu uz sociālo taisnīgumu. Analizējot brīvprātīgo dzīvnieku glābēju uzskatus caur mūsdienu sociālā taisnīguma teoriju prizmu, autors atklāj, ka brīvprātīgo dzīvnieku glābēju viedokļi atspoguļo plašākas ideoloģiskas pretrunas sociālā taisnīguma diskursā. Salīdzinot taisnīguma teorētiku A. Sena, Dž. Rolsa un M. Nusbaumas atšķirīgi plašo skatījumu uz dzīvnieku tiesībām, redzams, ka brīvprātīgo dzīvnieku glābēju uzskati visciešāk atbilst M. Nusbaumas izpratnei par taisnīgumu kā morālu pienākumu aizsargāt visas jūtošās būtnes. Nodrošinot klaiņojošo dzīvnieku izdzīvošanai nepieciešamos apstākļus, brīvprātīgie dzīvnieku glābēji praksē īsteno A. Sena pieejas elementus un intuitīvi paplašina Dž. Rolsa teorētisko modeli, lai gan dzīvnieki tajā sākotnēji nav iekļauti kā

⁴⁹ Šeiko, Možarova 2025.

⁵⁰ Sk. DeMello 2021.

taisnīguma subjekti. Definējot un interpretējot sociālo taisnīgumu, brīvprātīgie dzīvnieku glābēji uzsver emocionālo un morālo atbildību, pretstatot to institucionāliem pragmatiskiem apsvērumiem, kas ir nostiprināti normatīvajos aktos. Brīvprātīgie dzīvnieku glābēji norāda arī uz konfliktu starp resursu, pienākumu un saistību taisnīgu sadali⁵¹. Ne-taisnīgums pret kļaidojošajiem dzīvniekiem rodas un saglabājas likumīgo īpašnieku vai aizstāvju trūkuma dēļ, tas atspoguļo idejisko un vērtību plaisu starp morālo atbildību un pragmatisku resursu pārvaldību. Reaģējot uz šo nevienlīdzību, brīvprātīgie dzīvnieku glābēji ir kļuvuši par galvenajiem taisnīguma pārdales aizstāvjiem. Viņu centieni pabarot kļaidojošos dzīvniekus, nodrošināt tiem medicīnisko aprūpi un pajumti tieši vērsās pret sistēmiskām neatbilstībām resursu sadalē un iemieso sociālā taisnīguma pašorganizētu īstenošanu kopienas līmenī, kas balstās uz morālo atbildību, nevis formālu likuma izpratni. Šāda rīcība apliecina, ka viņi uzskata dzīvniekus par pilntiesīgiem morāliem subjektiem, un tas saskan ar M. Nusbaumas koncepciju. Brīvprātīgo dzīvnieku glābēju palīdzība bezsaimnieka dzīvniekiem iemieso arī sociālās pilsonības pamatprincipus⁵². Savu dzīšanos pēc sociālā taisnīguma viņi uztver ne tikai kā labestības aktu, bet arī kā pilsonisku pienākumu – morālās saistības izriet no viņu pārliecības, ka dzīvniekiem piemīt pašvērtība un tie ir pelnījuši aizsardzību. Sociālā

⁵¹ Burnham et al. 2013; Grasso 2007; Martin 2013; Popke, Curtis, Gamble 2016.

⁵² Marshall 1950; Lister 2003.

pilsoniskuma jēdziens sniedz tālāk par juridiskajām tiesībām, ietverot līdzdalību pilsoniskajā sabiedrībā caur kolektīvo rīcību⁵³. Šajā kontekstā Latvijas brīvprātīgie dzīvnieku glābēji ir kā sociālo pārmaiņu katalizatori, kas apstrīd pašreizējās institucionālās normas (ārstēšanas protokolus, normatīvos aktus, Pārtikas un veterināra dienesta inspektoru pieņemtos lēmumus), kurās cilvēku intereses ir svarīgākas par dzīvnieku labturību.

Šī pētījuma rezultāti sniedz dziļāku izpratni par to, kā tieši brīvprātīgo dzīvnieku glābēju uztvere par dzīvnieka morālo statusu ietekmē viņu rīcību un mijiedarbību ar varas institūciju pārstāvjiem, kā arī atklāj, kā šī mijiedarbība iekļaujas un vienlaikus paplašina sociālā taisnīguma teoriju ietvaru. Empīriskie rezultāti liecina, ka brīvprātīgie dzīvnieku glābēji praktiski iemieso un paplašina mūsdienu taisnīguma teoriju piemērojamību dzīvnieku aizsardzībā. Tas apliecina, ka brīvprātīgo dzīvnieku glābēju aktivitātes Latvijā ir nevis emocionāla reakcija uz ne-taisnību, bet balstītas uz dziļu taisnīguma izpratni, kas līdz šim akadēmiskajā diskursā nebija pilnībā attiecināta uz dzīvniekiem. Šis pētījums arī sniedz ieguldījumu sociālā taisnīguma izpratnes paplašināšanā, apliecinot, ka dzīvnieku tiesību aizstāvība Latvijā ir daļa no daudzslāņaina sociālo pārmaiņu procesa.

Raksts sagatavots ar projekta “Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija” (AF projekts Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007) finansiālu atbalstu.

⁵³ Hearn, Hobson 2020.

VĒRES

Agyeman, J.; Evans, B. (2004) ‘Just sustainability’: The emerging discourse of environmental justice in Britain? *Geographical Journal*, 170 (2), 155–164. <https://doi.org/10.1111/j.0016-7398.2004.00117.x>.

Animal Ethics Dilemma (n. d.) *Intrinsic Value*. https://www.aedilemma.net/servlet/GetDoc?meta_id=1163&template=ReferenceText (skatīts 01.08.2025.).

Apraku, A.; Apraku, B.; Morton, J.; Mariwah, S. (2025) Managing climate change through social justice in Africa: Key lessons from the Libode area of Eastern Cape, South Africa. *Scientific African*, 27. <https://doi.org/10.1016/j.sciaf.2025.e02534>.

- Baldwin, G. (2023) Rawls and Animal Moral Personality. *Animals*, 13 (7), 1238. <https://doi.org/10.3390/ani13071238>.
- Bauhn, P. (2023) *Animal Suffering, Human Rights, and the Virtue of Justice*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Best, S. (2014) *The Politics of Total Liberation: Revolution for the 21st Century*. New York: Palgrave Macmillan.
- Brasch, S. (2016, May) Coyote conflicts have increased in Denver. Researchers want to know why. *Colorado Public Radio*. <https://www.cpr.org/news/story/coyote-conflicts-have-increased-denver-researchers-want-know-why> (skatīts 01.08.2025.).
- Brian, B. (2005) *Why Social Justice matters?* Cambridge: Polity Press.
- Burnham, M.; Radel, C.; Ma, Z.; Laudati, A. (2013) Extending a geographic lens towards climate justice, Part 1: Climate change characterization and impacts. *Geography Compass*, 7 (3), 239–248. <https://doi.org/10.1111/gec3.12034>.
- Cambridge Dictionary (2025) *Moral status*. <https://dictionary.cambridge.org/example/english/moral-status> (skatīts 01.08.2025.).
- Capeheart, L.; Milovanovic, D. (2020) *Social Justice. Theories, Issues, and Movements (Revised and Expanded Edition)*. New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
- Demals, T.; Hyard, A. (2014) Is Amartya Sen's sustainable freedom a broader vision of sustainability? *Ecological Economics*, 102, 33–38. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.03.009>.
- DeMello, M. (2021) *Animals and society: An introduction to human-animal studies*. New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/deme19484>.
- Donaldson, S.; Kymlicka, W. (2011) *Zoopolis: A Political Theory of Animal Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Francione, G. (2000) *Introduction to Animal Rights: Your Child or the Dog?* Philadelphia: Temple University Press.
- Grasso, M. (2007) A normative ethical framework in climate change. *Climatic Change*, 81, 223–246.
- Hearn, J.; Hobson, B. (2020) Gender, state and citizenships: Challenges and dilemmas in feminist theorizing. Janoski, T.; de Leon, C.; Misra, J.; Martin, I. W. (eds.) *The New Handbook of Political Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press, 153–190.
- Hennink, M. M.; Kaiser, B. N.; Marconi, V. C. (2017) Code Saturation Versus Meaning Saturation: How Many Interviews Are Enough? *Qualitative Health Research*, 27 (4), 591–608. <https://doi.org/10.1177/1049732316665344>.
- Jones, P. (1994) Bearing the Consequences of Belief. *The Journal of Political Philosophy*, 2 (1), 24–43. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.1994.tb00014.x>.
- Krcatovich, E.; Reese, L. A. (2018) Everyone loves a dog story: Narratives of urban animal welfare policy. *Social Problems*, 65 (3), 416–437. <https://doi.org/10.1093/socpro/spx015>.
- Kuehn, R. (2000) A taxonomy of environmental justice. *Environmental Law Reporter*, 30, 10681–10703.
- Langman, L.; Benski, T. (2019) Global Justice Movements: Past, Present, and Future. Berberoglu, B. (ed.) *The Palgrave Handbook of Social Movements, Revolution, and Social Transformation*. Cham: Palgrave Macmillan, 301–324. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92354-3_13.
- Latvijas Republikas Saeima (09.12.1999.) *Dzīvnieku aizsardzības likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14940-dzivnieku-aizsardzibas-likums> (skatīts 01.08.2025.).
- Lister, R. (2003) *Citizenship: Feminist Perspectives*. London: Red Globe Press.
- Marshall, T. H. (1950) *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, A. (2013) Global environmental in/justice, in practice: an introduction. *The Geographical Journal*, 179 (2), 98–104.
- Miller, D. (1999) *Principles of Social Justice*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Morters, M. K.; McKinley, T. J.; Restif, O.; Conlan, A. J.; Cleaveland, S.; Hampson, K.; Whay, H. R.; Damriyasa, I. M.; Wood, J. L. (2014a) The demography of free-roaming dog populations and

- applications to disease and population control. *Journal of Applied Ecology*, 51, 1096–1106. <https://doi.org/10.1111/1365-2664.12279>.
- Morters, M. K.; McKinley, T. J.; Horton, D. L.; Cleaveland, S.; Schoeman, J. P.; Restif, O.; Whay, H. R.; Goddards, A.; Fooks, A. R.; Damriyasa, I. M.; Wood, J. L. N. (2014b) Achieving population-level immunity to rabies in free-roaming dogs in Africa and Asia. *PLOS Neglected Tropical Diseases*, 8 (11), 1–12. <https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0003160>.
- Neikena, M. (2022) Animals as a Medium in the News Depictions of Violence. *Letonica*, 44, 138–152. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2022.0044.M.N.0008>.
- Nussbaum, M. (2006) *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, and Species Membership*. Cambridge: The Belknap Press.
- Nussbaum, M. (2013) *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Otranto, D.; Dantas-Torres, F. (2010) Canine and feline vector-borne diseases in Italy: Current situation and perspectives. *Parasites and Vectors*, 3 (1), 2. <https://doi.org/10.1186/1756-3305-3-2>.
- Popke, J.; Curtis, S.; Gamble, D.W. (2016) A social justice framing of climate change discourse and policy: Adaptation, resilience and vulnerability in a Jamaican agricultural landscape. *Geoforum*, 73. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2014.11.003>.
- Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice: Original Edition*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, Belknap Press.
- Reese, L. A. (2015) The dog days of Detroit: Urban stray and feral animals. *City and Community*, 14 (2), 167–182. <https://doi.org/10.1111/cico.12114>.
- Regan, T. (1983) *The Case of Animal Rights*. Berkeley, Los Angeles, California: University of California Press.
- Rowlands, M. (1997) Contractarianism and Animal Rights. *Journal of Applied Philosophy*, 14, 235–247.
- Saunders, B.; Sim, J.; Kingstone, T.; Baker, Sh. (2018) Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization. *Quality & Quantity*, 52 (4), 1893–1907. <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0574-8>.
- Schlosberg, D. (2004) Reconceiving Environmental Justice: Global Movements and Political Theories. *Environmental Politics*, 13 (3), 517–540. <https://doi.org/10.1080/0964401042000229025>.
- Šeiko, S.; Možarova, A.; Ņikišins, J. (2024) Bridging Compassion and Commerce: Veterinarians' Ethical Dilemmas in Providing Care for Homeless Animals. *Rural Sustainability Research*, 51, 50–57. <https://doi.org/10.2478/plua-2024-0005>.
- Šeiko, S.; Možarova, A. (2025) Companion or stray? Conflicting beliefs of veterinary professionals and animal help volunteers in Latvia. *Italian Sociological Review*, 15 (2), 413–437. <https://doi.org/10.13136/isr.v15i2.871>.
- Šeiko, S.; Ņikišins, J. (2025) Perspectives of animal welfare volunteers regarding veterinarians and veterinary inspectors in Latvia. *Rural Sustainability Research*, 53, 91–99. <https://doi.org/10.2478/plua-2025-0008>.
- Sen, A. (1999) *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Sen, A. (2009) *The Idea of Justice*. London: Penguin.
- Shingne, M. C.; Reese, L. A. (2022) Animals in the city: Wither the human-animal divide. *Journal of Urban Affairs*, 44 (2), 114–136. <https://doi.org/10.1080/07352166.2020.1779006>.
- Singer, P. (2023) *Animal liberation now: The definitive classic renewed*. New York, NY: HarperCollins Publishers.
- Stucki, S. (2022) *One Rights. Human and Animal Rights in the Anthropocene*. Cham: Springer.
- Stucki, S.; Kurki, V. (2020) Animal Rights. *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy*. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_407-1.
- Sze, J.; London, J.K. (2008) Environmental justice at the crossroads. *Sociology Compass*, 2 (4), 1331–1354.
- Taylor, V. (2000) Emotions and identity in women's self-help movements. Stryker, S.; Owens, T.; White, R. (eds.) *Self, identity, and social movements*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 269–299.

- Tilly, Ch. (1975) *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Tilly, Ch. (1998) *Durable Inequality*. Berkeley: University of California Press.
- Wacks, R. (2024) *Animal Lives Matter. The Quest for Justice and Rights*. London, UK: Routledge Chapman & Hall.
- White, R. (2013) *Environmental harm: An eco-justice perspective*. Bristol: Policy Press.
- White, R.; Heckenberg, D. (2014) *Green Criminology. An Introduction to the Study of Environmental Harm*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203096109>.
- Wood-Donnelly, C. (2023) Environmental Justice. Ohlsson, J.; Przybylinski, S. (eds.) *Theorising Justice: A Primer for Social Scientists*. Bristol: Bristol University Press, 141–154. <https://doi.org/10.2307/jj.7941370.16>.

Redakcijā saņemts (*received*) 05.06.2025., precizēts (*revised*) 01.08.2025., apstiprināts (*accepted*) 27.08.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Anda Rožukalne, Gunta Līdaka

Rīgas Stradiņa universitāte

IEROBEŽOTI KANĀLI UN STABILA AUDITORIJA: LATVIJAS RUSOFONĀS AUDITORIJAS MEDIJU LIETOJUMS UN ATTIEKSME PRET MEDIJIEM PĒC KRIEVIJAS PILNA MĒROGA IEBRUKUMA UKRAINĀ

LIMITED CHANNELS AND A STABLE AUDIENCE:
PATTERNS OF MEDIA USE AND ATTITUDES AMONG LATVIAN
RUSSOPHONE AUDIENCES AFTER RUSSIA'S FULL-SCALE
INVASION OF UKRAINE

Foto: Gatis Rozenfelds / RSU

Anda Rožukalne, *Dr. sc. soc.*, ir Rīgas Stradiņa universitātes Sociālo zinātņu fakultātes profesore un vadošā pētniece. Viņas kompetence ietver žurnālistikas, mediju studiju, auditorijas pētījumus. A. Rožukalne ir *Academia Europaea* biedre, pārstāv Latviju Eiropas Savienības līmeņa pētījumā *Media Pluralism Monitor*, *Euromedia Ownership Monitor* un globālajā *Worlds of Journalism Study* pētījumā. A. Rožukalne bijusi Latvijā pirmā sabiedrisko mediju ombude.

 0000-0001-5474-4222

E-pasts: anda.rožukalne@rsu.lv

Gunta Līdaka, *Mg. sc. soc.*, ir Rīgas Stradiņa universitātes doktorante. Vadījuši Latvijas Televīzijas Informatīvo raidījumu redakciju un piedalījusies pirmo komerciālo televīziju – LNT un TV5 – izveidē. Bijusi Nacionālā elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes locekle. Pašlaik vada Kultūras ministrijas Mediju politikas nodaļu. Zinātniskās intereses saistītas ar Latvijas mazākumtautību medijiem.

 0000-0002-4872-6738

E-pasts: gunta.lidaka1@gmail.com

Kopsavilkums

Pētījuma mērķis ir analizēt Latvijas rusofonās auditorijas uzvedību mediju lietojuma procesā, mediju un žurnālistikas uztveri pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā un Krievijas Federācijas kontrolēto televīzijas kanālu slēgšanas. Pētījumā izmantotas fokusa grupu diskusijas,

aptverot mediju lietotāju pieredzi visos valsts reģionos. Dati skaidroti, izmantojot mediju lietojuma un apmierinājuma teoriju, īpaši akcentējot izziņas vajadzību. Pēc auditorijas intereses par ziņām pētījuma dalībniekus var iedalīt trīs grupās: ziņu lietojumā ieinteresētie, “ziņu uzskodu” lietotāji jeb daļēji ieinteresētie un neieinteresētie. Krievijas kontrolēto televīzijas kanālu ierobežošana atstājusi iespaidu uz to, kā rusofonā auditorija lieto ziņas, liekot pārskatīt esošos avotus un aktīvi meklēt citus uzticamus un arī alternatīvus avotus, lai apmierinātu informācijas, kultūras pieredzes un identitātes apstiprināšanas vajadzības. Daļa pētījuma dalībnieku savas mediju lietojuma izmaiņas saista ar pieejamo mediju ierobežošanu, kas veicinājusi neuzticēšanos plašsaziņas medijiem un skeptisku attieksmi pret žurnālistiem. Lai gan pētījuma dalībnieki jūtas kopumā labi informēti, ziņu lietojuma transformācija un skeptiskā attieksme pret medijiem un žurnālistiku varētu liecināt par ierobežotām iespējām apmierināt izziņas vajadzības ar iepriekš ierastu kanālu starpniecību. Tas potenciāli kavē funkcionējošai demokrātijai nozīmīgo iespēju mācīties no ziņām un iegūt zināšanas par apkārtējo pasauli.

Raksturvārdi: mediju lietojuma un apmierinājuma teorija, mediju un ziņu lietojums, rusofonā auditorija, žurnālistikas uztvere, Latvija.

Abstract

This study analyzes media consumption behavior and perceptions of media and journalism among the Russophone audience in Latvia following Russia's full-scale invasion of Ukraine and the subsequent closure of Russian state-controlled television channels. These measures have significantly reshaped the structure of the Russian-language media available in Latvia. The research is based on focus group discussions with participants from all regions of the country and is interpreted through the uses and gratifications theory, with particular attention to the need for information acquisition.

The participants can be classified into three groups according to their level of interest in the news: active consumers, “news-snack” users with partial interest, and individuals who are largely uninterested. Restrictions on Russian-controlled channels have transformed Russophone news habits, prompting audiences to seek reliable or alternative sources to satisfy their needs for information, cultural experience, and identity affirmation. Some participants associated these shifts with broader changes in the media landscape, noting increased distrust of mass media and skepticism toward journalists. Although most participants reported feeling generally well-informed, the combination of transformed consumption patterns and skeptical attitudes suggests limited opportunities to fulfill information needs and may undermine a core function of a democratic society: enabling citizens to learn from the news and understand the world around them.

Keywords: media use and gratification theory, media and news consumption, Russophone media audience, perception of journalism, Latvia.

Ievads

Latvijas rusofonā auditorija pēdējo dažu gadu laikā ir mainījusi savus mediju lietojuma paradumus¹, arvien plašāk izmantojot jaunus formātus, kurus piedāvā digitālās tehnoloģijas². Tā piedzīvojusi Krievijas Federācijas

televīzijas kanālu slēgšanu Latvijā, kas mainījusi krievu valodā pieejamo mediju klāstu, un saskaras ar Nacionālās drošības koncepcijā³ plānoto liegumu no 2026. gada 1. janvāra sabiedriskajiem medijiem radīt saturu krievu valodā. Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā un netālu no Latvijas robežām

¹ Saulītis 2024.

² NEPLP / Latvijas Fakti 2024; Saulītis 2024.

³ Latvijas Vēstnesis 28.09.2023.

notiekošais karš politiskajā vidē veicinājis Latvijas valsts drošības apdraudējuma risku apzināšanos un radījis būtiskas izmaiņas Latvijas mediju politikā. Rezultātā krievu mediju lietotāji sastopas ar krievu valodā pieejamo mediju un mediju satura krievu valodā vērtējuma izmaiņām⁴, ko politiskos lēmumos⁵ pavada iecietīgās attieksmes pret rusofonās auditorijas mediju lietojuma vajadzībām samazināšanās.

Interesi par Latvijas rusofono mediju auditoriju un tās mediju un žurnālistikas uztveri palielina Latvijas sabiedrības etniskā struktūra – vairāk nekā trešā daļa valsts iedzīvotāju ir citas tautības (23% krievi un 6% ukraiņi, baltkrievi)⁶, no kuriem lielākā daļa ārvalstīs dibinātus medijus krievu valodā⁷ (turpmāk šīs grupas apzīmēšanai lietots termins “rusofonā auditorija”). Konteksta raksturošanai jāatzīmē, ka Latvijas mediji kopš neatkarības atgūšanas ir darbojušies lingvistiski sadalītas auditorijas apstākļos⁸, atšķirītos krievu un latviešu valodas mediju saturam⁹ un žurnālistikas kultūrai¹⁰, proti, latviešu un krievu valodā pieejamo mediju saturs bijis lielākoties atšķirīgs¹¹, apmierinot dažādas auditorijas vajadzības.

Līdzšinējos pētījumos rusofonās auditorijas izvēles Latvijas politiskajā diskursā¹² interpretētas kā pārmērīgi atkarīgas no Krievijas valdības kontrolēto mediju piedāvātās politiskās dienaskārtības un realitātes interpretācijas, ko ikdienā sniedz ziņu un diskusiju raidījumi. To saturs ir tik atšķirīgs no Latvijas un citu demokrātisko Rietumvalstu dienaskārtības, ka auditorijas interese par to politiskajā diskursā interpretēta kā Latvijas

valsts drošības apdraudējums, jo, piemēram, daļa rusofonās auditorijas atbalsta Krievijas propagandas naratīvus par karu Ukrainā¹³. Šeit politiskais diskursus skata gan individu, gan sabiedrības uzvedību kā tiešu mediju ietekmes produktu¹⁴.

Nemot vērā minēto, raksta autore sagaida, ka Latvijā notikušās mediju struktūras izmaiņas rosinās rusofono auditoriju meklēt jaunus mediju, t. sk. ikdienas ziņu, avotus. Tāpēc šī pētījuma mērķis ir padziļināti analizēt Latvijas rusofonās auditorijas mediju lietojuma paradumus un attieksmi pret medijiem.

Pētījuma teorētisko ietvaru veido mediju lietojuma un apmierinājuma teorija, kas skaidro individu uzvedību mediju lietojuma procesā, mediju satura izvēli un mediju lietojuma un apmierinājuma faktorus, kas varētu ietekmēt individu attieksmi pret medijiem.

Literatūras apskats

Latvijas rusofonā mediju auditorija

Politiskā līmenī Latvijas rusofonā auditorija vērtēta kā monolīta grupa, ignorējot tās iekšējo daudzveidību, ko raksturo arī atšķirības mediju lietojumā un to satura vērtējumā¹⁵. Kopš 21. gadsimta sākuma šīs auditorijas mediju lietojuma ieradumos nozīmīga loma bijusi Krievijas medijiem¹⁶, īpaši Krievijas valdības kontrolētajiem televīzijas kanāliem. Tā raksturota kā uzņēmīgāka pret Krievijas propagandu¹⁷ un dezinformāciju¹⁸. Vienlaikus pētījumi parāda arī rusofonās auditorijas mediju lietojuma izvēļu un identitāšu daudzveidību¹⁹, liekot apšaubīt, vai tās (ģeo)politiskā orientācija (piemēram, Krievijas agresijas Ukrainā attaisnošana) ir interpretējama kā tiešas mediju lietojuma

⁴ NEPLP 12.07.2024.

⁵ Latvijas Vēstnesis 29.09.2023.

⁶ Oficiālās statistikas portāls 2025.

⁷ NEPLP / Latvijas Fakti 2024.

⁸ Rožukalne, Skulte 2024.

⁹ Šulmane, Uzule 2018.

¹⁰ Dimants 2018.

¹¹ Šulmane, Uzule 2018; Skudra 2018.

¹² Juzefovičs, Vihalemm 2020.

¹³ Krumm, Šukevičs, Zariņš 2023.

¹⁴ Kaprāns, Juzefovičs 2020.

¹⁵ Vihalemm, Juzefovičs 2020.

¹⁶ Skudra 2018, 231.

¹⁷ Juzefovičs 2017.

¹⁸ Juzefovičs, Vihalemm 2020.

¹⁹ Kaprāns, Juzefovičs 2020.

ietekmes sekas. Neatkarīgi no izvēlētā mediju repertuāra (Krievijas mediji, Latvijas mediji krievu valodā un latviešu, Rietumvalstu mediji) rusofonā auditorija atšķirīgā mērā uzticas Krievijas valsts kontrolētajiem medijiem un pauž atšķirīgu ģeopolitisko orientāciju. Vienlaikus tā demonstrē arī pretrunīgu attieksmi pret plurālismu: puse meklē medijos viedokļu daudzveidību, otra daļa izvēlas uzskatiem atbilstošu saturu²⁰, ietverot arī apolītisku un šauru izvēli, kā arī vēlēšanos izvairīties no ziņām par politiku²¹.

Kopš Krievijas iebrukuma Ukrainā un Krievijas mediju ierobežošanas Latvijā pieaug Latvijas komerciālo digitālo mediju krievu valodā lietojums un rusofonās auditorijas uzticēšanās sabiedriskajiem medijiem²², lai gan gandrīz piektā daļa tās pārstāvju nelieto Latvijas medijus²³. Video skatīšanās interneta resursos un sociālās tīklošanās vietnēs ir kļuvusi par nozīmīgu iepriekš izmantotā satura aizvietošanu pēc Krievijas valsts kontrolēto mediju aizlieguma²⁴.

Šis mediju lietojuma un attieksmes pret Latvijas medijiem izmaiņas notikušas salīdzinoši īsā laikā²⁵. Tās varētu būt noteikusi rusofonās auditorijas pašidentifikācijas maiņa, ko raksturo augstāka piederības Latvijai izjūta, daļēja atteikšanās no Krievijas propagandas diskursā raksturīgās apspiestās minoritātes izjūtas, kā arī daļēja saiknes zaudēšana ar Krievijas politisko ideoloģiju, saglabājot saikni ar krievu kultūru²⁶. Norādītie pētījumi kvantitatīvi raksturo rusofonās auditorijas mediju izvēles gan pirms, gan pēc Krievijas valsts kontrolēto mediju pieejamības ierobežošanas Latvijā, taču iztrūkst padziļināta skaidrojuma par rusofonās auditorijas vajadzību maiņu, īpaši politiski jūtīgajā ziņu patēriņa jautājumā, un mediju lietojuma

ieradumu transformācijas seku izvērtējuma. Šo nepilnību novērš šajā rakstā veiktā analīze.

Mediju lietojums un apmierinājums: teorētiskā perspektīva

Pētījuma mērķu kontekstā noderīga ir biheiviorālā (funkcionālistu) pieeja²⁷, kas mediju lietojuma analīzē iekļauj indivīda vajadzības, motīvus un apstākļus un ko skaidro mediju lietojuma un apmierinājuma teorija.

Tās uzmanības centrā ir indivīdu sociālās un psiholoģiskās vajadzības mediju lietojuma procesā²⁸. Teoriju izmanto arī mūsdienās, vērtējot auditorijas mediju lietojuma un apmierinājuma faktorus digitālo mediju vidē²⁹, ko raksturo plaša informācijas pieejamība³⁰.

Mediju lietojuma un apmierinājuma teorijas pamatideja ir šāda: dažādas indivīdu sociālās un psiholoģiskās vajadzības rada noteiktas medijiem adresētas gaidas, kas noved pie atšķirīgiem mediju lietojuma modeļiem, apmierinot šīs vajadzības un gūstot gandarījumu.³¹

Teorijā piedāvāta indivīda ar medijiem saistīto vajadzību klasifikācija, kurā dažādi autori iekļauj vajadzību pēc izziņas, izklaides un personiskās identitātes noteikšanas³². Šīs vajadzības ir ietvertas četrās grupās.³³ Pirmā – izziņa skaidrota kā vajadzība uzraudzīt sabiedriskos procesus jeb sekot jaunumiem, mācīties no ziņām, iegūt drošības sajūtu; otrā – personiskās identitātes veidošana saistīta ar vēlmi gūt apstiprinājumu savām vērtībām, izprast sevi, gūt piederības izjūtu; trešā – vērtēts mediju satura noderīgums sociālās situācijās; ceturtā – iekļautas izklaides, atpūtas un uzmanības novēršanas vajadzības.

Ikdienas ziņu lietojums ļauj iegūt informāciju par aktualitātēm un veidot saikni ar

²⁰ Juzefovičs, Vihalemm 2020.

²¹ Saulītis 2024.

²² NEPLP / Latvijas Fakti 2024.

²³ Saulītis 2024.

²⁴ Turpat.

²⁵ Turpat.

²⁶ Kaprāns, Mierīņa 2019.

²⁷ Katz, Blumler, Gurevitch 1973.

²⁸ McQuail 2010, 98–99.

²⁹ Sundar, Limperos 2013; Bergström, Jervelycke Belfrage 2018.

³⁰ Van der Meer, Hameleers, Kroon 2020.

³¹ Katz, Blumler, Gurevitch 1973.

³² Turpat.

³³ Severin, Tankard 1997.

cieti sabiedrības locekļiem. Turklāt ziņu plašāka pieejamība ar digitālo tehnoloģiju starpniecību³⁴ un iespēja ar tām dalīties sociālajos medijos pastiprina šīs vajadzības apmierināšanas iespējas un rada jaunas vajadzības, tostarp meklēt papildu informāciju³⁵. Līdz ar ziņu pieejamības pieaugumu sociālajos medijos mainās priekšstati, kādas ziņas tiek uzskatītas par uzticamām³⁶, t. i., cik lielā mērā tās spēj apmierināt auditorijas izziņas vajadzības. Sociālo mediju lietojuma pieaugums izaicina tēzi, ka sabiedriskie mediji ziņu izplatīšanas un patēriņa kontekstā uztverami kā uzticamāki informācijas avoti, jo piedāvā plašāku spektru un pārbaudītas ziņas pretstatā uz šaurākām interesēm orientētajiem komerciālajiem medijiem³⁷.

Indivīda kā aktīva mediju lietotāja koncepts paredz, ka auditorijai ir dažādas intereses un atšķirīga iesaistes pakāpe nozīmju piešķiršanā mediju vēstījumiem³⁸. Aktīva auditorija definēta³⁹ kā mērķtiecīga, kas apzināti izvēlas un lieto medijus, ir gatava interpretēt mediju saturu savas pieredzes un kultūras kontekstā, reaģēt uz to, arī apšaubīt vai izmantot. Pasīva auditorija pieņem mediju vēstījumus bez iesaistes vai iebildumiem, pieļaujot to tiešu ietekmi.

Ņemot vērā pēc Krievijas iebrukuma Ukrainā kvantitatīvos pētījumos konstatētās Latvijas rusofonās auditorijas uzvedības pārmaiņas, tostarp sociālo mediju lietojuma pieaugumu, nepieciešams skaidrot auditorijas uzvedību no tās vajadzību un apmierinājuma perspektīvas. Šim nolūkam formulēti šādi pētījuma jautājumi:

1. Kā rusofonā auditorija definē savas mediju lietošanas vajadzības, tostarp pielāgojas mediju kanālu piedāvājuma pārmaiņām?
2. Kādas Latvijas rusofonās auditorijas grupas, raugoties no ziņu patēriņa uzvedības, iespējams definēt?
3. Kā mediju piedāvājuma pārmaiņu kontekstā šīs grupas raksturo savu attieksmi pret medijiem kopumā un sabiedriskajiem medijiem?

Metodes apraksts

Pētījumā izmantota tematiskās analīzes induktīvā pieeja⁴⁰, kurā informācijas ieguve balstījās uz atvērtiem jautājumiem, lai vēlāk noteiktu apspriesto tēmu nozīmes⁴¹. Šī pieeja paredz subjektivitāti un interpretāciju, uz procesu vērstus jautājumus⁴², un tēmas tiek noteiktas, pamatojoties uz iegūtajiem datiem, to attīstību var ietekmēt arī pētnieka personība⁴³.

Pētījumā organizētas četras rusofonās auditorijas pārstāvju fokusa grupu diskusijas (FGD) ($n = 20$, 2024. gada novembris/dецемbris), kurā piedalījās dzimuma, izglītības un ienākumu ziņā atšķirīgi dalībnieki visos Latvijas reģionos. Mērķa grupa bija Rīgas (4 dalībnieki), Latgales pilsētu (6) un Kurzemes pilsētu (5) iedzīvotāji, kā arī jaunieši (5), kas ikdienā izmanto medijus krievu valodā. Ņemot vērā Latvijas sabiedrisko mediju reformu un plānotās izmaiņas satura krievu valodā piedāvājumā⁴⁴, kā arī Krievijas mediju slēgšanas ietekmi uz krievu valodā pieejamo mediju struktūru, FGD vadlīnijās tika iekļauti jautājumi par dažādu mediju, tostarp Latvijas sabiedrisko mediju, lietojumu un uztveri, kas ļauj noteikt mediju lietojuma un apmierinājuma teorijā formulēto principu izpausmes: informācijas iegūšana ikdienā, mediju izvēles kritēriji, interese par aktualitātēm u. c.; žurnālistikas/mediju lomas vērtējums.

³⁴ Bucholtz, Silkane, Davidsone 2023; Newman et al. 2025.

³⁵ Anderson 2024.

³⁶ Sk. Bergström, Jervelycke Belfrage 2018; Slavík, Lacko, Macek 2025.

³⁷ Ostertag 2010; Newton 2016; sk. arī Dragomir, Túñez López 2024.

³⁸ Hall 1980.

³⁹ Power, Kubey, Kioussis 2002.

⁴⁰ Braun, Clarke 2006.

⁴¹ Humble, Mozeliuss 2022.

⁴² Lodico, Spaulding, Voegtle 2010.

⁴³ Khurshid et al. 2025.

⁴⁴ Latvijas Vēstnesis 29.09.2023.

FGD teiktais tika transkribēts un analizēts. Lasot dalībnieku stāstījumus, tika atzīmēti teksta fragmenti, kas raksturo katru mediju lietošanas aspektu (piemēram, mediju veidu, žanrus – ziņas, filmas u. tml. –, tēmas, vajadzības) un ļauj izprast dalībnieku lietoto vārdu jēgu (piemēram, identificēt noteiktas pieredzes, emocijas, attieksmes), piešķirot šiem fragmentiem primāros kodus. Kodējot tika ņemti vērā Latvijā pieejamo mediju raksturlielumi – ģeopolitiskā orientācija, vēstījuma valoda. Piemēram, kods aprakstīja ziņu lietojumu kā “daudzveidīgi avoti”, ja dalībnieks nosauca vairākus atšķirīgus Latvijas un ārvalstu medijus, vietnes vai satura veidotājus. Turpinājumā kodi tika apvienoti kodu grupās (tēmās), kas ļauj dalībnieku pieredzi analizēt mediju lietojuma un apmierinājuma teorijas ietvaros atbilstoši tās jēdzieniem – mediju lietojuma veidi, uzvedība, motivācija, aktivitāte un pasivitāte, individuāli mediju lietojuma faktori u. tml.⁴⁵ Datu analizē identificētās tēmas veido šī pētījuma rezultātu daļas apakšvirsrakstus.

Galvenie rezultāti

Būtiskākie rusofonās auditorijas lietotie mediji

Pētījuma dalībnieki ikdienas informācijas lietojumā apvieno tradicionālos medijus (prese, televīzija, radio), tīmekļa medijus un sociālās tīklošanās platformas, tiem piešķirot ar savām vajadzībām, to lietojumu vai saturu saistītus vērtējumus. Dažādu reģionu pārstāvju informatīvās vajadzības apmierina lokālās preses un tās tīmekļvietnes lietojums. Vidējās un vecākās paaudzes dalībnieki lokālo mediju virsrakstos meklē sev pazīstamu vietu nosaukumus. Lokālos medijus izmanto arī jaunieši, tomēr viņus vairāk interesē pasaules notikumi.

Būtiska vieta, īpaši jauniešu grupā, ir sociālās tīklošanās platformām, kurās pieejams gan plašsaziņas mediju, gan blogeru,

influenceru veidotais saturs, ļaujot apmierināt visplašāko vajadzību spektru: izziņa, izglītošanās, izklaide, atpūta.

“Man ir tikai sociālie tīkli. Nelasu avīzes, žurnālus, neskatos televizoru, neklausos radio. Man visa dzīvē telefonā.” (Jauniešu FGD, sieviete, 24 gadus veca, kāzu rīkotāja)

Sociālajos medijos pētījuma dalībnieki iegūst ziņas un viedokļus par aktuālo, atsevišķi dalībnieki nenoskīr plašsaziņas mediju un citu satura veidotāju piedāvājumu. Ziņu iegūšanā un uzmanības pievēršanā aktualitātēm liela nozīme ir tuviniekiem vai draugiem.

“Esmu labi informēts, pārsvarā informāciju saņemu caur dažādiem *Telegram* kanāliem. Par vietējiem notikumiem uzzinu no radniekiem, draugiem. Retāk sekoju “Delfi” un “Liepajniekiem.lv”.” (Jauniešu FGD, vīrietis, 18 gadus vecs, mācās)

Dalībnieki atzīst, ka jūtas informēti, bet informētība par aktualitātēm ir virspusēja, virsrakstu līmenī.

“Mediji man ir tikai internetā. Televīziju neskatos. Latvijas informācija – virspusēji. Ziņas smeļos *Telegram* kanālos. Pārskatu krievu “TvNet” un “Delfi”, bet ne padziļināti.” (Latgales FGD, sieviete, 34 gadus veca, studē)

Pastāv vairāki iemesli, kāpēc mazinās interese par mediju saturu, īpaši nacionālo mediju vietnēs. Pirmkārt, dalībnieki pieejamo informāciju raksturo kā vienveidīgu: “visur viens un tas pats, kā caur koppapīru” (Rīgas FGD), dominē līdzīgas ziņas, vienādi viedokļi bez risinājuma.

Otrkārt, pēdējos gados medijos parādās daudz satraucošu ziņu (piemēram, par karu Ukrainā), kas sākumā piesaistīja dalībnieku uzmanību, taču, nespēdami ilgstoši izjust stresu, viņi sākuši ziņām sekot paviršāk, dažkārt tās pilnīgi ignorē.

“Kad sākās karš, es katru rītu atvēru acis un skatījos “Delfi”, arī tiešo ēteru. Emocionāli ļoti pārdzīvoju. Tas aizgāja līdz stresam.

⁴⁵ Bergström, Jervelycke Belfrage 2018.

Gaidīju otro bērnu un ļoti baidījos. [...] Tas mani noveda līdz zināma līmeņa vaj-prātam. [...] Apkārtējiem cilvēkiem lūdzu par šo tēmu ar mani nerunāt.” (Kurzemes FGD, sieviete, 30 gadus veca, bezdarbiece)

“Bija tāds moments ar Ukrainu. Es lasīju, lasīju, lasīju. Kādā brīdī es pārstāju pieņemt jebkādu informāciju par Ukrainu, jo lasīju oficiālos informācijas avotus un vēl *Telegram*; tu vienkārši nogursti. Tāpat bija arī ar Covid. Par notiekošo Izraēlā un Palestīnā cenšos vispār nelasīt – man grūti. Cenšos abstrahēties no tā, kas tur notiek.” (Latgales FGD, sieviete, 56 gadus veca, mājsaimniece)

Daļa dalībnieku ikdienas izziņas vajadzību apmierināšanai izmanto Latvijas un ārvalstu medijus krievu un angļu valodā; vairāki saturu latviski salīdzina ar informāciju krievu valodā. Gados vecākie dalībnieki izmanto televīziju, bet lieto arī tīmekļa resursus un biežāk televīziju skatās internetā.

Intereses par Latvijas presi krievu valodā pieaugums FGD ir atbildes reakcija uz ierasto televīzijas kanālu slēgšanu – prese Latvijā pieejama brīvāk un apmierina izziņas vajadzības dalībniekiem ierastajā krievu valodā. FGD dalībnieki interesējas par lokālām un globālām ziņām. Nacionālā līmeņa ziņas viņiem nešķiet tik būtiskas vai arī viņi sagaida, ka svarīgākā informācija kaut kur apkārt cirkulēs, par to varēs uzzināt no līdzcilvēkiem.

Aktivitāte un pasivitāte mediju lietojumā

Krievijas kontrolēto kanālu slēgšanas jautājums FGD caurvij vairākas tēmas. Daži auditorijas pārstāvji kļuvuši aktīvāki – meklējuši alternatīvus kanālus, lai papildītu iepriekš apmierinātās vajadzības, mainījuši vai apguvuši jaunu mediju tehnoloģiju lietojumu. Savukārt satraucošo ziņu pieaugums, pārsātinājums (Covid-19, karš Ukrainā) citiem licis meklēt veidus, kā izvairīties no ziņām.

Vairāki respondenti atzina, ka atteikušies no televīzijas ierīces lietošanas pēc Nacionālās elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes (NEPLP) lēmuma slēgt Krievijas kanālus un tagad audiovizuālo saturu lieto internetā,

piemēram, izmantojot *YouTube* vai apejot aizliegumu ar šim mērķim paredzētas tehnoloģijas – *VPN* (*virtual private network*) – starpniecību. Diskusija atklāj vajadzību pēc informācijas un viedokļu daudzveidības mediju saturā, akcentējot, ka daļai rusofonās auditorijas to nodrošināja Krievijas mediji un pēc to aizlieguma mediju piedāvājums Latvijā vairs neatbilst šīs auditorijas interesēm un vajadzībām. Tas attiecas uz Krievijas–Ukrainas karam veltīto mediju saturu, ar to domājot, piemēram, Krievijas argumentāciju bez Latvijas žurnālistu pārstāsta vai argumentācijas.

“Televīzoru atslēdzu pirms diviem gadiem pēc mūsu NEPLP lēmuma par Krievijas kanālu aizliegšanu. Ja ir kāda sensacionāla ziņa, kas var ietekmēt pasauli vai Eiropu, tad droši var skatīties “Delfi”, “BB.lv”. Par mūsu valsts politikas virzienu... piedodiet, tādas ziņas Latvijas medijos nelasu. Ieslēdzu *VPN* Krievijas kanālus, jo gribu uzzināt citu viedokli.” (Rīgas FGD, vīrietis, 51 gadu vecs, personāla speciālists)

Pētījuma dalībnieki komentēja Krievijas televīzijas kanālu aizliegumu Latvijā, uzsverot arī citas, ne tikai izziņas vajadzības. Daļa uzsvēra, ka zaudējuši ar kultūru un izklaidi saistītu informāciju, kuras lietošana bija pierasta un sniedza iespēju atpūsties neatkarīgi no tā, vai šī informācija potenciāli satur Krievijas propagandu vai ne.

“Latvijā bija [pieejams] tāds kanāls ar nosaukumu *Nashe kino* (“Mūsu kino”). Vakarā, tēju dzerot, varēja skatīties dažādu laiku filmas – “Mīlestība un baloži”, “Maskava asarām netic”. Tagad šis resurss Latvijas teritorijā aizliegts. Tas jāmeklē *YouTube*. Internetā to nevar aizliegt. Uzskatu ka tas nav visai pareizi, jo tu vari iegūt daudz vairāk informācijas ne no viena avota, bet daudziem un izdarīt konkrētus secinājumus par interesējošu notikumu.” (Rīgas FGD, sieviete, 40 gadus veca, policijas inspektore)

“Es jums briesmīgu lietu pateikšu, jo ne no kā vairs nebaidos. Skatos tādu Krievijas portālu *Smotrim.ru*. Tur ir lieliska filmotēka,

Tabula. Ziņu lietojuma tipu raksturojums

Ziņās ieinteresētie	Daļēji ieinteresētie jeb “ziņu uzskodu” lietotāji	Neieinteresētie ziņu lietotāji
Regulārs ziņu lietojums; ziņu avotu un mediju tipu daudzveidība, to salīdzināšana. Kritiskā domāšana ziņu lietojumā un pretestība mediju ietekmei; plurālisma atbalsts. Mediju vides izpratne, žurnālistikas normatīva vērtēšana, neuzticēšanās un uzticēšanās medijiem, mijiedarbība ziņu lietojumā.	Stabila dažu ziņu avotu lietojuma rutīna, informētība virsrakstu jeb ziņu fragmentu līmenī. Interese par atsevišķiem tematiem; nejauša sastapšanās ar ziņām un nejauša iesaiste ziņu lietojumā. Žurnālistu lomas samazināšanās ikdienas informācijas struktūrā.	Zema vajadzība būt informētam, maza interese un trūkst laika, lai sastaptos ar ziņām. Paļaušanās uz digitālajā vidē pieejamo informācijas plūsmu, algoritmiem un mediatoriem (kolēģiem, draugiem, ģimeni) ziņu lietojumā. Nogurums no ziņām. Ierobežota izpratne par žurnālistiku un dažādu informācijas avotu lomu sapludināšana.

humors, raidījumi par sadzīvi.” (Rīgas FGD, vīrietis, 18 gadus vecs, mācās)

Krievijas kanālu slēgšana FGD dalībnieku skatījumā ir zaudējums, ko Latvijas mediji nespēj aizvietot.

Balstoties uz FGD iegūto materiālu, var nodalīt vairākus rusofonās auditorijas aktivitātes un pasivitātes aspektus. Daļa attiecas uz mediju izvēli un darbībām, lai ar ko citu aizvietotu Krievijas televīzijas kanālus; arī Latvijas un citu mediju satura vērtēšana uzskatāma par šīs auditorijas aktivitāti.

Apzinoties, ka sociālajos medijos pieejams daudzveidīgs saturs, daļa dalībnieku uzskata, ka ir pasīvi informācijas meklēšanā, jo tā pieejama, ieslēdzot pieejamo kanālu vai vietni. Šāda pieeja ļauj ātri apmierināt dažādas vajadzības: vēlmi iegūt aktuālo informāciju, izglīties, atpūsties. Turklāt tiklošanās platformām raksturīgā nepārtrauktā informācijas plūsma ļauj noturēt auditorijas piesaisti kanālam ilgāk, taču veicina paviršāku attieksmi pret saturu.

“Speciāli nemeklēju nekādas ziņas. Ieslēdzu televizoru, reizēm *Euronews.ru* skatos, datorā – *Inbox*. Tur ir politika, kultūra, veselība. Reizēm līdz diviem naktī varu lasīt visu pēc kārtas.” (Rīgas FGD, sievietē, 67 gadus veca, pensionāre)

Ziņu lietojums un attieksme pret ziņu saturu

Balstoties uz pētījumā iegūto materiālu par lietoto mediju daudzveidību, dalībnieku intereses par ziņām, aktivitātes vai pasivitātes to iegūšanā, rusofonos FGD dalībniekus var iedalīt trīs grupās: **ziņās ieinteresētie**, **“ziņu uzskodu” lietotāji** un **neieinteresētie** (skatīt tabulu). Šīs grupas atspoguļo galvenās dalībnieku uzvedības tendences mediju lietojuma procesā, attieksmē pret ziņu saturu tās nav savstarpēji izslēdzošas. Turpinājumā sniegts to raksturojums.

Ziņās ieinteresētie regulāri seko ziņām, izjūt atbildību būt informētiem, aktīvi meklē daudzveidīgus avotus, atbalsta viedokļu dažādību, izmanto kritisko domāšanu avotu un žurnālistikas vērtēšanā, nošķir sabiedrisko un komerciālo mediju, var būt ikdienas informācijas mediatori jeb iesaka citiem aktuālos tematus un ziņu avotus vai izsaka viedokli par aktualitātēm. Šīs grupas pārstāvji lieto mediju vairākās valodās (krievu, latviešu, angļu), pārzina Latvijas mediju vidi. Informācijas sniedzēju vidū nošķir žurnālistu veidotu saturu, demonstrējot gan uzticēšanos, gan cinisku attieksmi pret to. Šīs grupas pārstāvji mediju diferencēšanā ievēro gan savu specifisko vajadzību, gan laika dimensiju,

apzinoties atšķirīgo ātrumu, ar kādu katrs mediju veids to var apmierināt.

“Viss ir atkarīgs no vajadzīgās informācijas. Ja ir steidzama ziņa, tā jāmeklē ziņu kanālos – “Delfi”, “TvNet”, “Apollo”. Ja vispārēja informācija, to var saņemt no avīzēm. Ja krievvalodīgiem, tad “MK Latvija”; ja vairāk latvisku, tad “Diena”. Ja no rīta, tad “900 sekundes”; ja vakarā, vairāk latviešu valodā, tad “Panorāma”” (Rīgas FGD, sieviete, 40 gadus veca, policiste)

“Ziņu uz kodu” lietotāji jeb daļēji ieinteresētie necenšas patstāvīgi sekot ziņām, to dara saistībā ar īpašiem notikumiem vai pēc ģimenes locekļu, draugu pamudinājuma. Šīs grupas pārstāvju paradumus raksturo sociālo mediju pārskatīšana un uzmanības pievēršana atsevišķām tēmām. Grupai piederīgi paļaujas uz citu ieteikumiem vai ziņu atstāstu, jūtas informēti, bet atzīst virspusēju attieksmi. Atpazīst žurnālistu veidoto saturu, priekšroku dod īsai, viegli uztveramai informācijai.

“Lasu *Facebook* grupā par pilsētu, kas mani visvairāk interesē, pārējo uzzinu no sociāliem vai arī cilvēki izstāsta. Ja būs liels notikums, informācija mani sasniegs – caur citiem cilvēkiem, vai arī nejauši, katru reizi citā veidā.” (Latgales FGD, vīrietis, 33 gadus vecs, konsultants)

Neieinteresētie ziņu lietotāji atzīst zemu vai neesošu interesi par aktualitātēm, paļaujas uz citu ieteikumiem, ar ziņām sastopas nejauši, vēlas izvairīties no sarežģītas informācijas, paļaujas uz sociālo mediju (*Instagram*, *Telegram*, *TikTok*) informācijas plūsmu, nenošķir informācijas avotus un to piedāvāto saturu.

“Man ziņas nav svarīgas. Dzīvoju viena ar bērniem. Izmantoju *Instagram*, *Telegram*, *TikTok*, un viss.” (Latgales FGD, sieviete, 29 gadus veca, bezdarbniece)

Pēdējām divām grupām piederīgi FGD dalībnieki vēlas, lai informācijas ieguves process būtu vienkāršs un saprotams. Viņi

jūtas apmulsuši no pēdējo gadu intensīvās biedējoša rakstura informācijas plūsmas, tās sadrumstalotības. Sabiedriski nozīmīgās tēmās auditorija grib saņemt nepārprotamu atbildi, jo liela viedokļu dažādība apgrūtina lēmuma pieņemšanu, izšķiršanos, kam uzticēties (“katrs sagriež informāciju savā formātā un gari par to runā, bet pēc tam lasi dažādos viedokļus un nesaproti, kur ir patiesība” (Latgales FGD)). Daudzi diskusiju dalībnieki medijiem līdz galam neuzticas, dod priekšroku konkrētiem viedokļu līderiem, kas nav profesionāli žurnālisti. Tas mazina žurnālistu un mediju lomu informācijas iegūšanā.

Mediju neatkarības un vārda brīvības vērtējums mediju struktūras maiņas kontekstā

FGD izskanēja vairāki šādi apgalvojumi, kas raksturo rusofonās auditorijas attieksmi pret medijiem un žurnālistiku: mediji Latvijā nav brīvi, tie kādam pieder, kāds tos finansē un vārda brīvība ir ierobežota. Latvijas medijos pietrūkst viedokļu daudzveidības, jūtama pašcenzūra. Tas veicina cinisku attieksmi pret žurnālistiku un neuzticēšanos, ko FGD dalībnieku skatījumā pastiprina pārmaiņas mediju struktūrā. Redzams, ka dalībnieku argumentācijā savijas Latvijā pieejamo mediju uztvere un ikdienas pieredzē sakņotas bailes izteikt atšķirīgu viedokli par pretrunīgiem jautājumiem (karš Ukrainā, valodas politika).

“Vārda brīvības mums līdz galam nav. Ja cilvēks izsaka savu aso viedokli par politiku, sākas problēmas. Ja gribi izteikties pretēji politiskajai līnijai, kaut vai par karu, ja atbalsti Krieviju, sāksies nepatīkšanas.” (Kurzemes FGD, vīrietis, 25 gadus vecs, IT darbinieks)

“Profesionāls cilvēks, kurš strādā medijos un kuru skatās pietiekami daudz cilvēku, var pateikt savas domas, bet es domāju, ka pie viņa durvīm “var piekļaut” [doma – izrēķināties ar viedokļa paudēju]. Protams, popularitātes dēļ var arī neaiztikt.” (Jauniešu FGD, vīrietis, 22 gadus vecs, kurjers)

FGD dalībnieku skatījumā, profesionālu žurnālistiku raksturo patiesums (“Jābūt tikai faktiem, lai neveidotu nokrāsu” (Jauniešu FGD)), objektivitāte, neitralitāte, bez gramatikas kļūdām veidoti teksti.

“Pats galvenais, lai nebūtu tendenciozas attieksmes pret ziņām. Žurnālistam jāstāv malā un jāstāsta par to, kas notiek, un nav jāinterpretē notiekošais.” (Latgales FGD, vīrietis, 48 gadus vecs, autotirgotājs)

Tie, kas žurnālistiem neuzticas, uzskata, ka objektīva informācija nav iespējama, jo žurnālisti ir atkarīgi no mediju darbu ierobežojošiem valdības vai uzraugošo institūciju lēmumiem.

Attieksme pret sabiedriskajiem medijiem

Sabiedriskajiem medijiem ir piešķirta noteikta vieta vidējās paaudzes informācijas lietojumā. Jauniešu FGD dalībnieki pamatā nebija informēti par to pastāvēšanu. Lai gan daļa no viņiem atzīst, ka izmanto sabiedrisko medijus, vairāki apšaubā to neatkarību.

Augstāka neuzticēšanās sabiedrisko mediju neatkarībai vērojama Latgales un Rīgas FGD dalībnieku vidū, Kurzemes FGD dalībnieki parādīja lielāku uzticēšanos sabiedriskajiem medijiem un izpratni par to darbības principiem un atšķirību no komerciālajiem medijiem.

“Lasu “LSM+”, kur informācija ir konkrētāka un patiesāka. Komerciālie vairāk baidās, jo ir komerciāli atkarīgi. Par Ministru prezidenta privātajiem reisiem vispirms izlasīju sabiedriskajā medijā.” (Kurzemes FGD, sieviete, 67 gadus veca, grāmatvede)

“Gribētos, lai sabiedriskie mediji vairāk nodarbotos ar konstruktīvu kritiku un vairāk kontrolētu valsts iestāžu darbu, bez naidīguma un politiska pasūtījuma.” (Kurzemes FGD, vīrietis, 25 gadus vecs, strādā IT jomā)

Salīdzinot ar daudzveidīgāku saturu latviešu valodā, rusofono auditoriju uztrauc nepietiekams aktuālās informācijas apjoms gan komerciālo mediju, gan sabiedrisko

mediju krievu valodā saturā – “tulkojumi tiešām klibo, un informācija līdz cilvēkiem var nenonākt” (Kurzemes FGD).

Sabiedrisko mediju finansēšana no valsts budžeta daļai ir arguments šo mediju neatkarības apšaubīšanai un neuzticēšanās pamatošanai, jo šķiet, ka tie ir angažēti, politiski ietekmēti. Taču tos atzīst kā piemērotu avotu krīzes laikā. Rīgas FGD dalībnieks stāstīja, ka krīzes situācijā izmantojis sabiedrisko mediju portālu “LSM” latviski un krieviski, ikdienā tos nelieto. Līdzīgi arī Latgalē – lai gan sabiedriskajiem medijiem neuzticas, dalībnieki pieļauj, ka noteiktās situācijās informācija jāmeklē tieši tur.

“Ja kas notiek, vajadzētu sekot valdības norādījumiem, ka jāieslēdz sabiedriskie mediji. Bet uzticēšanās nav. Atslēgas jēdziens ir “valsts”. Ja strādā valsts ziņu kanālā, tad skaidrs, kādā stabilitātē pūtīs.” (Latgales FGD, vīrietis, 48 gadus vecs, autotirgotājs)

Secināms, ka pētījuma dalībnieki sabiedrisko medijus uzskata par īpašu, ar nopietnām sabiedrības problēmām saistītu notikumu informācijas avotu, kas var tikt lietots instrumentāli, parādot, ka konkrētas vajadzības nosaka indivīda izvēlēto mediju hierarhiju.

Secinājumi

Krievijas mediju ierobežošana Latvijā ietekmējusi rusofonās auditorijas iespējas apmierināt izziņas, kultūras pieredzes un atpūtas vajadzības, liekot meklēt jaunus satura avotus. Daži palielinājuši avotu daudzveidību, lai iegūtu atšķirīgus viedokļus, piemēram, par Krievijas–Ukrainas karu, kas Latvijas mediju sniegumā uztverts pārlieku emocionāli un pārspilēti⁴⁶. Daļa mēģinājusi atjaunot iepriekšējo avotu struktūru, īpaši, ja mediju lietojumu nosaka vajadzība apstiprināt identitāti. Daļai informācijas un viedokļu vienveidības,

⁴⁶ Sk. Saulītis 2024.

līdzīgu ziņu pārsātinājuma dēļ mazinājusies interese par nacionāla līmeņa jaunumiem.

Analizējot rusofonās auditorijas ziņu lietojuma paradumus, izdalītas trīs grupas: ziņās ieinteresētie, “ziņu uz kodu” lietotāji un neieinteresētie. Tā kā “ziņu uz kodu” lietojuma prakse, pēc FGD datiem, paplašinās un ir saistīta ar nejaūšu saskaršanos ar ziņām⁴⁷, nākotnē būtu jāpēta, kas auditorijas skatījumā ir “ziņa” un kā uzticēšanās ziņu avotam liek indivīdam aktīvi pieņemt lēmumus par ziņu lietojumu.

Mediju pieejamību pētījuma dalībnieki saista mediju un žurnālistikas vērtējumu – neuzticēšanās un arī ciniska attieksme. Daži uzskata, ka mediju neatkarība un viedokļu daudzveidība ir pakļauta valsts varai, mediju darbs ir hierarhiski ietekmēts. Teiktais īpaši attiecas uz sabiedriskajiem medijiem, kuru loma vērtēta pretrunīgi – no gaidām saņemta uzticamu, neitrālu un profesionālu saturu līdz neuzticēšanās pilnai attieksmei, ka tie kalpo valdošajai elitei, nevis sabiedrībai.

Lai gan neuzticēšanās saistība ar ierobežotu mediju neatkarību šajā pētījumā raksturo rusofono auditoriju, citā pētījumā⁴⁸ līdzīgus uzskatus pauda latviešu FGD

dalībnieki no Latgales. Tas parāda mediju uztveres saikni ar neuzticēšanos valsts institūcijām un funkcionējošai demokrātijai⁴⁹ un var palīdzēt skaidrot Latvijas mediju, arī sabiedrisko mediju, grūtības sasniegt konkrētas rusofonās auditorijas grupas.

Tā kā daļēji motivētie (“ziņu uz kodu” lietotāji) un nemotivētie ziņu lietotāji informācijas vajadzību apmierina ar ziņu fragmentiem, būtiski ir pētīt, cik informēta un sabiedriski politiskus procesus pārzinoša⁵⁰ ir šī rusofonās auditorijas daļa, kurai tāda “ziņu našķēšanās” prakse kļuvusi par galveno ziņu iegūšanas veidu, jo šāda prakse var kavēt funkcionējošai demokrātijai nozīmīgo iespēju mācīties no ziņām, lai izprastu apkārtējo pasauli.

Pateicība

Autores izsaka sirsnīgu pateicību žurnāla “Akadēmiskā Dzīve” galvenajai redaktorei Oksanai Žabko par lielo ieguldījumu raksta sagatavošanā, izrādot atsaucību, sapratni un sniedzot konstruktīvas idejas tā uzlabošanai. Īpaša pateicība pienākas arī raksta recenzentiem, kas rosināja domāt par pētījuma rezultātiem un to jēgu.

⁴⁷ Bergström, Jervelycke Belfrage 2018.

⁴⁸ SEPLP / Latvijas Fakti 2024.

⁴⁹ Lorenz-Spreen et al. 2023.

⁵⁰ Ohme, Mothes 2023.

VĒRES

- Anderson, K. J. (2024) What audiences do with news: a broader definition of news consumption. *Media International Australia*. <https://doi.org/10.1177/1329878X241270608>.
- Bergström, A.; Jervelycke Belfrage, M. (2018) News in Social Media: Incidental consumption and the role of opinion leaders. *Digital Journalism*, 6 (5), 583–598. <https://doi.org/10.1080/21670811.2018.1423625>.
- Braun, V.; Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77–101.
- Bucholtz, I.; Silkane, V.; Davidsons, A. (2023) Participating or Tuning Out? Engagement With Political Content on Social Media. *International Journal of Communication*, 17, 4583–4602. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/19427/4254>.
- Dimants, A. (2018) Latvia: Different journalistic cultures and different accountability within one media system. Eberwein, T.; Fengler S.; Karmasin, M. (eds.) *The European Handbook of Media Accountability*. London, New York: Routledge, 143–149.
- Dragomir, M.; Túñez López, M. (2024) How public service media are changing in the platform era: A comparative study across four European countries. *European Journal of Communication*, 39 (6), 608–624. <https://doi.org/10.1177/02673231241290062>.

- Hall, S. (1980) Encoding / decoding. Hall, S.; Hobson, L.; Love, A.; Willis, P. (eds.) *Culture, Media, Language*. London: Hutchinson, 128–138.
- Humble, N.; Mozelius, P. (2022) Content analysis or thematic analysis: Similarities, differences and applications in qualitative research. *European Conference on Research Methodology for Business and Management Studies*, 21 (1), 76–81. <https://doi.org/10.34190/ecrm.21.1.316>.
- Juzefovičs, J.; Vihalemm, T. (2020) Keeping channels open or screening out? The digital practices of Baltic Russian-speakers during the Russia-Ukraine conflict. *Russian Journal of Communication*, 12 (3), 262–283. <https://doi.org/10.1080/19409419.2020.1851454>.
- Kaprāns, M.; Juzefovičs, J. (2020) Reconsidering media-centrism: Latvia's Russian-speaking audiences in light of the Russia-Ukraine conflict. Wijermars, M.; Lehtisaari, K. (eds.) *Freedom of Expression in Russia's New Mediasphere*. London, New York Routledge.
- Kaprāns, M.; Mieriņa, I. (2019) Minority Reconsidered: Towards a Typology of Latvia's Russophone Identity. *Europe-Asia Studies*, 71 (1), 24–47. <https://doi.org/10.1080/09668136.2018.1556250>.
- Katz, E.; Blumler, J. G.; Gurevitch, M. (1973) Uses and Gratification Research. *Public Opinion Quarterly*, 37 (4), 509–523.
- Khurshid, F.; Veen, M.; Thompson, J.; Hegazi, I. (2025) Navigating Thematic Analysis: Practical Strategies Grounded in Abductive Reasoning. *Teaching and Learning in Medicine*, 1–10. <https://doi.org/10.1080/10401334.2025.2475098>.
- Krumm, R.; Šukevičs, K.; Zariņš, T. (2023) *Under Pressure. An Analysis of Russian-Speaking Minority in Latvia*. Riga: Friedrich-Ebert Stiftung Baltic States. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/baltikum/20445.pdf>.
- Latvijas Vēstnesis (2023) Par Nacionālās drošības koncepcijas apstiprināšanu. *Latvijas Vēstnesis*, 189 (28.09.2023.). <https://likumi.lv/ta/id/345911-par-nacionalas-drosibas-koncepcijas-apstiprinasanu> (skatīts 08.09.2025.).
- Lodico, M.; Spaulding, D.; Voegtler, K. (2010) *Methods in Educational Research: From Theory to Practice*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Lorenz-Spreen, P.; Oswald, L.; Lewandowsky, S.; Hertwig, R. (2023) A systematic review of worldwide causal and correlational evidence on digital media and democracy. *Nature Human Behaviour*, 7 (1), 74–101. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01460-1>.
- McQuail, D. (2010) *McQuail's Mass Communication Theory* (6th ed.). London: Sage.
- Newman, N.; Arguedas, A. R.; Robertson, C. T.; Nielsen, R. K.; Fletcher, R. (2025) *Reuters Institute Digital News Report 2025*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2025-06/Digital_News-Report_2025.pdf (skatīts 02.08.2025.).
- Newton, K. (2016) Public Service and Commercial Broadcasting: Impacts on Politics and Society. *The Political Quarterly*, 87, 31–38. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12214>.
- NEPLP / Latvijas Fakti (2024) Pētījums par Latvijas iedzīvotāju mediju satura lietošanas paradumiem. Riga: NEPLP / Latvijas Fakti. <https://www.neplp.lv/lv/media/9474/download?attachment> (skatīts 29.04.2025.).
- NEPLP (12.07.2024.) Programmas, kuras izslēgtas no Latvijā retranslējamo audio un audiovizuālo programmu saraksta. <https://www.neplp.lv/lv/programmas-kuras-izslēgtas-no-latvija-retranslejamo-audio-un-audiovizualo-programmu-saraksta> (skatīts 01.08.2025.).
- Oficiālās statistikas portāls (2025) Iedzīvotāju skaits pēc tautības reģionos, novados, pilsētās, pagastos. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IRE/RIG040/ (skatīts 25.04.2025.).
- Ohme, J.; Mothes, C. (2023) News snacking and political learning: changing opportunity structures of digital platform news use and political knowledge. *Journal of Information Technology & Politics*, 22 (1), 1–15. <https://doi.org/10.1080/19331681.2023.2193579>.
- Ostertag, S. (2010) Establishing news confidence: a qualitative study of how people use the news media to know the news-world. *Media, Culture & Society*, 32 (4), 597–614. <https://doi.org/10.1177/0163443710367694>.

- Power, P.; Kubey, R.; Kioussis, S. (2002) Audience Activity and Passivity: An Historical Taxonomy. *Annals of the International Communication Association*, 26 (1), 116–159. <https://doi.org/10.1080/23808985.2002.11679012>.
- Rožukalne, A.; Skulte, I. (2024) Media Pluralism Monitor. Latvia. *CMFP*. <https://cmpf.eui.eu/media-pluralism-monitor-2024/> (skatīts 29.04.2025.).
- Saulitis, A. (2024) *Latvijas mazākumtautību iedzīvotāju sabiedrisko mediju lietojuma paradumi un vajadzības*. Rīga: SEPLP. <https://www.seplp.lv/lv/media/2775/download?attachment> (skatīts 29.04.2025.).
- SEPLP / Latvijas Fakti (2024) *Uzticēšanās medijiem un to ietekmējošie faktori*. Rīga: SEPLP / Latvijas Fakti. <https://www.seplp.lv/lv/media/2316/download?attachment> (skatīts 02.04.2025.).
- Severin, W. J.; Tankard, J. W. (1997) *Communication Theories: Origins, Methods, and Uses in the Mass Media*. White Plains, NY: Longman, 300–310.
- Skudra, O. (2018) Politiskie mediji. Zelče, V. (red.) *Latvijas mediju vides daudzveidība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 228–238.
- Slavik, L.; Lacko, D.; Macek, J. (2025) News Credibility on Facebook: The Role of Media and Intermediary Trust and Their Interplay. *International Journal of Communication*, 19, 23. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/23331>.
- Sundar, S. S.; Limperos, A. M. (2013) Uses and Grats 2.0: New Gratifications for New Media. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 57 (4), 504–525. <https://doi.org/10.1080/08838151.2013.845827>.
- Šulmane, I.; Uzule, L. (2018) Latvijas mediju vides raksturojums: ieskats nacionālo un reģionālo mediju darbinieku viedoklī. Zelče, V. (red.) *Latvijas mediju vides daudzveidība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 117–136.
- Vihalemm, T.; Juzefovičs, J. (2020) Sense-making of conflicting political news among Baltic Russian-speaking audiences. *National Identities*, 23 (3), 253–275. <https://doi.org/10.1080/14608944.2020.1723512>.
- Van der Meer, T. G. L. A.; Hameleers, M.; Kroon, A. C. (2020) Crafting Our Own Biased Media Diets: The Effects of Confirmation, Source, and Negativity Bias on Selective Attendance to Online News. *Mass Communication and Society*, 23 (6), 937–967. <https://doi.org/10.1080/15205436.2020.1782432>.

Redakcijā saņemts (*received*) 01.05.2025., precizēts (*revised*) 08.09.2025., apstiprināts (*accepted*) 24.09.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Artūrs Tomsons, neatkarīgs pētnieks (*independent researcher*)
Latvija (*Latvia*)

EKSPERIMENTĀLĀ ARHEOLOĢIJA LATVIJĀ: VĒSTURE UN ATTĪSTĪBAS IESPĒJAS

EXPERIMENTAL ARCHAEOLOGY IN LATVIA: HISTORICAL BACKGROUND AND FUTURE PROSPECTS

Artūrs Tomsons, *Dr. hist.* (2012), latviešu arheologs. 2007.–2020. gadā strādājis Latvijas Nacionālajā vēstures muzeja Arheoloģijas departamentā, kopš 2013. gada docē atsevišķu ar arheoloģiju saistītu kursu daļas Latvijas Universitātē un Latvijas Mākslas akadēmijā. Profesionālās intereses saistītas ar bruņojuma un tehnoloģiju vēsturi, kopš 2013. gada organizē Baltijas eksperimentālās arheoloģijas vasaras skolu, kopš 2015. gada vada biedribu “Latvijas Arheoklubs”. Kopš 2013. gada ir pašnodarbināts arheologs un vadījis arheoloģiskos izrakumus Rīgas, Ludzas un Āraišu pili, Rīgas upes aizbērumā Kalēju ielā 64/66, Rīgas Sv. Jēkaba katedrāles kapsētā u. c. Monogrāfijas “Zobeni Latvijas teritorijā no 7. līdz 16. gadsimtam” (2018) autors.

 0009-0009-7164-6902

E-pasts: arturs.tomsons@gmail.com

Kopsavilkums

Eksperimentālā arheoloģija mūsdienās ieņem nozīmīgu vietu arheoloģijas teorijā, praksē un izglītībā. Tās būtība ir pagātnes materiālās kultūras un procesu pārbaudīšana praktiskos eksperimentos, kas ļauj labāk interpretēt arheoloģiskos avotus, virojot analogijas interpretācijas vajadzībām. Mūsdienu eksperimentālā arheoloģija ir starpdisciplināra metode, kas apvieno arheoloģiju, vēsturi, dabaszinātnes un amatniecību. Šī nozare sastopas ar dažādiem izaicinājumiem: nepieciešamību nodrošināt skaidru metodoloģiju, izvairīties no subjektivisma un “hobija stigmas”. Rakstā aplūkota eksperimentālās arheoloģijas vēsture Latvijā, kā arī tās lielākie izaicinājumi 21. gadsimtā: arheoloģijas pārvēršanās par “produktu” tirgus vajadzībām, digitālo tehnoloģiju ietekme uz informācijas uztveri un fragmentētais projektu finansēšanas modelis. Eksperimentālā arheoloģija vienlaikus ir gan nozīmīgs pētniecības rīks, gan izglītības un sabiedrības iesaistes instruments, kura attīstība prasa līdzsvaru starp zinātniskumu un popularizēšanu.

Raksturvārdi: eksperimentālā arheoloģija, rekonstrukcija, eksperiments, interpretācija.

Summary

Experimental archaeology today plays a significant role in archaeological theory, practice, and education. At its core, experimental archaeology involves the empirical examination of past material culture and related processes through hands-on experimentation, thereby improving the interpretation of material remains and supporting the development of analytical analogies. Contemporary experimental archaeology represents an interdisciplinary approach, combining archaeology, history, the natural sciences, and traditional craftsmanship. It faces a number of challenges, such as the establishment of clear methodological frameworks, reducing subjectivity, and addressing the so-called “hobby stigma”. In the 21st century, the field faces significant challenges, such as

the commodification of archaeology, the influence of digital technologies on information perception, and the prevalence of fragmented, project-based funding. Experimental archaeology functions simultaneously as a critical research tool, an educational resource, and a platform for public engagement, with its development dependent on balancing scientific rigor and effective popularization.

Keywords: experimental archaeology, reconstruction, experiment, interpretation.

Ievads

Arheoloģija ir samērā jauna zinātne, kas līdz mūsdienām piedzīvojuši strauju teorētiskās bāzes attīstību un metodoloģijas pilnveidošanos.¹ Mūsdienās būtisku vietu arheoloģiskajā pētniecībā un interpretācijā ieņem tās apakšnozare – eksperimentālā arheoloģija. Tai ir “humanitāras” saknes, bet šobrīd tās metodika ir daudz tuvāka dabas zinātnēm.²

Savā ziņā eksperimentālā arheoloģija veidojās vienlaikus ar arheoloģiju. Džons Koulzs (*John Coles*) apraksta mēģinājumus izprast senos artefaktus jau 16. gadsimtā, cenšoties atdarināt to praktisko lietojumu.³ Tomēr kā zinātniska pētniecības pieeja eksperimentālā arheoloģija sāka formēties 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, kad vairāku valstu arheologi sāka mērķtiecīgi atdarināt un testēt pagātnes materiālās kultūras liecības, lai labāk izprastu un interpretētu tās pagātnes materiālās paliekas, par kuru nozīmi, funkcijām, lietojumu un kontekstu mūsdienās nereti ir tikai aptuvens priekšstats.⁴

Kopš 20. gadsimta otrās puses eksperimentālā pieeja ir plaši izmantota un atzīta arheoloģiskās izpētes un interpretācijas metode. Kopš disciplīnas izveidošanās līdz mūsdienām ir mainījies arī priekšstats par to, kas ir eksperimentālās arheoloģijas galvenais mērķis un rezultāts – no vienkāršas arheoloģisko artefaktu replicēšanas līdz plašāku pagātnes sociālo, tehnoloģisko un ekoloģisko sistēmu, kurās šie priekšmeti tika lietoti, rekonstrukcijai, izpētei un labākai interpretācijai.

Latvijā eksperimentālās arheoloģijas aizsākumi tiek saistīti ar 20. gadsimta 80. gadiem, kad arheologa Jāņa Apala veiktās Āraišu ezermītnes izpētes rezultāti rosināja veikt tās rekonstrukciju.⁵ Pēdējos gados ir publicēti vairāki šī raksta autora sagatavoti īsi pārskati par eksperimentālās arheoloģijas vēsturi un pamatprincipiem⁶, taču tajos nav izvērstas šīs apakšnozares galveno izaicinājumu analīzes. Šī raksta sagatavošanu rosinājis arī fakts, ka 2025. gadā aprit desmit gadi kopš dibināts “Latvijas Arheoklubs”, pašlaik nozīmīgākais eksperimentālās arheoloģijas aktivitāšu organizators Latvijā.⁷ Raksta mērķis ir iepazīstināt ar eksperimentālās arheoloģijas galvenajiem principiem un nozares attīstību Latvijā kopš valsts neatkarības atjaunošanas 1991. gadā, kā arī ar tās zinātnisko potenciālu.

Eksperimentālās arheoloģijas galvenie principi un attīstība pasaulē

Mūsdienās eksperimentālā arheoloģija tiek definēta kā specializēta arheoloģiskās pētniecības joma, kas izmanto dažādas metodes, tehnikas un analīzes imitējošā, kontrolētā eksperimentālā vidē. Tās mērķis ir pietuvoties pagātnes parādībām, veidojot un pārbaudot hipotēzes, kā arī veicināt analogiju izstrādi, kas palīdz arheoloģiskajā interpretācijā.⁸

Kopumā eksperimentālās pieejas plašākai izmantošanai zinātniskos pētījumos labvēlīgu vidi Eiropā radīja pozitīvisma filozofija, kas strauji attīstījās 19. gadsimta otrajā pusē un

¹ Trigger 2006, 4–6.

² Reynolds 1999, 387.

³ Coles 1979, 11–12.

⁴ Dillian 2019.

⁵ Tomsons 2024a.

⁶ Sk. Tomsons 2014; Tomsons 2021; Tomsons 2024a.

⁷ Tomsons, Pigozne 2024.

⁸ Mathieu 2002, 1.

iekļāva arī dažu agrāku gadsimtu domātāju darbos izvirzītās tēzes par eksperimenta pamatprincipiem. Vēlāk, kad dominēja kultūrvēsturiskā skola, līdz 20. gadsimta 50. gadu sākumam, arheoloģisko liecību interpretācijām lielākoties bija teorētisks pamatojums, tomēr līdz Otrajam pasaules karam veidojās priekšnosacījumi straujai eksperimentālās arheoloģijas domas augšupejai, kas galīgi noformējās 20. gadsimta 60.–70. gados.⁹

Eksperimenta kā pētījumu metodes plašāka lietošana arheoloģijā sākās pēc Otrā pasaules kara, kad tā kļuva strukturētāka un metodiskāka. Atsevišķi mēģinājumi izgatavot un testēt artefaktu replikas 20. gadsimta vidū norisinājās neatkarīgi cits no cita dažādās valstīs – gan Britu salās, gan Skandināvijā, gan Ziemeļamerikā u. c. Šajā laikā eksperimentālās arheoloģijas attīstības priekšnosacījumi bija saistīti ar procesuālisma (t. s. jaunās arheoloģijas) strāvojuma ietekmi, kurš pretstatā iepriekš valdošajam kultūrvēsturiskajam virzienam centās uzsvērt zinātniskumu, hipotēžu pārbaudāmību, ar datiem pamatotas secinājumus, lai izskaidrotu kultūras procesus un vispārinātu cilvēces uzvedību telpā un laikā. Uzsvars tika likts uz objektivitāti, veikto darbību replicējamību (atkārtojamību), un eksperiments tika uztverts kā pagātnes procesu loģikas pārbaudes veids. Eksperimentālo arheoloģiju sāka uztvert nevis tikai kā artefaktu atdarināšanu, bet gan kā hipotēžu pārbaudes instrumentu ar nolūku izprast materiālās kultūras rašanos un arheoloģiskā kultūrlāņa veidošanos, izgatavojot, lietojot, labojot senos darbarīkus, transporta līdzekļus, celtnes un struktūras, noskaidrojot neskaidras nozīmes artefaktu funkcijas, izmantojot aklos testus, arī modelējot ilglaicīgus procesus (dažādu materiālu sadalīšanās ātrumu noteiktos apstākļos, struktūru sabrukšanu un arheoloģizēšanos) u. c. Liela loma šajā laikā bija arī straujajai traseoloģijas (mikroskopiskā nodiluma pētniecības)

metožu pārņemšanai eksperimentu rezultātu interpretācijā.¹⁰

Svarīgs pagrieziena punkts eksperimentālās arheoloģijas attīstībā bija britu arheologa Pītera Reinoldsa (*Peter Reynolds*) iniciatīva Batseras senajā saimniecībā (*Butser Ancient Farm*, Lielbritānija) 20. gadsimta 70. gados, kur tika rekonstruētas un testētas dzelzs laikmeta ēkas, darbarīki un lauksaimniecības metodes. P. Reinoldss formulēja arī piecus galvenos arheoloģisko eksperimentu veidus: konstrukciju, procesa un funkciju simulāciju, iespējamību noskaidrošanu un tehnisko inovāciju eksperimentus.¹¹

Batserei līdzīgi projekti tapa arī Francijā, Vācijā, Polijā un citviet Eiropā. Viens no zināmākajiem bija dāņu pētnieka Hansa Ole Hansena (*Hans Ole Hansen*) darbs Leires (*Lejre*) centrā, kas iekļāva arī eksperimentus ar senajiem lauksaimniecības darbarīkiem un vienu no zināmākajiem arheoloģiskajiem eksperimentiem 20. gadsimta 60. gadu pirmajā pusē – dzelzs laikmeta ēkas replikas nodedzināšanu un sekojošu izpēti.¹²

Līdz 20. gadsimta 70. gadu beigām eksperimentālā arheoloģija pilnībā noformējās kā pilnvērtīga arheoloģiskās pētniecības un interpretācijas metode. Pētniecības vēsture, metodikas attīstība un nozīmīgākie dažādi eksperimentālās arheoloģijas jomas piemēri apkopoti un atspoguļoti britu arheologa Dž. Koulza darbos.¹³ Galvenos arheoloģiska eksperimenta principus apkopojis šveiciešu pētnieks Pēters Kelterborns (*Peter Kelterborn*). Eksperimentam ir jāietver seši principi: jābūt 1) orientētam uz atbilžu iegūšanu; 2) korekti plānotam; 3) fiksējamam un izmērāmam; 4) atkārtojamam; 5) profesionāli plānotam un uzraudzītam; 6) pietiekami prasmīgi realizētam.¹⁴

Mūsdienās uz galvenajiem eksperimentālās arheoloģijas pamatjautājumiem par

⁹ Reeves Flores, Paardekooper 2014.

¹⁰ Trigger 2006, 366.

¹¹ Reynolds 1999, 389.

¹² Paardekooper 2006.

¹³ Coles 1973; Coles 1979.

¹⁴ Kelterborn 2005.

aizvēsturisko riku funkcijām, to izgatavošanas operāciju ķēdi (franču val. – *Chaîne opératoire*), lietojuma veidiem lielākoties ir atbildēts, vienlaikus eksperimentālā arheoloģija ir transformējusies un kļuvusi par nozīmīgu pētniecības un izglītības instrumentu, ļaujot mācību procesā pārbaudīt pieņēmumus un hipotēzes par senajām tehnoloģijām, celtniecību, pārtikas produktu gatavošanu, ieroču izmantošanu un apģērbu darināšanu. Iepazīšanās ar aizvēsturiskajām (senajām) tehnoloģijām kā arheoloģijas apguves programmu daļa paplašina jauno pētnieku izpratni par arheoloģiskās interpretācijas robežām un spēju atpazīt, kvalitatīvi interpretēt arheoloģiskās liecības, ar kurām viņi sastopas paši savos pētījumos, – atpazīt procesu pēdas, pat ja nav saglabājušās senlietas.¹⁵ Tomēr jāuzsver, ka entuziastu ikdienā lietotās senās tehnoloģijas (angļu val. – *ancient technology*, dažkārt *primitive technology*), tāpat kā amatniecība pati par sevi, vēl nav uzskatāmas par zinātnisku arheoloģisku eksperimentu.

Izpratne par korektu eksperimenta metodes lietojumu arheoloģijā veicina spēju formulēt pašu nepieciešamāko pilnvērtīga eksperimenta veikšanai – jautājumu, uz kuru atbildi var iegūt, tikai praktiski darbojoties. Nereti rezultāts ir nevis izgatavotais darbarīka vai ieroča atdarinājums, senais transporta līdzeklis, ēka vai struktūra, bet gan dati, kas iegūti, to praktiski lietojot, un kas noder īsto arheoloģisko liecību interpretēšanai. Nereti eksperimentu rezultāts ir arī jauni, precizēti, dziļāki jautājumi tālākai izpētei.¹⁶

Eksperimentālajai arheoloģijai būtiski ir arī no dabaszinātnēm pārņemtie jēdzieni: neatkarīgie un atkarīgie mainīgie un fiksētie parametri. Atbilstoši formulētajai pētījuma hipotēzei atkarīgais mainīgais ir parametrs, kuru pēta, bet neatkarīgie mainīgie ir parametri, kurus pētnieks kontrolē vai maina, lai izprastu to ietekmi uz iegūto rezultātu.

Savukārt fiksētie parametri eksperimentā paliek nemainīgi un nodrošina salīdzināmību.¹⁷

Mūsdienās eksperimentālā arheoloģija ir izteikti starpdisciplināra. Tajā veikto darbību rezultāts ir informācija, kas ļauj labāk interpretēt arheoloģiskās liecības. Eksperimentālajā arheoloģijā atsevišķos aspektos izmanto tiesu medicīniskajai ekspertīzei līdzīgu paņēmieni kopumu, piemēram, trasoloģiju, ballistiku, dažādas simulācijas u. c., kas apvieno arheoloģiju, vēsturi, etnogrāfiju, inženierzinātnes un amatniecību. Tā ir kļuvusi par būtisku daudzu muzeju un arheoloģisko parku aktivitāšu sastāvdaļu, tās rezultāti un atziņas tiek izmantoti pētniecībā un vēstures popularizēšanā.¹⁸

Vienlaikus turpinās diskusijas par arheoloģisko eksperimentu rezultātu interpretācijas nosacītību un robežām, īpaši par eksperimentu atkārtojamību un kontekstuālo atbilstību atrastajam arheoloģiskajam materiālam¹⁹.

Mūsdienās eksperimentālās arheoloģijas teoriju ietekmē postprocesuālisma idejas, kur liela nozīme ir uzsvaram uz individuālismu, kontekstu, subjektivitāti, pieredzes un individuālās izziņas nozīmi pētniecībā. Tādējādi eksperimentālā arheoloģija tiek uztverta kā metode sapratnes padziļināšanai, ne tikai testēšanai. Šī pētnieciskā fokusa nobīde patlaban liek runāt vairs ne par eksperimentālo, bet gan par eksperienciālo – uz pieredzi balstīto – arheoloģiju.²⁰ Mūsdienās eksperimentālā arheoloģija esot ar pozitīvistisku, jaunās arheoloģijas garam atbilstošu “ārējo dvēseli” un postprocesuālu “iekšējo dvēseli”.²¹

Mūsdienās daudzās valstīs eksperimentālās arheoloģijas sākotnējo zinātnisko projektu vietas ir kļuvušas par dažādiem arheoloģiskajiem parkiem, kas pilda starpnieka funkciju starp zinātni, izglītību un tūrismu, kopš sākotnējais zinātniskais projekts šajā vietā

¹⁵ Paardekooper 2019; Putt 2025.

¹⁶ Odell, Cowan 1987, 457.

¹⁷ Chatzikonstantinou 2024.

¹⁸ Paardekooper 2019.

¹⁹ Liu 2024.

²⁰ Comis 2022.

²¹ Giannichedda 1999, 19.

dažādu iemeslu dēļ beidzies vai transformēts. Vairums šo arheoloģisko brīvdabas muzeju/ muzejparku izveidoti 20. gadsimta starpkaru periodā, lai attēlotu pagātnes ainas apmeklētājam uztveramā formā, “viestu lepnumu par savas zemes pagātņi” u. c. Tā tika nostiprināta saikne starp zinātnisku faktu popularizēšanas un populārzinātnisku pagātnes pasniegšanas formu.²²

Daudzi nozīmīgākie eksperimentālās arheoloģijas projekti (Batsera, Leire u. c.) ir jau vairāk nekā pusgadsimtu senā vēsturē, bet viens no lielākajiem eksperimentālajiem projektiem, kas tiek īstenots kopš 1997. gada, ir Gedelonas viduslaiku pils (*Château de Guédelon*) jaunbūve Francijā. Tās būvniecībā iesaistīto amatnieku pieredze noderēja Parīzes Dievmātes katedrāles atjaunošanā pēc 2019. gada ugunsgrēka.²³

21. gadsimtā par ievērojamu eksperimentālās arheoloģijas virzītāju izveidojusies Eiropas arheoloģisko brīvdabas muzeju apvienība EXARC, kas sākotnēji apvienoja tikai arheoloģiskos muzejparkus, bet tagad gan individuālos pētniekus, gan organizācijas, gan muzejparkus.

Eksperimentālās arheoloģijas metodoloģiskie izaicinājumi

Eksperimentālās arheoloģijas izaicinājumi ir saistīti gan ar tās vietu zinātnes apakšdisciplīnu hierarhijā, gan ar pētījuma veikšanas principiem. Par eksperimentālās arheoloģijas vietu zināšanu sistēmā ārvalstu autori norāda, ka pētnieki, kas arheoloģijā izmanto eksperimentālo metodi, nereti sastopas ar “hobija stigmatu” – situāciju, kad metode gan arheologu kopienā, gan arī plašākā sabiedrībā tiek asociēta ar izklaidi vai amatnieciskām aktivitātēm, kas var mazināt pētījumu rezultātu zinātnisko autoritāti.²⁴

Šis rezultāts sasaucas ar diskusijām eksperimentālās arheoloģijas nozares iekšienē. Vairāki prominenti arheologi, piemēram, britu arheologs P. Reinoldss brīdināja kolēģus par eksperimenta nozīmes devalvāciju, jo trūkstot skaidras metodoloģijas²⁵, savukārt Erets Kalahans (*Errett Callahan*) uzsvēra stingru ētikas standartu ievērošanu un dokumentēšanas nepieciešamību. E. Kalahans kritizēja nepietiekami dokumentētus eksperimentus un aicināja kolēģus izmantot autentiskus materiālus un metodes, lai nodrošinātu eksperimentu zinātnisko vērtību un pētnieciskās ētikas ievērošanu.²⁶ Rezultātā eksperimentu veikšana mūsdienu arheoloģijā ir definēta un detalizēti reglamentēta.²⁷ Teorētiskajā aspektā tā būtiski neatšķiras no eksaktajās zinātnēs izmantotās pieejas. Lai izzinošo darbību kopumam būtu iespējams piešķirt apzīmējumu “eksperiments”, vissvarīgākā ir pētnieka spēja definēt eksperimenta problēmu – jautājumu, bez kura visas veiktās darbības būs ierindojamas nevis eksperimenta, bet – labākajā gadījumā – rekonstrukciju vai vienkārši mācīšanās aktivitāšu kategorijā. Pastāv kļūdaini uzskats, ka noteiktu darbību kopums ir automātiski ierindojams eksperimentu kategorijā. Tomēr arī tādā gadījumā, ja šīs darbības ir identiskas, taču veiktas bez iepriekšēja plāna vai notiekošā fiksācijas, tās nav iespējams saukt par eksperimentu. Pētnieka veiktās darbības zinātnisku nozīmi iegūst tikai tad, ja iepriekš ir formulēts noteikts mērķis, pēc kura vadoties tiek izvēlētas noteiktas metodes. Eksperiments parasti norisinās dažādu testu sēriju veidā, lai noteiktu vidējo rezultātu. Katru atsevišķo testu nav nepieciešams dēvēt par eksperimentu²⁸, ja tas tiek veikts vienota mērķa sasniegšanai. Būtiska nozīme ir veikto darbību fiksēšanai, kas nodrošina eksperimenta atkārtojamību, lai no saglabātā apraksta ikvienam būtu iespējams nonākt pie

²² Tišliar et al. 2025, 47–66.

²³ Willsher 2022.

²⁴ Paardekoooper 2019; Currie 2022, 338.

²⁵ Reynolds 1999.

²⁶ Callahan 1999.

²⁷ Kelterborn 2005.

²⁸ Piem., Bērziņš, Dumpe 2005.

tāda paša rezultāta. Tiek atzīts, ka šo sasniegt ir visai apgrūtināši.²⁹

Eksperimentu veikšanai un pieņemumu pārbaudīšanai nereti tiek pieaicināti profesionāli amatnieki, lai veiktu noteiktu darbību kopumu. Šādā situācijā gan atsedzas bieži sastopama pretruna starp amatniekiem un zinātniekiem. Piemēram, amatniekiem nereti būtiskākais darba princips ir tāds rezultāts, lai izgatavotais objekts funkcionē, bet zinātniekiem svarīgākais – lai pats process būtu kontrolēts, atkārtojams un precīzi dokumentēts, pat ja rezultāts “neizdodas”.

Zinātniskajās diskusijās tiek atzīmēta arī pētnieka subjektivitātes mazināšanas nepieciešamība, selektīvi interpretējot vēlamo rezultātu. Konstatēts, ka, strādājot ar secinājumiem un publicējot rezultātus, eksperimentu autori ir mainījuši sākotnējā mērķa formulējumus, pieskaņojot to iegūtajam rezultātam.³⁰ Secinājumiem, kas iegūti islaicīgās, kampaņveidīgās darbībās, nav būtiskas nozīmes; secinājumiem jābūt pārbaudītiem laikā. Piemēram var minēt ilglaicīgos *Overton Down* un *Wareham Down* eksperimentus Lielbritānijā, kur tika novērotas dzelzs laikmeta pilskalnu uzbērto zemes vaļņu izmaiņas, tiem pakāpeniski dēdējot vairākus gadu desmitus.³¹

Bieži sastopama problēma – mūsdienu cilvēka pieredze var izrādīties traucējoša, jo uz pagātni tiek attiecināti pētnieka priekšstati un iegūtajos rezultātos tiek saskatīts tikai šo priekšstatu apstiprinājums. B. Triggers brīdina par secinājumiem, kas izdarīti, balstoties uz nekritisku “konstruktīvo loģiku”, interpretējot eksperimentu rezultātus, bet ignorējot etnogrāfiskās un vēsturiskās analogijas.³²

Amatniekiem bez zinātniskās kvalifikācijas pārsvarā tomēr trūkst padziļinātu teorētisko zināšanu. Tas rada risku nonākt “pieņemumu slazdā” (angļu val. – *cognitive trap* vai *assumption trap*), proti – balstīt interpretācijas uz

paša pieredzi vai priekšstatiem, nevis uz pārbaudāmiem datiem. Tādējādi iegūtie rezultāti var šķist pārliecinoši, tomēr tie neatspoguļos pagātnes realitāti, bet gan mūsdienu cilvēka prāta konstrukcijas. Šeit parādās arī objekta un subjekta problēma: pētnieks, kurš pats īsteno eksperimentu, nonāk divējādā lomā – viņam jābūt gan procesa veicējam, gan vienlaikus arī distancētam, kritiski vērtējošam novērotājam. Vairāki pētnieki šajā kontekstā runā par “zināšanu lāstu” (angļu val. – *curse of knowledge* vai *curse of expertise*).³³

Tādēļ atzīta metode ir “aklais tests”, kas vismaz daļēji ļauj izvairīties no subjektivitātes, lai, izmantojot daudzkārtējus atkārtojumus, jaunā gaismā palūkototos uz atsevišķiem pagātnes aspektiem, piemēram, rīku funkcijām, un veiktu nesaidīdu funkciju priekšmetu lietojuma izpēti.³⁴

Lai novērstu subjektīvu ietekmi uz rezultātiem, aklajā testā pētījuma dalībnieks nezina, kas tieši tiek testēts vai kāds ir sagaidāmais rezultāts. Tādējādi var iegūt neitrālākus un objektīvākus datus par pagātnes tehnoloģiju vai procesu funkcionalitāti.³⁵ Viens no nozīmīgākajiem aklā testa piemēriem ir H. O. Hansena organizētais dzelzs laikmeta ēkas nodedzināšanas eksperiments 1967. gadā, kam sekoja vietas izpēte 1992. un 1993. gadā, kur dalībnieki nebija informēti par sīkākām pētāmā objekta detaļām. Šī atkārtotā izpēte parādīja, ka daudzas no ugunsgrēka radītajām vides izmaiņām 20. gadsimta 90. gados jau bija izzudušas vai bija grūti atpazīstamas. Eksperimenta un aklā testa rezultāti apliecināja nepieciešamību rūpīgi dokumentēt un saglabāt datus par šādiem eksperimentiem.³⁶

Ņemot vērā minēto, veiksmīgāks risinājums eksperimentālajā arheoloģijā ir ciešāka sadarbība starp zinātniekiem un pieredzējušiem praktizējošiem amatniekiem.

²⁹ Paadekooper 2019.

³⁰ Outram 2008, 1.

³¹ Reynolds 1999, 391.

³² Trigger 2006, 366.

³³ Liu 2024; Whittaker 2004.

³⁴ Sk. Reynolds 1999, 392.

³⁵ Hayes et al. 2017; Tomsons 2011.

³⁶ Hansen 2007.

Tā iespējams apvienot teorētisko izpratni un praktiskās iemaņas un iegūt ticamākus, pārbaudāmus un interpretācijai daudz derīgākus rezultātus. Labs šādas sadarbības piemērs Latvijā ir arheologa Valda Bērziņa un keramiķes Baibas Dumpes akmens laikmeta keramikas izgatavošanas un lietošanas eksperiments (testu virkne).³⁷ Tas faktiski bija divu pētnieku sadarbības projekts, un B. Dumpe tajā bija ne tikai pētniece, bet arī pieredzējusi praktiķe. Ārvalstīs atzīmējama ilggadēja sadarbība ar vietējiem amatniekiem, piemēram, Batseras senās saimniecības uzturēšanā un attīstībā Lielbritānijā³⁸, kā arī aizvēsturiskās keramikas rekonstrukciju gatavošanā Itālijā³⁹ u. c.

Eksperimentālā arheoloģija Latvijā

Kā jau minēts, par eksperimentālās arheoloģijas aizsācēju Latvijā uzskatāms arheologs Jānis Apals, tomēr Latvijā plašākai sabiedrībai priekšstatu par to, kas ir šī arheoloģijas apakšnozare, ilgstoši veidoja arheoloģijai paralēlais izziņas virziens, t. s. vēstures rekonstrukcijas kustība (angļu val. – *history reenactment*), nevis akadēmiski izglītoti zinātnieki.

Vēstures rekonstrukcijas kustība 20. gadsimta. 90. gadu beigās un 21. gadsimta pirmajā desmitgadē piedzīvoja popularitātes vilni, un to pārstāvēja tādi klubi un grupas kā “Latvijas kara vēstures klubs”, “Livonieši”, “Senās vides darbnīca”, “Trejasmens”, “Senzeme”, “Ugunszīme”, “Vilkači”, “Tērvetes zemgaļi”, *Exercitus Rigensis*, “Sv. Maurīcija rota”, “Alvas lējēju brālība” u. c.

Tās pārstāvji savu grupu izvērstajos nosaukumos ieviesa vārdu “eksperimentālā arheoloģija”, lai nosaukums iegūtu “nopietnāku” skanējumu, piemēram, klubs, arī folkloras kopa “Trejasmens” (šobrīd *Rodenpoys*) un “Senzeme”, kaut gan to darbība lielākoties

bija dzelzs laikmeta un viduslaiku tērpu un rīku atdarināšana. Arī daži amatnieki, kas gatavoja seno rotu un ieroču atdarinājumus, uzskatīja sevi par eksperimentālās metodes lietotājiem, piemēram, rotkalis Daumants Kalniņš⁴⁰.

Šāda izziņas virziena dominantes sabiedrības uztveres veidošanā ēnas puse – arheoloģiskā brīvdabas muzeja vai kāda viduslaiku festivāla apmeklētājs, kuram nav specifisku priekšzināšanu, neredzēs atšķirību starp arheoloģisku eksperimentu un redzamo “vēstures teātri”. Abos redzama atdarinājumu (repliku/rekonstrukciju)⁴¹ lietošana, kas nezinātājam var radīt neskaidrību⁴².

“Dzīvās vēstures” kustības nozīme pagātnes norišu popularizēšanā nav noliedzama, tomēr galvenā atšķirība slēpjas tās atšķirīgajos mērķos. Turklāt nereti ir jāstāpjas ar šīs kustības pārstāvju virspusēju, tendenciozu un pat pārspīlēti vienkāršotu pieeju pagātnes interpretācijai. Galvenā kļūda ir rekonstrukcijas jaukšana ar eksperimentu. Jāuzsver, ka amatniecisko darbību kopums un tā rezultāts, lai cik kvalitatīvs un avotam līdzīgs būtu iegūtais produkts, nav saucams par eksperimentu, ja nav ievērotas nepieciešamās testu procedūras un iegūtie dati netiek publicēti.

“Dzīvās vēstures” klubu lielā aktivitātē Latvijā minētajā laika periodā lielā mērā netieši vairoja aplamu priekšstatu par to, kas ir un kas nav eksperimentālā arheoloģija. Līdzīgi kā ārvalstīs⁴³, arī Latvijā tas ietekmējis vairāku akadēmiski izglītotu arheologu attieksmi pret eksperimentālo arheoloģiju, pazeminot tās zinātnisko potenciālu, jaucot

⁴⁰ Kalniņš 1995.

⁴¹ Atdarinājums (replika) var būt gan priekšmets (darbarīks, ierocis, rota), gan objekts (transporta līdzeklis, kuģis, rati u. c.) vai struktūra (ēka, zemes valnis, pils grāvis u. c.). Savukārt par kopiju uzskatāms autentiski (ar attiecīgā laika periodā zināmām metodēm, darbarīkiem un pieejamiem izejmateriāliem) izgatavots atdarinājums.

⁴² Tomsons 2014.

⁴³ Sk. Reynolds 1999.

³⁷ Bērziņš, Dumpe 2005.

³⁸ Read 2024, 3–5.

³⁹ Testolini, Thompson, Lemorini 2023.

demonstrāciju, rekonstrukciju un eksperimentu.

Atgriezīsimies pie eksperimentālās arheoloģijas metodes zinātniskā lietojuma Latvijā, kas ir saistīts ar arheologa J. Apala vārdu un jauna arheoloģijas pieminekļu veida – ezermitņu jeb ezerpiļu – atklāšanu 20. gadsimta 50.–60. gados.⁴⁴ Pētījumi Āraišos kļuva par J. Apala mūža darbu – ne tikai veicot ilggadīgu izpēti, bet arī realizējot liela mēroga (1 : 1) seno latgaļu vēlā dzelzs laikmeta pirmās puses dzīvesvietas rekonstrukcijas eksperimentu.

Apkopojošā monogrāfija par ezerpils izpēti un rekonstrukciju J. Apala dzīves laikā netika izdota, taču J. Apala raksti par veikto rekonstrukciju un interpretāciju pamatojumu, izmantojot konstruktīvo loģiku un etnoloģiskās paralēles⁴⁵, ir izstrādāti detalizēti un paškritiski, un uz tā pamata gūtos secinājumus par eksperimentālās arheoloģijas lietojuma iespējām analizējusi Āraišu muzejparka vadītāja Anda Vilka (1965–2021)⁴⁶.

Ievērojams notikums, kurā piedalījās J. Apals, popularizējot Latvijas sasniegumus starptautiskajā arheoloģisko brīvdabas muzeju pārstāvju saietā, bija EXARC dibināšana 2003. gadā Dānijā. J. Apals bija arī viens no šīs organizācijas līdzdibinātājiem. 2008. gadā Āraišu arheoloģiskais parks uzņēma EXARC semināra dalībniekus, piesaistot eksperimentālai arheoloģijai arī jaunus interesentus Latvijā.⁴⁷

Pēc J. Apala nāves 2011. gadā Āraišu arheoloģiskais parks piedzīvoja virkni organizatorisku problēmu, jo vairākkārt mainīts tā juridiskais statuss un vadība.⁴⁸ Šis laiks sakrita ar 2009./2010. gada ekonomiskās recesijas laiku, kas būtiski ietekmēja daudzas Latvijas zinātnes nozares.⁴⁹ Šajā laikā pētniecības attīstība arī Āraišu arheoloģiskajā parkā ieguva

sekundāru nozīmi, bet pirmās metodoloģiskās problēmas parādījās 2013. gadā, kad arheoloģiskā parka darbinieki demontēja visas eksperimentālās arheoloģijas vasaras skolas nometnes laikā izveidotās struktūras (dalībnieki nedēļu dzīvoja t. s. Meitu salā bronzas laikmeta zonā, apgūstot aizvēsturiskās prasmes un mācoties formulēt jautājumus pilnvērtīgiem eksperimentiem).⁵⁰

Latvijas arheologi, kas veikuši atsevišķus arheoloģiskos eksperimentus, nav ieguvuši papildu specializāciju šajā jomā, tomēr uz šo disciplīnu attiecas vairākas aktivitātes – dzelzs redukcijas mēģinājumi Ventpils muzejā⁵¹, kokogļu ieguves mēģinājumi Ropažos⁵², pārtikas gatavošana akmens laikmeta traukos⁵³ u. c. (sk. pārskatu tabulā).

Atskatoties uz laiku pēc ekonomiskās recesijas, var nosaukt divus būtiskus faktorus, kas kavē eksperimentālās arheoloģijas attīstību Latvijā. Pirmais ir sistemātiskas specializācijas ieguves trūkums, otrs – sistemātiska zinātnes finansējuma nodrošināšanas problēmas.

Vairākās valstīs eksperimentālā arheoloģija iekļauta augstskolu programmās, piemēram, Dublīnas universitātes koledžā Īrijā (*University College Dublin*)⁵⁴, Leidenes (*Leiden*) Universitātē Nīderlandē⁵⁵, bet Latvijas Universitātē tā kā atsevišķs mācību priekšmets sistemātiski netiek docēta.

Mēģinājums ieviest šādu mācību priekšmetu bija šī raksta autora 2009. gadā, viņa doktorantūras studiju laikā, nolasītais lekciju kurss “Eksperimentālā arheoloģija: mūsdienu teorija un prakse” viena semestra garumā maģistrantūras programmas studentiem Latvijas Universitātē, toreizējā Vēstures un filozofijas fakultātē. Diskusijas ar studentiem parādīja, ka īpaša nozīme šādā mācību priekšmetā būtu piešķirama tieši praksei. Ekonomiskās

⁴⁴ Sk. Apals 2012.

⁴⁵ Apals 1974; Apals 1994; Apals 1995; Apals 1999.

⁴⁶ Vilka 2000.

⁴⁷ Sk. sīkāk Tomsons, Pigozne 2024.

⁴⁸ Tomsons 2024a; Tomsons, Pigozne 2024.

⁴⁹ Kloviņš 2024.

⁵⁰ Sk. sīkāk Tomsons, Pigozne 2024.

⁵¹ Vijups 2017; Vijups 2024.

⁵² Guščika 2020.

⁵³ Bērziņš, Dumpe 2005.

⁵⁴ UCD School of Archaeology n. d.

⁵⁵ Universiteit Leiden n. d.

recesijas dēļ šis studiju kurss netika turpināts, bet vēlākos gados raksta autors, atsaucoties docētāju Armanda Vijupa un Andra Šnē uzaicinājumam, ir sniedzis vidēji reizi divos gados vienu vieslekciju par eksperimentālo arheoloģiju bakalaura programmas vispārīgajā kursā "Arheoloģija".

Akadēmiskā līmenī atzīmējami tikai divi arheoloģijas nozarē aizstāvētie studiju darbi, kuros izmantota eksperimentālā pieeja. Pirmais ir 2007. gadā aizstāvētais Reiņa Indāna bakalaura darbs par Sārnavas neolīta apmetnē atrasto šaujamloku identifikāciju, rekonstrukciju un testēšanas rezultātiem. Otrs ir Agneses Čakares maģistra darbs par dzintara apstrādes tehnoloģijām neolītā⁵⁶.

Attiecīgi eksperimentālās arheoloģijas specifisko zināšanu nodošana Latvijā lielā mērā notiek ar atsevišķu ekspertu (tostarp šī raksta autora) un nevalstisko organizāciju iesaisti.

2013., 2015. un 2016. gadā pēc raksta autora konsultācijām ar Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāti, Latvijas Arheologu biedrību, Āraišu arheoloģisko parku un Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāti tika noorganizētas izglītojošas nometnes arheoloģijas un antropoloģijas studentiem, kuras uzskatāmas par Baltijas eksperimentālās arheoloģijas vasaras skolas pirmsākumu.⁵⁷ 2015./2016. gadā izkristalizējās vasaras skolas formāts ar uzaicinātiem vieslektoriem – piemēram, tajā viesojās ģeologi Māris Rudzītis, Līga Zariņa, lietuviešu arheologi Virģinija Rimkute (*Virginija Rimkute*), Gvids Slahs (*Gvidas Slah*) u. c. Vienlaikus iezīmējās arī Āraišu arheoloģiskā parka grūtības turpināt nodrošināt platformu ilglaicīgu un ilgtspējīgu eksperimentālās arheoloģijas sadarbības projektu veidošanai. Rezultātā tika nolemts sākt veidot alternatīvu veidu eksperimentālo aktivitāšu organizēšanai ārpus esošajām muzeju struktūrām, un Baltijas eksperimentālās arheoloģijas vasaras skolas

norises organizēšanu pārņēma 2015. gadā dibinātā biedrība "Latvijas Arheoklubs". Vasaras skola kopš 2017. gada tagad katru gadu norisinās biedrības "Latvijas Arheoklubs" zemesgabalā Rīgā, Lucavsalā.

Grūtības Latvijā iegūt sistemātisku izglītību eksperimentālajā arheoloģijā, nozares savā ziņā netieši piespiedu marginalizētā loma Latvijas arheoloģijā, kā arī regulāru pilnvērtīgu arheoloģisko eksperimentu organizācijas problēmas, kas ļautu uzkrāt pieredzi un veicināt informācijas apmaiņu un plašāku vēstures profesionāļu izpratni par eksperimenta norises procesu, ir pamats nozares stagnācijai – tā kā eksperimentālā arheoloģija sistēmiski netiek integrēta zinātniskajā vidē, tā lielākoties pilnībā atkarīga no entuziastu individuālajām iniciatīvām. Šo problēmu piemērs ir autora mēģinājums sadarboties ar Āraišu arheoloģiskā parka organizēto projektu "Eksperimentālajai ēkai 40", kas sākotnēji tika izsludināts kā arheoloģisks eksperiments⁵⁸, tomēr beidzās pavisam citādi. Projekta sākumā autors izstrādāja detalizētu metodiku, kas ietvēra būvkoķu ciršanas un apstrādes procesu dokumentēšanu speciāli izveidotā datu fiksēšanas veidlapā. Darbs tika veikts gada aukstajā sezonā, lai atbilstu seno amatnieku iespējamai praksei. Izmantojot Nīderlandes kolēģu pieredzi neolīta ēķu rekonstrukcijā (skatīt attēlu), tika izveidota un Āraišu arheoloģiskā parka projekta specifiskai pielāgota standartizēta veidlapa. Tā tiku nodrošināta sistemātiska pieeja katras būvmateriāla vienības izsekošanai būvniecības gaitā. Veidlapā bija plānots fiksēt:

- 1) katra baļķa individuālo numuru; baļķus sadalot – baļķu fragmentu pretnumuru;
- 2) datumu, kad tas cirsts un apstrādāts;
- 3) āra temperatūru un laikapstākļus apstrādes laikā;
- 4) izmantoto darbarīķu tipu;
- 5) laiku, kas patērēts katrai darbībai;
- 6) darbinieķu, kas veicis attiecīģos darbus.

⁵⁶ Čakare 2024.

⁵⁷ Grīnuma 2013; Tomsons 2014.

⁵⁸ Kolģera 2021.

079

Species: Ash
 (Fraxinus excelsior)
 Death/Ash
 when cut down

Felling date: 23/4/17
 People: LLS
 Exp. Nr.: 2046
 Diameter at base: 8.5cm at top: Length: 800

Remarks:

Processing activities	What (Indicate on drawing)	Post number	Where	When
axial	parted	162		
axial	part	165		
"	part	166		
"	shoulder shoulder	167		
"	edges	168		
"	"	169		
"	"	170		
"	"	171		
"	part	176		

Attēls. Neolīta ēkas celtniecības eksperimenta elementi – protokola veidlapa, balķu numurēšana. Vlārdingenā (Vlaardingen), Nīderlande, 2017. gads. Foto: Artūrs Tomsons

Plānotā pieeja nodrošināja, ka pēc būves uzcelšanas būtu iespējams izsekot katras jaunās detaļas stāvoklim, noteikt tās vietu jaunbūvē, vēlāk novērot to novecošanos un nomaiņas laiku. Tas būtu nodrošinājis iespēju ne tikai rekonstruēt dzelzs laikmeta būves procesu, bet arī, ilglaikā novērojot, izprast arheoloģiskās struktūras dēdēšanu un bojāeju. Tomēr plānotais netika īstenots, jo sagatavotie balķi ar visu numerāciju gada siltajos mēnešos tika nomizoti, iznīcinot iespēju izsekot katra būvelementa tālākajam liktenim. Tādējādi sākotnējais eksperiments zaudēja savu zinātnisko vērtību, un faktiski tika īstenota tikai tradicionāla gulbūves celtniecība.

Šī pieredze spilgti ilustrē kompetences nozīmi eksperimentālajā arheoloģijā un atklāj būtiskas problēmas, kas saistītas ar izpratnes trūkumu par šīs pētniecības pieejas specifiku un ilglaicīgo vērtību. Šī pieredze rāda, ka bez skaidra zinātniskā redzējuma un saskaņotas starpdisciplināras sadarbības pilnvērtīgi arheoloģiski pētnieciski procesi var tikt reducēti līdz vienkāršam amatniecības

procesam vai pat izklaides pasākumam. Lai nodrošinātu šādu projektu kvalitāti, nepieciešama gan metodoloģiska skaidrība, gan arī atbildīga attieksme pret datu iegūvi un saglabāšanu ilgtermiņā.

Patlaban Latvijā eksperimentālās arheoloģijas centrālais izglītības instruments un notikums ir Baltijas eksperimentālās arheoloģijas un seno tehnoloģiju vasaras skola. Tā kopš 2017. gada norisinās Lucavsalā, un to ir apmeklējuši dalībnieki no Lietuvas, Vācijas, Turcijas, Ungārijas, Japānas u. c. 2023. gadā, lai apkopotu vasaras skolas desmit gadu pieredzi, notika starptautiska zinātniska konference⁵⁹, kuru rīkoja "Latvijas Arheoklubs" sadarbībā ar Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāti⁶⁰ un kura sekmēja digitālā rakstu krājuma izdošanu 2024. gadā⁶¹.

⁵⁹ Fregni 2023.

⁶⁰ Pēc Latvijas Universitātes konsolidācijas Vēstures un filozofijas fakultāte iekļauta Humanitāro zinātņu fakultātē.

⁶¹ Tomsons, Pigozne 2024.

Latvijā īstenoto eksperimentālās arheoloģijas aktivitāšu apkopojums sniegts tabulā. Tajā īsi raksturota aktivitāte, norādīts tās īstenošanas gads, eksperimenta autors, norises

vieta un atsauce uz avotiem, kuros meklējama norāde uz veikto aktivitāti vai sniegts tās pārskats.

Tabula. Eksperimentālās aktivitātes Latvijas arheoloģijā, pārskats

Nr.	Aktivitāte	Gads	Autors	Vieta	Avots
1.	Āraišu ezerpils pirmās koka ēkas rekonstrukcija	1981	Jānis Apals, Dzintars Driba	Āraiši	Apals 1982, 27; Apala 2021, 148
2.	Brīvdabas muzejparka veidošana Āraišos	1993–2008	Jānis Apals	Āraiši	Apala 2021, 148
3.	Pārtikas gatavošana neolīta traukos	2002	Valdis Bērziņš, Baiba Dumpe	Ventspils, Piejūras brīvdabas muzejs	Bērziņš, Dumpe 2005
4.	Sārnaties neolīta plakanā šaujamloka rekonstrukcija un testēšana	2007	Reinis Indāns	Rīga	Latvijas Universitāte 2008, 122
5.	Bronzas laikmeta kaula rotadatu lietojuma eksperiments	2011	Artūrs Tomsons	Rīga	Tomsons 2011
6.	Aizvēstures prasmju apguves projekts (mācīšanās eksperimentu sērija); Baltijas eksperimentālās arheoloģijas vasaras skolas aizsākums	2013	Artūrs Tomsons	Āraišu arheoloģiskais parks	Grīnuma 2013
7.	Dzelzs redukcijas eksperiments	2003, 2010, 2016	Armands Vijups	Ventspils, Piejūras brīvdabas muzejs	Vijups 2017, 28–40; Vijups 2024, 37
8.	Perforēto māla cilindru tests	2017	Andrejs Vasks	Nav precizēts	Vasks 2018, 13–15
9.	Dabīgās vilkmes krāsns eksperimentāla izmantošana krāsaino metālu apstrādē	2018, 2019	Artūrs Tomsons	Lucavsala, "Latvijas Arheoklubs"	Tomsons 2024b, 39–40
10.	Kokogļu ieguves eksperiments	2020	Elīna Guščika	Ropaži	Guščika 2020
11.	Veidotas lingu māla munīcijas identifikācijas un testēšanas eksperiments	2023	Reinis Indāns, Artūrs Tomsons	Lucavsala, "Latvijas Arheoklubs"	Indāns 2024; Tomsons 2024c, 43–44
12.	Dzintara apstrādes tehniku rekonstrukcija	2022	Agnese Čakare	Valkas nov. "Skrīņi"	Čakare 2024

13.	Kremācijas eksperiments	2017, 2018, 2021, 2023	Artūrs Tomsons	Lucavsala, "Latvijas Arheoklubs"	Tomsons 2024d, 50
14.	Dzelzs redukcijas eksperiments	2025	Ragnars Sāge (<i>Ragnar Saage</i>), Igaunija	Āraišu arheoloģiskais parks	Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde 2025

Izveidoja: autors, balstoties uz norādītajām publikācijām

Eksperimentālās arheoloģijas izaicinājumi 21. gadsimtā

Šī raksta autors vēlas izcelt trīs nozīmīgus izaicinājumus:

- 1) arheoloģijas pārvēršanos par "produktu",
- 2) digitālo ierīču pieejamības ietekmi uz arheoloģijas zināšanām un mācīšanos;
- 3) zinātnes balstīšanos un orientēšanos uz projektu īstenošanu.

Ārvalstu pieredze rāda, ka mūsdienu digitālajā laikmetā arheoloģiskais un kultūras mantojums arvien biežāk tiek pārveidots par produktu – vizuāli pievilcīgu, viegli saprotamu un "pārdodamu". Tā satura interpretācija tiek pielāgota tirgus loģikai: piesaistīt uzmanību, radīt "stāstu", piedāvāt tūrisma maršrutu vai veidot sociālo mediju saturu.⁶² Rezultātā, kā norāda arheoloģe Lara Komisa (*Lara Comis*), atsevišķi muzejparki nereti pieprasa saukt dažādas nesaistītas aktivitātes par "eksperimentālo arheoloģiju", tādējādi padarot tās par produktu un iznīcinot to zinātnisko un izglītojošo vērtību.⁶³

Viedierīču lietošanas straujā izplatība 21. gadsimta otrajā desmitgadē ir būtiski mainījusi individuālo laika uztveri, sadalot to starp "ilgo laiku" (no franču val. – *longue durée*) un "fragmentēto laiku". Ilgais laiks apzīmē vēstures vai kultūras procesus, kas attīstās ļoti ilgā laika posmā, pārspējot islaicīgas pārmaiņas un notikumus. Savukārt mūsdienu viedierīces pārtrauc uztveres vienmērīgo plūdumu, piedāvājot nepārtrauktu paziņojumu, ziņu un stimulu straumi, kas sadala

pieredzi nesaistītās daļās jeb "fragmentētajā laikā", kas rada steigas, trauksmes un nepietiekamības izjūtu. Tas ir būtisks šķērslis darbam arheoloģiskajos muzejparkos, jo rada izaicinājumu piesaistīt un noturēt skolēnu grupu uzmanību.⁶⁴

Trešā problēma, kuru atzīmē ārvalstu autori un kura ir īpaši aktuāla Latvijā, ir apstākļi, ka arheoloģija nav pasargāta no 21. gadsimta sākuma tendences – projektu orientētības (angļu val. – *projectification*), kas kļūst par galveno finansējuma nodrošināšanas avotu. Projektu formāts universitātēs rada pretrunu un pat konfliktu starp "projekta laiku" (ierobežoti termiņi, mērķu sasniegšana) un "procesa laiku" (pētniecības dabiskais ritms). Tas noved pie virspusīguma, pie pētniecības, kas orientēta uz mākslīgiem rezultātiem, tādējādi mazinot pētījumu teorētisko dziļumu.⁶⁵

Secinājumi

Eksperimentālās arheoloģijas attīstība Latvijā saskaras ar vairākiem būtiskiem izaicinājumiem. Viena no galvenajām problēmām ir tā, ka pat akadēmiskajā vidē joprojām nereti tiek jaukti jēdzieni "rekonstrukcija" un "eksperiments". Pietiekami liela problēma ir arī tā, ka Latvijā nav iespējams iegūt specializētu izglītību eksperimentālajā arheoloģijā un vairākums arheologu, kas ar to nodarbojušies, zināšanas ieguvuši pašmācības ceļā⁶⁶,

⁶² Sk. Costa, Melotti 2012.

⁶³ Comis 2010, 11.

⁶⁴ Luchtanaite 2024.

⁶⁵ Ylijoki 2016.

⁶⁶ Vijups 2017; Vijups 2024; Guščika 2020.

vai arī viņiem vienlaikus bijusi amatniecības pieredze⁶⁷. Viens no eksperimentālās arheoloģijas attīstības šķēršļiem Latvijā ir ierobežotie resursi un no šīs situācijas izrietošā projektorientētība. Finansējums, pieeja specializētam aprīkojumam un materiāliem bieži vien nav pietiekami, un tas apgrūtina iespēju īstenot plaša mēroga un metodoloģiski korektus eksperimentālās arheoloģijas projektus. Šāda situācija ir veicinājusi nevalstisko organizāciju un individuālo entuziastu iniciatīvu attīstību.

⁶⁷ Dumpe, Bērziņš 2005.

Lai pārvarētu šos izaicinājumus, būtiski sekmēt Latvijas arheologu un kultūras mantojuma speciālistu izpratni un izglītību eksperimentālajā arheoloģijā (kā arī citās arheoloģijas apakšnozarēs), vienlaikus attīstot sadarbību ar ārvalstu institūcijām un ekspertiem. Tad tiktu stiprināta eksperimentālās arheoloģijas metodoloģiskā bāze un uzlabota pētniecības kvalitāte Latvijā, kā arī ieviesta konceptuāla skaidrība arheoloģiskajā interpretācijā. Tikai ar izglītošanu, sadarbību un zinātniski pamatotu praksi iespējams pilnvērtīgi attīstīt šo nozīmīgo pētniecības virzienu un nodrošināt Latvijas iesaisti plašākā starptautiskā zinātniskā sadarbībā.

VĒRES

- Apala, Z. (2021) Āraišu ezerpils rekonstrukcija. Vasks, A.; Zariņa, G. (red.) *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 148–150.
- Apals, J. (1974) Āraišu ezera pils dzīvojamās ēkas (jūgstūra konstrukcija). *Arheoloģija un etnogrāfija*, XI. Rīga: Zinātne, 141–153.
- Apals, J. (1982) Āraišu ezerpils 9. gs. dzīvojamā nama rekonstrukcija. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980./81. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 24–30.
- Apals, J. (1994) Āraišu ezerpils rekonstrukcija: apskats. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2, 1–9.
- Apals, J. (1995) Arheoloģiskie eksperimenti un rekonstrukcijas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 33–43.
- Apals, J. (1999) Āraišu ezerpils: Historiogrāfisks apskats. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 3–30.
- Apals, J. (2012) *Āraišu ezerpils. Rakstu izlase un draugu atmiņas*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
- Bērziņš, V.; Dumpe, B. (2005) Ēdiena eksperimentāla gatavošana, lietojot neolīta laika māla trauku rekonstrukcijas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5–22.
- Callahan, E. (1999) What is Experimental Archaeology? Wescott, D. (ed.) *Primitive technology: A book of earth skills*. Salt Lake City: Gibbs Smith.
- Chatzikonstantinou, Y. (2024) Experimental Archaeology: Benefits and Archaeological Limitations. Chatzikonstantinou, Y. (Hrsg.) *ARCHAEOZOOMS: Aspects and potentials of modern archaeological research*. Heidelberg: Propylaeum, 118–131. <https://doi.org/10.11588/propylaeum.1319.c19008>.
- Coles, J. (1973) *Archaeology by Experiment*. London: Hutchinson & Co.
- Coles, J. (1979) *Experimental Archaeology*. London, New York: Academic Press.
- Comis, L. (2010) Experimental Archaeology: Methodology and new perspectives in Archaeological Open Air Museums. *EUROREA*, 7, 9–12. https://exarc.net/sites/default/files/exarc-eurorea_7_2010-experimental_archaeology_methodology_and_new_perspectives_in_archaeological_open_air_museums.pdf (skatīts 10.09.2025.).
- Comis, L. (2022) *Exploring the Uses of Experimental Archaeology in European Archaeological Open-Air Museums. A Critical Study*. Dublin: University College Dublin, School of Archaeology. <http://hdl.handle.net/10197/13260> (skatīts 10.10.2025.).
- Costa, N.; Melotti, M. (2012) Digital Media in Archaeological Areas, Virtual Reality, Authenticity and Hyper-Tourist Gaze. *Sociology Mind*, 2 (1), 53–60.

- Currie, A. (2022) Speculation Made Material: Experimental Archaeology and Maker's Knowledge. *Philosophy of Science*, 89 (2), 337–359. <https://doi.org/10.1017/psa.2021.31>.
- Čakare, A. (2024) An experimental approach to the study of amber processing in the Neolithic: technical analysis of the Siliņupe amber assemblage, 4 mill. BC, Latvia. *Praehistorische Zeitschrift*, 99 (2), 459–478. <https://doi.org/10.1515/pz-2023-2037>.
- Dillian, C. (2019) Early Efforts in Experimental Archaeology: Examples from Evans, Pitt-Rivers, and Abbott. *EXARC Journal*, 2019 (1). <https://exarc.net/issue-2019-1/ea/early-efforts-experimental-archaeology-examples-evans-pitt-rivers-and-abbott> (skatīts 10.09.2025.).
- Fregni, G. (2023) Conference Review: Celebrating Ten Years of Experimental Archaeology at the Baltic Experimental Archaeology Summer School in Riga, Latvia. *EXARC Journal*, 2023/4. <https://exarc.net/issue-2023-4/mm/conference-review-celebrating-ten-years-experimental-archaeology-baltic> (skatīts 10.09.2025.).
- Giannichedda, E. (1999) Prospettive di ricerca interdisciplinare nell'ambito archeologico sperimentale. *Experimental Archaeology, abstracts of the International Conference, Turin 9–12 Dicembre 1999*, 17–20.
- Grīnuma, I. (2013) Studenti izmēģina bronzas laikmeta tehnoloģijas. Arheoloģiskie eksperimenti Āraišos. *Ilustrētā Pasaules Vēsture*, 69 (10), 30–37.
- Guščika, E. (2020) Kokoglu ieguves vietas Ropažu novadā. Urtāns, U. (sast.) *Arheoloģiskie pētījumi Ropažu novadā*. Ropaži: Ropažu novada pašvaldība, 84–99.
- Hansen, H. O. (2007) The fire we started. Rasmussen, M. (ed.) *Iron Age Houses in Flames. Testing house reconstructions at Lejre*. Lejre: Lejre Historical-Archaeological Experimental Centre, 32–41.
- Hayes, E. H.; Cnuts, D.; Lepers, C.; Rots, V. (2017) Learning from blind tests: Determining the function of experimental grinding stones through use-wear and residue analysis. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 11, 245–260. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2016.12.001>.
- Indāns, R. (2024) Veidotas lingu muniācijas priekšrocības: teorētiskie un praktiskie aspekti. Tomsons, A.; Pigozne, I. (red.) *Eksperimentālā arheoloģija Latvijā un pasaulē: vēsturiskā pieredze un mūsdienu izaicinājumi*. Rīga: biedrība "Latvijas Arheoklubs", 46–47.
- Kalniņš, D. (1995) *Aiz Daugavas vara dārzs*. Rīga: Preses nams.
- Kelterborn, P. (2005) Principles of experimental research in archaeology. *euroREA: (Re)construction and Experiment in Archaeology – European Platform*, 2. Hradec Králové: SEA & EXARC, 120–122.
- Kloviņš, J. (2024) Zinātne un zinātnes politika Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/5430-zin%C4%81tne-un-zin%C4%81tnes-politika-Latvij%C4%81> (skatīts 10.09.2025.).
- Koljera, E. (2021) Āraišu ezerpils eksperimentālajai mājai – 40. *Amatas Vēstis*, 145 (12.03.2021.). <https://dom.lndb.lv/data/obj/file/30008196.pdf> (skatīts 10.09.2025.).
- Latvijas Universitāte (2008) *Latvijas Universitātes 66. konferences programma Rīgā 2008. gada janvāri-maijā*. Rīga: Latvijas Universitāte. https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/1396/LU-66_konf-programma_2008.pdf (skatīts 10.09.2025.).
- Liu, C. (2024) Variation Matters: Expanding the Scope of Experimental Archaeology. *Advances in Archaeological Practice*, 12 (4), 375–389. <https://doi.org/10.1017/aap.2024.30>.
- Luchtanaite, A. T. (2024) Days of Live Archaeology in Kernavė: keeping up with the digital age. Tomsons, A.; Pigozne, I. (red.) *Eksperimentālā arheoloģija Latvijā un pasaulē: vēsturiskā pieredze un mūsdienu izaicinājumi*. Rīga: biedrība "Latvijas Arheoklubs", 13–14.
- Mathieu, J. (2002) Introduction – Experimental Archaeology: Replicating Past Objects, Behaviors, and Processes. Mathieu, J. (ed.) *Experimental Archaeology: Replicating Past Objects, Behaviors and Processes*. Oxford: BAR Publishing, 1–12.
- Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde (2025) Eiropas Arheoloģijas dienas. *Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde* (09.06.2025.). https://www.nkmp.gov.lv/lv/notikums/eiropas-arheologijas-dienas?utm_source=https%3A%2F%2F (skatīts 10.10.2025.).
- Odell, G. H.; Cowan, F. E. (1987) Estimating tillage effects on artifact distributions. *American Antiquity*, 52 (3), 456–484.

- Outram, A. K. (2008) Introduction to Experimental Archaeology. *World Archaeology*, 40 (1), 1–6. <https://doi.org/10.1080/00438240801889456>.
- Paardekooper, R. (2006) Sensing History with Hans-Ole Hansen. *EXARC Journal*, 2006/3. <https://exarc.net/ark:/88735/10029> (skatīts 10.09.2025.).
- Paardekooper, R. (2019) Experimental Archaeology: Who Does It, What Is the Use? *EXARC Journal*, 2019/1. <https://exarc.net/ark:/88735/10402> (skatīts 10.09.2025.).
- Putt, S. S. J. (2025) A CURE for Teaching Experimental Archaeology. *EXARC Journal*, 2025/3. <https://exarc.net/ark:/88735/10798> (skatīts 28.09.2025.).
- Read, A. (2024) The importance of experimental archaeology. *KAS Magazine*, 122, 3–5. Maidstone: Kent Archaeological Society.
- Reeves Flores, J.; Paardekooper, R. (red.) (2014) *Histories of Experimental Archaeology: Documenting the Past for the Future*. Leiden: Sidestone Press.
- Reynolds, P. (1999) The nature of experiment in archaeology. Harding, A. F. (ed.) *Experiment and Design: Archaeological studies in honour of John Coles*. Oxford: Oxbow Books, 156–162.
- Testolini, V.; Thompson, L.; Lemorini, C. (2023) Archaeological Science and Experimental Archaeology Can Inform Sustainable Innovative Craft. *Sustainability*, 15 (20), 14685. <https://doi.org/10.3390/su152014685>.
- Tišliar, P.; Jagošová, L.; Kušnierz-Krupa, D.; Ivashko, O. (2025) Specificities of the presentation of open-air museums in selected countries of Central and Eastern Europe. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 13 (1), 47–66. <https://doi.org/10.46284/mkd.2025.13.1.3>.
- Tomsons, A. (2011) Dažu bronzas laikmeta kaula un raga rīku funkciju rekonstrukcija. *Arheostudija*. <https://arheostudija.lv/2011/06/26/riku-funkciju-rekonstr/> (skatīts 10.09.2025.).
- Tomsons, A. (2014) History of Experimental Archaeology in Latvia. Reeves Flores, J.; Paardekooper, R. (eds.) *Experiments Past. Histories of Experimental Archaeology*. Leiden: Sidestone Press, 35–46.
- Tomsons, A. (2021) Eksperimentālā arheoloģija. Vasks, A.; Zariņa G. (red.) *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 16–17.
- Tomsons, A. (2024a) Eksperimentālā arheoloģija Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirkliis/191928-eksperiment%C4%81%C4%81-arheolo%C4%A3ija-Latvij%C4%81> (skatīts 10.09.2025.).
- Tomsons, A. (2024b) Dabīgās vilkmes krāsns izmantošana vēsturiskajā bronzas apstrādē. Tomsons, A.; Pigozne, I. (red.) *Eksperimentālā arheoloģija Latvijā un pasaulē: vēsturiskā pieredze un mūsdienu izaicinājumi*. Rīga: biedrība “Latvijas Arheoklubs”, 39–40.
- Tomsons, A. (2024c) Atsvars, krelle vai “grauda modelis”? Jaunas senlietu kategorijas identificēšanas ceļš Latvijas arheoloģiskajā materiālā. Tomsons, A.; Pigozne, I. (red.) *Eksperimentālā arheoloģija Latvijā un pasaulē: vēsturiskā pieredze un mūsdienu izaicinājumi*. Rīga: biedrība “Latvijas Arheoklubs”, 43–44.
- Tomsons, A. (2024d) Eksperimentu nozīme kremāciju apbedījumu interpretācijā. Tomsons, A.; Pigozne, I. (red.) *Eksperimentālā arheoloģija Latvijā un pasaulē: vēsturiskā pieredze un mūsdienu izaicinājumi*. Rīga: biedrība “Latvijas Arheoklubs”, 50–52.
- Tomsons, A.; Pigozne, I. (red.) (2024) *Eksperimentālā arheoloģija Latvijā un pasaulē: vēsturiskā pieredze un mūsdienu izaicinājumi. Rakstu un referātu tēzu krājums*. Rīga: biedrība “Latvijas Arheoklubs”. <https://dom.lndb.lv/data/obj/file/35763960.pdf> (skatīts 10.09.2025.).
- Trigger, B. G. (2006) *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UCD School of Archaeology (n. d.) *MSc in Experimental Archaeology & Material Culture*. https://www.ucd.ie/archaeology/study/graduatetaughtprogrammes/msc_experimental/ (skatīts 09.10.2025.).
- Universiteit Leiden (n. d.) *Experimental Archaeology. Course 2024–2025*. <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/130373/experimental-archaeology> (skatīts 09.10.2025.).
- Vasks, A. (2018) Kāstuve, deglis vai ogļu trauks? *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 106 (1), 5–22.
- Vijups, A. (2017) Dzelzs ieguve no purva rūdas: 2016. gada arheoloģiskā eksperimenta rezultāti Piejūras brīvdabas muzejā un tā priekšvēsture. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 105 (1), 25–44.

- Vijups, A. (2024) Senā dzelzs redukcijas procesa tehnisko aspektu rekonstrukcija: praktiskās pieredzes atziņas. Tomsons, A.; Pigozne, I. (red.) *Eksperimentālā arheoloģija Latvijā un pasaulē: vēsturiskā pieredze un mūsdienu izaicinājumi*. Rīga: biedrība "Latvijas Arheoklubs", 37–38.
- Vilka, A. (2000) Āraišu ezerpils rekonstrukcija: kultūras resursa vērtība un dažas arheoloģiskās interpretācijas iespējas. Caune, A. (sast.) *Arheologs Dr. hist., Dr. h. c. Jānis Apals: Bibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 114–125.
- Whittaker, J. C. (2004) *American Flintknappers: Stone Age Art in the Age of Computers*. Austin: University of Texas Press.
- Willsher, K. (2022) 'They said it was impossible': how medieval carpenters are rebuilding Notre Dame. *The Guardian* (20.08.2022.). <https://www.theguardian.com/world/2022/aug/20/notre-dame-cathedral-fire-rebuild-medieval-carpenters-guledon> (skatīts 09.10.2025.).
- Ylijoki, O. H. (2016) Projectification and Conflicting Temporalities in Academic Knowledge Production. *Teorie vědy / Theory of Science*, 38 (1), 7–26. <https://doi.org/10.46938/tv.2016.331>.

Redakcijā saņemts (*received*) 03.06.2025., precizēts (*revised*) 10.09.2025., apstiprināts (*accepted*) 13.10.2025.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

APSKATI

<https://doi.org/10.22364/adz.61.13>

Nadežda Pazuhina, Dr. art.

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte,
Filozofijas un socioloģijas institūts

LATVIJAS UNIVERSITĀTES ABSOLVENTA UN MĀCĪTĀJA EBERHARDA MICHELSONA ZINĀTNISKĀ DARBA ATGRIEŠANĀS LATVIJĀ

“Mums prieks, ka šī grāmata var atgriezties Rīgā,” – šādus vārdus grāmatas “Eberhards Michelsons¹: Baznīcas juridiskais statuss un komunisma cīņa pret reliģiju PSRS, 1917–1928”² izdevēji – viduslaiku baznīcslāvu tekstu speciālisti Dīters Fāls (*Dieter Fahl*) un Sabīne Fāla (*Sabine Fahl*) – ierakstīja recenzējamās grāmatas eksemplārā, kurš nonāca manās rokās. Visnotaļ apjomīgās (540 lpp.) grāmatas stāsts ir par atgriešanos, var pat teikt, par atgriešanos vairākās dimensijās. Pirmkārt, tā ir autora,

Rīgā dzimušā Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes absolventa un luterāņu mācītāja Eberharda Michelsona, atgriešanās dzimtenē un savā *Alma Mater*³; otrkārt, tā ir akadēmiskā pētījuma par komunistisko ideoloģiju un baznīcu agrīnajā Padomju Savienībā atgriešanās zinātniskajā aprītē; un, treškārt, tā ir atgriešanās pie tēmas, kas atkal nonāk diskusiju krustpunktā, – kā autoritārā/totalitārā režīma uzspiestā politiskā ideoloģija ietekmē sabiedrību, mainot cilvēku morālās vērtības, intelektuālos orientierus, attieksmi pret vēsturi un tradīcijām. Arī grāmatas uzbūvē ir iezīmēti šie trīs tematiskie un kontekstuālie loki: izdevēju apcerējums par autora biogrāfiju (kas pats par sevi ir atsevišķs pētījums, gandrīz detektīvstāsta cienīgs), E. Michelsona pētījuma avotkritiskā publikācija, kā arī plaši izdevēju komentāri ar anotētiem personu un institūciju sarakstiem un aktualizēto

¹ Autora uzvārda pareizrakstībā latviski ir ņemts vērā ieraksts 1929. gada studentu apliecībā (foto sk. grāmatas 28. lpp.) un izdevēju norāde uz absolventu sarakstu, kurā norādīta autora uzvārda latviskā versija (XII lpp.).

² Fahl, D.; Fahl, S. (Hg.) (2024) *Eberhard Michelsson: Die rechtliche Stellung der Kirche und der Kampf des Kommunismus gegen die Religion in der U.S.S.R. 1917–1928. Eine theologische Abschlussarbeit aus Riga von 1929*. Paderborn: Brill Schöningh.

³ Eberharda Michelsona pētījuma restaurēto oriģinālu (mašīnraksta burtnīcas) izdevēji uzdāvināja Latvijas Universitātes bibliotēkai.

bibliogrāfiju. Tas ir izcils rūpīgas un kritiskas, reizē arī iejūtīgas avotpētnieciskās pieejas paraugs, izlemjot publicēt tekstu gandrīz 95 gadus pēc tā tapšanas. Tieši šis tolaik gados jaunā cilvēka, vēsturisko notikumu aculiecinieka skatījums un pirmā refleksija par komunistiskās (padomju) ideoloģijas būtību padara šo no aizmirstības izcelto manuskriptu par vērtīgu avotu arī mūsdienu pētniekiem. Tas, ka šis pētījums tika uzrakstīts vācu valodā, piešķir tam papildu historiogrāfisko vērtību. Ne visas E. Michelsona citētās 20. gadsimta 20. gados publicētās propagandas brošūras un antireliģiskās ievirzes grāmatas ir tulkotas vācu valodā, turklāt ne visi tā perioda izdevumi ir pieejami bibliotēkās ārpus Krievijas⁴, līdz ar to šis pētījums sniedz vērtīgu ieskatu arī padomju ideoloģiskā diskursa veidošanās procesā, izceļot tā laika svarīgāko ideologu – Nikolaja Buharina (*Nikolaj Buharin*, 1888–1938), Jemeljana Jaroslavska (*Emel'jan Jaroslavskij*, 1878–1943), Pjotra Krasikova (*Pjotr Krasikov*, 1870–1939), Anatolija Lunačarska (*Anatolij Lunacharskij*, 1875–1933), Ivana Skvorcova-Stepanova (*Ivan Skvorcov-Stepanov*, 1870–1928) – darbus.

Autora personība un dzīves ceļš

Grāmatas pirmajā nodaļā “Izdevēju ievads: 1929. gada akadēmiskais darbs no Rīgas” (3.–76. lpp.) izdevēji atklāj publicētā teksta autora biogrāfijas likločus un raksturo savu avotpētniecisko pieeju, norādot arī Eberharda Michelsona valodas stila īpatnības. Jautājums par autora personību šajā gadījumā nebija tikai formāla interese par dzīves gājumu. Līdz pat 2023. gada pavasarim, kad izdevēji devās uz Rīgu šīs grāmatas autora pēdu medībās, nebija zināms, kas ir Kuncendorfu dzimtas trīs paaudžu mācītāju

⁴ Izdevēji norāda arī uz šķēršļiem, kuri šī iemesla dēļ ir radušies viņu darbā: pēc Krievijas iebrukuma Ukrainā vairs nebija iespējams tikt pie pētījumā minētajiem bibliogrāfiskajiem retumiem, lai pārbaudītu citātus. Sk. Priekšvārds, XII lpp.

rakstāmgalda atvilktnē atrastā mašīnraksta eksemplāra anonīmais autors. Pateicoties profesores Daces Balodes, tolaik Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes dekānes, atsaucībai, universitātes absolventu sarakstā ir izdevies atrast šī manuskripta nosaukumu latviešu valodā un autora vārdu. Pēc tam arhīvu pētījumu gaitā ar LU profesora Ilgvara Misāna, Jāņa Ņerusa, Jurija Sidjakova un citu Latvijas vēsturnieku un arhivāru palīdzību tika uzieti arī Eberharda Michelsona personu apliecinošie dokumenti, līdz pavediens pakāpeniski aizveda pie viņa meitas un mazmeitas, atklājot jaunas biogrāfiskās detaļas.

Eberharda Johana Michelsona (1902–1965) dzīves ceļu noteica 20. gadsimta Eiropas vēstures traģiski pretrunīgie notikumi. Viņš uzauga vēsturiskajā Rīgas Maskavas forštatē mehāniķa Ludviga Georga Michelsona un Helēnas Elvīras Hedvigas (dzim. Blumenfeldes, iespējams, latviešu izcelsmes) ģimenē, mācījās Rīgas pilsētas ģimnāzijā, bērnībā runāja ne tikai dzimtajā vācu valodā, bet arī apguva krievu valodu un angļu valodas un jidiša pamatus. Pirmā pasaules kara laikā kopā ar māti un jaunāko māsu nonāca evakuācijā Tērbatā. Piedzīvoja Sarkanās armijas teroru un 16 gadu vecumā tika ierauts Neatkarības karā, jo brīvprātīgi iestājās Baltijas landesvērā, līdz ar to pabeidza ģimnāziju tikai 1922. gadā. Turpmāk viņš izvēlējās studēt teoloģiju Latvijas Universitātē (1922–1929) un vienlaikus apmeklēja arī Herdera institūtu Rīgā (*Institutum Herderianum Rigense*). 1929. gadā viņam piešķīra teoloģijas kandidāta grādu, izvērtējot pētījumu, kuram bija lemts nonākt plašāka lasītāju loka rokās tikai 2025. gadā. 1930. gada 19. janvārī Eberhardu Michelsonu ordinēja Rīgas Svētā Pētera baznīcā un norikoja par Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas Vācu baznīcas vikāru (*Vikar des Deutschen Kirchenwesens*). Jaunais mācītājs kalpoja vairākās Rīgas draudzēs, pēc tam viņa darba gaitas bija saistītas ar Vinterfeldes (tagad Skrīveru pagasts) vācu draudzi un Jaunjelgavas draudzi.

1933. gadā viņš pārcēlās uz Kēnigsbergu, toreizējo Austrumprūsiju, kur uzturējās

līdz 1939. gadam, kad pameta mācītāja amatu ētiska konflikta ar Baznīcu dēļ. Kopš 1939. gada kopā ar sievu viņš dzīvoja Berlīnē, uz turieni pārcēlās arī viņa vecāki no Rīgas. Otrā pasaules kara sākumā E. Michelsons studēja ķīmiju un strādāja stratēģiski nozīmīgajā Šimensa rūpnīcā, tādēļ armijā tika iesaukts tikai 1943. gadā un tika izmantots kā tulks, jo prata krievu un latviešu valodu. Kara beigās neilgi bija amerikāņu gūstā, pēc tam kājām aizceļoja uz Lejassaksiju, kur netālu no Oldenburgas patvērumu bija atradušas viņa sieva un meitas. Kopš 1946. gada pavasara E. Michelsons iesaistījās praktiskajā palīdzībā bēgļiem no Baltijas. Viņš regulāri apmeklēja arī Omstedes “latviešu koloniju” Oldenburgā – *Lager am Rennplatz* –, kur mītinājās apmēram tūkstotis bēgļu no Latvijas. Tomēr atgriešanās mācītāja amatā notika tikai 1948. gadā, kad E. Michelsons kļuva par Oldenburgas draudzes mācītāju, kuras vairākumu veidoja vācbaltieši. Šai draudzei viņš palika uzticīgs līdz mūža beigām. Šajā laikā viņš vadīja arī Oldenburgas Kristiešu un jūdaiistu sadarbības biedrību (*Gesellschaft fuer Christlich-Juedische Zusammenarbeit*), kur sākās viņa neformālā saskarsme ar izdzīvojušajām ebreju ģimenēm no Baltijas.

Šķietami līdzsvarotajā stāstā par vācu mācītāja aicinājumu un kalpošanu, kuru laimīgā kārtā nav izdevies iznīcināt nedz kara nežēlibai, nedz arī politiskajiem režīmiem, patiesībā slēpjas daudz pretrunu, kuras apzinājās gan pats E. Michelsons, gan arī grāmatas izdevēji. Biogrāfiskajā apcerējumā lasītājiem ir sniegti padziļināti kontekstuāli skaidrojumi gan par vācbaltiešu kopienu Latvijā, gan par Neatkarības karā iesaistītajām pusēm un vācbaltiešu pretrunīgajiem politiskajiem uzskatiem, gan arī par to, kāpēc pēc 1933. gada t. s. diasporas vāciešiem radās simpātijas pret nacionālsociālisma ideoloģiju. Vinterfeldes draudzes kontekstā parādās vēsturiskā atkāpe par Volīnijas vāciešu pārcelšanos 1905. gadā, kad zemnieku jaunākos dēlus, kuriem nebija zemes, muižnieki aicināja uz Latviju, piešķīra viņiem māju un zemi, lai izvairītos no latviešu bezzemniekiem. Tas, protams, izraisīja

vēl lielākas pretrunas starp latviešiem un vāciešiem. Šī pieredze tiek sasaistīta ar vācbaltiešu jaunatnes interesi par nacionālsociālismu, minot “Kustību” (*Bewegung*) Latvijā un Igaunijā – nelegālas nacionālsociālistiskās vācbaltiešu organizācijas, kuras darbojās no 1933. līdz 1939. gadam.⁵ Šādas simpātijas nebija svešas arī E. Michelsonam, tas daļēji skaidro viņa pārcelšanos uz Kēnigsbergu. Tomēr sinagogas nodedzināšana un ebreju grautiņi 1938. gadā naktī uz 10. novembri Elbingā (tagad Elblonga) lika viņam ieraudzīt šīs ideoloģijas noziedzīgo, antihumāno dabu. Lasītāja uzmanība tiek pievērsta arī Luteriskās baznīcas lomai un nostājai šajos notikumos, kas joprojām ir jūtīgs jautājums diskusijās par baznīcas kolaboracionismu Otrajā pasaules karā. Zīmīgi, ka izdevēji nav centušies nogludināt šīs pretrunas, un arī E. Michelsons vēlāk uzsvēris, ka ir izgājis cauri maldu ceļiem, kuri likuši viņam pamest mācītāja amatu, bet tomēr palikt kristietim. Vāciski lasošajiem šāds naratīvs ir labi zināms un pat sagaidāms, tomēr, domājot par Latvijas lasītājiem, protams, nāk prātā šādas intelektuālās refleksijas trūkums. Arī kādreizējās Austrumprūsijas vēstures izklāsts, kas ir saistīts ar vācbaltiešu kopienas Baltijā, latviešu valodā joprojām ir pieejams tikai fragmentāri. Lasot vācu lasītājam domātos skaidrojumus, mentālajā ceļojumā vadoties pēc vācu vietvārdu nosaukumiem (lai gan iekavās vienmēr korekti ir norādīti arī latviešu mūsdienu nosaukumi), neviļus nāk prātā doma par vēl vienu paralēlo Baltijas vēsturi, kuras atspulgi pavīd Latvijas vēstures naratīvā tikai atsevišķu mozaikas gabaliņu veidā. Iespējams, šī grāmata palīdzēs ieraudzīt sarežģītāko ornamentu, kuru Latvijas valsts pastāvēšanas laikā izveidoja dažādas kopienas, uzsverot ne tikai eksotiski pievilcīgo, bet kritiski analizējot arī pretrunīgi izaicinošo, gan izvairoties no tā demonizēšanas.

⁵ Vairāk par to sk. Cerūzis, R. (2004) *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Antireliģiskā propaganda un komunistiskā ideoloģija cīņā pret Baznīcu Padomju Savienībā: vērtējums no 1929. gada skatpunkta

Eberharda Michelsona manuskripta publicēšana ir nozīmīga galvenokārt kā vēsturisko notikumu "vienaudzā", daļēji arī aculiecinieka redzējuma atspoguļojums akadēmiskā tekstā. Jāņem vērā, ka šis studiju noslēguma darbs (diemžēl nav precīzu ziņu par darba zinātnisko vadītāju, par iespējamām kandidatūrām sk. 64.–65. lpp.) tika novērtēts ar atzīmi "sekmīgi" (54. lpp.). Protams, šis pētījums nevar pretendēt nedz uz visaptverošu avotu apkopojumu un analīzi, nedz arī uz dziļu teorētiski konceptuālu ietvaru. Tomēr jāņem vērā, ka runa ir par "laikmetīgo" procesu analīzi, t. i., par notikumiem Padomju Savienībā pirmajā desmitgadē pēc revolūcijas (1917–1928)⁶. Tāpēc apbrīnojami, cik plašs publikāciju (arī propagandas izdevumu, sk. 81.–89. lpp.) klāsts bija pieejams pētījuma autoram. Šis ir arī viens no pirmajiem mēģinājumiem strukturēti aprakstīt Baznīcas un valsts attiecības Padomju Savienībā vēsturiskajā perspektīvā, kā arī piedāvāt sistematizētu antireliģiskās propagandas pārskatu, atklājot tās konceptuālo pamatu caur marksisma filozofijas un komunisma ideoloģijas prizmu.

E. Michelsona manuskriptu veido trīs nodaļas, kuras papildina izmantotās literatūras saraksts. Pirmajā nodaļā "Baznīcas tiesiskais stāvoklis PSRS" ir sniegts īss ieskats Pareizticīgo baznīcas vēsturē, norādīta tās vieta un loma Krievijas impērijā; ieskicēti komunistiskās ideoloģijas pamatprincipi attiecībā

uz reliģiju un baznīcu; raksturots baznīcas tiesiskais stāvoklis Padomju Krievijā, analizējot 1918. gada konstitūciju un 1918. gada dekrētu "Par baznīcas nošķiršanu no valsts un skolas nošķiršanu no baznīcas".

Otrā, visapjomīgākā nodaļā "Komunisma cīņa pret reliģiju PSRS" ir veltīta reliģijas politikas raksturojumam un analīzei, balstoties uz vēsturisko notikumu aprakstu. Autors iedala pētāmo laika nogriezni trijos posmos: pirmais periods (1917–1921), otrais periods (1922–1923) un trešais periods (1923–1928). Katrā periodā autors izceļ būtiskākos notikumus, kuri noteica padomju režīma cīņas metodes pret Baznīcu (un plašāk – reliģiju). Pirmā perioda svarīgākais notikums bija pilsoņu karš, kas novērsa padomju valdības uzmanību no cīņas ar Baznīcu; autoraprāt, tas veicināja baznīcas dzīves uzplaukumu pēc revolūcijas, un bijusi "valsts baznīca" pārtapa par patiešām "tautas baznīcu". Otro, relatīvi īso periodu autors saista ar badu, kas kļuva par formālo iemeslu padomju valdībai, lai konfiscētu Baznīcai piederošas materiālās vērtības. Tas iezīmēja represiju vilni un sekmēja šķelšanos Baznīcā. Trešais periods, pēc autora domām, ir saistīts ar antireliģiskās propagandas pieaugumu un tieši intelektuālo Baznīcas apkarošanu. Tomēr propaganda īsti nebija sasniegusi mērķi, jo sabiedrībā joprojām saglabājās augsta reliģiozitāte, pierādījumu tam autors saskatīja tā laika periodiskajos izdevumos, kuros asi kritizēti padomju cilvēku reliģiskie aizspriedumi. Šo pētījuma nodaļu papildina arī atkāpe "Ekskurss: Ebreji [jūdaisti] u. c. – evaņģēliskā kustība" – ieskats antijūdaisma propagandas kampaņās Baltkrievijā un īss pārskats par citām reliģiskajām grupām Krievijā. Nodaļā sniegts arī neliels kopsavilkums par situāciju Pareizticīgajā baznīcā pēc patriarha Tihona nāves 1925. gadā, citu konfesiju tiesisko stāvokli un represiju pieaugumu no valsts puses pret tradicionālajām kristīgajām konfesijām. Šo diezgan pesimistisko aprakstu autors noslēdz ar cerību viesošu domu, ka Baznīcai tomēr izdosies uzvarēt, jo tas, kuru vēl var apkarot, tas vēl joprojām nav uzvarēts (213. lpp.).

⁶ Pirmā desmitgade lika arī krievu emigrantiem aizdomāties par padomju režīma pastāvēšanu, simetriski E. Michelsona grāmatai minēsim nozīmīgu Sergeja Postņikova grāmatu "Krievi Prāgā (1918–1928)", kura simboliski noslēdza Čehoslovākijas vadības atbalsta akciju (t. s. Krievu akcija) emigrantiem no Padomju Krievijas, un oficiālo satuvināšanos ārpolitikā ar Padomju Savienību. Sk. Postņikov, S. (1928) *Russkie v Praze*. Praga: Postņikov.

Trešā, apjomā nelielā nodaļa “Komunistiskā reliģijpētniecība un tās rezultāti” ieskicē reliģijas izpratnes teorētiskos pamatus caur komunistiskās ideoloģijas prizmu. Salīdzinājumā ar pirmajām divām šī nodaļa tikai vispārējos vilcienos iezīmē marksisma garā interpretēto reliģijas fenomena pozicionēšanu agrīno padomju ideologu darbos.

Pētījumā izmantotie avoti galvenokārt ir publicētie materiāli: aģitācijas brošūras, Komunistiskās partijas ideologu darbi, periodiskie izdevumi, izdoti Padomju Krievijā un ārpus tās robežām. Novitāte, kuru mūsdienu lasītājam nav iespējams pilnvērtīgi novērtēt, ir autora izmantotās aculiecinieku intervijas. Viens no intervējamajiem ir arhibīskaps Jānis Pommers, uz kura teikto E. Michelsons atsaucies tekstā (sk. 17. atsauci 59. lpp.). Diemžēl pašu interviju pieraksti nav saglabājušies.

Neskatoties uz to, ka mūsdienās sarežģītie procesi Krievu Pareizticīgajā baznīcā pēc 1917. gada revolūcijas ir pietiekami labi izpētīti⁷, E. Michelsona tekstā sniegtais apraksts par bijušā arhibīskapa Vladimira (Putjatas; *Vladimir (Putjata)*) mēģinājumiem izveidot alternatīvu pareizticīgo baznīcu Penzā, kā arī citu jaunu grupējumu raksturojums, piemēram, mūka Iliodora (*Iliodor*; Sergejs Trufanovs / *Sergeij Trufanov*, 1880–1952) ambīcijas iecelt sevi par Caricinas bīskapu un Dienvidkrievijas patriarhu, uzskatāmi parāda pretrunīgo reliģisko situāciju Padomju Krievijā. Nav brīnums, ka padomju vara centās izmantot savā labā šos iekšējos konfliktus, lai vājinātu Baznīcu un tās ietekmi sabiedrībā. Šķiet, ka ievērojamā laika distance no toreizējiem notikumiem mūsdienu priekšstats par agrīno padomju režīmu pakāpeniski izlīdzina reālo vēsturisko ainavu. Atgriešanās pie diferencētāka redzējuma palīdz labāk saprast manipulatīvos mehānismus, kurus

padomju valdība izmantoja pret Baznīcu un ticīgajiem.

Autora secinājumi kopumā atspoguļo racionāli kritisku pieeju. Pēc viņa domām, Baznīca var uzvarēt cīņā ar ateistisko valsti tikai tad, ja tajā ienāks jaunatne. Tomēr viņa skatījumā jau 20. gadsimta 20. gadu beigās pilsētas jaunatne bija zudusi Baznīcai, cerības varēja likt tikai uz zemnieku bērniem. Turpmākie notikumi parādīja, ka tieši lauku tradicionālā dzīves iekārta Padomju Savienībā mērķtiecīgi tika iznīcināta ne tikai ar ateistisko audzināšanu un sekulāro izglītību, bet vispirms ar dzīves iekārtas pamatu izpostīšanu. Kustība par “pilsētas savienošanos ar laukiem” (“*smychka goroda s derevnej*”), pret turīgiem zemniekiem vērstās represijas, kolektivizācija – tas viss izkropļoja jaunās paaudzes priekšstatus par identitāti un morālām vērtībām.

Komentāri un avota kontekstualizācija

Eberharda Michelsona pētījums, lai gan tam piemīt historiogrāfiska vērtība, nebūtu tik interesants mūsdienu lasītājam, ja izdevēji nebūtu paveikuši apjomīgu un skrupulozu komentēšanas darbu, kas pārsniedz avota tekstoloģisko kritiku un izvēršas par diskursa analīzi un laikmetīgas historiogrāfijas izpēti. Dītera un Sabīnes Fālu pieeja liecina par profesionālisma augstāko pakāpi, lai gan manuskripta tēma nebija viņu pētniecisko interešu centrā. Turklāt darbu sāka gatavot publicēšanai, pirms bija noskaidrots pētījuma autors. Izdevēji labi apzinājās, ka pēc PSRS sabrukuma reliģijas politika un pret Baznīcu vērstās represijas Padomju Savienībā nonāca pētnieku uzmanības centrā gan Krievijā, gan ārpus tās. Arī agrāk, 20. gadsimta otrajā pusē, šī tēma nebija noklusēta reliģijpētniecībā ārpus PSRS ietekmes zonas. Līdz ar to komentāros parādās ne tikai autora citēto tekstu, formulējumu vai stila īpatnību precizējumi, bet arī norādes uz mūsdienu historiogrāfiju, tā sniedzot lasītājam iespēju aktualizētajā literatūras sarakstā atrast arī nesen publicētus pētījumus. Komentārus papildina divi

⁷ Sk., piemēram, Roslof, E. (2002) *Red Priests: Renovatism, Russian Orthodoxy, and Revolution, 1905–1946*. Bloomington: Indiana University Press.

izdevēju sastādītie apjomīgie rādītāji – personu rādītājs un institūciju un grupu rādītājs.⁸

Izdevēju sastādītais anotētais personu rādītājs atvieglo lasītāja “izlaušanās ceļu” cauri pētījumā minētajiem un mūsdienās maz zināmiem partijas funkcionāru un ideologu uzvārdiem, vienlaikus tas iekļauj arī E. Michelsona biogrāfijā minēto (latviešu un vācu izcelsmes) luterāņu mācītāju vārdus, kuru darbība bija saistīta gan ar Latviju, gan ar bijušo Austrumprūsiju, gan ar Vāciju. Līdzīgi lietišķi un kodolīgi, ar norādēm uz izmantoto literatūru ir sastādīts E. Michelsona tekstā minēto institūciju un grupu (organizāciju, grupējumu) rādītājs. Latvijas lasītājam nodēriģi būs uzziņāt arī korektus institūciju nosaukumu tulkojumus vācu valodā, it sevišķi attiecībā uz specifisko padomju nosaukumu saīsinājumu praksi, padomju eifēmismiem⁹ vai politisko akciju nosaukumiem¹⁰. Šo rādītāju var parocīgi izmantot gan informatīvajām uzziņām, gan arī tulkojot terminus dažādās Eiropas valodās.

Komentāru daļa ir aizraujošs pavadonis rūpīgam E. Michelsona teksta lasītājam, jo tajā izdevēji ne tikai sniedz norādes uz autora piezīmēm manuskriptā un specifiskiem apzīmējumiem, kļūdām un labojumiem tekstā, bet iespēju robežās precizē citātu avotus, salīdzina tulkojumus, atzīmē, kuri izdevumi vairs nav pieejami bibliotēkās

(Vācijā). Komentāros izdevēji nereti iezīmē arī savu kritisko pozīciju par publicēto tekstu, piemēram, iesaistās diskusijā ar autoru, kurš kā laikabiedrs distancēti kritiski vērtē 1917./1918. gada Krievu Pareizticīgās baznīcas koncilu (230. lpp.), nesaskatot tajā potenciālu būtiski mainīt situāciju Baznīcā. Tomēr mūsdienu pētījumi, kas balstās uz koncila dokumentu analīzi, liecina par tā izšķirošo lomu Pareizticīgās baznīcas turpmākajā pastāvēšanā jaunajā politiskajā situācijā. Izdevēji norāda arī uz dažām antisemitiskām atskaņām autora tekstā (262. lpp. un 277. lpp.), kuras ir pamanāmas mūka Vladimira (Putjatas)¹¹ un arhibīskapa Nikolaja (Soloveja)¹² rīcības raksturojumā. E. Michelsona emocionālo attieksmi komentētāji sasaista ar arhibīskapa Jāņa Pommera pozīciju, kurš 1918. gadā Penzā cinījās pret Putjatas atbalstītājiem. Norādes uz abu garīdznieku ebreju izcelsmi balstījās uz tolaik izplatītajām tenkām, savukārt norādes uz viņu saikni ar Grigoriju Rasputinu (*Grigorij Rasputin*) autors atrada J. Pommera rakstā avīzē *Slovo*.

Izdevēju aktualizētā bibliogrāfija ir atsevišķs apjomīgs pētnieciskais darbs, apzinot gan E. Michelsona ģimenes arhīva materiālus, gan arī institucionālo arhīvu dokumentus Vācijā, Latvijā un ASV. Arhīvu dokumentu sarakstu papildina literatūras saraksts, kura iekļautas grāmatas vācu, angļu, franču, latviešu, poļu,

⁸ Abu rādītāju apjoms ir gandrīz vienāds (135. lpp.) ar autora teksta apjomu (140. lpp.).

⁹ Piemēram, antirelīģiskajā propagandā tika lietots apzīmējums “bezdieva stūris” (*ugolok bezbozhnika, Winkel des Gottlosen*) – telpas iekārtojums, kuram bija jāaizvieto “sarkanais (skaistais) stūris”, kur pareizticīgo mājās tradicionāli novietotas ikonas. Ikonu vietā tajā izvietoja aģitācijas plakātus, revolucionāru portretus, antirelīģiskās propagandas izdevumus u. tml.

¹⁰ Piemēram, britu sociālistu organizētās starptautiskās politiskās kampaņas *Hands off Russia* (“Rokas nost no Krievijas”; 1919) tulkojums vācu valodā ir *Hände weg von Russland*, taču Vācijā šīs akcijas moto bija *Hände weg von Sowjetrußland*, kas piešķīra nedaudz citu politisku uzsvāru.

¹¹ Mūks Vladimirs (Vsevolods Putjata (*Vsevolod Putjata*), 1869–1936) – Penzas arhibīskaps (1915–1917), kuram koncils aizliedza bīskapa kalpošanu, tomēr viņš nepakļāvās koncila lēmumam un dibināja “Tautas baznīcu” Penzā, kura 1922. gadā pievienojās t. s. Atjaunotajai Krievijas Pareizticīgajai baznīcai (*Obnovlenchestvo*), 1934. gadā viņš pārgāja bīskapa Grigorija Jackovska (*Grigorij Jackovskij*) kustībā, pirms nāves atgriezās Maskavas patriarhātā vienkārša mūka statusā.

¹² Arhibīskaps Nikolajs (Nikolajs Solovejs (*Nikolaj Solovej*), 1877–1953) – Atjaunotās Krievijas Pareizticīgās baznīcas pārstāvis, kopš 1953. gada Ukrainas Pareizticīgās baznīcas diasporā sastāvā esošās Dienvidamerikas Baznīcas bīskaps.

krievu valodā, to izdošanas laiks aptver posmu no 19. gadsimta otrās puses līdz 21. gadsimta 20. gadiem, bet tematiskais loks skar Baznīcas vēstures, reliģijas politikas, teoloģijas, politiskās vēstures jautājumus ne tikai PSRS kontekstā, bet arī plašāk. Lielāks uzsvars šajā bibliogrāfijā likts uz publikācijām vācu valodā, kas ir saistīts ar primāro mērķauditoriju un daļēji skaidro visnotaļ nelielu nosaukumu skaitu angļu valodā.¹³ Krievu valodā izdotie pētījumi ir plaši pārstāvēti bibliogrāfijā, to vidū ir arī Latvijas autoru darbi.

¹³ Nozīmīgas publikācijas angļu valodā, kas palika ārpus izdevēju redzesloka:
Pospelovsky, D. (1984) *The Russian Church Under the Soviet Regime, 1917–1983*. Crestwood NY: St Vladimir's Seminary Press;
Pospelovsky, D. (1987–1988) *A History of Soviet Atheism in Theory, and Practice, and the Believer*. Vol. 1: *A History of Marxist-Leninist Atheism and Soviet Anti-Religious Policies*; vol. 2: *Soviet Antireligious Campaigns and Persecutions*. New York: St Martin's Press;
Smolkin, V. (2018) *A Sacred Space Is Never Empty: A History of Soviet Atheism*. Princeton: Princeton University Press.

Noslēgumā jāatzīmē, ka Eberharda Michelsona manuskripta publicēšana tik plašu komentāru un pētniecisko papildtekstu pavadījumā nenoliedzami ir nozīmīgs ieguldījums valsts un Baznīcas attiecību izpētē gan reliģijpētnieciskajā, gan politoloģiskajā kontekstā, aktualizējot jautājumu par politiskās ideoloģijas mijiedarbību ar teoloģiskajiem konceptiem un reliģiskajām praksēm. Autora mēģinājums preparēt valsts varas instrumentus un manipulāciju ar ticīgo reliģiozitāti mūsdienās atkal piesaista interesi un raisa pārdomas arī par “postsekulārās” sabiedrības ievainojamību un intelektuālo trauslumu. Šīs grāmatas atgriešanās Latvijā sniedz vēl vienu iespēju ieklausīties autora pārdomās, kuras izteiktas valodā, kas gadsimtiem ilgi veidoja to kultūrvēsturisko augšni, kuru šodien izmantojam, lai atrastu un stiprinātu savu nacionālo identitāti. Par to, cik sarežģīts ir šis ceļš gan politiskajā, gan personiskajā dimensijā, liecina paša autora biogrāfija. Bet par nesavtīgām rūpēm izcelt gaismā šķietami bezcerīgi aizmirsto laika liecību jāpateicas izdevēju entuziasmam, pētnieciskajai neatlaidībai un profesionālismam.

Kārlis Vērdiņš, Ph. D.

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

VĀCBALTIEŠU SURDINĒTĀ GAISMA

Grāmatas recenzija: Daija, P. (2025) *Apgaismības starpnieki: vācbaltiešu mācītāji latviešu rakstniecībā, 1815–1848*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Kad 2001. gadā jaunās literatūras žurnāla "Luna" 6. numurā pēc dzejnieka Māra Salēja iniciatīvas tika publicēti fragmenti no Gustava Brašes grāmatas "Kā Paleijas Jānis savu būšanu kopis" (1844), šo tekstu mēs, žurnāla veidotāji, uztvērām kā amizantu lasāmvielu, kas uzrāda ievērojamās atšķirības gan latviešu valodā, gan cilvēku domāšanā, kas šķir šo "seno" tekstu no mūsdienu lasītāja. Derīgie padomi, kā glābt sliktos, sasalušus, tvaikā noslāpušus un nožņaugtus cilvēkus, kā arī citi "dzīvības uzturēšanas un veselības uzkopšanas" padomi atklāja pavisam citu pasauli, kurā cilvēki tika mudināti palīdzēt pašiem sev un saviem tuviniekiem ar gluži primitīviem līdzekļiem un kurā mācītājs, cik noprotams, dižojās ar savām enciklopēdiskajām zināšanām un vareno dzīves pieredzi, sniedzams vērtīgus norādījumus visās iespējamās dzīves situācijās.¹ Tolaik citi šī G. Brašes darba slāņi žurnāla lasītājus, visticamāk, neinteresēja. Šogad, kad G. Braše kļuvis par vienu no Paula Daijas jaunās monogrāfijas² desmit varoņiem, Paleijas Jāņa būšanas iekļaujas plašākā laikmeta ainā, kurā senlaicīgās valodas amizantā pievilcība vai satura šķietamais ekscentriskums vairs nav priekšplānā.

P. Daijas grāmata spilgti atklāj posmu latviešu literatūras vēsturē, kas parasti tiek

uzskatīts par samērā tukšu un lēnīgu laikmetu, kurš šķir spilgtos apgaismības pārstāvjus Garlibu Merķeli un Gothardu Frīdrihu Stenderu no tikpat spilgtās jaunlatviešu kustības. Apskatītais laika posms no 1815. līdz 1848. gadam uz tā fona var šķist kā stagnējoši gadu desmiti, kad savam laikam radikālās apgaismības idejas, mikstinātas un adaptētas, tika nesteidzīgi pielāgotas vienkāršās zemnieku tautas gaumei, kad apgaismotāju racionālisma un sekulārisma idejas daļēji piekāpās reliģijas ietekmes priekšā un kad par latviešu literatūras procesu nebija iespējams runāt saskaņā ar šobrīd pieņemtajiem standartiem. Taču, kā P. Daijas izvērtie desmit autoru portreti atklāj, šajā periodā norisa būtiski procesi, kas noveda pie etnisko latviešu autoru arvien pārliecinošākas pievēršanās rakstniecībai, zemnieku vispārējā izglītības līmeņa celšanās un nacionālās apziņas stiprināšanās. Pēc grāmatas izlasīšanas kļūst skaidrs, kāpēc latviešu rakstniecība šajā laika posmā nevarēja piedzīvot lēcienveidīgu attīstību – tai trūka sociālu, ekonomisku un politisku priekšnoteikumu.

Autors ievadā norāda, ka viņa skatījums šajā monogrāfijā metaforiski būtu dēvējams par lūkošanos mikroskopā, ko varētu atšifrēt kā detalizētu avotu izpēti un refleksiju par tiem, kas tikai vietumis pieprasa lakonisku laikmeta sociāli politiskā konteksta iezīmēšanu. Daudz vietas grāmatā atvēlēts citātiem no aplūkotojām darbiem, tā nodrošinot ieskatu vācbaltiešu mācītāju valodas īpatnībās, kas ir visai izklaidējošas. Dažkārt gribas, lai šiem citātiem sekotu plašākas autora pārdomas par katru apskatīto fragmentu. Grāmatā var atrast atsevišķas atsaucis uz postkoloniālisma studijām un to pienesumu Latvijas literatūras vēstures pētniecībai, taču kopumā autors vairāk uzņēmis labi informēta atstāstītāja un

¹ Braše, G. (2001) Kā Paleijas Jānis savu būšanu kopis [fragments]. *Luna*, 6, 78–93.

² Daija, P. (2025) *Apgaismības starpnieki: vācbaltiešu mācītāji latviešu rakstniecībā, 1815–1848*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

kopsavilcēja lomu, nemeklēdams katrā tautas apgaismības rakstu paraugā kolonizācijas pēdas.

Grāmata dalīta desmit apjomīgās nodaļās, katra veltīta vienam vācbaltiešu autoram. Nosaucot hronoloģiskā secībā, tie ir Kristofs Reinholds Girgensons (1752–1814), Johans Gotfrīds Agelūts (1763–1848), Konrāds Šulcs (1772–1840), Kārlis Frīdrihs Vātsons (1777–1826), Jākobs Florentīns Lundbergs (1782–1858), Kārlis Hūgenbergers (1784–1860), Johans Teodors Bērents (1789–1868), Frīdrihs Runclers (1802–1844), Gustavs Braše (1802–1883) un Vilhelms Pantēniuss (1806–1849). Grāmata pieteikta kā pētījums par trīsdesmit trīs gadu periodu, un kopīgais šo autoru dzīves laiks, sākot no Girgensona dzimšanas līdz Brašes nāvei, aptver aptuveni simt trīsdesmit gadu posmu, iekļaujoties “garajā 19. gadsimtā”,³ kurā ar pētnieku palīdzību iespējams rekonstruēt fascinējošu latviešu nācijas dzimšanas stāstu – mikroskopā aplūkotie literatūras fakti saplūst kopā lasītāja prātā, veidojot plašāku laikmeta kopainu. Šobrīd P. Daija, līdzīgi kā viņa aprakstītie varoņi pirms divsimt gadiem, kļūst par starpnieku starp viņiem un lasītāju, kurš par vācbaltiešu autoru darbu saturu, visticamāk, nav informēts: līdzās Brašes teksta fragmentu publikācijai “Luna” kāds V. Pantēniusa sprediķis atrodams Zigrīdas Frīdes pētījumā “Ienest svēci istabā” (2011), taču kopumā tālaika literatūras paraugi jāmeklē senajās grāmatās un periodikā.

Turpmākajā šīs recenzijas daļā mēģināšu ieskicēt dažas pārdomas, kas radās grāmatas lasīšanas gaitā un kas varbūt noderēs par izejas punktiem arī citiem tās lasītājiem. Pārsteidzoši, bet daudz kas no grāmatā aprakstītā transformētā vai gluži līdzīgā veidā nodarbina arī mūsdienu cilvēku – 19. gadsimta pirmās puses latviešu rakstura vaibsti šķiet ļoti pazīstami.

³ Sk.: Daija, P.; Kalnačs, B. (eds.) (2022) *A New History of Latvian Literature: The Long Nineteenth Century*. Berlin: Peter Lang.

Pirmkārt, lai arī grāmatā nav īpaši uzsvērtā Krievijas impērijas varas klātbūtne, daudzās norādes uz cenzūru un cenzoriem atgādina, ka tālaika literatūras procesu ietekmēja gan vācbaltiešu muižnieku dominējošā loma Baltijas provincēs, gan arī Krievijas valsts sekošana savu pilsoņu gaitām, cenšoties nepieļaut pulcēšanās brīvību (pat aturības kustības dibināšana tolaik bija pārāk bīstama ideja) un cenzējot tekstus, kas varētu tieši vai netieši aicināt uz dumpošanu. Paradoksāli, ka arī vācbaltiešu relatīvi miermīlīgā bīdermeijera literatūra cenzoru acīs iemieso subversīvu potenciālu. Šāda situācija saista aplūkoto periodu ar citiem, nesenākiem, kuros cenzūra ir bijis aktīvs spēlētājs, kas definē atļautā un neatļautā robežas latviešu rakstniecībā.⁴

Otrkārt, apskatāmajā laika periodā rakstnieka autorība ir specifiska problēma. Kā atklāj P. Daija, latviešu literatūras procesu šajā laikā faktiski veido tulkoti, adaptēti, lokalizēti un vietējo zemnieku uztverei pielāgoti darbi, kurus tikai reizēm papildina Johana Volfganga Gētes, Frīdriha Šillera vai Heinriha Heines dzejas latviskojumi (kuri no mūsdienu viedokļa gan šķiet gaužām nevarīgi). Vācbaltiešu mācītāji, kas bija uzņēmušies visai plašas apgaismotāju darba funkcijas, neuztvēra sevi primāri kā rakstniekus, kas rada oriģinālus literārus darbus, bet gan kā izglītotājus, dažādu zināšanu un sentimentu popularizētājus, kuri potenciāli spēj ietekmēt atšķirīgus zemnieku dzīves aspektus. Autoru neticība zemnieku spējai uztvert tekstu, kas tieši neattiecas uz viņa ikdienas dzīvi, lika radīt tekstus, kas bija vajadzīgi tikai savā laikā un vietā, un to iedarbība labākajā gadījumā aprobežojās ar 19. gadsimtu.

⁴ Par cenzūras ietekmi uz padomju posma Baltijas kultūru sk.: Svede, M. A.; Vērdiršs, K. (2024) *Nearly Underground in the Near-Abroad: Outliers in Soviet Baltic Culture*. Lipovetsky, M., et al. (eds.) *The Oxford Handbook of Soviet Underground Culture*. New York – Oxford: Oxford University Press, 303–331. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197508213.013.50>.

Šķietamā pretrunā ar iepriekšējo apgalvojumu ir fakts, ka šī perioda latviešu literatūrā aktīvi līdzdarbojas “svešais” elements, kas izpaužas kā stāsti par citām zemēm, citu tautu paražu apraksti, kā arī ārzemju autoru literāro darbu sižetu sastāvdaļa. Latviešu literatūras sākotne, par spīti tās zemnieciskajai auditorijai, ir veidota ar šādu stāstu piešprici un arī savā turpmākajā attīstības gaitā bez tās ir grūti iedomājama. Tas, ka Silmaču iemītnieki un viesi piemin angļu-būru karu, bet Straumēnos ēdiena gatavošanā tiek izmantots kanēlis, nav nekas neparasts – tās ir tikai nedaudzas no neskaitāmajām modernitātes zīmēm, tāpat kā P. Daijas grāmatā aprakstītie Robinsona Krūziņa piedzīvojumi, kurus latviešu lasītājs varēja iepazīt no vācu autora J. H. Kampes pārstāsta K. R. Girgensonas tulkojumā (izdots 1824), J. T. Bērenta stāstījums par Amerikas ceļotāju zeltraci vai arī F. Runclera raksti par zīdu, kafiju, tabaku, krokodilu un citām neparastām lietām. “Svešais”, kā izrādās, bijis sastopams ne vien tekstos, bet arī dzīvē: uzzinām, ka 1824. gadā Jelgavā demonstrēts dzīvs zilonis, 1839. gadā – degunradzis.

Un visbeidzot – grāmatu lasot, nevar nepamanīt kolorītos latviešu zemnieku raksturojumus, kuri, iespējams, nav uzlūkojami tikai par pagātnes liecību. Sevišķi tas sakāms par K. Šulca teikto, ka latvieši ir “dievbijīgi, viesmīlīgi, devīgi, vērsti uz kompromisiem, apveltīti ar pašcieņu un asu prātu, mīl savu

tēvzemi un zemnieku kārtu, prot pacietīgi panest grūtības. Bet vienlaikus latvieši ir arī alkoholiķi, mānīcīgi, nepateicīgi pret kungiem, apveltīti ar noslieci uz dumpošanas un tiesāšanas; viņiem pietrūkst ekonomiskās domāšanas, kā arī viņi vairāk domā par savu, nevis kopējo labumu” (134. lpp.). Ņemot vērā šo īpašību kopumu, var rasties jautājums, kuram tad tā apgaismība vispār bija vajadzīga – vai aizbildnieciskajiem mācītājiem, kas sniedza ieguldījumu zemnieku izglītībā, tomēr allaž uzskatīja tos par zemāka slāņa pārstāvjiem, vai vācbaltiešu muižniekiem, kuri nebija ieinteresēti izglītotas un ambiciozas latviešu nācijas tapšanā, vai Krievijas impērijas varas pārstāvjiem, kas cīnījās pret dumpjiem un jaunām, nevēlamām idejām, vai arī latviešiem pašiem, kuri skolu bieži vien uzskatīja par kavēkli, kas attur bērnu dalību lauku darbos.

Savādi, bet daudzas no tolaik risināmām problēmām mūsdienu Latvijā nekur nav pazudušas, savukārt citas atgriežas jaunās modifikācijās, sākot ar trauksmi par izglītības kvalitāti un bērnu lasītprasmi un beidzot ar pesimistiskām prognozēm par latviešu tautas pastāvēšanas izredzēm. Kā parāda P. Daijas monogrāfija, nav interesantu un garlaicīgu periodu vēsturē un literatūrā – viss atkarīgs no pētnieka spējas izvirzīt būtiskus jautājumus, kas sniedzas tālu pāri laikmetiem, apgaismodami lasītāju arī 21. gadsimtā.

Alberts Rokpelnis, Mg. hist.

Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas
Zinātniskās pētniecības centra zinātniskais asistents

MŪZIKAS MODERNISMA DAUDZĀS SEJAS

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu 2024. gadā izdevis zinātnisko monogrāfiju “Mūzikas modernisma daudzās sejas. 20. gadsimta Jaunās mūzikas un avangarda attīstība Latvijas un Baltijas kaimiņzemju skaņu mākslā”.¹

Tās autors ir Arnolds Klotiņš (dz. 1934) – ļoti ilgstoši viens no vadošajiem latviešu muzikologiem, liecinieks stilu pārmaiņām mūzikā un līdzdalīgs dažādu terminu ieviešanā latviešu valodā.² Spēja ātri, daudz un kvalitatīvi rakstīt ir muzikologu vidē ļoti cienīta un apbrīnota Arnolda Klotiņa īpašība, tāpat arī viņa prasme precīzi un skaidri formulēt domas un veidot plūstošu stāstījumu.³ A. Klotiņa valoda, viņa mūzikas hermeneitikas spēja tēlaini un vienlaikus precīzi un tieši skaidrot mūziku, ir gadu desmitiem izkopta un noslīpēta, ļaujot lasītājam pašam sajusties kā ekspertam. Tāpēc A. Klotiņa grāmatas daiļskanīgās latviešu valodas dēļ var lasīt gluži kā literārus darbus. Jau padomju laikā, uzturot saikni ar aktuālo Rietumu muzikoloģijā, viņš centās mūzikas teorētiskos slāņus skatīt caur dažādiem, arī socioloģiskiem, aspektiem, rakstīt viegli un saprotami, piemēram,

grāmatā “Mūzika un idejas” (1987). Muzikologu vidē joprojām virmo jautājums, vai kādreiz izdosies uzrakstīt jaunu 20. gadsimta latviešu mūzikas vēsturi. Apspriežot šo jautājumu 2018. gadā Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas konferencē “Muzikoloģija+”, A. Klotiņš uzstājoties minēja vairākus psiholoģiskus šķēršļus, piemēram, nespēju pārvarēt marksistisko vēstures loģikas izpratni, kā arī sekošanu šķietami postmodernai pieejai, kas noliedz procesu cēloņsakarības un lielos vēstures naratīvus.⁴ Pārvarot šos šķēršļus, pēdējos 15 gados A. Klotiņš ir mērķtiecīgi piedalījies projektos, kas veicina latviešu akadēmiskās mūzikas vēstures izpēti un pieejamību plašākai lasītāju auditorijai. To pierāda vairākas līdz šim izdotās zinātniskās un kolektīvās monogrāfijas par mūzikas vēsturi, soli pa solim analizējot mūzikas vēsturi 20. gadsimtā.⁵ Arnolda Klotiņa darbi ir kvalitātes garantis un vienlaikus izaicinājums vērtēt viņa veikumu.

Grāmatas “Mūzikas modernisma daudzās sejas” iznākšanu 2024. gadā pavadīja

¹ Klotiņš, A. (2024) *Mūzikas modernisma daudzās sejas. 20. gadsimta Jaunās mūzikas un avangarda attīstība Latvijas un Baltijas kaimiņzemju skaņu mākslā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

² Boiko, M. (2006) *Latviešu muzikoloģija / mūzikas zinātne. Vēsture un problēmas. Meklējumi un atradumi*. Rīga: LU LFMI, 26. lpp.

³ Muzikologs Dāvis Enģelis to sauc par Klotiņa īpašo teksta prasmī (Apsveikuma kartīte. *Mūzikas Saule* 2024, 117 (1), 13).

⁴ Klotiņš, A. (2018) *Kā tapt un kādai jābūt Latvijas mūzikas vēsturei*. Referāts [nepublicēts], 2. lpp. Nolasīts 2018. gada 21. aprīlī Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā.

⁵ Klotiņš, A. (red.) (2011) *Mūzika okupācijā: Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade, 1940–1945*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts; Klotiņš, A. (2018) *Mūzika pēckara staļinismā: Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade 1944–1953*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts; Klotiņš, A. (2022) *Mūzika bēgļu gaitās: latviešu mūzikas dzīve un jaunrade pēckara Eiropā 1944–1951*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

zināma rezonanse, intervijas un arī vairākas promotējošas tematiski saistītas autora publikācijas.⁶ Mūzikas pētnieku prieks ir pamatots, jo, ierindojojot šo pētījumu starp līdzīgiem Latvijā, jāsecina, ka pēdējos gados zinātniskajos žurnālos ir publicēti tikai daži pētījumi par modernisma stila izpausmēm⁷. Mērenā modernisma (*moderate modernism*) iezīmes latviešu mūzikā analizējis Jānis Kudiņš un secinājis, ka modernisma adaptācijas Latvijas akadēmiskajā mūzikā daudz dziļāka analīze vēsturiskā perspektīvā ne tuvu vēl nav pabeigta.⁸ Vai šī grāmata ir visas latviešu 20. gadsimta akadēmiskās mūzikas vēsture? Noteikti nē, bet hronoloģiski tematiskā tvērumā šis ir visplašākais un visaptverošākais mēģinājums skaidrot modernisma daudzpusīgās un arī pretrunīgās iezīmes 20. gadsimta latviešu akadēmiskajā mūzikā.

Jēdzienu “modernisms” autors skaidro divos veidos: šaurāk un plašāk. Šaurāk – kā stilu, kas radies 20. gadsimta pirmajā pusē, plašāk – modernisma “daudzās sejas” kā dažādus stilistikas jauninājumus (puantilisms, seriālisms, aleatorika u. c.) neatkarīgi no perioda, kas kopumā iekļaujas lielākā modernisma jēdzienā. Mūzikas modernisms (stilistikās novitātes), modernisms mūzikā (stila pazīmes) un modernistu mūzikā (komponisti modernisti) – par tiem var ļoti plaši diskutēt. A. Klotiņš uzsver nevēlēšanas

ieslikt teorētiskā diskusijā par jēdzieniem. Tāpēc teksta izklāstā viņš apvieno šī jēdziena ietilpību visos līmeņos – vēstures kontekstus ar estētiku, mūzikas valodu un mākslinieciskajiem modernisma izteiksmes līdzekļiem kompozīcijas tehnikā, beigās raksta arī par komponistiem modernistiem. Izvirzītā pieeja ir apņēmīga, bet uzdevums nav viegls ne autoram, ne arī lasītājam. Tomēr Arnolds Klotiņš var atļauties un ir drosmīgs, pētījumā cenšoties apvienot gan modernisma vēstures, gan tā estētikas stūrakmeņu apskatu.

Diskutējot par modernismu, kā sinonīmu Arnolds Klotiņš lieto jēdzienu “jaunā mūzika” (*Neue Musik, New Music*), ko viņš jau iepriekš savās publikācijās pārņēmis pamatā no vācu muzikoloģijas, akcentējot Karla Dālhausa (*Carl Dahlhaus*) 20. gadsimta 80. gados definētās modernisma (jaunās mūzikas) mūzikas valodas pazīmes. Lasītāju ērtībai autors izmanto grafisku periodizācijas laika skalu. Tā atrodama arī viņa publikācijā žurnālā *Letonica*.⁹

Grāmatas nosaukums ir ģeogrāfiskā un hronoloģiskā amplitūdā ambiciozs. Baltijas konteksta aplūkošana ir vērtīga, jo tikai salīdzinājumā ir redzama tendenču dinamika un saskarsme. Jau ievadā autors atzīstas, ka igauņu un lietuviešu mūzikā viņš norādīs tikai, viņaprāt, svarīgākos pagrieziena punktus. Tas grāmatā ir jūtams, jo autors neiedziļinās kaimiņvalstu mūzikas vēsturē, tikai raksturo dažus spilgtus komponistus, bet lielākā uzmanība ir pievērsta Latvijas skaņražiem. Ievadā Arnolds Klotiņš arī uzsver, ka monogrāfija adresēta plašām interesentu aprindām – gan izglītībai, gan kultūras izpratnes paplašināšanai. Šāds pieteikums signalizē, ka saturā sagaidāmi dažādi skaidrojumi, vispārinājumi un kontekstualizēšana, kas lasot

⁶ 2024. gadā starpdisciplinārajā zinātniskajā žurnālā *Letonica* Arnolds Klotiņš publicējis plašu rakstu par modernisma attīstību sovetizācijas ietekmē Baltijā pēc Otrā pasaules kara, arī saīsinātu kopsavilkumu par modernismu latviešu mūzikas dzīvē mūzikas žurnālā “Mūzikas Saule” (2024, 117 (1), 14–20).

⁷ Piemēram, 2021. un 2022. gadā izdevumā “Mūzikas akadēmijas raksti” publicēta Ināras Jakubones divu rakstu sērija par modernisma recepciju 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijā.

⁸ Kudiņš, J. (2021) Fragmentary And Moderate Modernism in Latvian Music History. Some Local Features and Peculiarities. *Culture Crossroads*, 19, 121. <https://doi.org/10.55877/cc.vol19.31>.

⁹ Klotiņš, *Mūzikas modernisma daudzās sejas*, 11–12; Klotiņš, A. (2024) Pārskats par 20. gadsimta modernisma attīstību Baltijas valstu mūzikā un tā lomu sovetiskās normatīvās estētikas pārvarēšanā: 1940–1990. *Letonica*, 55, 4–23. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2024.0055.03>.

arī apstiprinās. Autors izteicis arī šaubas, ka atkāpšanās no eksaktas muzikoloģiskas analīzes pieejas un tuvošanās metaforām varētu izrādīties nepareiza. Taču satraukumam nav pamata. Esejisks valodas plūdums ar izcēlumiem tekstā (jēdzieni, uzvārdi un atziņas) palīdz uztvert autora izvēlētos akcentus, turklāt nošu pielikumi ļauj ikvienam izsekot autora secinājumiem. Te gan jābilst, ka diemžēl tikai dažviet autors saviem secinājumiem par konkrētu komponistu mūzikas valodā izmantotajiem kompozīcijas paņēmieniem ir pievienojis tiešu atsauci uz nošu pielikumu. Arī personvārdu uzskaitījums grāmatas beigās ir noderīgs un zinātniskās monogrāfijas standartiem atbilstošs.

Pie autora uzskaitītajām “plašajām interesentem aprindām” noteikti ir pieskaitāmi pedagogi un studenti, kam šī grāmata varētu noderēt kā latviešu komponistu modernistu leksikons, tajā minēta arī virkne izcilāko ārzemju komponistu un viņu raksturīgākie kompozīcijas paņēmieni. Raksturojot, piemēram, Albana Berga (*Alban Berg*) vai Bēlas Bartoka (*Béla Bartók*) skaņu mākslu, autors lielākoties apkopo citu autoru domas. Arnolda Klotiņa lielā erudīcija un pieredze šajā gadījumā nedaudz apgrūtina lasītāju, jo šķiet, ka ne visām atziņām ir norādītas atsauces. Kādā teikumā autors izsaka savu viedokli, nepamatoti lietojot daudzskaitļa formu “mūsaprāt”¹⁰. Tas lasītājam var radīt neizpratni, vai runa ir par mums, muzikologiem, vai arī mums kā latviešiem. Tajā pašā laikā, reflektējot uz dažādos periodos Latvijas mūziķu un mūzikas kritiķu izteikumiem presē vai mūzikas žurnālos, trimdas laika atmiņu publikācijās un latviešu muzikologu pētījumos, atsauces ir korektas. Stilistikas analīzes daļās secinājumi pamatā ir paša autora, vietumis pozitīvi apcerot citu latviešu autoru rakstīto par komponistu mūzikas valodas stilistiku.

Grāmatas “Mūzikas modernisma daudzās sejas” tematiskās struktūras īpatnība ir nodaļas bez numerācijas. Grāmata veidota pēc

hronoloģiskā principa, satura rādītājā tematiski izceļot tēmas vairākos līmeņos. Tas nozīmē, ka katrā nodaļā apskatīti gan vēsturiskie apstākļi, gan modernisma attīstība Rietumos un Baltijā, turklāt vietumis apakšnodaļas veļtītas autora īpaši izvēlētu komponistu daiļradei. Secīgi izklāstot jēdzienu rašanos un stilu pārmaiņas 20. gadsimta gaitā, katrā nodaļā ir analizēti Baltijas redzamāko stila pārstāvju radošās darbības aspekti un viņu stilistika. Tās varētu nosaukt arī par komponistu biogrāfiju skicēm, akcentējot viņu novatoriskās kompozīcijas metodes mūzikas valodā. Tas ir attaisnojami, jo minētie komponisti neizbēgami darbojās tālaika valsts varas un valdošās ideoloģijas ēnā, līdz ar to arī viņu iespējas komponēt un publiskot savu mūziku bija ierobežotas.

Arnolds Klotiņš komponistus vēro no nacionalitātes pozīcijām, vietām nošķirot cittautiešus, kas varētu būt diskutabli. Identificējot modernisma pirmos aizmetņus Baltijā, par jaunās mūzikas aizsācēju Latvijā minēts Baltijas vācietis Eduards Erdmans (arī Erdmanis (*Eduard Erdmann*), 1886–1958). Tas ir loģiski, jo pirms Pirmā pasaules kara iegūt labu mūzikas izglītību un uzturēt saikni ar Eiropas kultūras strāvojumiem varēja labi situēti cilvēki ar labām vācu valodas zināšanām un sakariem Vācijā. Pie cittautiešiem pieskaitīts arī Viktors Babins (1908–1972), kurš 20. gadsimta 20. gados dzīvoja Rīgā un studēja Latvijas Konservatorijā. Līdz ar to viņa nošķiršana no starpkaru Latvijas mūzikas dzīves šādā izklāstā šķiet mākslīga un varbūt nevajadzīga. Turpretī par pirmo latviešu modernistu paaudzi autors runā, sākot ar Latvijas Konservatorijas absolventu ienākšanu latviešu mūzikā 20. gadsimta 30. gados un 40. gadu sākumā.

Lielu uzmanību Arnolds Klotiņš velta PSRS kultūrpolitikas jautājumiem. Piemēram, viena no svarīgām autora atziņām ir tā, ka, viņaprāt, būtiska loma modernisma izpausmju kavēšanā Baltijā bija PSRS ideoloģijai, faktiski

¹⁰ Klotiņš, *Mūzikas modernisma daudzās sejas*, 66.

mākslas cenzūrai.¹¹ Tāpēc autors šķietami akcentē ikvienu uzmanības vērtu mēģinājumu pārvarēt “stagnējošo” nacionālo romantismu un jaunromantismu¹². Bet tas ir attainojami, jo akadēmiski izglītotu, aktīvi komponējošu skaņražu 20. gadsimta vidū Latvijā patiešām bija maz. Jūtamas autora simpātijas pret atsevišķu komponistu mūziku, piemēram, Jāņa Ivanova darbiem, kuram veltīta vislielākā uzmanība vairākās apakšnodaļās.

Grāmatas izklāsts hronoloģiski aizved pie noslēdzošās nodaļas par stilu plurālismu no 20. gadsimta 70. gadiem līdz 21. gadsimta sākumam. Autors to atzīst tikai par “tēmas pieteikumu”.¹³ Un patiešām tas arī šķiet kā kopsavilkums, ne pārāk izvērstis apskats, kurā dažās lapaspusēs uzskaitīti daži ievērojami mūsdienu latviešu komponisti, īsi un vispārīgi raksturojot viņu komponētās mūzikas stilistikas raksturiezīmes. Bet vai šis komponists šobrīd briedumā esošo komponistu darbam ir attaisnojies? No struktūras viedokļa stilu plurālisma problemātika jeb dažādu stilu līdzāspastāvēšana, turklāt pēc Latvijas neatkarības atgūšanas jau pilnīgi citos politiski ekonomiskos apstākļos, varētu tikt publicēta kā stāsta otrā daļa. Nākamās, hronoloģiski vēlākās mūzikas strāvas un mūsdienu ietekmes zināmā mērā attālina autoru no modernisma un pētījumā izvirzītajiem pamatuzdevumiem.

Rezumējot jāteic, ka šī grāmata ir Arnolda Klotiņa daudzu gadu gaitā veikto pētījumu

apkopojums koncentrētā formā. Autors neslēpj, ka par komponistiem jau iepriekš ir ticis rakstīts. Modernisma jēdzienu nevajadzētu attiecināt uz jebkurām pārmaiņām mūzikā, un šo paša izvirzīto “noteikumu” autors stingri ievēro. Grāmatas valoda ir lieliska, tā ir kā eseju kopums, kurā integrēti fakti par ārzemju modernistiem un labi iezīmēts modernisma mūzikā Baltijas konteksts. Grāmatas noslēgumā autors atkārtoti savu vairākkārt citos darbos publicēto atziņu par latviešu “labo postmodernismu”, kas attīstījies par spīti tam, ka “paša modernisma tikpat kā nav bijis”¹⁴. Šis it kā joks būtībā apstiprina A. Klotiņa pētījumos laika gaitā nostiprināto pārliecību, ka Latvijā 20. gadsimtā modernisms mūzikā politiski ideoloģisku ierobežojumu dēļ nespiedza savu patieso potenciālu.

Nobeigumā gribas vēlreiz uzslavēt autora pētījumu, jo, kamēr Latvijas muzikologi vēl domā, kā rakstīt 20. gadsimta latviešu mūzikas vēsturi, Arnolds Klotiņš jau krietnu daļu darba ir paveicis.

¹⁴ Šo tēzi Klotiņš izsaka, atsaucoties uz kādu it kā pirms daudziem gadiem notikušu sarunu. Dažviet publikācijās kā tās autors norādīts Itālijas izdevniecības pārstāvis 1986. gadā (Klotiņš, A. (2013) *Latviešu mūzika*. Hausmanis, V.; Kūle, M. (red.) *Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti. IV sējums*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 385), bet citviet viņš atsaucas uz kādu sarunu ar franču mūzikas apgāda pārstāvi Rīgā 1970. gadā (Klotiņš, A. (2024) *Pārskats par 20. gadsimta modernisma attīstību Baltijas valstu mūzikā un tā lomu sovietiskās normatīvās estētikas pārvēršanā: 1940–1990. Letonica*, 55, 18; Klotiņš, *Mūzikas modernisma daudzās sejas*, 171).

¹¹ Klotiņš, *Mūzikas modernisma daudzās sejas*, 99.

¹² Turpat, 88.

¹³ Turpat, 163.

Baiba Bela, Dr. sc. soc.

Latvijas Universitātes Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātes
asociētā profesore un vadošā pētniece

PUSMŪŽA ĢEOGRĀFIJA NEOLIBERĀLĀ AINAVĀ: TELPA, LAIKS UN CILVĒKU PIEREDZES

Latvijā katra monogrāfija sociālajās zinātnēs ir nozīmīgs notikums, īpaši, ja tā izdota angļu valodā. Cilvēkģeogrāfe Aija Lulle, Austrumsomijas Universitātes asociētā profesore un Rīgas Stradiņa universitātes viesprofesore, ar grāmatu *Midlife geographies* (“Pusmūža ģeogrāfijas”)¹ pievēršas mazāk pētītai tēmai – pusmūžam. Pēc vairāk nekā 50 rakstu publikācijām monogrāfijas izdošana ir nozīmīgs solis karjerā.

Grāmatas ievadā autore skaidro, ka līdzšinējie pētījumi biežāk veltīti jaunībai un novecošanai, bet pusmūžs pētīts pavisam maz. Izvēle pievēršties šai tēmai sakrita ar pašas personīgo pieredzi: rūpes par ģimeni, tēva zaudējums, veselības problēmas un perimenopauze deva jaunu skatījumu uz šo dzīves posmu. Rezultātā sākotnēji akadēmisks projekts kļuva par daudz personiskāku izpēti. Postmodernā un feministiskā ievirzē autore uzsver, ka viņas pozīcija sociālajā telpā un viņas ķermeniskā pieredze ir ļoti nozīmīgas pusmūža kontekstā. Personiskā pieredze kā pētniecei un migrantei pusmūžā atklāja bailes, kaunu un ievainojamību – izjūtas, kas ir tik būtiskas pusmūža un menopauzes ģeogrāfijā. Grāmatā A. Lulle piedāvā palūkoties uz to, kādas zināšanas par pusmūžu tiek uzskatītas par nozīmīgām, kādiem jautājumiem būtu jāpievēršas pusmūža izpētē, ko cilvēki dara un var darīt pusmūžā, kā arī rosina domāt par tādu pasauli, kurā cilvēki pusmūžā var dzīvot mazāk ekspluatējošu un lielāku gandarījumu dodošu dzīvi. Grāmatas mērķis ir sniegt zināšanas par daudzveidīgajām

attiecībām starp telpu, laiku un cilvēkiem pusmūžā. Pētniece aplūko Lielbritāniju, Latviju un Somiju – valstis, kuras viņa pazīst vislabāk, jo tajās ir ilgstoši dzīvojuši un veikusi pētījumus, kuros intervēto cilvēku stāsti izmantoti šajā grāmatā.

Pusmūža definējums grāmatā kopumā ir plūstošs, pētniece iestājas pret striktu hronoloģisku pusmūža definēšanu, norādot uz būtiskām kultūratšķirībām un individuālām variācijām. Pusmūžs aplūkots 40–60 gadu vecuma robežās, norādot, ka šīs robežas var tikt elastīgi mainītas. Taču tādā brīvā interpretācijā tas ietver ļoti plašu laika nogriezni – teju no 35 līdz 75 gadu vecumam – un varbūt labi atbilst angļu *midlife* – dzīves vidus posmam starp jaunību un vecumu, bet ne latviešu “pusmūžam”, jo dzīves viduspunkts nevar ilgt 40 gadus. Faktiski mums būtu jāmeklē cits nosaukums šī dzīves posma apzīmēšanai latviešu valodā, ja grāmata tiktu tulkota latviski. Gan ievadā, gan trešajā nodaļā, kurā jēdziens definēts visizvērstāk, gan noslēgumā autore apskata dzīves vidusposmu kā posmu starp jaunību un vecumu, un tas rosina uzdot vairākus jautājumus. Kurā brīdī jaunie pieaugušie nonāk pusmūžā? Kāpēc pētniece tomēr nošķir pusmūžu no visas pieaugušo dzīves un pievēršas tieši šim posmam, lai gan arī agrīnā pieaugušo dzīve nav pietiekami pētīta. Uz šiem jautājumiem ne ievadā (kas noformēts kā pirmā nodaļa), ne tālāk grāmatā atbildi neatradu.

Grāmatas otrā nodaļa veltīta jautājumiem par naratīviem, kā tiek runāts par pusmūžu, trešajā un ceturtajā nodaļā aplūkotas pārejas un procesi, kas saistīti ar ķermeni, darbu, mājas dzīvi un attiecībām, piektā nodaļa veltīta

¹ Lulle, A. (2024) *Midlife geographies*. Bristol: Bristol University Press.

menopauzes ģeogrāfijai un sestā – secinājumiem un rīcībpolitikas ieteikumiem. Pusmūža un menopauzes aplūkojums grāmatā ietver arī vairākas caurviju tēmas – neoliberālo kultūru, patriarhālismu, kapitālismu un novecošanu sabiedrībā, kas pārņemta ar jaunības kultu. Kritisks skatījums uz neoliberālo kultūru un kapitālismu ir sevišķi vērtīgs lasītājiem Latvijā, kur trūkst kritiskas diskusijas par kapitālisma ideoloģiju un ekonomiku. Latviešu valodā nav tulkots neviens no A. Lulles minēto autoru darbiem, ne arī, piemēram, Nobela prēmijas ekonomikā laureātu darbi par labklājības ekonomiku, kuri rosina ļoti dziļas diskusijas par ekoloģisko un sociālo strupceļu, kurā mūs ved 18. gadsimta priekšstatos balstītās Rietumu kapitālisma idejas. Iespējams, sociālisma pieredze un atmiņas par marksisma ideoloģiju pagaidām neļauj Latvijā veidoties konstruktīvai kapitālisma kritikai, tāpēc pētnieces grāmata sniedz būtisku ieguldījumu kritiskā diskusijā par neoliberālā kapitālisma idejām par cilvēka kā darbaspēka efektivitāti, produktivitāti un karjeras izaugsmi. Tā rosina vairāk padomāt par to, kā mēs, cilvēki, jūtamies šajā sistēmā un skrējienā pēc sasniegumiem.

Otrā nodaļa iezīmē plašāku kontekstu naratīviem, kurus pētniece saskatījusi cilvēku stāstos par viņu pusmūža pieredzi. Pētnieci fascinē stāstu daudzveidība un tas, kā tie ilustrē attiecības starp kultūru, naratīvitāti, emocijām un varu. Autore sāk aplūkojumu ar populāriem Rietumu naratīviem, kas mudina uz introspekciju (piemēram, pusmūža krīze) vai arī aicina lietot neoliberālus paņēmienus (piemēram, pašpalīdzības grāmatas par to, kā kļūt vēl labākam un noturēties vadošās pozīcijās arī pēc tam, kad spēki sāk izsīkt). Pētniece novērojusi, ka vīrieši un sievietes pusmūžā šajos neoliberālajos naratīvos tiek uzrunāti un attēloti atšķirīgi, bieži ietverot noniecinošu runu un nereflektētu satīru par ķermeni (vīriešiem – liekais svars un plikpaurība, sievietēm – karstuma viļņi un emocionāli svārstīgs garastāvoklis), lietotajai valodai drīzāk atgādinot rasu diskriminācijas un etniskās citādošanas paņēmienus,

nevis veselīgu humoru. Autore norāda, ka pašpalīdzības grāmatas pusmūža trauksmi nesasaista ar sabiedrības struktūrām, bet aplūko to kā individuālu darbu ar sevi, sniedzot individualizētus risinājumus – psiholoģiskas stratēģijas, dzīvesstila maiņu, pārtikas piedevu un medikamentu lietošanu. Pašpalīdzības grāmatu autori aicina mainīt sevi, nevis sistēmu. Pie līdzīgas atziņas autore nonāk arī vēlāk, aplūkojot, kā sabiedrībā tiek runāts par menopauzi – sievietes tiek aicinātas “salabot” savu ķermeni, lai turpinātu produktīvi strādāt, nevis tiek attīstīta diskusija par to, kā veidot esošo sistēmu draudzīgāku sieviešu vajadzībām un dzīves realitātēm.

Aija Lulle, meklējot citus veidus, kā stāstīt par pusmūžu, meklē atbalstu skatpunktu daudzveidībā un uzsver, ka arvien biežāk pievērš uzmanību tiem, kuri pretojas nepārtrauktajam neoliberalā kapitālisma skrējienam. Visiedvesmojošākos un dzīvi apliecināšākos skatpunktus autore ir atradusi kvīru un cilvēku ar invaliditāti pētījumu jomā, kā arī arvien vairāk iedziļinās melno feministu (*black feminists*) rakstītajā un kritiskajā pedagogijā, kas atbalsta pretošanos kapitālistiskās kultūras spiedienam. Diemžēl otrās nodaļas ierobežotais apjoms nav ļāvis izvērst plašāku diskusiju par šiem atšķirīgajiem skatījumiem, iezīmētas vien atsevišķas tēmas.

Trešajā un ceturtajā nodaļā pusmūža ķermenis tiek aplūkots kā kaujaslauks, kurā sastopas mārketinga, peļņas un dažādas dzīvesstila idejas. Trešajā nodaļā pētniece rosina diskusiju par problemātisko standarta ideālu Rietumu sabiedrībā, kur cilvēks pusmūžā parasti sasniedz savas karjeras augstāko punktu un augstākos ienākumus. A. Lulle norāda, ka tā tas varētu būt raksturīgi labklājīgās vidusšķiras baltajiem cilvēkiem, kam ir laba veselība un sedentārs dzīvesstils, bet cilvēkiem no citiem sabiedrības slāņiem, rasēm un etniskajām grupām, arī migrantiem, pieredze ir atšķirīga. Kaut arī mūsdienās dzīves cikla variācijas pluralizējas, iedomātais standarts joprojām spēcīgi ietekmē plānošanu, politiku un pat to, kas ikdienā tiek uzskatīts par normālas dzīves mērauklu. A. Lulle aplūko

dažus veiksmīgus piemērus, kad darbs ārvalstīs sniedz izaugsmi un labus ienākumus, ļauj priekšlaikus pensionēties, apceļot pasauli un neraizēties par nākotni pēc atgriešanās. Tomēr viņa norāda, ka dzīvē daudz izplatītāka ir cita realitāte – iestrēgt darbā, kas nesniedz gandarījumu un izaugsmes iespējas, vienkārši darīt to, kas jādara, un gaidīt pensiju. Darba maiņa pusmūžā drīzāk ir privilēģija un ietver risku stabilitātei lielākā vecumā, piemēram, ja līdz Lielbritānijas pensijas iegūšanai ir vien daži gadi, cilvēki, lai nodrošinātu pārtikušas vecumdienas, izvēlas palikt un nostrādāt šos gadus, pat ja darbs neapmierina. Pētniece norāda, ka institucionalizētā pensiju sistēma savā ziņā imobilizē cilvēkus. Stabilitāte, kas ir izdevīga organizācijām un darba devējiem, darba ņēmējiem nereti nozīmē iestrēgšanu un stagnāciju.

Ceturtajā nodaļā autore uzsver māju nozīmi pusmūžā – tēmu, kas līdz šim pusmūža izpētē par maz ievērota, bet ir būtiska migrācijas kontekstā. Latvijas gadījumā nozīmīgs bija arī mājokļu privatizācijas process pēc PSRS sabrukšanas un valsts neatkarības atgūšanas, kas cilvēkus nostādīja ļoti dažādās situācijās. Vēlme iegūt savu dzīvokli vai māju nereti kļuva par migrācijas iemeslu. A. Lulle piedāvā plašāku skatījumu uz māju lomu starppersonu attiecībās; līdz šim zinātniskajā literatūrā uzmanība pievērsta galvenokārt konfliktiem un šķiršanās pieredzēm. Pētniece norāda, ka pusmūžā mājas kļūst par centrālo dzīves telpu attiecību veidošanā. Māju nozīmīgums saistās ar ģimenes struktūras pārmaiņām, transnacionālajām saitēm starp ģimenes locekļiem. Tas ietver arī prasības, ko cilvēki izvirza telpām, kredītu pieejamību un citus jautājumus, ieskaitot mājokļu pieejamību.

Trešajā un ceturtajā nodaļā ķermeņa, darba, attiecību un māju tēmā līdzās plašam literatūras klāstam diskusijā izmantoti arī piemēri no veiktajiem pētījumiem, kas ilustrē dažādas pieredzes aplūkotojos jautājumos.

Līdzīgi kā otrā nodaļa par pusmūža naratīviem Rietumu kultūrtelpā, arī piektā nodaļa par menopauzi balstās uz zinātniskās literatūras apskatu un neietver ne personiskās

pieredzes refleksijas, ne piemērus no autores veiktajiem pētījumiem. A. Lulle uzsver, ka menopauze skar pusi cilvēces un metaforiski runā par pašlaik notiekošu menopauzes “revolūciju”, kas sevišķi izteikta ir Lielbritānijā (cilvēki iet demonstrācijās, paraksta petīcijas, pieprasa izglītošanu u. tml.), un arī Somijā par to runā arvien vairāk (grāmatas, filmas, sieviešu atbalsta grupas tiešsaistē). Autore norāda, ka Latvijā publiskajā telpā parādās tikai ārstu kā ekspertu viedoklis, bet plašākas diskusijas joprojām izpaliek. Tāpēc grāmatas tulkojums vai plašāka diskusija par grāmatā aplūkoto menopauzes tēmu būtu nozīmīgs ieguldījums publiskā diskursa paplašināšanā Latvijā. Nodaļā tiek aplūkota dihotomija starp menopauzi kā dabisku procesu un tās medikalizāciju (vizītes pie ārstiem, simptomi, hormonu terapija), ar hormonu aizvietošanas terapiju saistītie priekšstati un aizspriedumi, kā arī dabiskas novecošanas un menopauzes aizstāvju kustība. A. Lulle norāda, ka arī zinātniskajā literatūrā menopauze ir apskatīta ļoti vienpusēji, faktiski izslēdzot citu rasu un etnisko grupu skatījumu.

Noslēdzotajā nodaļā autore atgriežas pie pusmūža definīcijas, apkopo visu grāmatā aplūkoto un piedāvā dažus rīcīpolitikas ieteikumus. Tajā tiek atgādināts, ka mūsdienu biopolitikas un neolīberālie diskursi aicina “salabot” ķermeni, lai tas spētu demonstrēt augstu sniegumu, būtu noturīgs pret stresu, labi izskatītos, veselīgi ēstu un gatavotu. Teorijas parasti nepievērš pietiekamu uzmanību ķermeņa vajadzībām. A. Lulle norāda, ka arī aktīvās novecošanas teorijas varētu vairāk pievērsties novecošanai, balstoties uz rūpēm, ilgtermiņa skatījumu un sociālo atbalstu. Nodaļā aplūktas idejas par četru dienu darba nedēļu un citas iniciatīvas.

Diemžēl grāmatas apjoms ir ierobežots un A. Lulle, lai gan piedāvā plašu diskutējamo jautājumu loku, gandrīz nevienu no tēmām nerisina dziļāk. Autore atzīst, ka šajā nelielajā grāmatā viņas mērķis nebija sniegt padziļinātu analīzi; grāmata ir aicinājums ar ziņkāri aplūkot pusmūža ķermeņus, pārejas, telpas un atrašanos dzīves ceļā vidū. Viņas

mērķis bija pievienoties centieniem virzīt uz priekšu šo aizraujošo pētniecības jomu, un tas noteikti veiksmīgi izdevies.

A. Lulles grāmata iesāk kritisku diskusiju par pusmūža dzīves trajektorijām laikā un telpā, Rietumu sabiedrībā dominējošām idejām par ķermeni un ideālo pusmūžu, šo priekšstatu ēnas pusēm, kā arī izceļ sieviešu menopauzes pieredzes. Jācer, ka pētniece ķersies arī pie nākamās, daudz apjomīgākas grāmatas par šo tēmu, kurā turpinās dziļāk attīstīt iesākto diskusiju un meklēs atbildes uz pašas uzdotajiem jautājumiem, īpaši par

vidusšķiras vīrieša sasniegumiem kā standarta mērauklu pusmūžā. Šāds ideāls nevar tikt īstenots ne globāli, ne arī Rietumu sabiedrībā, ņemot vērā dzimumu atšķirības, sociālo noslāņošanos, etnisko dažādību un ķermeņisko spēju variācijas. Noteikti varam piekrist autorei, ka ir nepieciešams veidot cieņpilnu un reālistisku valodu, runājot par pusmūža praksēm un ķermeņiem dzīves vidusposmā. Tāpat svarīgi iedrošināt uz apzinātu rīcību, neekspluatējošu pusmūžu un cieņpilnu novecošanu sabiedrībā, ko pārņēmis jaunības kults un neoliberālā ideoloģija.

Liene Ozoliņa, Ph. D.

Latvijas Kultūras akadēmija

VALSTS UN RADNIECĪBA STARPDISCIPLINĀRĀ TVĒRUMĀ

Grāmatas recenzija: Sedlenieks, K. (zin. red.) (2024) *Radniecība un valsts īstenošana mūsdienā Latvijā*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.

“Kad ir runa par valsti, nav iespējams šaubīties pietiekami.”¹ Tā Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu*) apgalvo rakstā *Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field* (“Pārdomājot valsti: birokrātiskā lauka ģenēze un struktūra”), kas publicēts grāmatā *State/Culture* (“Valsts/Kultūra”, 1999)². Viņš šeit domā ne tik daudz pamatu neuzticēties valsts varas īstenošanai, par ko bieži runā Latvijas publiskajā telpā, cik šaubas, kas pētniekam vai pētniecei nepieciešamas, pievērsties jautājumiem, kas saistīti ar valsti. Kā P. Burdjē skaidro, šīs radikālās šaubas ir pamatotas tāpēc, ka valsts lielā mērā veido simbolisko realitāti, kurā mēs dzīvojam un kurā neizbēgami norit arī mūsu centieni to skaidrot. Valsts institūcijām piemīt simboliskā vara – tiesības un kapacitāte ar likumiem regulēt un kategorizēt sociālo realitāti, veidot vērtības, morāles normas un domāšanas kategorijas izglītības sistēmā, ar dažādu sociālo politiku un administratīvo līdzekļu starpniecību veicināt noteiktas dzīves formas un sociālas prakses. P. Burdjē, balstoties uz

zināmo Maksa Vēbera (*Max Weber*) formulējumu, valsti definē šādi: “Valsts ir X (kas vēl jānosaka), kas veiksmīgi īsteno monopolu leģitīmi lietot fizisku un simbolisku vardarbību pār noteiktu teritoriju un tās iedzīvotāju kopumu.”³ Tātad simboliskā vara ir arī vara veidot un uzturēt statusu hierarhijas un leģitimizēt dažādas nevienlīdzības formas sabiedrībā, ko P. Burdjē sauc par simbolisko vardarbību.

P. Burdjē raksts “Pārdomājot valsti” ir viena no tām publikācijām, kas 20. gadsimta nogalē aizsāka plašāku diskusiju socioloģijā, politikas zinātnē un antropoloģijā, pārskatot dominējošās valsts teorijas un piedāvājot jaunas analīzes formas. Piemēram, politikas zinātnieks Timotijs Mičels (*Timothy Mitchell*) apšaubīja iespēju konceptuāli nošķirt “valsti” no “sabiedrības” un uzsvēra, ka analīzei jāpaskaidro simboliskie procesi, kuru rezultātā iespajds par šādu nošķirumu tiek radīts.⁴ Pēdējās desmitgadēs īpaši ir attīstījusies valsts etnogrāfiskā izpēte antropoloģijā un socioloģijā, kur valsts tiek aplūkota kā ikdienas

¹ “[W]hen it comes to the state, one never doubts enough” grām.: Bourdieu, P. (1999) *Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field*. Steinmetz, G. (ed.) *State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn*. Ithaca and London: Cornell University Press, 54.

² Steinmetz, G. (ed.) (1999) *State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn*. Ithaca and London: Cornell University Press.

³ “[T]he state is an X (to be determined) which successfully claims the monopoly of the legitimate use of physical and symbolic violence over a definite territory and over the totality of the corresponding population” grām.: Bourdieu, P. (1999) *Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field*, 56.

⁴ Mitchell, T. (1999) *Society, Economy, and the State Effect*. Steinmetz, G. (ed.) *State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn*. Ithaca and London: Cornell University Press, 76–97.

prakšu kopums, kā afektu un emociju objekts un kā fantāzija⁵.

Rīgas Stradiņa universitātes 2024. gadā izdotā grāmata “Radniecība un valsts īstenošana mūsdienu Latvijā” Klāva Sedlenieka zinātniskajā redakcijā⁶ inees šīs diskusijas par valsti Latvijas zinātniskajā diskursā un dara to laikmetīgā veidā. Šis krājums attīsta salīdzinoši nesenu virzienu antropoloģijā, kur tiek skatīta valsts un radniecības mijiedarbība un kur radniecības perspektīva tiek izmantota, lai sniegtu jaunu izpratni par valsts darbību. Kā skaidrots grāmatā, sociālajās zinātnēs radniecība un valsts ilgstoši ir tikušas skatītas kā divas atšķirīgas sociālo realitāti organizējošas formas, kas atklāj sabiedrības evolūciju laika gaitā. Pēc šīs izpratnes radniecība ir bijusi noteicošais veids, kā regulēta kopienas dzīve agrīnās, primitīvās sabiedrībās, turpretim valsts ir dominējošā modernas, attīstītas sabiedrības pašorganizācijas forma. Šis krājums papildina antropoloģiskos pētījumus, kuros šāds dalījums tiek pārskatīts un tiek atzīta radniecības aizvien nozīmīgā loma arī mūsdienās.

Tādējādi šis rakstu kopums iegulst aktuālās sociālo zinātņu diskusijās, kur tiek

pārskatīti tādi sociālajā teorijā sastopami binārie dalījumi kā dabisks/sociāls, privāts/publiks, tradicionāls/moderns, daba/kultūra. Šādi bināri jēdzieni ir bijuši sociālās teorijas pamatā kopš tās veidošanās 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā un atspoguļo tajā laikā dominējošo evolucionisma paradigmu. Klasiskā sociālā teorija radās Eiropas metropolēs laikā, kad šīs metropoles bija arī impēriju centri. Kā norāda Reivina Konela (*Raewyn Connell*, 2007)⁷, Emilam Dirkemam (*David Émile Durkheim*) un citiem tā laika domātājiem bija raksturīgi salīdzināt Rietumeiropas sabiedrības ar koloniju sabiedrībām, pieņemot, ka “centrā” ir redzama sociālās un politiskās attīstības vēlāka fāze, kamēr “provincēs” – agrīnāka fāze. Līdzīgi Dipešs Čakrabartī (*Dipesh Chakrabarty*) darbā *Provincializing Europe* (“Eiropas provincializēšana”, 2000)⁸ izvirza vēstures lineāras attīstības idejas kritiku, kas bijusi centrāla Rietumu domā par valsti un sabiedrību. D. Čakrabartī runā par Vēsturi 1 un Vēsturi 2. Pirmā attiecas uz tiem zinātniskiem vai politiskiem naratīviem, kuru centrā ir ideja par universālu attīstību, kuras posmiem visas sabiedrības agrāk vai vēlāk “iet cauri”. Šāda vēstures un attīstības izpratne ir bijusi raksturīga arī pēcpadomju Latvijā, iztēlojoties progresu kā lineāru “Eiropas piedzišanu”. Turpretim Vēsture 2 (jeb vēstures 2), pēc Čakrabartī, attiecas uz tādiem naratīviem, kas atzīst sabiedrības dzīves formu un vēsturisko modeļu daudzveidību un noraida universālas lineāras attīstības ideju.

Rakstu krājums “Radniecība un valsts īstenošana mūsdienu Latvijā” dod pienesumu pētījumu virzienam mūsdienu antropoloģijā, kur, pirmkārt, radniecība (un tuvniecība, sk. tālāk) tiek atzīta par joprojām centrālu

⁵ Sk., piemēram, Gupta, A. (1995) Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics, and the Imagined State. *American Ethnologist* 22 (2), 375–402; Aretxaga, B. (2003) Maddening States. *Annual Review of Anthropology*, 32, 393–410; Fassin, D.; Bouagga, Y.; Coutant, I.; Eideliman, J.-S.; Fernandez, F.; Fischer, N.; Kobelinsky, C.; Makaremi, C.; Mazouz, S.; Roux, S.; Brown, P. (2015) *At the Heart of the State: The Moral World of Institutions*. London: Pluto Press; Herzfeld, M. (2005) *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State*. New York: Routledge; Navaro-Yashin, Y. (2002) *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

⁶ Sedlenieks, K. (zin. red.) (2024) *Radniecība un valsts īstenošana mūsdienu Latvijā*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte. https://doi.org/10.25143/rsu-radnieciba_isbn-978-9934-618-45-1.

⁷ Connell, R. (2007) *Southern Theory: The global dynamics of knowledge in social science*. London: Routledge.

⁸ Chakrabarty, D. (2000) *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

organizējošu principu un, otrkārt, tiek argumentēts, ka radniecība un valsts ir konceptuāli un praktiski jāskata savstarpējā saistībā, nevis kā pretēji poli. K. Sedlenieks ievadā raksta, ka grāmata atklāj, ka “radniecības attiecības Latvijā veidojās sazobē ar valsts institūciju darbību un noteikumiem” (10. lpp.). Krājuma centrā izvirzīts valsts “performēšanas” jeb īstenošanas jēdziens, argumentējot, ka “radniecība ir viens no būtiskākajiem principiem, uz kura pamata un ap kuru valsts tiek īstenota/performēta” (26. lpp.). Kā Džūdita Batlere (*Judith Butler*) norāda par dzimti, tā nepastāv kā pirmssociāls fakts. Lai gan dzimtei, protams, ir bioloģiski elementi, dzimte pastāv tikai caur tās īstenošanas jeb performēšanas praksēm. Tāpat valsts, kā argumentē K. Sedlenieks krājuma ievadā, pastāv – un tādējādi var tikt empīriski pētīta caur tās īstenošanas praksēm. Radniecības idejai, attiecībām, praksēm un to regulācijai ir svarīga, empīriski atklājama loma šajā valsts īstenošanā.

Kā jau iezīmēts, grāmatas ievada nodaļā izvirzītas un pamatotas krājuma centrālās tēzes. Ievads piedāvā vērtīgu pārskatu par svarīgāko zinātnisko literatūru un argumentiem valsts antropoloģijā, iezīmējot arī radniecības izpēti antropoloģijā. Plašais teorētiskais tvērumš ar atsaucēm uz antropoloģiju, socioloģiju, jurisprudenci un politikas zinātņi ļauj pozicionēt valsts un radniecības izpēti starptautiskā zinātniskā kontekstā. Šis apskats, kā arī izmantotās literatūras saraksts būs vērtīgs avots latviešu valodā gan antropoloģijas, gan socioloģijas un politikas zinātnes studentiem un pētniekiem. Krājuma deviņas nodaļās dažādos veidos veikta empīriskā valsts un radniecības mijiedarbības izpēte. Redaktors norādījis, ka nodaļas iedalītas trīs grupās jeb sadaļās un tās pēta “daudzšķautņaino vidi, kurā, savstarpēji mijiedarbojoties valsts un radniecības jēdzieniem, tiek īstenota/performēta mūsdienu Latvijas valsts” (30. lpp.). Pirmajā daļā aplūkota radniecība kā antropoloģisks fenomens un radniecības pētniecība Latvijā. K. Sedlenieka raksts sniedz radniecības un ģimenes jēdzienu un prakšu antropoloģisku pārskatu, gan aprakstot analītiskās

pieejas starptautiskajā radniecības antropoloģijā, gan aplūkojot radniecības prakses Latvijā. Raksta nobeigumā piedāvāta arī antropoloģiskajā diskusijā sakņota interpretācija par to, kāpēc tik emocionālas ir diskusijas par ģimenes institūtu, piemēram, politiķu diskusijās un Latvijas publiskajā telpā. Otrajā nodaļā Agita Lūse un Klāvs Sedlenieks dod pārskatu par radniecības pētniecību Latvijā līdz šim un atklāj, kā radniecības izpratne un prakses vēsturiski ir veidojušās sazobē ar pārvaldības formām un praksēm. A. Lūse un K. Sedlenieks arī kritiski aplūko līdzšinējās izpētes epistemoloģiskos un metodoloģiskos principus, norādot uz evolucionisma teorijas dominējošo lomu gan 20. gadsimta sākumā veiktos pētījumos, gan arī daļā pēdējos gadu desmitos izdoto zinātnisko publikāciju. Šāda kritiska diskusija nav bieži novērojama Latvijas zinātnē, lai gan ir vērtīga un vajadzīga, lai attīstītu zinātnisko domu.

Otro daļu veido divas nodaļas par valsts un radniecības saistēm no vēsturiskas un juridiskas perspektīvas. Vija Stikāne pievēršas Livonijas pārvaldei un sabiedrībai. Viņa no vēstures zinātnes perspektīvas parāda, kā Livonijā politiskās varas pārmantošana un īstenošana bija balstīta radniecībā. Atsevišķi aplūkota arī situācija pilsētās un laukos un dažādo etnisko grupu prakses Latvijas teritorijā. Dita Plepa savukārt aplūko radniecību un ģimeni mūsdienu Latvijā no tiesību zinātnes perspektīvas, kā arī šo tiesību normu vēsturisko attīstību kopš 1918. gada. Iztirzāta arī tiesību socioloģijas perspektīva, analizējot, kā Latvijas Satversmes tiesa savā praksē ņem vērā tiesību prakses sociālajā realitātē. D. Plepa izceļ faktu, ka “[s]askaņā ar šobrīd spēkā esošo tiesisko regulējumu valsts “juridiski neredz” faktiski pastāvošās viendzimuma partneru ģimenes, jo tām nav nodrošināta iespēja juridiski nostiprināt savas ģimenes attiecības” (148. lpp.). Balstoties šajā analizē, D. Plepa secina, ka “radniecības un ģimenes tiesību jomā Satversmes tiesa priekšroku dod socioloģiskam skatījumam uz tiesību normu saturu” (171. lpp.), tādējādi veicinot likuma normu pārskatīšanu un plašināšanu.

Trešajā daļā, kur visvairāk rakstu, apkopoti antropoloģiski pētījumi par centrālo grāmatas tēmu – caur radniecības prizmu empīriski tiek atklātas dažādas valsts īstenošanas prakses mūsdienu Latvijā. Šajās nodaļās atrodamā analīze piedāvā jaunu skatījumu uz tādiem mūsdienu Latvijā aktuāliem jautājumiem kā sociālā iekļaušana un izslēgšana, likuma normu heteronormativitāte, vienlīdzīga partnerattiecību juridiska atzīšana un sociālekonomiskā, etniskā un dzimumu nevienlīdzība. A. Lūse analizē dzimtas vēstures izpētes prakses skolās caur Mišela Fuko (*Michel Foucault*) varas un patības tehnoloģiju teorijas prizmu. Par subjektu cilvēks sevi veido pats, A. Lūse secina, balstoties uz M. Fuko analīzi (180. lpp.). Vienlaikus nodaļā apskatītās dzimtas vēstures izpētes prakses atklāj arī subjekta veidošanu kā varas praksi. A. Lūse to interpretē kā pastorālās varas formu, kas sākotnēji veidojusies agrinās kristietības kontekstā un tad līdz ar modernās valsts veidošanos kļuvusi raksturīga arī dažādos citos institucionālos kontekstos – “ģimenē, medicīnā, psihiatrījā, izglītībā, nodarbinātībā” (3. zemsvītras piezīme 180. lpp.). Lai gan autore nodaļas sākumā pauž, ka skolotāji nedarbojas kā pastorāli aģenti, bet gan ir uzticības personas (181. lpp.), empīriskie dati un arī autores pašas diskusija nodaļas noslēgumā atklāj šo abu funkciju realizēšanos vienlaikus un tādējādi parāda, ka subjektivitātes veidošana varas diskursa ietvaros un subjekta pašidentitātes veidošana ir saistīti procesi.

Annas Žabickas un Klāva Sedlenieka rakstā arī apskatītas valsts un pilsoņu attiecības, analizējot, kā tās tiek definētas politiskajā diskursā. Par pamatu ņemot Saeimas debašu stenogrammas, A. Žabicka un K. Sedlenieks atklāj, kā politikas diskursā tiek konstruēta ģimenes loma valsts un nācijas pastāvēšanā un kā tiek vilktas simboliskās robežas starp tiem, “kuri ir *pelnījuši* vai kuri ir *cienīgi*” saņemt valsts atbalstu vai tikt pieskaitīti pie pilsoņu kopuma, un tiem, kuri nav (216. lpp.). Analīze atklāj, ka pēcpadomju Latvijas politiskajā diskursā “galvenie indivīda iekļaušanas kritēriji ir pilsoniskā un

morālā piederība, kas ietver arī grūti izmērāmo patriotismu pret valsti, kā arī piederību dominējošām, bieži juridiski nostiprinātām vērtībām, piemēram, laulība kā savienība starp vīrieti un sievieti vai plaši interpretējamā tikumība” (216. lpp.). Valsts un indivīda attiecības, to izpratne un regulācijas veidi dažādu reciprocitātes formu ietvarā tiek atklāti un kritiski analizēti Diānas Kiščenko rakstā par medicīnisko apaugļošanu. Izmantojot Māršala Sālinsa (*Marshall Sahlins*) reciprocitātes formu klasifikāciju, D. Kiščenko atklāj, kā no valsts puses medicīniskās apaugļošanas finansēšana tiek interpretēta ekonomiskā ietvarā – tas ir ieguldījums, kas nākotnē atmaksāsies, jo katrs cilvēks dzīves laikā pienes ekonomikai vienu miljonu eiro, kā intervijā norāda Latvijā zināms politiķis (265. lpp.). Arī šajā kontekstā atklājas, kāds ir ideāltipiskais, “pareizais” pilsonis, kādu to redz un par kādu gatava rūpēties Latvijas valsts – laulībā dzīvojošs, atbildīgs un tāds, kas rūpējas par sevi, piemēram, nav ar pārāk zemu vai pārāk augstu ķermeņa masas indeksu (268. lpp.).

Andra Sauliņa un Kristīnes Rolles, kā arī Andra Šuvajeva raksti jaunā gaismā parāda nevienlīdzības jautājumus mūsdienu Latvijā. A. Saulītis un K. Rolle aplūko radniecības ekonomisko dabu. Šie autori argumentē, ka neolibērālā *homo oeconomicus* vietā Latvijā drīzāk novērojams *homo cognatio oeconomicus* – ģimenes locekļi un radi darbojas “nevis šauri personīgās, bet gan savas dzimtas labklājības uzturēšanas un pavairošanas interesēs”, kas mazāk turīgo grupā risina nabadzības problēmu, bet turīgo grupā “pastiprina nevienlīdzību un mazina taisnīgumu” (249. lpp.). Aizdevumu un dāvinājumu prakses radu lokā, kā arī mantošanas normatīvā regulējuma un prakšu analīze palīdz detalizētāk atklāt sociālekonomiskās nevienlīdzības formas un tās noturības iemeslus Latvijā. A. Šuvajevs savukārt analizē “nacionālā kapitālisma” (291. lpp.) pretrunu – brīvā tirgus reformas un neolibērālā kapitālisma kurss ir veicinājis emigrāciju un nabadzību (ceturtdaļa iedzīvotāju Latvijā mīt uz nabadzības riska sliekšņa), kamēr nacionālajā politiskajā

diskursā tiek izcelti nācijas izmiršanas draudi un uzsvars tiek likts uz ģimenes lomu un nācijas reprodukciju. A. Šuvajevs atsaucas uz Džanetas Kārstenas (*Janet Carsten*) jēdzienu “tuvniecība” (*relatedness*), ko Dž. Kārstena izvirza jēdziena “radniecība” (*kinship*) vietā. “Tuvniecība” norāda uz antropoloģiskajā izpētē apstiprināto novērojumu, ka tuvas attiecības nav bioloģiski noteiktas; citējot Dž. Karstenu, tuvniecība apzīmē veidu, “kā cilvēki rada līdzību vai atšķirību starp sevi un citiem” (284. lpp.). A. Šuvajevs uzsver, ka tuvniecības jēdziens palīdz saskatīt gan to, kā tiek radīta līdzība, gan arī to, kā līdzības izpratnes sabiedrībā ir saistītas ar tajā pastāvošām nevienlīdzības formām. Pievēršoties Pilsonības likuma, privatizācijas un denacionalizācijas regulējuma empīriskai analīzei, autors norāda, ka tie “būtībā bija projekti, kas pamatojās uz radniecības loģiku” (296. lpp.), un uzsver, ka centieni atjaunot taisnīgumu pēcpadomju gados radīja jaunas netaisnības formas. A. Šuvajevs aktualizē etniskās nevienlīdzības jautājumu, nodaļas beigās formulējot vairākus turpmākās izpētes virzienus.

Katra krājuma nodaļa atsedz konkrētu problēmlauku, un, tikai izlasot tās visas, iespējams ieraudzīt radniecības kategoriju un formu nozīmīgo lomu Latvijas politiskajā diskursā un valsts īstenošanas praksēs. Atsaucoties uz P. Burdjē jēdzieniem, šajās praksēs atklājas arī dažādi simboliskās varas un simboliskās vardarbības veidi, kurus nepieciešams pakļaut kritiskai analīzei. Gan likumu un politiskā diskursa heteronormatīvitate, gan dažādās nevienlīdzības formas, ko leģitīmē valsts, ir šādas simboliskās vardarbības izpausmes, un viens no antropoloģijas un citu sociālo zinātņu uzdevumiem ir tās izgaismot un veicināt diskusiju par tām. Šis krājums veiksmīgi sper soli šajā virzienā.

Noslēgumā vēl dažas pārdomas par šī rakstu krājuma nozīmību pašreizējā politiskajā

kontekstā. Krievijas izraisītais karš Ukrainā liek arī Latvijā stiprināt militāro aizsardzību. No pilsoņiem tiek sagaidīta gatavība aizstāvēt valsti draudu gadījumā un iesaistīšanās valsts un sabiedrības militārās sagatavotības stiprināšanā. Šajā kontekstā, iespējams, vēl vairāk pastiprināsies “nacionālā kapitālisma” pretruna – līdzšinējais neoliberālais Latvijas attīstības kurss ir veicinājis sociālekonomisko nevienlīdzību, kas savukārt saistīta ar zemu uzticēšanos valsts institūcijām, kamēr nācijas saglabāšanā tiek uzsvērtā un sagaidīta visu iedzīvotāju aktīva un atbildīga iesaiste. Turklāt, kā atklāj šis rakstu krājums, līdzšinējais valsts īstenošanas praksēs gan pilsonība, gan individa moralitāte nereti ir tikusi definēta caur radniecības kategoriju prizmu, simboliski un/vai juridiski izslēdzot tos, kas neiederas noteiktā ģimenes vai nācijas kā paplašinātās ģimenes izpratnē. Piemēram, kā rāda A. Žabickas un K. Sedlenieka Saeimas diskursa analīze, līdz šim kolektīvā atmiņa bijusi maskulinizēta. Vīriešu ieguldījums ir iztēlots kā primārs valsts veidošanā un uzturēšanā, kamēr sievietes “piedalās šajā procesā”, bet to “nozīme ir gandrīz vienīgi kā bērnu radītājām un audzinātājām” (205. lpp.). Iespējams, pašreizējā situācijā vērojamas jaunas tendences attiecībā uz dzimtes lomām politiskajā diskursā. Saskaroties ar nepieciešamību palielināt militāro spēku skaitu un kapacitāti, pieaug centieni iesaistīt arī sievietes dažādās aizsardzības struktūrās. Valsts valodas centra latviešu valodas ekspertu komisija 2025. gada martā apstiprināja vārdu “karavīre” kā oficiāli lietojamu latviešu valodā. Kā jau iezīmēju šīs recenzijas sākumā un kā atklāj arī grāmata “Radniecība un valsts īstenošana mūsdienu Latvijā”, simboliskās realitātes veidošana ir viens no centrālajiem valsts varas īstenošanas veidiem. Tāpēc “karavīre” nav vienkārši jauns vārds – tas ir instruments mūsu jaunās realitātes veidošanā.

Marita Zitmane, *Dr. sc. comm.*

Latvijas Universitātes Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultāte

JANAS KUKAINES MONOGRĀFIJAS “VISCERĀLĀ ESTĒTIKA: AFEKTI UN FEMINISTISKĀ MĀKSLA POSTSOCIĀLISMĀ” VIETA LATVIJAS ZINĀTNES LAUKĀ

2024. gadā klajā nākusī Janas Kukaines monogrāfija “Viscerālā estētika: afekti un feministiskā māksla postsociālismā”¹ iezīmē nozīmīgu soli Latvijas humanitāro zinātņu attīstībā. Tā ir pirmā plaša mēroga publikācija, kas feministiskās mākslas pētniecību sistemātiski ievieto postsociālisma kontekstā un vienlaikus ievieš jaunu teorētisku ietvaru – viscerālo estētiku. Šis koncepts ļauj apvienot afektu teoriju, ķermeniskuma studijas un feministisko filozofiju, radot platformu, kurā laikmetīgās mākslas parādības interpretējas no neparasta, bet konceptuāli bagāta skatpunkta.

Monogrāfija balstās uz Janas Kukaines 2023. gada 24. martā Latvijas Mākslas akadēmijā aizstāvēto promocijas darbu “Feministiskā māksla postsociālismā: viscerālās estētikas perspektīva” zinātnes doktora (*Ph. D.*) grāda mūzikas, vizuālās mākslas un arhitektūras nozarē, mākslas teorijas apakšnozarē iegūšanai. Latvijas zinātnes laukā šis pētījums ir nozīmīgs ar to, ka aktualizē iepriekš maz pārstāvētu tēmu – feministisko mākslu. Feministiskās mākslas problemātika Latvijas akadēmiskajā laukā līdz šim ir izmantota reti. Tā nav kļuvusi par stabilu pētniecības virzienu, tā ir vairāk pieminēta epizodiski, bet nav kļuvusi par konceptuāli izstrādātu pētniecības jomu.

Arī feminisma diskurss kopumā mākslas zinātnē Latvijā ir bijis fragmentārs un bieži vien palicis perifērijā. J. Kukaine ar savu darbu ne tikai pievieno balsi šim laukam, bet arī nostiprina sevi kā vienu no vadošajām feministiskās teorijas un estētikas pētniecēm Latvijā.

Autores akadēmiskā darbība apliecina konsekventu interesi par ķermeni, dzimumu un afektiem. Viņas promocijas darbs, kas ir monogrāfijas pamatā, kā arī iepriekš publicētie raksti un lekcijas apliecina specializāciju estētikā un feministiskajā filozofijā. Tādējādi monogrāfija apliecināma kā likumsakarīgs un akadēmiski pamatots autores pētnieciskās karjeras turpinājums.

Grāmata veidota loģiski strukturētās nodaļās, kas no teorētiskā ietvara pamazām virzās uz konkrētu mākslas darbu analīzi. Monogrāfijas ievadā autore iezīmē monogrāfijā skatīto problēmu loku: feminisma teorijas vietu Austrumeiropā, postsociālisma specifiku un nepieciešamību pēc jaunas pieejas, kas apzinātu un pārdomātu šī reģiona attiecības ar feminismu.

Teorētiskajā daļā J. Kukaine balstās afektu teorijā, feministiskajā filozofijā, feministiskajā mākslā un postsociālisma studijās. Teorētiskajā daļā tiek piedāvāts arī monogrāfijas centrālais jēdziens – viscerālā estētika.

Monogrāfijas analītiskajās nodaļās galvenokārt tiek pētīti divi Latvijas laikmetīgās mākslas autoru mākslas projekti: Katrīnas Neiburgas “Tējas sēne” (2001) un Ingridas Pičukānes, Rasas Jansones, Mētras Saberovas, Viviannas Marias Stanislavskas un Vikas Ekstas veikums “Fembloks” (2017).

¹ Kukaine, J. (2024) *Viscerālā estētika: afekti un feministiskā māksla postsociālismā*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Rīgas Stradiņa universitāte.

Darba noslēguma daļā autore reflektē par viscerālās estētikas nozīmi plašākā kultūras laukā, kā arī jēgpilni rezumē savu redzējumu par feministisko mākslu postsociālismā un viscerālās estētikas kā instrumenta izmantojumu šī lauka apjēgšanā. Lai gan monogrāfijā nav skaidri iezīmētas analizē izmantotās metodes, uzdrošinos pieļaut, ka metodoloģiski monogrāfijā veiktā mākslas projektu analīze apvieno diskursa analīzi, afektu teoriju un gadījuma studijas.

Monogrāfijas galvenā vērtība ir tās aktualitāte un novitāte. Feministiskā māksla Latvijā līdz šim nav bijusi pētīta tik plašā teorētiskā perspektīvā. Ar viscerālās estētikas konceptu autore ievieš jaunu kategoriju, kas ļauj domāt par mākslu ārpus tradicionālās estētikas robežām. Darbs arī demonstrē plašu starptautisko teoriju pārzināšanu, kas nostiprina Latvijas humanitāro zinātņu saikni ar pasaules akadēmisko vidi.

Par nozīmīgu monogrāfijas stipro pusi uzskatāms izvēlēto mākslinieku loks – tās ir nozīmīgas Latvijas laikmetīgās mākslas pārstāves, kuru darbi dokumentē un problemātizē postsociālisma pieredzi un sievietes klātbūtni postsociālisma telpā. Monogrāfija kalpo kā potenciāli vērtīgs resurss nākotnes pētniekiem un studentiem.

Tomēr, lai arī cik svarīgs šis veikums ir Latvijas feministiskajā domā, nevar ignorēt monogrāfijas nepilnības. Pirmkārt, teksts cieš no pārmērīgas teorētiskas slodzes. Dažbrīd šķiet, ka starptautiskās teorijas tiek citētas pašmērķīgi, bet to saikne ar konkrēti analizētajiem mākslas darbiem netiek pietiekami izstrādāta. Es, protams, varu saprast vēlmi uzrakstīt visu par visu – no Visuma izcelšanās brīža līdz šodienai. Šāda vēlēšanās arī ir postsociālisma feminisma daļa vai pat tā sekas – nebūšanas un prombūtnes Rietumu teorētiskajā debatē. Postsociālisma feminismam raksturīgā feminisma teorētiskā lauka nezināšana, neizstāstīšana var radīt vēlmi izstāstīt pilnīgi visu, kas jebkad ir rakstīts par feminismu.

Otrkārt, lokālā konteksta analīze paliek otrajā plānā. Lai gan autore akcentē postsociālisma specifiku, konkrētās vēsturiskās un sociālās pieredzes analīze bieži vien ir

vispārīga. Turklāt tā ir izklaidēta pa visām monogrāfijas nodaļām. Autore neveido vienotu darba daļu, kurā tiktu apskatīts lokālais konteksts, tas dažādos apjomos tiek integrēts visā darbā. Tomēr šāda pieeja apgrūtina saistes veidošanu ar teoriju un, kas vissvarīgāk, neļauj pilnībā izprast postsociālisma īpatnības un to, kāpēc tad “pie mums feminisms ir tik dīvains”. Tieši postsociālisma un arī padomju dzimtes modeļa neizstāstīšana ir darba problemātiskākā daļa.

Treškārt, terminoloģija un metodoloģija. Jēdziens “viscerālā estētika” ir pārāk plašs un vispārīgs, neatklājot precīzu atšķirību no citām afektu teorijas pieejām. Visbeidzot, mākslas darbu analīze ir vairāk teorētiska nekā vizuāli konkrēta. Pazūd paša mākslas darba estētiskā īpatnība. Turklāt autore nesniedz pamatojumu, kāpēc analīzei ir izvēlēti tieši šie darbi. Īpaši neskaidra ir Katrīnas Neiburgas mākslas projekta “Tējas sēne” izvēle, jo šis darbs nav vērtējams tikai kā mākslinieces veikums, bet daļa no plašāka projekta ar dažādiem autoriem. Izbrīnu par izvēli rada arī tas, ka šis ir viens no Katrīnas Neiburgas darbiem, kurā sievietes un sievietiskās pieredzes tēma ir vismazāk skarta, ko norāda arī autore, aprakstot citus K. Neiburgas projektus. Pieļauju, ka Janai Kukainei ir bijuši savi apsvērumi tieši šī un nevis citu projektu izvēlē, bet tie monogrāfijā nav pietiekami iezīmēti.

Tomēr, neskatoties uz minēto, kopumā Janas Kukaines monogrāfija ir jāvērtē kā ievērojams piensums Latvijas humanitārajām zinātnēm, īpaši estētikas un feministiskās filozofijas laukā. Tā aktualizē feministiskās mākslas pētījumus un piedāvā jaunu teorētisko ietvaru, kas var tikt tālāk attīstīts un kritiski pārdomāts. Vienlaikus darbā jūtama teorētiska pārspilējuma un vietējā materiāla nepietiekami dziļa izpēte. Tāpēc tas vairāk lasāms kā teorētisks eksperiments, kas cenšas integrēt Latvijas mākslas pētniecību globālās diskusijās, nevis kā līdzsvarots empīrisks pētījums. Monogrāfija ir nozīmīgs solis, vienlaikus arī aicinājums nākamajiem pētniekiem turpināt feministiskās mākslas analīzi, pievēršot lielāku uzmanību lokālajam kontekstam un mākslas vizuālajām īpatnībām.

HRONIKA

No 2024. gada 1. septembra līdz 2025. gada 31. augustam

AKADĒMISKĀ VIENĪBA “AUSTRUMS”

2024. gada 1. septembrī Jāņa Čakstes memoriālajā muzejā “Auči” tika atklāts jaunais akadēmiskais gads un nolikti ziedi pie J. Čakstes pieminekļa Jelgavā. Pēcāk “Austruma” karoga grupa piedalījās Latvijas Universitātes studentu svētku “Aristotelis” gājienā un pārējās svētku norisēs.

10. septembrī savietis Pēteris Elmārs Rudzītis uzstājās ar priekšlasījumu par savu pieredzi rezervistu militārajās pamatmācībās.

14. septembrī austrumieši godināja Jāņa Čakstes piemiņu, apmeklējot viņa 165. dzimšanas dienai veltītos pasākumus Jelgavā un “Aučos”.

17. septembrī vēsturnieks Eduards Gailihs uzstājās ar priekšlasījumu par savu grāmatu “Sirds sārtais karogs”, kurā vēstīts par 1905. gada revolūcijas notikumiem Latvijas teritorijā.

28. septembrī vb. kandidāts Kristians Krievāns vadīja austrumiešiem ekskursiju pa Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja ekspozīciju “Dziesmusvētku telpa” Mežaparkā. Vēlāk vb. Uģis Sprūdžs uzdāvināja muzejam ar Čikāgas latviešu koru dzīvi saistītas liecības un materiālus.

1. oktobrī vb. *Dr. med.* Ainārs Rudzītis novadīja priekšlasījumu “Ārējo automātisko defibrilatoru ieviešana sabiedriskajās vietās Latvijā” un demonstrēja šo iekārtu darbību.

15. oktobrī vb. kandidāts *Dr. iur.* Jānis Pleps uzstājās ar priekšlasījumu “Satversmes oriģināls toreiz un Satversmes oriģinalitāte tagad”. Pēc lasījuma vb. Artis Āboliņš papildināja vienības bibliotēku, uzdāvinot sava tēva grāmatas.

19. oktobrī trīs austrumieši viesojās Dienvidpohjanmā novadniecības (*Etelä-Pohjalainen Osakunta – EPO*) rīkotajos Ražas svētkos (*Parttenkoliaaset*) Helsinkos un dāvināja somiem rudzu maizi un latviešu tautasdziesmas “Kunga rija” atdzejojumu somu valodā.

2. novembrī tika svinēti “Austruma” 141. gadasvētki. Svētku pasākumu Arhitektu namā ievadīja sav. *Dr. med.* Kristiāna Meidropa akadēmiskā runa “Bīstamā mikroorganismu mijiedarbība ar cilvēku. Retais, bet bīstamais infekciozais endokardīts”. Pēc apsveikumiem un ziedu nolikšanas pie Brīvības pieminekļa sekoja saviesīgā daļa gan Arhitektu namā, gan “Austruma” vienības namā. Sevišķi kuplā skaitā sveicēju vidū bija “Austruma” draugi no Igaunijas Studentu biedrības (*Eesti Üliõpilaste Selts – EÜS*).

4. novembrī austrumieši apmeklēja un aktīvi piedalījās studenšu korporācijas “Dzintara” rīkotajā “Burtu stādu vakarā”. Sav. Aleksandrs Grigorjevs klāstīja par arābu viduslaiku mīlas liriku, jauniešiem Bernards Kudiņš skandēja “Hildebranda dziesmas” atdzejojumu no senaugšvācu valodas, bet jn. Raivis Pudenko uzstājās ar oriģināldzeju, arī latgaliski.

18. novembrī, kā ik gadu, Latvijas Republikas proklamēšanas gadadiena tika atzīmēta, piedaloties akadēmisko mūžorganizāciju gājienā no Latvijas Universitātes līdz Brāļu kapiem, kā arī godinot Meža kapos apglabātos “Austruma” vecbiedrus.

23.–24. novembrī austrumieši viesojās *EÜS Põhjala* 140. gadadienas svinībās Tartu, kurām par godu Igaunijas studentu biedrībai

Austrumieši 18. novembra studentu mūžorganizāciju gājiēnā Rīgā. 2024. gads

tika uzdāvināta ziemēlu motīviem bagāta eļļas glezna.

30. novembrī austrumieši viesojās EŪS Filistru dienu svinībās Tartu.

10. decembrī Dr. Ievai Voitai tika pasniegta vb. Paula Aldiņa piemiņas stipendija infektoloģijā. Vb. kandidāts Rihards Plotka uzstājās ar priekšlasījumu "Somijas studentu organizācijas: prakses piemēri un tradīcijas", ko papildināja arī Somijas gardumu degustācija.

17. decembrī gada noslēguma sapulcē "Austruma" valde atskatījās uz gada laikā paveikto. Pēcāk tika ievēlēta jaunā valde. Par vecāko atkārtoti ievēlēts sav. Pēteris Elmārs Rudzītis.

2025. gada 2. janvārī – akadēmiskās vienības "Austrums" jaunās valdes pirmā sēde.

15. janvārī norisa ikgadējais "Austruma" biljarda turnīrs. Uzvarētājs – vb. Pēteris Špeļs.

25. janvārī – Svētās Tatjanas dienas svinības kopā ar *Fraternitas Arctica* un *Sororitas Tatiana* "Austruma" namā.

28. janvārī – viesu vakars, kurā vb. Dr. arch. Jānis Lejnīeks uzstājās ar priekšlasījumu "Rīga, kuras nav".

1. februārī austrumiešu komanda piedalījās *Fraternitas Livonica* rīkotajā futbola kausa izcīņā.

7.–9. februārī austrumieši kuplā skaitā apmeklēja Ziemeļpohjanmā novadniecības (*Pohjois-Pohjalainen Osakunta – PPO*) 118. gadasvētkus Helsinkos.

Austrumieši no Latvijas, Kanādas un ASV kopīgās brokastīs Toronto priekšpilsētā Ziemeļjorkā, Ontārio provincē, Kanādā. 2025. gada 13. maijs

Austruma Latvijas kopas pārstāvji pie Kanādas kopas saieta nama "Austrumkalns" Sidrabenes latviešu nometnē Bērlingtonā, Ontārio provincē, Kanādā. 2025. gada 13. maijs

**Jauno austrumiešu salidojuma laivu brauciena sākums Lejasciemā pie Gaujas.
2025. gada 16. augusts**

11. februāri – sav. Mārtaņa Kazaiņa priekšlasījums “Baldone: 1941. gada vasara. Bezvara, paš aizsardzība un holokausts”.

21. februāri notika akadēmisko vienību “Austrums” un “Latviete” kopīgi rīkotā viktorīna “Austruma” namā, kurā piedalījās arī citas studentu un studenšu mūžorganizācijas.

4. martā vb. Ojārs Balcers un uzņēmējs Ēriks Eglītis priekšlasījumā “Kampučijas iespaidi” iepazīstināja ar Kambodžā pieredzēto, sastapto un izbaudīto.

17. martā LU Mazajā aulā notika “Austruma” un LU Juridiskās fakultātes rīkotais trešais vb. prof. Konstantīna Čakstes demokrātijas priekšlasījums, kurā ar runu “Demokrātija trīs priedēs” uzstājās jurists un diplomāts Andris Teikmanis.

18. martā – “Austruma” zoles turnīrs. Uzvarētājs – vb. Kaspars Svilāns.

25. martā – R. Pudenko jaunieša priekšlasījums “Vinilplašu medībās”.

5.–6. aprīli austrumieši viesojās EŪS 155. gadasvētkos Tartu. Godinot ilgo un ciešo draudzību, Igaunijas studentu biedrībai tika uzdāvināta 1937. gadā noslēgtā EŪS un “Austrums” sadraudzības līguma reprodukcija.

14. aprīli – darījumu sapulce.

26. aprīli – talka “Austruma” vienības namā un dārzā.

8. aprīli – B. Kudiņa jaunieša priekšlasījums “Īss ievads vācu literatūras sākotnē”.

3. maijā – sav. Paula Maurera organizētais “Austruma” pārgājiens no Strenčiem līdz Brenguļiem.

9.–23. maijā “Austruma” valde viesojās pie Kanādas kopas biedriem Austrumkalnā (Sidrabēnē), Latviešu centrā Toronto, Kristus dārzā un citur Ontārio provincē.

31. maijā talku un Akadēmiskā gada noslēgumu “Aučos” kuplināja viesi no EŪS, EŪS Põhjala, EPO un PPO.

18. jūlijā – Dārza svētkos saviešu P. E. Rudziša un M. Kazaiņa priekšlasījums par valdes viesošanās pie “Austruma” Kanādas kopas.

16.–17. augustā austrumieši kopā ar ģimenes locekļiem un draugiem devās ikgadējā jauno austrumiešu salidojuma laivu braucienā pa Gauju. Šogad draugu vidū bija ne vien EŪS, bet arī EPO un PPO pārstāvji.

Sagatavoja: sav. **A. Grigorjevs**

AKADĒMISKĀ VIENĪBA “LATVIETE”

2024. gada 1. septembrī piedalījāmieš Latvijas Universitātes studentu svētkos “Aristotelis”.

20. septembrī rīkojām viesu vakaru galda spēļu tematikā.

28. septembrī devāmies ar akadēmisko vienību “Austrums” kopīgā ekskursijā uz Mežaparka Lielo estrādi, kur austrumietis vb. kandidāts Kristiāns Krievāns mūs iepazīstināja ar ekspozīciju “Dziesmusvētku telpa”.

25. oktobrī literārajā vakarā uzstājās Latvijas Universitātes pasniedzējs Mārtiņš Pričins ar priekšlasījumu “Medijpratība, komunikācija un informatīvā vide”. Pasākumu apmeklēja akadēmiskās vienības “Austrums” pārstāvji.

4. novembrī piedalījāmieš akadēmiskās vienības “Austrums” 141. gadaskārtos.

18. novembrī devāmies akadēmisko mūžorganizāciju svinīgajā gājienā uz Brāļu kapiem, pēc kura rīkojām tradicionālās svētku pusdienas.

No 22. līdz 24. novembrim bijām Tartu, Igaunijā, kur piedalījāmieš *EŪS Põhjala* 140. gadaskārtos.

4. decembrī akadēmiskās vienības “Latviete” saviete Lāsma Gaile uzstājās ar priekšlasījumu “Portugāles piekrastes ceļš jeb turp un atpakaļ”.

26. decembrī pie vb. Gundegas Dambes svinējām Ziemassvētkus.

2025. gada 14. februārī apmeklējām studenšu korporācijas “Staburadze” tematisko Kūku vakaru, kas bija ieturēts Valentīna dienas noskaņās.

18. februārī akadēmiskās vienības “Latviete” jaunieta Marta Anna Viduša uzstājās

Akadēmiskās vienības “Latviete” 100. gadadienas svinības

ar priekšlasījumu “Digitālā mārketinga stratēģijas: Kā sasniegt un pārliecināt mūsdienu patērētāju?”.

21. februārī kopā ar akadēmisko vienību “Austrums” rikojam tradicionālo viktorīnu vakaru.

1. martā akadēmiskā vienība “Latviete” Eduarda Smiļģa Teātra muzejā atzīmēja 100. gadaskārti. Saviešu rindās tika uzņemta Marta Anna Vīduša.

10. martā rikojam viesu vakaru, kurā detektīvromānu autore Kristīne Lubāniņa uzstājās ar priekšlasījumu par detektīvromānu žanru Latvijā.

27. martā piedalījāties konkordijas “Valdemārija” viktorīnā.

1. aprīlī pie vb. Gundegas Dambes atzīmējam Lieldienas.

No 30. aprīļa līdz 1. maijam bijām Tartu, Igaunijā, pie *EŪS Põhjala*, kur svinējām Valpurģu nakti.

18. maijā piedalījāties Studenšu Prezidiju konventa rīkotajā bumelēšanā, iepazīstot korporāciju konventu dzīvokļus un namus. Komandas “Bermudu trīsstūris” sastāvā ieguvām 2. vietu.

27. maijā atvadījāties no goda biedres Elvīras Baldiņas.

31. maijā darbojāties akadēmiskās vienības “Austrums” rīkotajā Jāņa Čakstes memoriālā muzeja “Auči” apkārtnes labiekārtošanas talkā.

No 24. marta līdz 25. maijam piedalījāties studenšu korporācijas “Imeria” rīkotajā sportiskajā izaicinājumā.

26. jūnijā – Zemeņu balle pie vb. Gundegas Dambes.

15.–17. augustā piedalījāties akadēmiskās vienības “Austrums” rīkotajā laivu braucienā pa Gauju no Lejasciema līdz Virešiem.

Sagatavoja: jaun! **Dārta Emīlija Vīduša**, akadēmiskās vienības “Latviete” rakstvede

Noteikumi autoriem

“Akadēmiskā Dzīve” ir reizi gadā latviešu valodā publicēts starpdisciplinārs žurnāls akadēmiskajai kopienai un citiem ieinteresētajiem par Latvijai un starptautiski nozīmīgiem zinātnes, kultūras un sabiedriskiem jautājumiem, kas jau ir kļuvuši vai kļūst par zinātņu un kultūras vēsturi. Žurnāls publicē oriģinālu, anonīmi recenzētu zinātniskās izpētes darbu rezultātus zinātnes vēsturē, humanitārajās un sociālajās zinātnēs, kā arī jaunāko zinātnisko monogrāfiju un nozīmīgu Latvijas zinātnes notikumu apskatus. Rakstus publicē latviešu valodā, arī prof. J. Endzelīna rakstībā; izskatīšanai pieņem arī angļu valodā sagatavotus manuskriptus. Raksts, kas iesniegts angļu valodā, pēc tā pieņemšanas publicēšanai tulkojams latviešu valodā. Redkolēģijai ir tiesības tulkot rakstu, neprasot autoram par to maksāt.

Raksti tiek pieņemti nepārtraukti. Raksta manuskripts iesniedzams elektroniskā formātā žurnāla redakcijai. Manuskriptam jābūt oriģinālam – iepriekš nepublicētam un neiesniegtam citos zinātniskajos žurnālos. Atbildību par šī nosacījuma izpildi uzņemas raksta autors. Autors nodrošina, ka, iesniedzot rakstu, ir sakārtoti ar autortiesībām saistītie jautājumi par attēliem, datiem, citātiem (licences, līgumi, publicēšanas atļaujas u. tml.). Sākotnēji rakstu novērtē žurnāla galvenais redaktors, pārbaudot tā oriģinalitāti un pieņemot lēmumu par tā nosūtīšanu recenzēšanai, nodošanu autoram atkārtotai pārskatīšanai vai noraidīšanu. Katru rakstu abpusēji anonīmi recenzē divi neatkarīgi attiecīgās zinātņu nozares eksperti, kuri pārstāv citu, ar autora institucionālo piederību nesaistītu, zinātnisko institūciju. Pēc recenzentu vērtējuma saņemšanas gala lēmumu pieņem redkolēģijas sēdē. Recenzējot tiek vērtēta rakstu atbilstība žurnāla mērķiem, to oriģinalitāte, aktualitāte, skaidrība, izklāsta loģika, zinātniskā novitāte, akadēmiskās literatūras pārzināšana un valoda. Autori tiek iepazīstināti ar recenzentu vērtējumiem un piezīmēm.

Kad raksts saņēmis pozitīvu redkolēģijas lēmumu un autors izdarījis prasītās korekcijas, redakcija patur tiesības veikt latviešu un angļu valodas redakciju, lai panāktu izteiksmes skaidrību, kā arī stila un noformējuma viendabību. Šie labojumi tiek saskaņoti ar autoru.

Recenzenti izvērtē manuskriptu vidēji viena līdz divu mēnešu laikā pēc tā iesniegšanas redakcijai. Raksti tiek publicēti vidēji sešu līdz astoņu mēnešu laikā pēc manuskripta iesniegšanas redakcijai. Žurnāls nemaksā autoriem atlīdzību, autoriem nav jāmaksā par raksta recenzēšanu un publicēšanu.

Raksta struktūra un noformējuma tehniskās prasības

Manuskriptus pieņem datorrakstā *Word* formātā, lappuses formāts – A4, standarta teksta izvietojums, burtu lielums – 12 punkti, starp rindām 1,5 intervālu atstarpe (arī parindēs). Vēlamais burtveidols – *Times New Roman*. Raksta garums – 35 000–40 000 iespaidzīmes (ieskaitot atstarpes), ieteicamais – 12–16 datorraksta lappuses, kurās ietilpst arī autora dzīvesgājums, kopsavilkums, atsauces resp. piezīmes un literatūras saraksts.

Raksta virsrakstam ir jābūt formulētam latviešu un angļu valodā, neizmantojot versāļus (lielos burtus). Raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto autora akadēmiskais dzīvesgājums, ORCID numurs (ja ir) un e-pasts, aptuveni 700 iespaidzīmju apjomā (ieskaitot atstarpes) un jāpievieno autora ģimietne – fotogrāfija elektroniskā formātā labā izšķirtspējā (vismaz 150 dpi).

Turpinājumā seko raksta kopsavilkums latviešu valodā un tā tulkojums angļu valodā 1500–2000 iespaidzīmju apjomā (ieskaitot atstarpes starp vārdiem), kurā pausts raksta mērķis un uzdevumi, formulēta galvenā problēma, parādīta novitāte un sniegti galvenie secinājumi. Kopsavilkumam jāpievieno pieci seši raksturvārdi latviešu un angļu valodā.

Atbilstoši satura izklāsta gaitai raksts sadalāms nodaļās, dodot tām precīzu nosaukumu. Raksta saturam un struktūrai jāatbilst zinātniska teksta veidošanas prasībām. Raksts uzsākams ar ievadu, kurā jāsniedz problēmas nostādne, pētījuma nepieciešamības pamatojums, pētījuma aktualitāte. Izklāsta daļā secīgi jāapraksta problēmas risinājums un veikta analīze, ietverot zinātniskās literatūras, izmantoto datu un to analīzes metožu aprakstu. Nobeiguma daļā jānodod konspektīvi secinājumi, vērtējumi un ieteikumi. Izklāstam jāattīstās loģiski, tam jābūt kompozicionāli pārdomātam, jēdzieniski precīzam, skaidram. Rakstam jābūt uzrakstītam labā valodā; sliktā valodā uzrakstītus darbus redakcija noraida.

Rakstā minētiem citvalodu īpašvārdiem jānorāda oriģinālrakstība. Jāizvairās no pārmērīgas svešvārdu lietošanas. Citātiem jābūt precīziem; ja tajos ir izlaidumi, tie jānorāda ar trīspunkti kvadrātiekvās [...].

Noformēšanas īpatnības: aiz punkta, komata, kā arī starp iniciāli un vārdu jābūt viena piesietiena atstarpei; teksta izcēlumi (trekninājums, slīpraksts u. tml.) jālieto konsekventi, pasvītrojumi nav vēlami, nav arī vēlams rakstu pieblīvēt ar izcēlumiem. Visi nosaukumi latviešu valodā liekami pēdiņās, bet nosaukumi svešvalodās rakstāmi slīprakstā, paskaidrojumi svešvalodās – iekavās un slīprakstā.

Tekstā iekļautie attēli papildus ir jāiesniedz kā atsevišķas labas kvalitātes datnes; tabulas, grafiki un diagrammas – rediģējamā formātā.

Atsauču noformēšana

Literatūras saraksts (vēres jeb bibliogrāfiskās norādes) novietojams raksta beigās. Autors atbild par vēru un atsauču precizitāti. Literatūru kārtu pēc latīņu alfabēta atbilstoši starptautiski pieņemtai transkripcijai, nešķirojot pēc valodām (netiek lietota kirilica utt.), un interneta publikācijām norāda datumu, kad tā aplūkota. Jālieto grāmatas, grāmatas nodaļas resp. rakstu krājuma raksta, žurnāla raksta un interneta publikācijas bibliogrāfiskā apraksta paraugi pēc Hārvarda sistēmas:

Lasmane, S. (2012) *Komunikācijas ētika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Hallin, D. C.; Mancini, P. (2004) *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Brikše, I.; Skudra, O.; Tjarve, R. (2002) Development of the Media in Latvia in the 1990s. Vihalemm, P. (ed.) *Baltic Media in Transition*. Tartu: Tartu University Press.

Balčytienė, A. (2009) Market-Led Reforms as Incentives for Media Change, Development and Diversification in the Baltic States: A Small Country Approach. *International Communication Gazette*, 71 (1–2), 39–49.

Rožukalne, A.; Kažoka, A.; Siliņa, L. (2024) “Are Journalists Traitors of the State, Really?” – Self-Censorship Development during the Russian-Ukrainian War: The Case of Latvian PSM. *Social Sciences*, 13 (7), 350. <https://doi.org/10.3390/socsci13070350>.

Dimants, A. (2016) Valsts nepieder kaimiņiem, bet viens likums – viena taisnība visiem. *Delfi* (11.07.2016.). <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/ainars-dimants-valsts-nepieder-kaiminiem-bet-viens-likums-viena-taisniba-visiem.d?id=47659107> (skatīts 06.11.2016.).

Baltic Media Advertising Market 2011 (2012) TNS Emor. http://www.tns.lv/wwwtnslv_resources/images/relizes/ADEX/2012/Baltic_Media_Advertising_Market_2011.pdf (skatīts 11.06.2012.).

Die Programme der Polytechnischen Schule zu Riga für die Jahre 1862/63–1881/82 (1881) Rīga: Müller.

Rainis (1981) Kajs Grakhs. *Kopoti raksti*, 14. Rīga: Zinātne, 329–434.

Iekšējās atsauces uz vērēm un piezīmes, ieskaitot norādes uz arhīvu dokumentiem, numurētā secībā dodamas zemsvītras piezīmēs attiecīgās lappuses beigās (burtu lielums – 10 punkti), parasti norādot izmantotās lappuses vai lapas; ērtības labad saprotami īsinot garu nosaukumu līdz tā pirmajiem vārdiem; vairāk nekā trīs autoru gadījumā norādot pirmo autoru ar papildinājumu “et al.”; izdošanas gadam pievienojot alfabēta burtu (a, b, c utt.) atbilstoši nosaukumu alfabētiskajai secībai, ja vienam un tam pašam autoram vienā gadā izdoti divi vai vairāk darbi. Dažādu iekšējo atsauču piemēri:

Balčytienė 2009, 41–42; Brikše, Skudra, Tjarve 2002, 100; *Baltic Media Advertising Market 2012*; *Die Programme 1881*; Grosvalds et al. 2001; Rainis 1981b.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

ISSN 0516-3145

55

9 770516 314007